

2006

Danske Studier

Udgivet af Merete K. Jørgensen
og Henrik Blicher
under medvirken af
Simon Skovgaard

C.A. Reitzels Forlag · København

Danske Studier 2006, 101. bind, niende række 5. bind
Universitets-Jubilæets danske Samfund nr. 566
Omslagsdesign: Torben Seifert
Printed in Denmark by
special-trykkeriet viborg a-s
ISSN 0106-4525
ISBN 87-7876-478-5
ISBN-13 9788778764782

Omslagsillustration: Klingen 2. årgang, nr. 5, 1919

Udgivet med støtte fra Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation

Indhold

<i>Andrzej Szubert</i> , forskningsadjunkt, ph.d., A. Mickiewicz Universitetet, Poznan: Lingvistisk klassificering af låneord	5
<i>Claus Drengsted-Nielsen</i> , cand.mag., Københavns Universitet: Adjektteorien	23
<i>Marianne Johansen</i> , adjunkt, ph.d., Københavns Universitet: Sproglig socialisation ved spisebordet. En oversigt over forsk- ning i middagsbordssamtaler	52
<i>Geirr Wiggen</i> , professor, Universitetet i Oslo: Athalia Schwartz og dansk skolegrammatikkhistorie	89
<i>Jan Rosiek</i> , lektor, dr.phil., Københavns Universitet: Uautoriserede fortællere hos Blicher. En læsning af »Sildig Opvaagnen« og »Hosekræmmeren«	102
<i>Torben Jelsbak</i> , ph.d.-stipendiat, cand.mag., Københavns Universitet: Det levende kunstblad. Tidsskriftet <i>Klingen</i> (1917-1920) mellem modernisme og avantgarde	128

MINDRE BIDRAG

<i>Simon Skovgaard</i> , mag.art., Det Danske Sprog- og Litteraturselskab: Linköping-håndskriftet Theol. 217 og hr. Michaels rosenkransdigt	161
<i>Henrik Blicher</i> , lektor, ph.d., Københavns Universitet: Et lejlighedsdigt af Johan Nordahl Brun	165

ANMELDELSER

<i>Anders Leegaard Knudsen</i> , ph.d.:	
Karsten Friis-Jensen og Peter Zeeberg (udg.): Saxo Grammaticus: Gesta Danorum – Danmarkshistorien	169
<i>Otto Holzappel</i> , prof. emer., dr., Deutsches Volksliedarchiv, Freiburg:	
Sigurd Kværndrup: Den østnordiske ballade – oral teori og tekstanalyse. Studier i Danmarks gamle Folkeviser	177
<i>Peter Stein Larsen</i> , lektor, ph.d., Aalborg Universitet:	
Klaus P. Mortensen og May Schack (red.): Dansk litteraturhistorie, bd. 4: 1920-1960	180
<i>Henrik Andersson</i> , redaktør, cand.mag., Det Danske Sprog- og Litteraturselskab:	
Jens Kr. Andersen: Litterær komposition. Principper og eksempler	185
<i>Martin H. Brunsgaard</i> , højskolelærer, cand.mag., Egmont Højskolen:	
Svend Skriver: Oprørets æstetik – om Jens Baggesens Labyrinth	191
<i>Sven Hakon Rossel</i> , professor, cand.mag., Universität Wien:	
Maria Krysztofiak: Skandinavien und Mitteleuropa. Literarische Wahlverwandtschaften	196
<i>Flemming Lundgreen-Nielsen</i> , docent, dr.phil., Københavns Universitet:	
Olav Harsløf (red.): Georg Brandes og Europa. Forelæsninger fra 1. internationale Georg Brandes Konference, Firenze	
Hans Hertel (red.): Det stadig moderne gennembrud. Georg Brandes og hans tid, set fra det 21. århundrede	
Carl Erik Bay: Kulturradikale kapitler fra Georg Brandes til Otto Gelsted	200
<i>Jens Bjerring-Hansen</i> , cand.mag.:	
Poul Behrendt: Dobbeltkontrakten. En æstetisk nydannelse . . .	218
Fra Redaktionen	222

Lingvistisk klassificering af låneord

Af Andrzej Szubert

I denne artikel vil jeg fremlægge de vigtigste definitioner og klassificeringer af låneord og foreslå en terminologi på dansk, der ækvivalerer med den tyske og engelske, samt i et vist omfang udvide og præcisere den. Artiklen er ment som impuls til videre diskussion og prætenderer ikke at være endegyldig. I parenteserne angives D. Duckworths engelske termer (jf. 1977:40) og deres tyske ækvivalenter. Angives der andre engelske termer, så stammer de enten fra leksika, eller der henvises til en forfatter.

1. Direkte lån

I tysksproget litteratur støder man ikke på en betegnelse svarende til det danske *direkte lån*, men i dansk sprogvidenskab betegner begrebet lån, hvor der overføres hele morfemer samt deres indhold (se E. Hansen og J. Lund 1994:42), dvs. både sememer og formativer.

Betegnelsen er valgt som overbegreb for *fremmedord* og (*assimilerede*) *låneord*, som ofte er problematiske at skelne fra hinanden. Låneord er i højere grad tilpasset udtalen og ortografien, ligesom de indgår i det låntagende sprogs morfologi.

R. Thiel (1936:spalte 389f) opfordrede allerede i 1936 til en afgrænsning mellem begreberne fremmedord og låneord. Han opfattede låneordene som ord, der »in jeder Hinsicht, also in Lautung, Betonung und Abwandlung« har tilpasset sig det hjemlige sprogsystem.

Efter W. Dreecksen (1948:49) kan man inddele det fremmede ordmateriale i tre kategorier: låneord, halvlåneord og fremmedord. J. Klippel (1948:19) definerer *Halblehnwörter* som fremmedord, der på grund af århundreders brug er blevet så almindelige, at det er meningsløst at bekæmpe dem. Det er den slags ord, som har nærmet sig det låntagende sprog så stærkt, at de for ingen er påfaldende som fremmede.

I denne artikel vil jeg som *direkte lån* også forstå *forbindelselån*, som kan inddeles i *ægte* og *uægte hybrider*, og *pseudolån*. Det er fordi, at jeg ved *direkte lån* forstår alle former for direkte overtagelse af fremmede morfemer, om end de indgår i andre dannelser, som ikke findes i det långivende sprog.

1.1. Lånt ord

Ved et *lånt ord* (ty. *entlehntes Wort*, eng. *borrowed word*) forstås et helt leksem, som er indlånt, dvs. en overtagelse af både formativ og semem. Begrebet anvendes efter D. Duckworth (1977:39f). Denne proces kan betegnes som *leksikalsk lån* eller *leksikalsk transferens*, hvorved hele leksikonenheder fra et fremmed sprog føres over i modersmålets system.

A) Fremmedord

Et *fremmedord* (ty. *Fremdwort*, eng. *foreign word*) defineres som

aus einer fremden Sprache übernommener Ausdruck (...), der im Unterschied zum Lehnwort sich nach Lautung, Orthographie und Flexion (noch) nicht in das graphemische bzw. morphophonemische System der Sprache eingepaßt hat (H. Bußmann 1990:253).

Afgrænsningen mellem *fremmedord* og *låneord* kan være vanskelig. Den engelske betegnelse, som er angivet i Metzlers Lexikon (1993:197), er ikke helt entydig, fordi der for det samme anvendes både *foreign word* og *loan word*.

Efter W. Betz (jf. 1974:136) taler man om et *fremmedord*, når den lydige form ved et *låneord* bibeholdes. For E. Hansen og J. Lund (1994:31) er fremmedord ord, »der er hentet ind i dansk fra andre sprog, og som i deres lydige struktur, deres stavning og bøjning afviger fra arveordene«. Ved et *fremmedord* forstår jeg her en leksikalsk enhed, der er blevet optaget fra et andet sprog, men som endnu ikke er assimileret i det låntagende sprog (fx *camp*, *scratch*).

B) Låneord

Et *låneord* (ty. *Lehnwort*, eng. *loan word*) er et fremmed ord, som er blevet overført til et andet sprog. Det bibeholder ikke sin oprindelige lydform, men tilpasses det optagende sprog i udtale, ortografi og morfologi (fx *bodyguard*, *airbag*, *stress*). I et sådant tilfælde taler man om et egentligt låneord (*assimileret låneord*). H. Bußmann (1990:444f) betragter et *låneord* på to måder: »Lehnwort im engeren Sinn: im Unterschied zum Fremdwort solche Entlehnungen einer Sprache A aus einer Sprache B, die sich in Lautung, Schriftbild und Flexion vollständig an die Sprache A angeglichen haben« og »Im weiteren Sinn: Oberbegriff für Fremdwort und Lehnwort«.

E. Hansen og J. Lund (1994:31) definerer et låneord på følgende måde: »Låneord er ord, der er hentet ind i dansk fra andre sprog, men som i deres lydige struktur, deres stavning og bøjning ikke afviger fra arveordene«.

Overgangen fra et *fremmedord* til et *låneord* er ikke skarp og er kun en metalingvistisk differentiering. Afgrænsningen imellem fremmed- og låneord bygger på integrationsgraden og på fortroligheden. Graden af integration lader sig formelt bestemme, mens spørgsmålet om fortrolighed er vanskeligere, da man så skal kende brugen af de enkelte leksemer. Disse to faktorer korrelerer ikke altid med hinanden. J. Pfitzner (jf. 1978:1ff) giver afkald på skelnen mellem begreberne *låneord* og *fremmedord* og mener, at denne differentiering kun er nyttig for en diakronisk, historisk betragtningsmåde. Jeg er ikke helt enig med hans synspunkt, fordi den synkrone og diakrone betragtningsmåde i denne problematik for det meste ikke kan skilles fra hinanden. Diakronien skal anvendes for at se, om et ord er af fremmed afstamning, hvorefter det kan analyseres. B. Volland (1986:9) skildrer problemet overskueligt:

Resultat af den diakrone analyse (herkomst)	Resultat af den synkrone vurdering af formelt-strukturelle kendetegn i sin helhed	Kategori
fremmed fremmed hjemligt hjemligt	fremmed hjemligt hjemligt fremmed	fremmedord låneord hjemligt ord pseudo-fremmedord

1.2. Pseudolån

Som *pseudolån* (ty. *Pseudoentlehnung*, eng. *pseudoloan*) betegnes efter K. Sørensen i hans bog om anglicismer i dansk (jf. 1995:21) »ord, der ganske vist ser ud, som om de er engelske, men som afviger enten i form eller i betydning fra engelsk, eller som er helt uengelske«. P. Jarvad (jf. 1995:61) forstår ved pseudolån »ord og udtryk som er hjemlige nydannede ord, men dannet af fremmede ord eller orddele. Ordet har ikke et forbillede fra det pågældende fremmede sprog, dvs. det er ord som ser udenlandske ud, men ikke er det«. Denne art dannelser sidestiller P. Jarvad (jf. 1995:82) med direkte og indirekte lån som en tredje katego-

ri af indlån, som ikke eksisterer i engelsk, men består af engelske elementer.

Man kan naturligvis diskutere, om denne slags konstruktioner skal betragtes som hørende til lånegodset. Den tysksprogede litteratur vedr. engelsk påvirkning på tysk nævner termerne *Sekundärentlehnungen* (jf. H. Zindler 1960:37), *Pseudoentlehnung* og *Scheinentlehnung/pseudo-loan* (jf. B. Carstensen 1965:215, 1968:44, 1979:90, 1980:77, 1981:175) og *Pseudo-Anglizismus*. For B. Carstensen (1965:215) er *Scheinentlehnungen* udtryk, »die mit engl. Wortmaterial gebildet worden sind, die es aber im Engl. nicht gibt«. D. Duckworth (1977:54) definerer dem kort: »Neubildungen der deutschen Sprache mit englischem Sprachmaterial«. B. Carstensen (1980:77) citerer D. Duckworths definition og skelner mellem tre typologisk forskellige kategorier:

- a) Morphologische Eigenwege der *recipient language*, d.h. die Verwendung englischen Wortmaterials im Deutschen in einer abweichenden Form
- b) Lexikalische Scheinentlehnungen, d.h. die Bildung von Wörtern (...) im Deutschen mit englischem Morphemmaterial, meistens in Analogie zu im Englischen existierenden ähnlichen Begriffen
- c) Semantische Scheinentlehnungen, d.h. die Übernahme eines englischen Wortes in seiner Originalform mit einer oder mit mehreren Bedeutungen ins Deutsche, wobei der Anglizismus jedoch in der Gastsprache semantische Eigenwege geht, indem er eine oder mehrere Bedeutungen annimmt, die das Wort im Englischen nicht hat.

Men man skal dog klassificere disse konstruktioner på en måde. Som det fremgår af eksemplerne, så drejer det sig hovedsageligt om ord, der består af fremmede morfemer, men som ikke eksisterer i det långivende sprog. De bestanddele, som blev brugt til orddannelsen, bibeholder deres betydninger, men ordet som helhed eksisterer ikke i det långivende sprog. Man kan derfor opfatte pseudolån som *morfemindlån*. Nydannelser, som er opstået af fremmed sprogmaterialer uden forbillede i et andet sprog, kunne man betegne som *pseudolåneord* (fx *grillparty*, *stationcar*). Til pseudolån hører også ord, som er en afkortet form af et fremmed udgangords, som ikke indlånes i sin fulde form. Afkortningsprocessen finder sted i det låntagende sprog. For denne gruppe indlån foreslår jeg betegnelsen *afkortningslån* (fx *inflight*, *overhead*).

1.3. Forbindelselån

Med *forbindelselån* (ty. *Lehnverbindung*, eng. *loan blend*) forstår D. Duckworth (1977:40) overtagelse af et morfem, som optræder som et led i et kompositum. I almindelighed kan man også tale om *hybriddannelse*. En hybrid (da. *blandingsform*, *blandingslån*, *hybridlån*, *hybrider*, ty. *Hybridbildung*, eng. *loan blends*, *hybrids*) kalder K. Sørensen i sin bog om engelsk påvirkning på dansk (1995:72) »en blandingsform, der er sammensat af både dansk og engelsk sprogstof«. Efter Metzlers Lexikon (1993:252) lyder definitionen:

Hybridbildung (lat. hybrida >Mischling<. Auch: (...) hybride Bildung, Hybridform, hybride Form, Hybridisierung) (...) Zusammengesetztes oder abgeleitetes Lexem (Komposition, Ableitung), dessen Bestandteile aus verschiedenen Sprachen stammen, z.B. Auto + mobil (gr./lat.), Show + geschäft (engl./dt.).

Definitionen i H. Bußmann (1990:315) stemmer overens med den i Metzlers Lexikon.

P. Jarvad (1995:60) definerer hybriddannelser på følgende måde: »blandingslån (hybrider) (...) er ord og udtryk som består af en dansk del og et akklimatiseret direkte lån, og er altså en blanding af direkte og indirekte lån«. Som det tydeligt fremgår, er den ene af delene i reglen et direkte lån, og den anden kan være enten et dansk ord (et arveord eller et allerede assimileret og etableret låneord) eller en tilsvarende oversættelse af det fremmede ord. Ifølge E. Hansen og J. Lund (1994:51) er hybrider »ord, der indeholder både hjemligt (dvs. arve- og låneords-) og fremmed stof. Det kan være en hjemlig og en fremmed rod: *krydsfinér*, eller det kan være en hjemlig rod og et fremmed afledningselement eller omvendt«. Ved »hjemligt ord« forstår E. Hansen og J. Lund enten et arveord eller et låneord, og det er først med denne definition, at begrebet synes forklaret, fordi en del af en hybriddannelse ofte (måske endog oftest) er en oversættelse af et fremmed led. I den slags tilfælde har vi ikke at gøre med oversættelselån, fordi *oversættelselån* efter de fleste definitioner er »led-for-led-oversættelser« af et sammensat udgangsord, og her bliver kun en del af ordet oversat. For U. Weinreich (1976:74) er *hybride Zusammensetzungen* (hybride sammensætninger; tidligere (1963) kalder han dem *hybrid compounds*) sådanne leksikalske enheder, som forbinder »den Transfer eines Teils der Einheiten mit der Wiedergabe des restli-

chen Teils«. Denne definition antyder en kopiering, og udelukker en nydannelse (*ægte hybriddannelse*, eng. *hybrid creation*), hvor konstituentfølgen eller morfemkombinationen i en hybriddannelse ikke er opstået efter et fremmed forbillede, og hvor det ene af morfemerne er fremmed, og det andet/de andre betragtes som hjemligt/e. For E. Haugen (1950:214) er hybride dannelser sådanne, »in which only one part of the phonemic shape of the word has been imported, while a native portion has been substituted for the rest«. Han kalder dem *loan blends* (se 1950:218f) og indskrænker definitionen: »only such 'hybrids' as involve a discoverable foreign model are included« (1950:215). Dette vil jeg kalde *uægte hybridannelser*. Uafhængige dannelser, som indeholder indlånte morfemer, betragter E. Haugen til gengæld som tilfælde, som er opstået uden for låneprocessen. Han kalder dem *hybrids*, *native creations*, *hybrid creations* og mener: »it must be recognized that [they are] not a part of the borrowing process« (E. Haugen 1950:219ff). Jeg kan ikke tilslutte mig denne påstand, fordi komponenten med et fremmed morfem, som blev brugt til en nydannelse i hvert fald skal betragtes som indlånt udefra. Vi kan betragte den første gruppe af hybridannelser som *delerstating* (*Teilersetzung*) og den anden som *delovertagelse* (*Teilübernahme*).

D. Duckworth (1979:222) betegner et blandet ord dvs. et »halb Fremdwort oder Lehnwort, halb Lehnübersetzung« som »Lehnverbindung«. Jeg er ikke enig i betegnelsen »Lehnübersetzung« i denne kontekst, fordi en *Lehnübersetzung* er en præcis led-for-led-oversættelse af et kompositum, og det ene af leddene i et blandet ord behøver ikke at være et kompositum. Derudover udelukker han en hybrid nydannelse, som ikke er dannet efter et forbillede og ingen ækvivalent har i det potentielt »givende« fremmedsprog.

B. Carstensen (1979:91) behandler denne gruppe af indlån som »evidente« indflydelser (til forskel for »latente«) og kalder dem »Mischkomposita«. Denne gruppe af indlån er efter hans mening indtil videre blevet oversat. Betegnelsen »Mischkompositum« omfatter ikke hele definitionen af en hybrid dannelse, fordi en hybrid dannelse også kan være et derivat. B. Carstensen (jf. 1979:91f) overser dette i sin artikel om engelsk påvirkning på tysk og skelner mellem tre typer af den slags komposita:

1. Das Kompositum hat ein englisches Vorbild, aber nur einer der beiden Teile ist ins Deutsche übersetzt worden: *Hobbygärtner* (...)

2. Das Kompositum hat kein englisches Vorbild, d.h. an ein englisches Fremd- oder Lehnwort tritt ein beliebiges deutsches Wort heran: *Managerkrankheit* (...)
3. Mischkomposita mit Elementen aus zwei verschiedenen Sprachen: *Manager-Niveau*

En hybriddannelse kan altså opstå efter eller uden et forbillede. Som nævnt betragter E. Haugen (1950:215) dem, der ikke er opstået efter et forbillede, som liggende uden for låneprocessen. Jeg kan i stort omfang tilslutte mig B. Carstensens betragtningsmåde og vil forsøge at fremlægge en inddeling af hybriddannelse. Den tredje gruppe i hans inddeling er overflødig i denne sammenhæng, fordi et »Mischkompositum«, som kan bestå af elementer med forskellige assimilationsgrader, der ikke længere betragtes som fremmedord, kan indplaceres i en af de øvrige grupper. Hvis to eller flere fremmede morfemer fra to forskellige fremmedsprog skulle bruges til at danne et kompositum eller derivat, kunne man måske tale om et *hybridt pseudolån* (*hybride Pseudoentlehnung*). Men her er det kun modersmålets kontakt med ét fremmedsprog, der er relevant, og derfor vil jeg se bort fra denne gruppe.

Jeg vil her foreslå en definition af hybriddannelse og inddele dem i *ægte* og *uægte hybriddannelse*.

En *hybriddannelse* er et kompositum eller derivat, hvis ene konstituent er et hjemligt morfem, mens det andet er fremmed. Jeg vil her ikke beskæftige mig med et hybridt derivat, da dets definition ikke afviger meget fra definitionen af et hybridt kompositum.

Et *hybridt kompositum* er en dannelse, hvis ene konstituent er et arveord, eller et allerede assimileret låneord, eller en oversættelse af et fremmed led, mens den anden er et (allerede assimileret) låneord, fx *jobtilfredshed* < *job satisfaction*.

En *ægte hybriddannelse* er en kompleks dannelse, som består af morfemer fra to sprog (modersmål og fremmedsprog) og som ikke er dannet efter et forbillede. Den har altså intet ækvivalent i det givende sprog (fx *cocktailryster*, *bluffmager*, *pokerspil*).

En *uægte hybriddannelse* er en kompleks dannelse, hvis ene konstituent er et *lånt ord* og den anden en oversættelse af et fremmed led. Den opstår efter et forbillede og har sin ækvivalent i det givende sprog (fx *boardingkort*, *matchvinder*, *clearingkonto*).

2. Indirekte lån

Ved *indirekte lån* forstås resultater af semantisk og strukturmæssig indflydelse. Der overdrages altså ingen fremmede morfemer direkte. Enten bliver kun betydningen af et fremmed morfem overtaget af et hjemligt ord, eller der opstår et nyt ord af hjemligt sprogmateriale med det fremmede forbilledes betydning. Det fremmede forbillede skal kun betragtes som impuls til en efter- eller nydannelse. Hovedforskellen mellem direkte og indirekte lån går ud på, at vi i første tilfælde har at gøre med *ord/morfemindlån*, mens det andet tilfælde kommer fra området *låneorddannelse*, dog bortset fra *betydningslån*.

Termen *indirekte Entlehnung* anvendes slet ikke i tysksproget lingvistisk litteratur. I stedet for indplaceres sådanne indlån under begrebet *Lehnprägung*.

Denne form for indlån kunne man måske kalde *semantiske (ind)lån*.

2.1. Prægningslån

Prægningslån (ty. *Lehnprägung*, *Abklatsch*, *Calque*, *Kalkierung*, eng. *loan coinage*) er »neben den Lehnwörtern die zweite Gruppe der Entlehnungen, die als Prozeß und Resultat die Möglichkeiten der Nachbildung des Inhalts eines fremdsprachigen Lexems mit den Mitteln der Nehmersprache umfaßt« (Metzlers Lexikon 1993:357f). Det er et overbegreb for alle leksikalske enheder, som er opstået af hjemligt sprogmateriale efter fremmed forbillede og under fremmed indflydelse.

Omfanget af indflydelsen kan variere fra en semantisk overtagelse (da. *betydningslån*, ty. *Lehnbedeutung*) til at forårsage en nydannelse (da. *dannelseslån*, ty. *Lehnbildung*). Ved denne art efterdannelse eller betydningsovertagelse tilpasses elementer af modersmålet til det nye indhold. Jeg vil her forstå *indirekte lån* og *prægningslån* som synonyme.

D. Duckworth (1977:42) betragter *betydningslån* (ty. *Lehnbedeutung*) som en selvstændig kategori, når han under *Lehnprägung* kun forstår »die Bildung eines neuen Wortes« (1977:51). På dette punkt er jeg mere enig med W. Betz' beskrivelse af *Lehnprägung* som »alle Einflüsse einer Sprache auf eine andere, die sich nicht auf das Lautliche, das Wortmaterial an sich, sondern auf Bildung und Bedeutung, auf Form und Inhalt

des Wortmaterials erstrecken« (1949:27). Vi har her at gøre med *semantisk transferens*, hvor kun sememer fra fremmede leksikonenheder overtages af de hjemlige.

2.1.1 Dannelseslån

Dannelseslån (ty. *Lehnbildung*) betegnes af W. Betz (1949:27) som »Neubildung eines Wortes aus dem Stoff der eigenen Sprache, aber durch den Anstoß eines fremden Vorbildes«. Dannelseslånet betragtes som overbegreb for *oversættelseslån* (ty. *Lehnübersetzung*), *overdragelseslån* (ty. *Lehnübertragung*) og *skabelseslån* (ty. *Lehnschöpfung*). Senere inddeler W. Betz (jf. 1974:136) *Lehnbildung* i *Lehnformung*, som videre inddeles i *Lehnübersetzung* og *Lehnübertragung* (med formel tilslutning til forbilledet), og *Lehnschöpfung*, om en formelt uafhængig nydannelse. I Metzlers Lexikon (1993:357) opfattes *Lehnbildung* som en »Sammelbezeichnung für Lehnübersetzung, Lehnübertragung und Lehnschöpfung«. Definitionen i Metzlers Lexikon er rigtig, men dog ikke helt præcis, fordi *Lehnbildung* endnu engang bliver underinddelt. Den består af *Lehnformung* (formningslån) (som formelt er uafhængige) og *Lehnschöpfung* (skabelseslån) som er enheder, der står over for hinanden, og først derpå inddeles *Lehnformung* i *Lehnübersetzung* (led-for-led-oversættelse) og *Lehnübertragung* (fri oversættelse). H. Bußmann (1990:443) beskriver *Lehnbildung* som »Vorgang und Ergebnis der Neubildung von Wörtern unter fremdem Spracheinfluß«. Med hensyn til *Lehnbildungs* formelle afhængighed af dets forbillede skelner han mellem *Lehnformung* og *Lehnschöpfung*.

2.1.1.1. Formningslån

Formningslån (ty. *Lehnformung*, eng. *loan formation*) betragtes som en oversættelse af et fremmed leksem i det låntagende sprog. Afhængigt af oversættelsens nøjagtighed inddeles *Lehnformung* i *Lehnübersetzung* (fx *bombeskjold* for *bomb shield*) og *Lehnübertragung* (fx *skyskraber* for *skyscraper*).

2.1.1.1.1. Oversættelseslån

Oversættelseslån (ty. *Lehnübersetzung*, eng. *loan translation*) betegnes af W. Betz (1974:136) som en art af *Lehnbildung* og defineres som en nøjagtig led-for-led-oversættelse af et fremmed ord. Efter Metzlers Lexi-

kon (1993:358): »Art der Entlehnung, bei der ein fremdsprachiger Ausdruck Bestandteil für Bestandteil in die Nehmersprache übersetzt wird«. Definitionen hos H. Bußmann (1990:444) ligner: »Vorgang und Ergebnis einer Glied-für-Glied-Übersetzung eines fremdsprachigen Ausdrucks in die eigene Sprache«.

I den danske sprogvidenskabelige litteratur anvendes begrebet *oversættelselån*, men det defineres ret forskelligt. Oversættelselån hører til indirekte lån og defineres af P. Jarvad (1995:60) på følgende måde: »Oversættelselån er ord og udtryk der er en mere eller mindre tæt oversættelse af et fremmed ord«. K. Sørensen, som behandler det engelske sprogs påvirkning på dansk (1995:19), betragter de fleste oversættelselån som »sammensatte substantiver, i hvilke hvert af leddene er en oversættelse af et engelsk ord«. E. Hansen og J. Lunds definition (1994:45) lyder:

Ved oversættelselån indføres ingen fremmede morfemer eller morfemudtryk i dansk. Påvirkningen foregår ved, at fremmede og danske morfemudtryk identificeres, således at et fremmed ord kan overføres morfem for morfem til dansk, hvorved der opstår morfemkombinationer, der er nye i dansk.

Som det fremgår af de definitioner, som er foreslået af de danske sprogforskere, går de ikke ind på nøjagtighedsgraden af oversættelsen af de enkelte bestanddele. Derfor betragtes *Lehnübersetzung* og *Lehnübertragung* som den samme art indlån.

Jeg vil her ved *oversættelselån* forstå proces og resultat af en præcis led-for-led-oversættelse (morfem-for-morfem-reproduktion) af et kompositum eller ordgruppe, som skal forstås som en syntaktisk ordforbindelse (fx *ansigtsløftning*, *kønsrolle*, *uddannelseskøft*). H. Gneuss (1955:32) bemærker i sin behandling af begrebet *Lehnübersetzung*:

Das zu übersetzende Wort muß also noch als Zusammensetzung oder Ableitung zu erkennen sein, als es nachgebildet wurde. Dabei ist zu berücksichtigen, daß sich Suffixe und Präfixe verschiedener Sprachen in ihrem Gebrauch keineswegs genau decken.

Dette tyder på, at afledninger skal inddeles under *overdragelselån* (ty. *Lehnübertragung*). Alle struktur- eller betydningsmæssige afvigelser skal dog betragtes som enkelttilfælde og skal afhængigt af arten og gra-

den af afvigelse indplaceres individuelt. B. Carstensen (1968:34) henviser til E. Haugens definition og mener, at E. Haugen implicerer, at det ved denne kategori altid drejer sig om komposita. Ved behandlingen af *Lehnübertragung*, som er tæt forbundet med *Lehnübersetzung*, repræsenterer B. Carstensen (1968:41) den opfattelse, at det drejer sig om »Übersetzung eines Kompositums«. Afgørende er kriteriet om morfologisk og semantisk identifikation. H. Galberg Jacobsen og P. Skyum-Nielsen (se 1996:189) definerer oversættelseslån som »lån der er sammensætninger på det långivende sprog, og som overføres til dansk ved oversættelse af sammensætningens dele«.

Den morfologiske struktur af det indlånte ord synes at være afgørende for at oversættelseslån (ty. *Lehnübersetzung*) optræder. E. Hansen (jf. 1985:69) har i sin artikel »Orddannelse på hjemlig grund« analyseret strukturen af de indlånte ord og kom til den konklusion, at simple ord i reglen overføres som direkte lån og sammensatte (komplekse) ord undergår en videre forarbejdning, dvs. de bliver i de fleste tilfælde oversat. Det fremgår af hans undersøgelse, at der kun blev oversat 18% af simple ord (af 315 engelske belæg, fx *afskrækkelsesvåben* < *deterrent*, *langtidsleje* < *lease*, *tilgang* < *approach*) og 72% af komposita (af 390 belæg, fx *tebrev* < *tea bag*, *ikke-voldelig* < *non-violent*, *frysetørre* < *freeze dry*) fra engelsk.

2.1.1.1.2. Overdragelseslån

Begrebet *Lehnübertragung* (eng. *loan rendering* eller *loan rendition*, jf. U. Weinreich 1963:50) optræder ikke i den danske litteratur. Jeg vil her foreslå *overdragelseslån* om en friere oversættelse af et fremmed forbillede (fx *skyskraber*, *tebrev*, *konceptkunst*). H. Bußmann (1990:444) definerer *Lehnübertragung* som følger:

Im Unterschied zur Glied-für-Glied-Wiedergabe der Lehnübersetzung basiert die Lehnübertragung auf einem freieren Umgang mit dem fremdsprachigen Ausgangswort, das durch eine angenäherte Übersetzung (dt. *Wolkenkratzer* für engl. *skyscraper*) oder aber genauere Andeutung (dt. *Vaterland* für lat. *patria*) wiedergegeben wird.

De fleste definitioner formuleres ud fra *Lehnübersetzung*, og *Lehnübertragung* betragtes som »ungenau Lehnübersetzung«, hvilket ikke er ubegrundet, da man må kalde processen, hvis resultat er en *Lehnüber-*

tragung, for *Lehnübersetzung*. Th. Lewandowski (1994:648) udvider begrebet ved at definere det på følgende måde:

Freiere Übersetzung des fremdsprachigen Vorbildes, die den Erfordernissen der eigenen Sprache mehr gerecht wird (...), indem sie das fremdsprachige Vorbild nur zu einem Teil reproduziert, expandiert oder modifiziert. Ein Kompositum kann durch ein einfaches Wort wiedergegeben, das Simplex kann zum Kompositum erweitert sein.

Det er jeg ikke enig i, fordi en gengivelse af en sammensætning med et simpelt ord ville være en *Lehnschöpfung* (*skabelseslån*). Differentieringen mellem *Lehnübersetzung* og *Lehnübertragung* kan somme tider være kompliceret, og den forekommer ikke i dansksproget litteratur. *Lehnübersetzung* og *Lehnübertragung* sammenfattes under *oversættelseslån* (*Übersetzungsentlehnung*). Heller ikke W. Betz går nærmere ind på afgrænsningen mellem de to. *Lehnübertragung* betragter han kun som en upræcis form af *Lehnübersetzung*, og det defineres som »freiere Teilübertragung«. I sin diskussion af problemet angiver W. Betz (1949:27) som eksempel på *Lehnübersetzung* ordparret *Wolkenkratzer* < *skyscraper*, hvilket ikke er korrekt. H. Bußmann (1990:444) nævner dette ordpar under *Lehnübersetzung*, og B. Carstensen (jf. 1965:235) henviser godt nok i en fodnote til en fejlagtig analyse, men også han angiver præcis dette eksempel ved definitionen af *Lehnübersetzung* i hovedteksten. Selv efter W. Betz' definition er det *Lehnübertragung*, fordi en *Lehnübersetzung* ville være **Himmel(s)kratzer*.

Jeg vil derfor betragte *Lehnübersetzung* og *Lehnübertragung* som to forskellige grupper.

2.1.1.2. Skabelseslån

Efter Metzlers Lexikon (1993:357) opfattes *Lehnschöpfung* (eng. *loan creation*) som »Art der Entlehnung, bei der die Bedeutung eines fremdsprachigen Ausdrucks formal relativ frei nachgebildet wird«. H. Bußmanns (1990:444) definition ligner meget: »Vorgang und Ergebnis der Übernahme der Bedeutung eines fremdsprachigen Ausdrucks durch formal relativ unabhängige Nachbildung in der eigenen Sprache«. For W. Betz (1949:27) er *Lehnschöpfung* »die formal unabhängige Neubildung eines Wortes zur Übersetzung eines fremden«. E. Hansen og J. Lund

(1994:50) kalder denne form lån for *omsætning* og forstår derved det »at et nyt ord (sammensætning eller afledning) opstår som benævnelse for et fænomen, der i forvejen er benævnt i fremmedsproget, men således, at der ikke foreligger oversættelses- eller betydningslån«. Som eksempler på denne form kan nævnes: *datamaskine* for *computer*, *billig-bog* for *pocket book*. Jeg vil definere det som gengivelse af et fremmed fænomen ved en nydannelse, som strukturmæssigt stærkt afviger fra udgangsordet.

2.1.2. Betydningslån

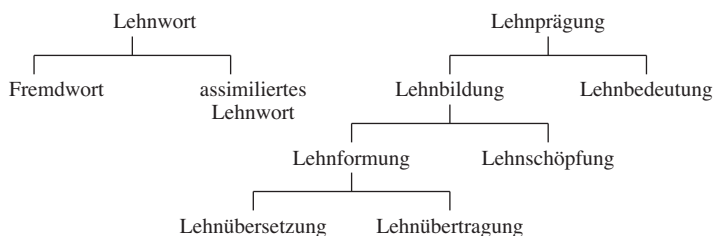
Betydningslån (ty. *Lehnbedeutung*, eng. *loan meaning*, *semantic calque*, *semantic loan* eller *sense-loan*) forekommer, når et ord låner betydning fra et fremmed ord. Hos H. Bußmann (1990:443) defineres det som den betydning, »die ein Wort unter fremdsprachlichem Einfluß annimmt, wodurch eine Umdeutung der ursprünglichen Bedeutung bzw. eine Bedeutungsweiterung stattfindet«.

Efter K. Sørensen (1995:20) taler man om betydningslån mht. engelsk påvirkning på dansk, »når et ord, der i forvejen findes i dansk, modtager en ny betydning fra det tilsvarende engelske ord«. P. Jarvad (1995:60), som også behandler bl.a. engelsk påvirkning på dansk, karakteriserer betydningslån som »ord og udtryk som får ny betydning under indflydelse af det tilsvarende engelske ord, dvs. man overtager en fremmed ordbetydning på et hjemligt ord«. E. Hansen og J. Lund (1994:47) skriver: »Ved betydningslån ændres indholdet af et morfem eller et ord under påvirkning af et fremmed ord (...) Betydningslånet er det omvendte af det direkte lån«. Det kan altså kort sammenfattes, at et betydningslån opstår gennem indflydelse af et fremmed ord, hvorved formativet forbliver uændret, men ordet får ydeligere mindst ét semem (fx *orm*, *høj*, *stald*).

Betydningslån er uadskilleligt forbundet med *betydningsforandring* (ty. *Bedeutungswandel*). Under *betydningsforandring* forstås sådanne tilfælde, »bei denen sich mit einem und demselben Formativ entweder eine ganz neue Bedeutung verbindet oder in denen die Bedeutung um neue Sememe (...) erweitert wurde« (Th. Schippan 1975:170). Som følge af betydningsforandring får man ændring og udvidelse af et ords grundbetydning.

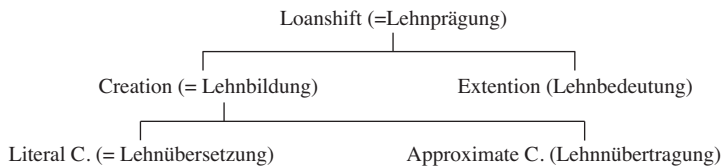
3. Forskellige inddelinger af låneordsforrådet

Der findes forskellige inddelinger af låneordsforrådet, og W. Betz hører til de første sprogforskere, som begyndte at klassificere låneord. Det følgende skema blev flere gange modificeret. Den sidste version (se W. Betz 1974:137) ser sådan ud:

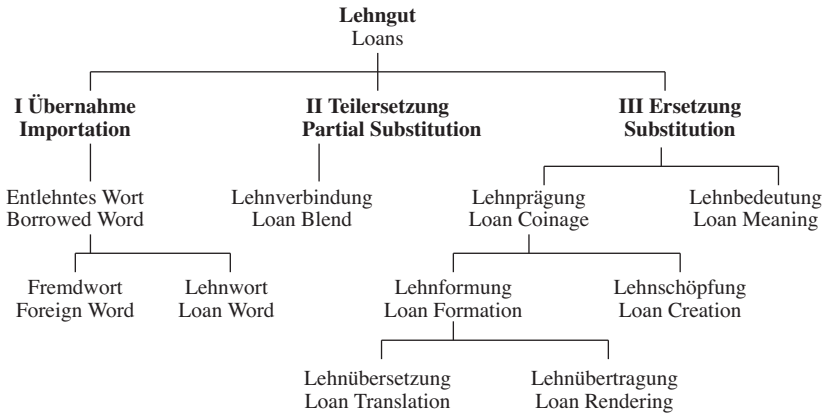

J. Pfitzner (jf. 1978:12f) afviser W. Betz' inddeling af låneord, fordi den efter hans mening »hauptsächlich für historische Untersuchungen nützlich ist«. Dette standpunkt er jeg ikke enig med, fordi forskellen mellem et (assimileret) låneord og et oversættelseslån ikke nødvendigvis behøver at være historisk. Det er ikke sådan, at et ord først indlånes og bagefter dannes dets oversættelseslån. Et *prægningslån* kan være lige så 'ungt' som et fremmedord.

De forskellige former for indlån, som E. Haugen foreslog, svarer stort set til W. Betz' forslag (1974:139):

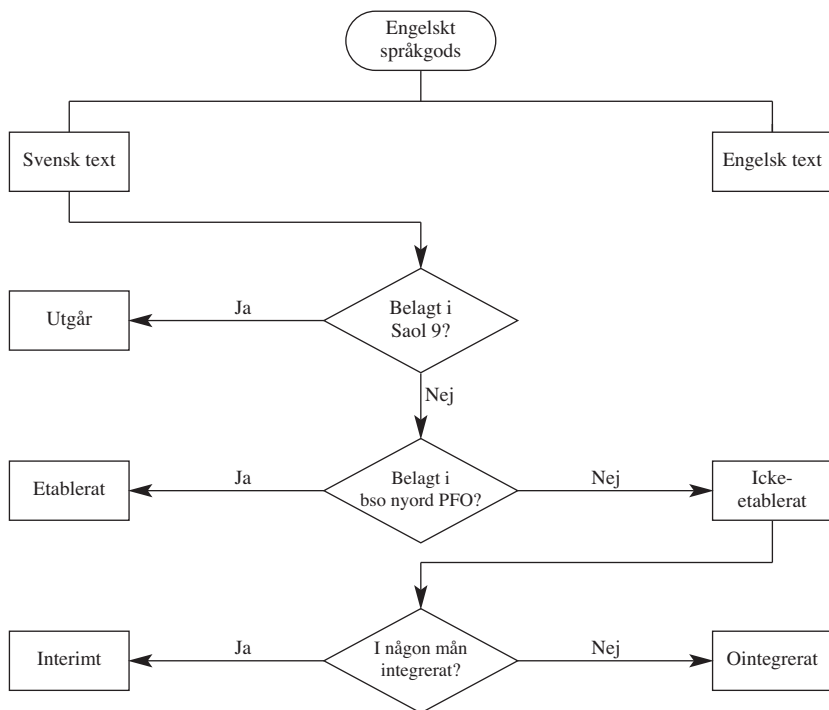
Den mest specificerede inddeling af lånegodset blev foreslået af D. Duckworth (1977:40):

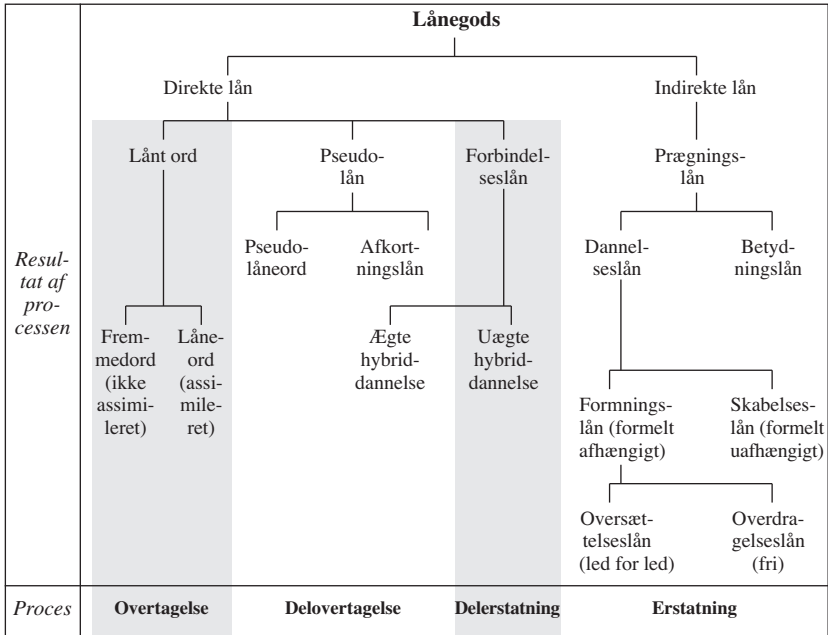
J.-A. Chrystal (1988:48f) inddeler indlån i »etablerade« og »ikke-etablerade«. De »ikke-etablerade« lån underdeles igen i »interime« og »ointegrerede«.

Med et »etablerat« lån forstår J.-A. Chrystal (jf. 1988:50f) et lån, som forekommer i en af de svenske ordbøger *Bonniers Svenska ordbok* (1981), *Nyord i svenskan från 40-tal till 80-tal* (1986) og *Prismas Främmande ord* (1984). Som »ikke etablerade« lån betragter hun sådanne ord (jf. 1988:52), som først lige har begyndt assimileringen, eller som er resultat af sprogbrugerens individuelle kontakt med engelsk. Som »interime« lån forstår J.-A. Chrystal (jf. 1988:54) fremmede ord, som synligt bruges i et fremmed sprogsystem. »Ointegrerede« lån kalder hun udtryk, som ingen tegn viser på, at de hører til det hjemlige sprogsystem.

Afgrænsningen mellem »etablerade« og »ikke-etablerade« lån er helt klar, fordi definitionen af etablering er entydigt fastlagt. Grænsen mellem »interime« og »ointegrerede« lån er derimod mindre skarp. Som »interime« lån betragter J.-A. Chrystal (1988:55) »sådana lån, som uppvisar tecken på formell och/eller social integrering i svenskan«. Som henvisning til integration kan fx gælde genus og forekomst som konstituent i sammensætninger. Hvis indlånte ord ikke fremviser tegn på formel eller social integration, kaldes de »ointegrerede« lån.

Under hensyntagen til de hidtidige inddelingsforslag vil jeg gerne foreslå følgende inddeling af lånegodset (jf. Szubert 2003):

Litteratur

- Bang, J. 1962: Om at bruge fremmedord. København.
- Betz, W. 1936: Der Einfluß des Lateinischen auf den althochdeutschen Sprachschatz. 1.: Der Abrogans. Heidelberg.
- Betz, W. 1949: Deutsch und Lateinisch. Die Lehnbildungen der althochdeutschen Benediktinerregel. Bonn.
- Betz, W. 1974: Lehnwörter und Lehnprägungen im Vor- und Frühdeutschen. In: Deutsche Wortgeschichte, hrsg. v. Friedrich Maurer u. Heinz Rupp. Band 1, Berlin/New York, 135-163.
- Bußmann, H. 1990: Lexikon der Sprachwissenschaft. Stuttgart.
- Carstensen, B. 1965: Englische Einflüsse auf die deutsche Sprache nach 1945 (Beihefte zum Jahrbuch für Amerikastudien, 13. Heft). Heidelberg.
- Carstensen, B. 1968: Zur Systematik und Terminologie deutsch-englischer Lehnbeziehungen. In: Wortbildung, Syntax und Morphologie. Festschrift zum 60. Geburtstag von Hans Marchand am 1. Oktober 1967. Den Haag, 32-45.
- Carstensen, B. 1979: Evidente und latente Einflüsse des Englischen auf das Deutsche. In: Fremdwortdiskussion, hrsg. von P. Braun, 90-94.
- Carstensen, B. 1980: Semantische Scheinentlehnungen des Deutschen aus dem Englischen. In: Wolfgang Viereck (hrsg.), Studien zum Einfluß der englischen Sprache auf das Deutsche. Tübinger Beiträge zur Linguistik 132. Tübingen, 77-100.

- Carstensen, B. 1981: Lexikalische Scheinentlehnungen des Deutschen aus dem Englischen. In: W. Kühlwein, G. Thome, W. Wills (hrsg.), *Kontrastive Linguistik und Übersetzungswissenschaft*. München, 175-182.
- Chrystal, J.-A. 1988: Engelskan i svensk dagspress. Stockholm.
- Dreecksen, W. 1948: Über das Fremdwort und seinen Gebrauch. In: *Pandora*, Heft 10, *Sprache – Brücke zur Welt*, Ulm, 48-52.
- Duckworth, D. 1977: Zur terminologischen und systematischen Grundlage der Forschung auf dem Gebiet der englisch-deutschen Interferenz. Kritische Übersicht und neuer Vorschlag. In: *Sprachliche Interferenz*. Festschrift für Werner Betz zum 65. Geburtstag. Tübingen, 36-56.
- Duckworth, D. 1979: Der Einfluß des Englischen auf den deutschen Wortschatz seit 1945. In: *Fremdwortdiskussion*, hrsg. von P. Braun, 212-245. In: *Zeitschrift für die deutsche Sprache*, 26/1970, Heft 1/2, 9-31.
- Galberg Jacobsen, H., Skyum-Nielsen, P. 1996: *Dansk sprog. En grundbog*. København.
- Gneuss, H. 1955: *Lehnbildungen und Lehnbedeutungen im Altenglischen*. Berlin.
- Hansen, E. 1985: Orddannelse på hjemlig grund. In: *Sprog i Norden*, 65-70.
- Hansen, E., Lund, J. 1994: *Kulturens Gesandter. Fremmedordene i dansk*. København.
- Haugen, E. 1950: The Analysis of Linguistic Borrowing. In: *Language* 26, 210-231.
- Jarvad, P. 1995: *Nye ord – hvorfor og hvordan?* København.
- Klippel, J. 1948: Das Fremdwort – Gast und Feind der Sprache. In: *Pandora*, Heft 10, *Sprache – Brücke zur Welt*, Ulm.
- Lewandowski, Th. 1994: *Linguistisches Wörterbuch*. Bd. 1-3. Wiesbaden.
- Metzlers Lexikon Sprache, 1993. Stuttgart.
- Pfitzner, J. 1978: *Der Anglizismus im Deutschen. Ein Beitrag zur Bestimmung seiner stilistischen Funktion in der heutigen Presse*. Stuttgart.
- Schippan, Th. 1975: *Einführung in die Semasiologie*. Leipzig.
- Szubert, A. 2003: *Englische Entlehnungen im Dänischen. Morphologie und Wortbildung*. Poznan.
- Sørensen, K. 1973: *Engelske lån i dansk./Dansk Sprognævns skrifter 8/København*.
- Sørensen, K. 1995: *Engelsk i dansk. Er det et must?* Viborg.
- Thiel, R. 1936: Fremdwort oder nicht. In: *Muttersprache* 1936, Spalte 389f.
- Volland, B. 1986: *Französische Entlehnungen im Deutschen: Transferenz u. Integration auf phonolog., graphemat., morpholog. u. lexikal.-semant. Ebene*. Tübingen.
- Weinreich, U. 1963: *Languages in Contact: Findings and Problems*. Second printing. Den Haag.
- Weinreich, U. 1976: *Sprachen in Kontakt*. München.
- Zindler, H. 1960: *Anglizismen in der deutschen Presse*. Diss. Kiel.

Adjektteorien

Af Claus Drengsted-Nielsen

1 Præsentation af adjektteorien

I 1982 fremlagde Michael Herslund og Finn Sørensen i tidsskriftet *Saml* (Skrifter om anvendt og matematisk lingvistik; Københavns Universitet) en artikel: »Syntaks og Leksikologi. Indledning til en valensgrammatisk analyse af fransk og dansk«. Her lancerer de en strategi for sætningsanalyse der i høj grad bryder med tidligere principper. I en række bøger og artikler har Herslund og Sørensen fulgt op på denne første artikel, og i dag står også bl.a. Hanne Korzen fra Handelshøjskolen i København, kollega til Michael Herslund, for denne analysestrategi, der kendes under navnet *adjektteorien*. Mange andre grammatikere har i bøger og artikler diskuteret teorien og givet kritik eller forslag til forbedringer af adjektteorien.

Adjektteorien er valensgrammatisk, dvs. verbet opfattes som sætningens omdrejningspunkt. Adjektteorien siger at man kan fastslå hvilke led der obligatorisk (men dog evt. uudtrykt) skal findes omkring et bestemt verbum. Der eksisterer (på fransk, dansk og andre sprog) kun følgende fire basissætningsstrukturer, der imidlertid kan suppleres med fakultative led: S_i -V, S_i -V-O, S_i -V-A, S_i -V-O-A. Med S_i og S_t angives intransitivt hhv. transitivt subjekt, V er verbal, O direkte objekt, og A adjekt. Adjekt dækker over flere typer fra den traditionelle terminologi: *fast subjektprædikat* og *fast objektprædikat*; endvidere hvad vi må kalde *fast tilknyttet præpositionssyntagma*, *fast indirekte objekt* samt *fast stedsangivelse*. Disse undertyper under adjektet, hedder det, kan samles i én kategori fordi de minder om hinanden (kan være vanskelige at adskille) og – måske mest bemærkelsesværdigt – gensidigt udelukker hinanden.

Adjektet står i forhold til O hvis et sådant findes, ellers står det i forhold til S_i . Derfor kaldes et O eller et S_i for sætningens *fundamentale argument* (fx Herslund 1995:55f.).

Teorien har udviklet sig, og der er visse afvigelser i forskellige fremstillinger. En væsentlig ændring i terminologi gælder selve *adjektet*, der i

begyndelsen benævntes *indirekte objekt*. Adjektteoriens pointer, definitioner m.v. må naturligvis formodes forbedret med tiden.

Artiklen her vil med udgangspunkt i dansk analysere og diskutere adjektteorien. Da teorien ikke kan forudsættes bekendt for læserne, og eftersom jeg på mange punkter er uenig med den, bliver det helt nødvendigt loyalt og nøjagtigt at videregive mange af adjektteoriens pointer i form af kortere eller længere citater.

Herslund og Sørensen (1990:5) forklarer om deres teori: »valensteorien [siger], at en del af ethvert verbums leksikalske beskrivelse er et valensskema, som forudsiger præcist hvilke sætningsled det pågældende verbum kan forbindes med«. Og Hanne Korzen (2004:26) supplerer: »Vi mener, at valensanalysen ikke blot er interessant ud fra et videnskabeligt synspunkt. Vi mener også, at den rent pædagogisk er den mest velegnede teori, idet den ansporer de studerende til at få lært verbernes konstruktion«. Herslund og Sørensen (1990:13) imødegår desuden en nærliggende indvending: »Der er (...) flere valensgrammatikere, som synes at antage, at der er tale om *grader* af tilknytning til verbet, således at der i virkeligheden er tale om en glidende overgang mellem valensbundne led og frie tilføjelser (...) Vi mener dog, at man må fastholde den fundamentale skelnen«.

Valensled definerer Herslund og Sørensen (1990:10f.) således:

Vi definerer valensled som argumenter, der impliceres af verbets leksikalske beskrivelse (...) I en sætning som *Pierre donne [Per giver]* implicerer verbet *donner* således, at der gives 'noget' til 'nogen'; uden dette er verbet uforståeligt. (...) Selv om *tricoter* som det danske *strikke* udmærket kan bruges uden objekt, er det umuligt at forstå verbets betydning uden dette objekt. (...) at objektet faktisk er impliceret, fremgår af, at vedkommende må tage stilling til spørgsmålet: 'Hvad strikker du?' (et svar som: 'Ikke noget. Jeg strikker bare', som er på grænsen mellem normal og komisk/afvisende sprogbrug, støtter konklusionen, for så vidt som svarets *Ikke noget* kun kan forstås som objektet for *strikker*).

Selve *adjektet* kan vi finde forklaret af Hanne Korzen (2004:29f.):

Både de intransitive og de transitive konstruktioner kan indeholde et led, der står i et særligt forhold til subjektet (...) i den intransitive konstruktion eller til objektet (...) i den transitive. Disse led be-

tegnes normalt: subjektspredikativ (...) objektspredikativ (...) dativobjekt (...) lokativ (...) eller praepositionsobjekt (...) I vores teori regnes disse ledtyper (...) til samme overkategori (nemlig hvad vi kalder 'adjekt').

Bemærk at adjektteorien ikke rigtig præciserer at der med termerne *subjekts-* og *objektspredikativ*, *dativobjekt* og *lokativ* menes det jeg kalder *fast* subjekts- hhv. objektspredikativ, *fast* indirekte¹ objekt og *fast* stedsangivelse. *Praepositionsobjekt* betyder *fast tilknyttet praepositionssyntaxme*.

Herslund og Sørensen 1990:13 siger om teoriens præmisser: »skellet mellem valensled og frie tilføjelser er et af de endnu uløste problemer for valensgrammatikken, til trods for at det er det første og fundamentale spørgsmål, for uden denne skelnen synes hele valensbegrebet at skride«.

Herslund og Sørensen 1990:10ff. gennemgår derfor en række tests, og her hedder det (ibid. 14): »kriterier til at afgøre [skellet mellem valensled og frie tilføjelser] er af fire typer: obligatoriske vs. fakultative led, ordstilling, forskellige substitutioner og morfologisk afhængighed«. Herslund og Sørensen egen konklusion på testene er imidlertid (1990:27): »ingen af disse tests kan [alene] afgøre alle tilfælde. Det er også tvivlsomt, om en kombination af flere, evt. alle testene, vil være i stand til at afgøre alle tilfælde. Nogle af testene er i virkeligheden noget tvivlsomme, da det ikke er klart, hvad de egentlig viser«. Og (1990:35): »Nogen endegyldig løsning på det grundlæggende problem [hvordan man kan skelne mellem valensled og frie tilføjelser] har vi dog ikke fået«.

Vi skal senere se hvorledes adjektteorien søger at skelne.

2 Det fundamentale argument

Herslund og Sørensen indfører betegnelsen *fundamentalt argument* for S_i og for O , idet der skulle være visse ligheder mellem O og S_i , som til gengæld begge adskiller sig fra S_i . Herslund og Sørensen (fx 1996a:9) illustrerer det *fundamentale argument* med disse eksempler:

<i>Le fil casse</i>	<i>The whip broke</i>	<i>Tråden knækker</i>
<i>Jean casse le fil</i>	<i>Igor broke the whip</i>	<i>Johannes knækker tråden</i>

Herslund og Sørensen (1996a:9) skriver at »[without the fundamental argument] the predicate cannot even be conceptualised (...) if nothing is broken, there is no breaking«.

Det er rigtigt at sådanne verber optræder med strukturerne S_i -V og S_i -V-O. Derved kan ideen om at *grenen knækker* godt konceptualiseres uden et S_i . Men når Herslund og Sørensen mener at *knække* godt kan konceptualiseres uden S_i , må det jo være fordi de mener at *knække* betyder det samme i *Tråden knækker* og *Johannes knækker tråden*. Og det er jo ikke tilfældet. Den kausative ide (vi kunne fx parafrasere med *foranledige et brud på*) kan naturligvis *ikke* konceptualiseres uden S_i . Det er derfor kun *en del* af verbalindholdet fra strukturen S_i -V-O der kan konceptualiseres uden S_i .

Lighederne mellem O og S_i skulle også manifestere sig i 1) karakteristisk semantik i verbet, 2) pluralisrestriktion og 3) aktionsart.

Herslund (1994:112) påpeger at ved transitiver verber kan forskellige objekter give en meget afvigende betydning af verbet, således *tage* (fransk: *prendre*), hvor oversættelser kunne lyde: *tage sin frakke*, *tage en beslutning*, *tage toget*. Tilsvarende er det ved verber uden objekt via udskiftning af *subjektet* vi finder afvigende betydning af verbet, fx (Korzen 2004:52) *falde* (fransk: *tomber*), i oversættelse fx *sneen falder*, *Jens falder*, *fødselsdagen falder (på en søndag)*.

Jeg skal her begrænse mig til at give eksempler med transitiver verber hvor ændring af subjektet også giver en markant ændring i verbets betydning: *Jens tog bilen* >< *Vinden tog bilen*, *Vinderen tog gevinsten* >< *Inflationen tog gevinsten*.

Herslund (1988:12) forklarer om pluralisrestriktion: »Lexical or selectional restrictions requiring that a certain argument be plural affect O or S_i alike, but to my knowledge never S_i . Compare (...) *Han talte sine sølvskeer* (...) **Han talte sin sølvske*.«

Efter min mening kan man lige så vel anføre at én person dårligt fx kan *omringe* noget som helst. Naturligvis kan singularissubjektet udtrykke en mængde: *Den romerske hær omringede gallerne*, *Cæsar omringede gallerne*. Men analogt er det vel også muligt at danne: *Han talte sin formue*. Jeg mener ikke man kan afvise at leksikalske restriktioner kan kræve et S_i i pluralis.

I Herslund og Sørensen 1990:55 og Herslund 1988:12 anføres eksempler på fransk og engelsk, som vi kan gengive med: *Stablen falder* (perfektivt) >< *Sneen falder* (imperfektivt). Jeg foreslår følgende modekse-

pel, hvor, så vidt jeg kan se, St er ansvarlig for skift i aktionsart: *Peter dækker indgangen* (perfektivt) >< *Sneen dækker indgangen* (imperfektivt).

Herslund (1996) bringer i øvrigt forvirring om hvorledes det *fundamentale argument* skal forstås. I Herslund og Sørensen 1990:15 hedder det at »sætninger som *Jean mange* [*Jens spiser*] for at forstås forudsætter, at der er noget der spises (...) således at sætningen kan repræsenteres: *Jean mange* [tom plads]«. Det samme anfører Korzen (2004:25). I Herslund 1996:151 hedder det derimod udtrykkeligt: »En sætning som *Pierre mange* [*Peter spiser*] betyder nemlig ikke normalt 'Pierre mange quelque chose' [*Peter spiser noget*], men snarere 'Pierre prend son repas' [*Peter indtager sit måltid*]«. Og det synes jo helt at undergrave Herslund og Sørensen 1990:11: »at objektet [i *Jeg strikker*] faktisk er impliceret, fremgår af, at vedkommende må tage stilling til spørgsmålet: 'Hvad strikker du?'«.

Jeg finder det helt uklart hvordan adjektteorien fordrer en analyse af *Peter spiser*: Er det sådan at *Peter* i denne sætning simpelthen er det fundamentale argument? Eller skal vi spørge os selv om det i den givne kontekst er relevant at fortolke sætningen som *Peter spiser noget* for så at konkludere at det fundamentale argument – netop her – er et uudtrykt O? Jeg kan ikke finde svar på disse spørgsmål i adjektteorien. Men jeg mener at spørgsmålet er uvæsentlig for en syntaktisk forståelse. Begrebet det *fundamentale argument* finder jeg derfor både teoretisk og pædagogisk problematisk.

3 Adjektet som *locus*

Som nævnt dækker begrebet *adjekt* over flere kategorier fra den traditionelle terminologi. Herslund og Sørensen (fx 1990:51) angiver to argumenter for at slå disse kategorier sammen: 1) kategorierne udelukker gensidigt hinanden; 2) »de enkelte ledfunktioner [under overkategorien *adjekt* er] vanskelige at (...) holde ude fra hinanden«. Vi skal først se på det sidste argument.

Adjektet står altid i forhold til sætningens *fundamentale argument* og vedtages at udtrykke sted, nogle gange i metaforisk betydning. Herslund

(1995:60) forklarer: »[Visse verber har] evne til at danne en ny underordnet eller *sekundær prædikation* mellem deres fundamentale argument og et andet argument, som kanonisk har den semantiske rolle Locus, og som vi kalder Adjekt (A)«. ²

Indførelsen af det kanoniske *locus* begrundes bl.a. med den glidende overgang mellem fast stedsangivelse og fast prædikativ: *Han er – i Spanien/i fængsel/i tvivl/glad; De sendte ham – til Spanien/i fængsel; De gjorde ham – i tvivl/glad*. Endvidere med den glidende overgang mellem fast stedsangivelse og fast indirekte objekt, fx: *Jeg sendte pakken – til Paris/til kollektivet/til min søster, Jeg sendte min søster pakken*. Og i visse tilfælde ligheder mellem fast stedsangivelse og fast tilknyttet præpositionssyntaxme (gengivet fra fransk efter Herslund 1995:63): *Han bragte sin kone – til koncerten/til at skifte synspunkt*.

Ud over at stedsangivelser naturligvis er lokativer, kan jeg godt følge at faste indirekte objekter kan siges at angive metaforisk lokativ;³ ligeledes visse prædikativer (*på ferie, i problemer...*); men ikke i fx *Han er min advokat*. 'Præpositionsobjekter' er ofte slet ikke lokativer: *Hun drømte om ham*.

Trods det at der er en glidende overgang, finder jeg parafrasen *included in the class of X* af en væsentlig anden karakter end *befinder sig på stedet X*. Inspireret af Diderichsen (1957:176) skelner jeg således: Ved *included in the class of* angives navn, egenskab eller tilstand, og vi har prædikativ: *Denne mand er – Hr. Blom/lærer/glad/i godt humør/til grin/til skade*. Derimod lokativangivelse: *Han kom til Paris, Han kom til skade*.⁴

Herved kan vi i øvrigt forklare hvorfor *Han kom til skade* ikke resulterer i at *Han er til skade*.⁵ Vi opfatter nemlig *til skade* som en lokativangivelse i første tilfælde, som egenskab/tilstand i andet.

Jeg synes, helt overordnet, at det *ikke* er et brugbart teoretisk argument for at slå kategorier sammen at der er glidende overgange mellem flere af dem. Man kan udmærket have en række gode grunde til at operere med forskellige kategorier selv om der er afgrænsningsproblemer. Og adjektteorien frembyder jo selv en række – nye – afgrænsningsproblemer.

Adjektteorien ønsker at vi skal analysere i flere tempi (fx Herslund og Sørensen 1987:12ff.). Om dette analysehierarki er en pædagogisk fordel,

kan ikke adskilles fra adjektteoriens teoretiske grundlag. Fordi noget er pædagogisk bekvemt eller ubekvemt, kan det ikke i sig selv tages til indtægt for hverken om det er en pædagogisk landvinding eller det modsatte. Vi skal derfor nu se hvordan adjektteorien søger at skelne adjektet fra frie tilføjelser.

4 Adjektet versus frie tilføjelser

Vi har set hvorledes adjektteorien ikke giver os afklaring på om vi skal forstå et valensbundet, men uudtrykt objekt i sætningen *Peter spiser*. Nu skal vi se hvordan adjektteorien, for de forskellige underkategorier, søger at skelne mellem adjekt (der jo anses for valensbundet) og frie tilføjelser.

4.1 Prædikativ som adjekt

Jeg vil kort fremlægge et forslag til at skelne mellem fast og frit prædikativ; i øvrigt henvises til Drenghed-Nielsen 2003 og 2004. Opdelingen bygger på to dikotomier: 1) verbets semantik svag << ikke svag, 2) konstruktionen resultativ >> ikke resultativ.

Et prædikativ regnes for fast i konstruktioner hvor verbet har *svag semantik* (*De er syge, De ligger syge*) og forbindelsens »væsentlige semantiske Funktion (...) er at angive (...) Tilstand, Egenskab eller Navn« (Diderichsen 1957:176).⁶ Jeg regner desuden altid prædikativet for *fast* når konstruktionen er *resultativ*, dvs. at subjektet eller objektet ved prædikativet får tildelt tilstand, egenskab eller navn ('forbindelsens væsentlige semantiske funktion') via en overgang udtrykt af verbet: *De blev våde, De maler dørene grønne*. Det giver følgende oversigt:

Subjektsprædikatív:

	Resultativ	Ikke resultatív
Verbet semantisk svagt	han blev <i>student</i> han kom <i>i tvivl</i>	han er/forekommer/ synes <i>glad</i> han hedder <i>Peter</i> skoven stod <i>grøn</i>
Verbet ikke semantisk svagt	bænkene males <i>grønne</i> ?bilerne kørte <i>tørre</i> ⁷ jf. engelsk: the river froze <i>solid</i>	FRIT PRÆDIKATIV: hun kom <i>fuld</i> hjem bilen står <i>nyvasket</i> på gaden pizzaen er bedre <i>varm</i>

Objektsprædikatív:

	Resultativ	Ikke resultatív
Verbet semantisk svagt	jeg gør hende <i>glad</i> han fik hende <i>i form</i>	de kalder ham <i>Pelle</i> jeg tror ham <i>i stand til det</i>
Verbet ikke semantisk svagt	jeg maler dem <i>grønne</i>	FRIT PRÆDIKATIV: jeg drak teen <i>varm</i>

I gruppen med *kalder* rubriceres en række tilfælde hvor verbalsemantikken retter sig mod forbindelsen objekt-objektsprædikatív. Enten kan objektsprædikativet ikke fjernes (*kalde*), eller også får vi ved fjernelse en anden verbalbetydning: *jeg tror ham*. På dansk (og engelsk mv.) finder vi resultatíve konstruktioner hvor et verbum har *afledt valens*, dvs. optræder med andre verbers valensmønstre;⁸ som eksempler på afledt valens i konstruktioner med prædikatív angiver Korzen (2004:117 og 125) bl.a. *Min mand brændte varm på sekretæren, Hansen drak sin svigermor fuld*.

Vi kan betragte nogle eksempler på objektsprædikatív der er på grænsen mellem fast og frit:

	resultativ	verbets semantik	fast/frit
Peter skrev sin stil <i>for kort</i>	ja?	ikke svag	fast?
Jeg efterlod hende <i>alene</i>	ja?	ikke svag	fast?
Han har den <i>skjult</i>	nej	svag?	fast?
Gud skabte Adam <i>intelligent</i>	nej?	ikke svag	frit?

I sådanne konstruktioner er det efter min opfattelse – pædagogisk og erkendelsesmæssigt – absolut bedst først at slå fast at det drejer sig om konstruktioner med objektsprædikativ (der udtrykker *tilstand*, *egenskab* eller *navn*). Derefter kan man så, fx med de foreslåede kriterier, søge at underindele og rubricere objektsprædikativet som fast eller frit.

Adjektteorien fordrer at vi i første omgang, altså uden overhovedet at erkende at det drejer sig om objektsprædikativer, slår fast om der er tale om et adjekt eller ej. Men man leder temmelig forgæves efter opdelingskriterier specifikt mellem fast og frit prædikativ i adjektteoriens fremstillinger. Vi har selvfølgelig adjektteoriens overordnede definitioner, nemlig at adjektet skal impliceres af verbets betydning. Men denne definition hjælper os jo ikke, for der kan være *afledt valens*.

Jeg finder det særdeles problematisk at adjektteorien baserer en væsentlig del af den for hele teorien centrale skelnen på et i adjektteorien så uklart defineret, og i det hele taget usikkert, grundlag som en skelnen mellem fast og frit prædikativ.

4.2 Lokativangivelse som adjekt

Adjektteorien skelner mellem lokativangivelser⁹ som adjekt og lokativangivelser som fri tilføjelse. Lokativisk adjekt til subjekt har vi i *Jens er/bor/forbliver i Paris*, *Jens tager til Rom*. Derimod er *i Rom* fri tilføjelse i *Caroline tager i biografen i Rom*, ligesom *i stuen* i *Hans nyser i stuen*.¹⁰

Herslund og Sørensen (1990:38ff.) diskuterer hvordan man kan skelne mellem lokativangivelse som adjekt og lokativangivelse som fri tilføjelse. De fremlægger to temmelig komplicerede tests. Den første skal ikke her gengives i sin helhed, men i forbindelse med den anføres det afslutningsvis: »følgeslutningerne i a. er gyldige i et univers, hvor der ikke er andre end Pierre og Marie, mens følgeslutningerne i b. er ugyldige i et hvilket som helst univers«. Det er nærmest uforståeligt.

Derpå går Herslund og Sørensen (ibid. 39) videre til den anden test og giver bl.a. eksemplerne:

<i>Jean joue dans le jardin</i>	→ <i>Jean ne joue pas dans le jardin</i>	[<i>Jean leger (ikke) i haven</i>]
a.	<i>Jean n'est pas dans le jardin</i>	[<i>Jean er ikke i haven</i>]
b.	<i>Jean fait autre chose dans le jardin</i>	[<i>Jean laver noget andet i haven</i>]
<i>Jean habite dans le jardin</i>	→ <i>Jean n'habite pas dans le jardin</i>	[<i>Jean bor (ikke) i haven</i>]
c.	<i>Jean n'est pas dans le jardin</i>	[<i>Jean er ikke i haven</i>]
d.	<i>Jean fait autre chose dans le jardin</i>	[<i>Jean laver noget andet i haven</i>]

I første tilfælde, hedder det, er a eller b gyldig som *følgeslutninger*, og der er da fri tilføjelse i *Jean joue dans le jardin* [*Jean leger i haven*]. I andet tilfælde kan man ikke drage den følgeslutning at enten c eller d er sand. Derfor, siger Herslund og Sørensen (1990:39), er der adjekt i *Jean habite dans le jardin* [*Jean bor i haven*].

Efter min mening er det overmåde vanskeligt at overskue. Og jeg finder i det hele taget kombinationen *laver noget andet end at bo* tvivlsom. Men skulle vi tage testen for pålydende, kunne vi prøve med:

<i>Jeg [ringede til hende og] gjorde hende glad nede i Rom</i>	→ <i>Jeg gjorde hende ikke glad nede i Rom</i>
e.	<i>Jeg er ikke nede i Rom</i>
f.	<i>Jeg laver noget andet nede i Rom</i>

Man kan vel lige så lidt siges at kunne slutte e eller f som c eller d. Så skulle *i Rom* altså være adjekt, hvad det jo ikke kan være idet *glad* er fast objektsprædikat. Eller vi kunne prøve med:

<i>I vandet regerer krokodillerne</i>	→ <i>I vandet regerer krokodillerne ikke</i>
g.	<i>Krokodillerne er ikke i vandet</i>
h.	<i>Krokodillerne laver noget andet i vandet</i>

Her kan vi vist igen lige så lidt siges at kunne slutte g eller h som c eller d, hvorfor *i vandet* følgelig skulle regnes for adjekt – en konklusion der ikke virker rigtig.

For mig ser det derfor ud som om Herslund og Sørensens test ovenfor alene drejer sig om en *vedtagelse* af følgende: De stedsudtryk der danner ramme om hele verbalhandlingen og dermed syntaktisk kan udelades, regnes for frie tilføjelser.

Herslund og Sørensen (1990:25) benytter følgende *da*-test for at skelne mellem lokativisk adjekt til objekt og lokativangivelse som fri tilføjelse; de franske eksempler gengives på dansk:

- a. *Jeg traf en gammel ven på gaden*
 b. *Da jeg var på gaden, traf jeg en gammel ven*
 c. *Jeg fandt min tegnebog i haven*
 d. *Da jeg var i haven, fandt jeg min tegnebog*

Herefter hedder det (ibid. 25): »Mens [a] og [b] betyder det samme, er dette ikke tilfældet for [c] og [d]. [d] kan nemlig udvides til [*Da jeg var i haven, fandt jeg min tegnebog i min frakkelomme*] (...) [Det] viser, at der i [d] er en udfyldt valens, den plads, som i [c] er udfyldt af [*i haven*]«.

Umiddelbart kunne man måske opfatte det således i c at *i haven*, fordi det danner ramme (subjektet befinder sig jo også her), ikke regnes for adjekt. Men Herslund og Sørensen må mene at *i haven* i c faktisk udfylder en valens (jf. d) og i konsekvens regnes for adjekt i c. Det lader altså til at være et spørgsmål om hvorvidt subjektet *nødvendigvis* skal være på lokaliteten (som derfor danner ramme): Man kan nemlig *finde* noget et sted hvor man ikke selv er (fx i en lomme), men man kan ikke *træffe* nogen (i betydningen *møde*) uden selv at være på denne lokalitet.

Hanne Korzen (2004:82f.) forklarer A_{lok} således:

LOK bruges i forbindelse med ‘*placeringsverber*’, dvs. ‘*opholds-*’ eller ‘*retningsverber*’ til at placere referenten for [S_i eller O] i forhold til et *konkret sted*. Det er *verbalet*, der i kraft af sin betydning *etablerer relationen mellem S eller O og stedsbetegnelsen*. Verbalet kan siges at fungere som *bindeled* (...) Man kan koge konstruktionerne med LOK ned til følgende formler [de gengives her]:

	intransitiv	transitiv
forbliven	<i>A befinder sig på stedet X</i>	<i>A opbevarer B på stedet X</i>
retning mod	<i>A begiver sig til stedet X</i>	<i>A anbringer B på stedet X</i>
retning fra	<i>A fjerner sig fra stedet X</i>	<i>A fjerner B fra stedet X</i>
retning fra og mod	<i>A begiver sig fra stedet X til stedet Y</i> <i>A sender B fra stedet X til stedet Y</i>	

Jeg forstår det, jf. ovenfor, som en *vedtagelse* af følgende: Når stedsangivelsen pga. verbets semantik ikke kan siges nødvendigvis at måtte danne ramme om hele situationen, har vi at gøre med et A_{lok}.

Herunder er dannet nogle eksempler der modsvarer eksemplerne med fast og frit objektsprædikativ ovenfor, men hvor der i stedet angives en lokation for objektet:

	resultativt	verbets semantik	svarer til fast/frit obj.præd.
Hun fik ham <i>ud i haven</i>	ja	svag	fast
Han sendte pakken <i>til Paris</i>	ja	ikke svag	fast
Han dømte den <i>ude</i>	nej	svag	fast
Jeg ønsker ham <i>tilbage</i>	nej	svag	fast
Han så fugleungerne <i>i reden</i>	nej	ikke svag	frit
Jeg opbevarer nøglen <i>i haven</i>	nej	ikke svag	frit
Jeg fandt tegnebogen <i>i lommen</i>	nej	ikke svag	frit

De tre sidste eksempler modsvarer således konstruktionerne med *frit* objektsprædikativ. Det er dem Hanne Korzen (2004:82f.) rubricerer som *A opbevarer B på stedet X*. Her regnes stedsangivelsen altså for adjekt. Så ved lokativiske angivelser for objektet opererer adjektteorien ikke med et skel som modsvarer det (af adjektteorien ganske vist langt fra klart definerede) skel den opererer med når det gælder objektsprædikativ. Jeg forstår adjektteoriens anskuelse således:

Hvis der er fast objektsprædikativ, kan en lokativisk angivelse der kun gælder objektet, ikke regnes for adjekt. Hvis der ikke er fast objektsprædikativ, kan en lokativisk angivelse evt. gå på objektet alene, og den kan derfor være adjekt.

Men at der også ved semantisk ikke-svage verber i ikke-resultative konstruktioner kan være A_{lok} til O (svarende til *frit* objektsprædikativ), betyder i konsekvens for sætninger med verbalet i passiv enten 1) at der i *Hun blev fundet forslået i grøften* er A_{lok} til subjektet, eller 2) at et A_{lok} til objektet ved passiv vending ikke går over i et A_{lok} til subjektet, men over i en scenisk bestemmelse: *Jeg fandt hende forslået i grøften* → *Hun blev fundet forslået i grøften*.¹¹

Begge muligheder forekommer mig uheldige.

Desuden betyder det også at vi konfronteres med de samme afgrænsningsproblemer som adjektteorien mener at have udskudt til et næste analysetrin, idet vi skal vurdere om der er adjekt eller ej i fx: *Han fandt hende – forslået/grædende/i en svær situation/i kriseli grøften*.

Adjektteorien kunne jo godt revideres med henblik på at indføre et skel for de lokativiske angivelser således at det minder om skellet mellem fast og frit objektsprædikativ. Det ville naturligvis kræve en (vel temmelig radikal) omformulering af kriterierne for at regne lokativisk angivelse af objektet for adjekt (nu ville *i grøften* altså *ikke* skulle regnes for adjekt i *Jeg fandt hende i grøften*).

Afgrænsningsproblemerne ville naturligvis stadig bestå.¹²

4.3 Indirekte objekt som adjekt

Ved indirekte objekt skal man holde sig for øje at *Han gav Per pakken* ikke helt er lig med *Han gav pakken til Per*. De to sætninger har forskellige syntaktiske egenskaber, og mens *Per* i den første er et substantivisk led der betegner modtager, udtrykker *til Per* i den anden snarere retning. Andre gange har *til* + styrelse adjektivisk karakter: *Den er til dig*, *Han er til skade*, *Han er til dyre biler*.

Præpositionssyntagmer behandler jeg ikke under indirekte objekt.

Herslund og Sørensen (1990:34) griber såkaldte possessive dativer an på følgende måde:

et O [kan] 'sprænges' så at et underordnet led i substantivsyntagmet bliver primært sætningsled (eller hvad der ligner). Dette er tydeligst ved (...) dativen ved legemsdele (...): *On lui a crevé les yeux* [*De har stukket ham (dativ) øjnene ud* → *De har stukket øjnene ud på ham*] (...) Da det på den ene side ikke synes muligt at opfatte dativen (...) som [fri tilføjelse], og da der på den anden side ikke synes nogen grund til at udstyre *crever* [*skamferre*] med et specielt [valensled] (dativobjekt (...)), er der ikke andre muligheder end at analysere [dativen] som underordne[t] led i substantivsyntagme[t], som blot er blevet flyttet ud af syntagmet.

For mig at se kunne Herslund og Sørensen (1990:34) lige så godt have valgt at regne dativen for en fri tilføjelse med henvisning til at verbet *crever* ikke har valens til indirekte objekt, altså ikke implicerer et A_{indir} . Det gør de ikke, og det er muligvis fordi man, jf. *strikke*, skal tage stilling til 'hvem de stak øjnene ud på'. Men det argument så vi jo undergraved i Herslund 1996:151 når det gjaldt objektet for *manger, spise*.

Hanne Korzen (2004:41) forklarer visse typer indirekte objekter således:

Et verbum som *fabriquer* [*fabrikere*] er et divalent transitivt verbum: *Pierre a fabriqué une table* [*Per har fabrikeret et bord*]. Der er ikke flere valensled (...) En 'fabrikere-handling' er noget der

finder sted, når der er en, der ‘fabrikerer’, og noget han ‘fabrikerer’. I nogle tilfælde kan man imidlertid i en sætning af denne type indskyde et led, der angiver af hensyn til hvem handlingen foregår: (...) *Il lui a fabriqué une table* [*Han har fabrikeret et bord til ham* (egl. dativ)]. Et sådant led kaldes en fri dativ, som altså adskiller sig fra valensleddet ‘dativobjekt’ ved ikke at høre med til verbets konstruktion.

Efter min vurdering er det uden teoretisk fundament at adjektteorien her vælger at regne med ‘fri dativ’. For det virker lige så nærliggende at regne med *afledt valens* i sådanne konstruktioner, jf. *Tag mig lige et viskestykke! Smør mig lige et stykke brød!* Verberne kunne i disse eksempler regnes for at have overtaget valenserne for verbet *give*, således at de indirekte objekter bliver valensled. Hanne Korzen (2004:145) skriver sågar selv: »Disse frie dativer er dog til at forstå: når man frembringer/fremskaffer noget til nogen, leder det jo tanken hen på *donner* [*give*]«.

4.4 Præpositionssyntagme som adjekt

Hanne Korzen (2004:100) forklarer forskellen mellem $A_{\text{præp}}$ og A_{lok} :

Det kan undertiden være svært at skelne mellem de enkelte ledtyper. Mens det forekommer klart, at der er tale om A_{lok} i: *Michel a poussé sa femme dans la piscine* [*Michel har skubbet sin kone ned i bassinet*] og $A_{\text{præp}}$ i *Michel pousse sa femme au désespoir* [*Michel driver sin kone til vanvid*], kan man komme i tvivl med hensyn til en konstruktion som: *traduire un texte en latin* [*oversætte teksten til latin*]. Er det A_{lok} eller $A_{\text{præp}}$? Men hele pointen er jo også, at disse ledtyper tilhører den samme grundtype, og at der ikke er noget skarpt skel mellem dem. Man kan dog sige, at $A_{\text{præp}}$ adskiller sig fra A_{lok} ved at have fastfrosset præpositionsvalg.¹³

Men jeg finder kriteriet ‘fastfrosset præpositionsvalg’ uklart, for en stor del verber synes at kunne tilknytte en vifte af ‘fastfrosne’ præpositioner: *tale om/med/til, sige noget om/til, tænke på/over, skubbe til/på* jf. *skubbe, endvidere slå, slå på/till/i, træde, træde på/i* osv.

For *parler (tale)*, jf. *parler à qn* (dativ) *de qc*, *tale til nogen om noget*, skriver Herslund og Sørensen (1987:65) at *om noget (de qc)* er et $A_{\text{præp}}$, mens *med/til nogen* er en fri tilføjelse, nemlig »en slags fri dativ«. Det anfører Hanne Korzen (2004:69) også, men hun gør samtidig opmærksom på at eftersom *de (=om)* kan erstattes af *sur* ($\approx$ *over, angående*), tyder det på at dette led (*de qc, om noget*) snarere end et $A_{\text{præp}}$ er en fri tilføjelse, nemlig et adverbial. Men da verbet – hedder det videre – desuden kan konstrueres uden præposition (jf. dansk: *tale forretning*), trækker det i retning af at regne *de qc (om noget)* for »en helt speciel verbal modifikator, et særlig tæt tilknyttet adverbial«.

Jeg synes det først og fremmest illustrerer problemerne ved rubricering i $A_{\text{præp}}$.

5 Adjektet som én manifestation?

Herslund og Sørensen (fx 1990:51) angiver som anført to argumenter for at slå de forskellige kategorier sammen som adjekt. Det ene argument er at ledfunktioner under overkategorien adjekt er vanskelige at holde ude fra hinanden; det er behandlet i afsnit 3. Men et særdeles interessant argument er at kategorierne gensidigt udelukker hinanden: »Intet af de fem led (...) kan kombineres med noget af de andre«. Hvis det virkelig forholder sig sådan, står adjektteorien med en meget væsentlig pointe.

Jeg har derfor undersøgt alle kombinationer af *fast stedsangivelse*, *fast tilknyttet præpositionssyntaxme*, *fast indirekte objekt* og *fast prædikat* (der kan stå i forhold til enten S eller O) for at finde ud af om de gensidigt udelukker hinanden. Nogle af kombinationsmulighederne viser sig imidlertid at være mindre interessante; og de omtales ikke nærmere her i artiklen. Andre udgør en alvorlig udfordring til adjektteorien.

Hermed præsenteres først en oversigt over kombinationerne. Eksemplerne med kursiv behandles ikke yderligere, mens de fire kombinationer $A_{\text{lok}}-A_{\text{lok}}$, $A_{\text{lok}}-A_{\text{indir}}$, $A_{\text{lok}}-A_{\text{præd}}$ og $A_{\text{indir}}-A_{\text{præd}}$ diskuteres udførligt nedenfor. Et minus (–) betyder at kombinationen næppe findes på dansk.

	A _{lok}	A _{prep}	A _{indir}	A _{præd}
A _{lok}	?*Fra fransk til dansk har Jens oversat en roman. Per sendte pakken til Poul på hotellet.	+	Jeg gav ham frakken på. Jeg gav min datter et sjal over skulderen.	Hun spillede hende helt fri inde på midten.
A _{prep}		<i>Han talte med ham om det.</i>	<i>Jeg betaler Peter 100 kr. for bogen.</i>	+
A _{indir}			+	Han gjorde ham sagen klar. Hun synes ham tro.
A _{præd}				+

A_{lok} med A_{lok}

Allerede i Herslund og Sørensen 1982:74f. behandles mulige modeksempler:

[*Jens har oversat en roman fra dansk til fransk*]¹⁴ kunne (...) tyde på to [adjekter], da *traduire/oversætte* rent intuitivt implicerer både et udgangspunkt og et slutpunkt. Sådanne af verbet implicerede stedsudtryk kalder vi en dobbelt lokativ. Den udgør ét led, nemlig ét [adjekt] som er lokaliserende som andre [adjekter]. Den er kun speciel ved at rumme to syntagmer. Den væsentligste begrundelse for denne analyse på dansk er at bundne dobbelte lokativer i vid udstrækning kun kan forekomme ved verber, der alligevel skal markeres for [A_{lok}], f.eks. *sende*, og at den dobbelte lokativ kan placeres i forfeltet som andre led i den danske sætning.

I mine ører lyder det ikke korrekt at flytte både udgangspunktet og slutpunktet hen i forfeltet: ?**Fra dansk til fransk har Jens oversat en roman.*

Herslund og Sørensen har ret i at oversættelse (og flytning mv.) på én gang implicerer udgangspunkt og slutpunkt; og derfor kan man selvfølgelig, *pr. vedtagelse*, regne sådanne to syntagmer for ét adjekt. Det er den gruppe Hanne Korzen (2004:82f.) kalder *A sender B fra stedet X til stedet Y*.

Herslund og Sørensen (1982:74f) diskuterer også det mulige modekseksempel *Per sendte pakken til Poul på hotellet* (som behandles i dette afsnit, ikke i 'A_{lok} med A_{indir}', fordi jeg regner *til Poul* for en *lokativisk* angivelse, ikke et *indirekte objekt*):

Den danske stedsbestemmelse kan ikke flyttes frem i forfeltet uden at blive scenisk (...) dette, plus det faktum at den omtalte stedsbestemmelse ikke er nødvendig, gør at vi vil afvise eksemplet som modeksempel. Der er snarere tale om en [fri tilføjelse] med et særligt tilknytningsforhold til enten [adjektet] alene eller til den sekundære prædikation mellem O og [adjektet]. Denne analyse styrkes af, at man på dansk anvender de statiske *henne/hjemme* foran stedsbestemmelsen, men ikke de retningsorienterede *hen/hjem*. Sidstnævnte adverbier kan derimod anvendes foran [adjekt], men ikke de statiske adverbier.

Dette sidste er direkte forkert hvis ikke definitionen af lokativisk adjekt laves om, jf. diskussionen ovenfor. Adjektteorien regner jo med A_{lok} i *Jeg fandt/opbevarer den nede i skuffen* (typen *A opbevarer B på stedet X*).

Hvad angår det første argument for ikke at regne stedsbestemmelsen for et A_{lok} (nemlig at den ikke kan flyttes frem i forfeltet uden at blive scenisk), synes det samme at gælde stedsbestemmelsen i typen *A opbevarer B på stedet X* når der ikke er noget semantisk til hinder for at *stedet X* både kan være scenisk og referere til B's placering: *Jeg [ringede og] fandt min kone i Rom* >> *I Rom fandt jeg min kone*, eller, jf. ovenfor: *Jeg fandt en tegnebog i skoven* >> *I skoven fandt jeg en tegnebog*.

Og at den statisk-lokativiske ikke-sceniske bestemmelse *på hotellet* ikke er 'nødvendig', kan jo heller ikke være et godt argument når vi kan danne en række perfekte og meningsfulde sætninger med et A_{lok} udeladt: *Jeg fandt den; Jeg fandt den til sidst; De fandt hende i godt humør*.

Derfor synes jeg at adjektteoriens afvisningen af eksemplet *Per sendte pakken til Poul på hotellet* baserer sig på en vedtagelse.

Endelig kan det bemærkes at vi kan danne *Per sendte pakken til Paris til ham*, hvor både *til Paris* og *til ham* angiver retning og står i forhold til *pakken*.

A_{lok} med A_{indir}

Da vi har A_{lok} til objekt i *Han lagde nøglerne på bordet*, kunne man mene at det samme måtte være tilfældet i *Han lagde nøglerne fra sig*, *Han lagde nøglerne tilbage* osv. Men hvis *tilbage* er A_{lok} til objekt i *Han lagde nøglerne tilbage*, hvad skal vi da gøre ved *tilbage* i *Han gav ham nøglerne tilbage*? Det ser jo ud til at *tilbage* også her står i et forhold til O.

Man kunne forestille sig at adjektteorien ville give en af tre forklaringer: 1) *tilbage* regnes for en fri lokativisk angivelse idet verbet *give* pr.

definition ikke har valens til A_{lok} . 2) Verbet *give* har overtaget valensen fra fx *lægge*, og *ham* impliceres derfor ikke, men er fri dativ. 3) Verbet skal forstås som ‘*tilbagegive*’ eller ‘*give-tilbage*’.

Herslund og Sørensen (1996b:150) skriver:

[In *Jeg gav ham frakken på*] we may in earlier works have suggested that *på* (...) is an A_{loc} (...) But since this would be a genuine violation of the above mentioned universal principle [at der kun må findes ét led af hver type i en sætning] (...) we now rather regard *på* as a kind of excorporated predicative element, or co-verb.

Forklaringen er altså enten a) at denne sætning før har udgjort en undtagelse ved at indeholde såvel et A_{lok} (*på*) som et A_{indir} (*ham*), eller b) at *ham* før ikke regnedes for et A_{indir} , dvs. forklaring 2 ovenfor. I Herslund og Sørensen 1996b er forklaringen ændret til 3.

Forklaring 3 kan imidlertid ikke bruges i *Jeg gav min datter et sjal over skuldrene*. Men måske skal vi sætte dette eksempel i forbindelse med hvad Herslund og Sørensen (1996b:150f.) videre skriver:

[In *Michael gav Finn et spark på låret*] we do in fact assume a difference in level (...): the inalienably possessed part A_{loc} , *på låret*, (...) subordinates the whole (the ‘possessor’), *Finn*, which only obtains its status as an A_{dat} as a consequence of its promotion, i.e. it is a derived clause, cf (...) the fact that the verb *sparke* in the synonymous sentence, *Michael sparkede Finn på låret* (...) does not have a valence for an A_{dat} .

Denne forklaring kan være svær nok at følge med i. Men den er en slags variant af 2 ovenfor, hvor dativen ikke regnes for fri, men for underordnet en ‘inalienably possessed part’ – jf. at Herslund og Sørensen (1990:34) taler om en ‘sprængning’ der giver possessiv dativ. Måske kunne forklaringen dække eksemplet *Jeg gav min datter et sjal over skuldrene*. Men den kan ikke bruges i fx *Jeg gav min datter en varm frakke oven på trøjen*. I hvert fald er *trøjen* ikke en ‘inalienably possessed part’ af *min datter*. Den er hverken ‘inalienably’ eller ‘part’ og måske ikke engang ‘possessed’. Men naturligvis står *trøjen*, i situationen, i et vist tilhørsforhold til *min datter*.

Endelig kan vi tage eksemplet *Han satte ham stolen for døren*. Den mest nærliggende forklaring fra adjektteorien må være at *ham*, vel pr. definition, ikke impliceres af verbet.

Det forekommer mig at flere af de netop anførte eksempler er en alvorlig udfordring mod adjektteoriens teoretiske grundlag om den gensidige udelukkelse A_{lok} - A_{indir} . Og jeg mener, jf. adjektteoriens efter min mening vaklende og vanskelige forklaringer på modeksemplerne under dette punkt, at adjektteorien her ikke bidrager med nogen syntaktisk erkendelse i nær samme udstrækning som den forvirrer, og derfor, pædagogisk set, er et klart tilbageskridt.

A_{lok} med $A_{præd}$

Det ser umiddelbart ud til at der til et S kun enten kan være et A_{lok} (som i fx *Bilen står på gaden*, *Bilen står nyvasket på gaden*) eller et $A_{præd}$ (*Bilen er nyvasket*, *Skoven står grøn*). For de passive konstruktioner henvises til diskussionen herefter med A_{lok} og $A_{præd}$ i forhold til et O.

A_{lok} med $A_{præd}$ med begge adjekter til objektet har vi i eksemplet *Hun spillede hende helt fri inde på midten*.¹⁵ Det må være uomtvisteligt at *fri* er fast objektsprædikatív (i hvert fald ifølge mine foreslåede opdelingskriterier) – konstruktionen er jo resultatív, for *spille fri* betyder noget i retning af *via en aflevering bringe en medspiller fri* (dvs. i *fri position*). Jeg formoder at *inde på midten*, der ikke er ‘nødvendigt’, ifølge adjektteorien – jeg synes vi må sige *pr. definition* – skal regnes for en *fri tilføjelse*.

Jeg finder ikke at adjektteorien kan henvise til at verbet ikke skulle implicere denne lokativiske angivelse. Thi *spille*, i betydningen *aflevere bolden til*, lader da forstå at *den man spiller*, altså O, netop befinder sig et sted – hvor S ikke er – ligesom det kan være tilfældet ved verbet *finde*.¹⁶ Vi står med den problemstilling der ovenfor allerede er antydet med eksemplet *Jeg [ringede til hende og] gjorde hende glad nede i Rom*. Adjektteorien virker efter min mening direkte forvirrende når det gælder disse eksempler.

Der er flere mulige eksempler med *fast* objektsprædikatív i kombination med en lokatív der alene angiver objektets placering, jf. sidste eksempel, hvor der er *frit* objektsprædikatív:

Eleven gjorde læreren pinlig ved tavlen; Med deres medbragte vandpistoler sprøjtede fansene ham gennemvåd oppe på scenen; Jeg finder hende charmerende på en scene; Jeg [prøvede at få fat i hende pr. telefon og] fandt hende til sidst fuld (af livsglæde) nede i Rom.

A_{indir} med A_{præd}

I lighed med eksempler fra afsnittet ‘A_{lok} med A_{indir}’ (*Jeg gav min datter et sjal over skuldrene, Jeg gav min datter en varm frakke oven på trøjen, Han satte ham stolen for døren*) kan vi give adskillige eksempler hvor et indirekte objekt optræder sammen med et A_{præd} til objektet, fx *Han gjorde ham livet surt*.

Adjektteorien må formodes at mene enten 1) at når der er A_{præd} (hvad der uomtvisteligt er) kan verbet *gøre* – igen vel pr. definition – ikke også implicere et A_{indir}, eller 2) at vi her har at *gøre* med en possessiv dativ (jf. *hans liv*), der ved ‘sprængning’ (jf. ovenfor) har skubbet sig ud fra O.

I eksempler som *Han gjorde ham helvedet hedt* eller *Han gjorde ham sagen klar* kan forklaringen med possessiv dativ ikke bruges. Jeg kan derfor ikke få øje på anden begrundelse for afvisning af disse modeksempler end at det beror på en vedtagelse, nemlig at *gøre*, hvis det har A_{præd}, ikke også kan have et A_{indir}.

Angående et A_{præd} til subjektet i evt. kombination med A_{indir} kan vi notere os at man på dansk godt kan indsætte et indirekte objekt hvor vi har A_{præd} til subjektet: *Hun er mig en letlevende dame*.

Herslund (2002:29) ser problemet således: »Et eksempel som *Elle lui semble fidèle* udviser samme tvetydighed som den danske ækvivalent *Hun synes ham tro*, dvs. at betydningen enten er *Hun synes tro mod ham* eller *Hun forekommer ham (at være) tro (mod et eller andet)*«. I den første læsning, påpeger Herslund (ibid. 29), er dativen udløst af adjektivets valens (*tro + mod/over for – nogen*) og står underordnet dette adjektiv.

Det betyder at vi – ifølge adjektteorien, men i øvrigt også ellers – i et eksempel som *Hun er ham jo utro* (der vist ikke er tvetydigt) i analysen fx 1) kunne regne *ham + utro*, uanset at de to ord står adskilt, for fast subjektsprædikativ, i adjektteorien altså kaldet A_{præd} til subjekt, eller 2) kunne tildele *ham* funktion på sætningsniveau, men gøre opmærksom på at det er udløst af *utro*.

Hanne Korzen (2004:99) må forstås at holde sig til løsning 1: »Når DAT¹⁷ er underordnet et adjektiv, er der ikke længere tale om et sætningsled på første niveau«.

Men det er nu ikke altid at der er et så tydeligt skel som i *Hun synes ham tro*. Betyder *Han er hende en god søn* snarere *Han er en for hende god søn* eller *Ifølge hende er han en god søn?* og er der egentlig nogen af-

gørende forskel? Desuden synes de to typer dativer i de fleste tilfælde at udelukke hinanden på dansk:¹⁸ ?**Hun er mig ham en god kone*, hvilket tyder på at de (ved netop at optage en ret bestemt, ens, plads i sætningsopbygningen) deler syntaktiske egenskaber. Det taler for løsning 2.

Jeg ville derfor i analysen af *Han er hende en god søn* i første omgang slå fast at *hende* er et indirekte objekt i forhold til verbet. I næste omgang kunne man se på hvor godt det kunne undværes, og bemærke at adjektivet *god* har et stort ansvar for tilstedeværelsen af dette indirekte objekt.

Den fortolkning af *Hun synes ham tro* hvor *ham* er underordnet *tro* [*Hun synes tro mod ham*], finder Herslund (2002:29), der opererer med en skarp distinktion mellem de to fortolkninger, helt uproblematisk. Herslund (ibid. 29) fortsætter:

Men der er et problem med den anden læsning [*Hun forekommer ham (at være) tro (mod et eller andet)*], for *sembler* [*synes, forekomme*] skal jo ikke lige pludselig kunne tage to adjekter, et A_{dat} og et $A_{\text{præd}}$. Da det nok er vanskeligt med overbevisning at hævde at *lui* [*ham*] så er en fri dativ [*i Elle lui semble fidèle, Hun synes ham (at være) tro (mod et eller andet)*] – den eneste mulighed der er tilbage i vores analyse – bliver man nødt til at tage eksempler som dette alvorligt.

Herslund (ibid. 30) påpeger at i *Elle lui semble bête* [*Hun synes/forekommer ham dum*] er $A_{\text{præd}}$ et »monovalent adjektiv«; altså uden valens til dativ. Herslund (ibid. 30) giver så denne forklaring:

Verber som *sembler* [*synes, forekomme*] karakteriseres ofte som 'løfteverber', dvs. at de som subjekt kan tage subjektet fra en underordnet prædikation:

x *sembler* {elle + *fidèle*} → elle *sembler* {*fidèle*}
 [forekommer x {hun + *tro*} → hun forekommer {*tro*}]

Når subjektet fra den underordnede (sekundære) prædikation løftes op som subjekt for *sembler*, kan prædikatet *fidèle* smelte sammen med *sembler* til et komplekst prædikat som analysen af de prædikative adjekter jo nu foreskriver det. Herved åbnes der en plads for endnu et adjekt, denne gang et dativisk:

$$S + \{sembler_{Pr\ddot{a}dikat} - (A_{Pr\ddot{a}d})_{Co-pr\ddot{a}dikat}\} - A_{dat}$$

Og derved opstår disse tilsyneladende modeksempler mod adjekt-analysen, men den foreslåede revision ser ud til at kunne håndtere dem.

Denne Herslunds forklaring forekommer mig temmelig vanskelig. Pædagogisk er den næppe særlig anvendelig. Teoretisk betyder den, så vidt jeg kan se, hvis vi betragter sætningerne *Hun synes mig noget dum* og *Hun er mig noget dum*, enten

1) at der regnes med helt forskellige strukturer i de to sætninger; thi første sætning analyseres med udgangspunkt i *Det synes mig at hun er noget dum*, mens den anden ikke kan siges at have udgangspunktet **Det er mig at hun er noget dum*; eller

2) at sætningen *Hun er mig noget dum* anses for at være en transformation af **Det er mig at hun er noget dum* (eller lignende). Og så bliver også verbet *være* et 'løfteverbum'.

Ingen af delene virker efter min mening særlig overbevisende.

6 Konklusion

Adjektteorien siger at der på dansk, fransk og flere andre sprog udelukkende findes følgende fire strukturer: Si-V, Si-V-O, Si-V-A og S-V-O-A. *Adjektet*, A, dækker over flere typer fra den traditionelle terminologi: *fast subjekts-* hhv. *objektsprædikat*, *fast tilknyttet præpositionssyntagma*, *fast indirekte objekt* og *fast stedsangivelse*, som, hedder det, gensidigt udelukker hinanden. Adjektet står i forhold til sætningens *fundamentale argument*, dvs. et O eller et Si, og udtrykker kanonisk *locus*. Med adjektteoriens beskrivelse af verbernes valens skulle man kunne forudsige sætningers struktur, og adjektteorien skulle på den baggrund være både en teoretisk og pædagogisk landvinding.

Adjektteorien insisterer på at der er et skarpt skel mellem på den ene side valensled, dvs. S, O og A, og på den anden side frie tilføjelser.

Jeg finder at det er problematisk i alle aspekter af teorien. Valensled kan nemlig være til stede alene 'strukturelt', dvs. de 'impliceres af verbets leksikalske beskrivelse' uden at det udtrykkes eksplicit i sætningen. Omvendt kan udtryk omkring verbet, sætningsled, i en række tilfælde sy-

nes at impliceres af verbet, men de kan ikke regnes for valensled fordi der ifølge teorien ikke er plads til flere.

I sådanne tilfælde henviser adjektteorien bl.a. til at det pågældende led ikke er 'nødvendigt'. Men dette kriterium rammer dybt ned i kategorien *valensled*, idet disse som nævnt også kan undværes i mange tilfælde. Herved kommer teoriens fundament efter min mening til at fremstå cirkulært: Der er ikke flere led omkring verbalet simpelthen fordi alene det syntaktisk mest prominente led¹⁹ efter subjektet og et evt. objekt pr. definition kan være adjekt.

Adjektteorien mener det er en pædagogisk fordel i første omgang at undersøge om verbet har, eller ikke har, adjekt, for så herpå at rubricere et evt. sådant i en undergruppe. Men det er alligevel meningen at man skal mærke sig *hvilken type* adjekt det pågældende verbum forbindes med. Derved skal man altså ikke alene holde styr på de traditionelle begreber som *indirekte objekt*, *fast subjektsprædikativ* osv., men tillige kategorien *adjekt*. Man må derfor kræve at denne mellemregning over adjektet ikke er problematisk. Men det er den. Det er aldeles uklart hvornår der er adjekt.

En anden mellemregning som virker forstyrrende, er identifikationen af det såkaldte *fundamentale argument*, altså et S_i eller O, som adjektet står i forhold til.

I en række tilfælde er det ikke klart hvad der skal forstås som det fundamentale argument i en forhåndenværende sætning uden udtrykt objekt, fx *Peter spiser* eller *Peter skriver*. Det er muligvis for at sætte stedsangivelserne i fx *Spis på tallerknen, ikke på bordet!* eller *Peter skriver på væggen* i forbindelse med (det udtrykte) objekt (jf. *spiser i køknet*, *skriver på sit værelse*). Men det er helt uproblematisk for mennesker (men ikke for en maskine til automatisk oversættelse) at slå det fast ad semantisk vej. Og skulle der være tvetydighed, kan vi alligevel ikke afklares gennem adjektteorien, for valenskriterierne hidrører jo fra semantikken.

Når det gælder underkategorierne under adjektet (A_{indir}, A_{præd}, A_{præp}, A_{lok}) følger problemet med:

A_{indir}: I sætningen *Tag mig lige et viskestykke!* eller *Smører du mig ikke en mad?* afkræves vi af adjektteorien det fundamentale spørgsmål om *mig* er adjekt (A_{indir}). Hvis vi ikke afkræves dette spørgsmål, synes der ingen grund til at indføre begrebet. Under alle omstændigheder finder jeg det er en teoretisk og pædagogisk omvej.

A_{præd}: Det samme gælder i en række tilfælde med fx objektsprædikativer der er på grænsen mellem fast og frit, hvor adjektteorien insisterer på i første omgang at slå fast om der er adjekt eller ej, uden at vi har andet at holde os til end adjektteoriens overordnede definitioner.

A_{præp}: Kategorien *fast tilknyttet præpositionssyntagma* er vist hverken lettere eller vanskeligere at have med at gøre i adjektteorien end i den traditionelle analyse.

A_{lok}: Angående kategorien *adjekt som stedsangivelse* synes afgrænsningen mellem adjekt og fri tilføjelse sat efter andre kriterier end for prædikativer. Stedsangivelse regnes lettere for adjekt: Der er adjekt i *De fandt hende i grøften*, frit objektsprædikativer i *De fandt hende forslået*.

Det betyder på ny at jo bedre adjektteorien definerer for at skelne mellem kategorier, desto tydeligere bliver det at der er tale om en *vedtagelse*.

I den ikke-resultative konstruktion *Hun fandt hende helt fri inde på midten* regnes *inde på midten* for adjekt. I den resultative konstruktion, hvor der altså er A_{præd}, *Hun spillede hende helt fri inde på midten*, hedder det sig at *inde på midten* nu er en fri tilføjelse.

Som jeg ser problemet for adjektteorien, søger den med tests, kriterier og udtryk som ‘placeringsverbum’, ‘impliceres af verbets betydning’ eller ‘er nødvendig’ at indkredse forskellen på adjekt og fri tilføjelse. Men det er ikke muligt både at udelukke stedsangivelserne i *Hun spillede hende helt fri inde på midten* og samtidig inddrage stedsangivelserne i konstruktioner som *Hun fandt hende helt fri inde på midten* – vel at mærke ikke uden at det bliver tydeligt at det drejer sig om en *vedtagelse*. En sådan kunne måske lyde omtrent således:

‘Når forbindelsens væsentligste semantiske funktion i en transitiv konstruktion ikke er at angive objektets tilstand, egenskab eller navn²⁰ (dvs. A_{præd}), ikke at sætte objektet i forbindelse med en ny entitet (dvs. A_{indir}) og ikke at sætte objektet i forbindelse med et ikke-lokativisk udtryk der i forhold til verbet har fast præpositionsvalg (dvs. A_{præp}), er et (evt. uudtrykt) selvstændigt sætningsled i form af en stedsangivelse der gælder objektet, men ikke nødvendigvis subjektet, pr. definition det syntaktisk mest prominente led i tilknytning til verbalet efter subjektet og objektet; altså A_{lok}.’

For de forskellige typer underkategorier af adjekt har jeg gennemgået de vigtigste kombinationer. I mange tilfælde beror den angivelige gensidige udelukkelse på *vedtagelse*.

De glidende overgange mellem typer af underkategorier er også diskuteret. Den traditionelle analyse kan ikke umiddelbart forklare eksempler som *Han var rask, oppe og i god bedring*, hvor fast subjektsprædikatív sideordnes med en lokativisk angivelse. Adjektteorien kan i første omgang sige at der er tale om adjekt, og vil skelne i næste omgang. Men adjektteorien kan lige så dårligt forklare alternationen *Han bor her* >< *Han bor godt*, hvor et adjekt alternerer med et mådesadverbial.

Det er klart at kortlægning af verbers valenser er væsentlig, ikke mindst når det fx gælder forsøg på at lave elektroniske ordbøger til automatisk oversættelse.

Verbernes valenser forekommer imidlertid at være en meget u håndterlig størrelse – eller som Herslund og Sørensen (1990:13) selv udtrykker det: »skellet mellem valensled og frie tilføjelser er et af de endnu uløste problemer for valensgrammatikken, til trods for at det er det første og fundamentale spørgsmål, for uden denne skelnen synes hele valensbegrebet at skride«.

Det kan måske ved første øjekast se ud som om at verbet *give* må have valens til S, O og en modtager (IO, DAT, A_{indir} eller hvad det skal hedde), jf. en sætning som *Jens giver* [underforstået *kort til alle spillerne*]. Men i følgende eksempler synes det mindre overbevisende at fastholde ideen om et tredje valensled: *Han giver spanskundervisning, De giver en stor koncert i morgen, Det her giver store problemer, Den byge kommer til at give meget vand, To og to giver fire*.

Det er, som vist, i mange tilfælde heller ikke klart – selv ikke for adjektteoriens grammatikere – hvornår vi skal regne med et obligatorisk, men uudtrykt, objekt: *Peter spiser*. Og der kan gives mange flere eksempler herpå, fx: *FCK har reduceret/udlignet, Peter læser/skriver/forstyrrer/spiller/leger* osv.

Derfor bliver et forsøg på konsekvent afsæt i verbernes valens en hæmsko i den syntaktiske erkendelse – det gælder både på det teoretiske og pædagogiske niveau.

I øvrigt vil en valensbeskrivelse, hvis grundlag jo er syntaktisk-semantisk, sige god for en sætning som *H.C. Andersen fødtes*; eller: *H.C. Andersen levede*. Som det fremgår, fordrer den kommunikative situation i mange tilfælde yderligere oplysninger, fx: *Han fødtes fattig* eller *Han fødtes i Odense* og *Han levede i det 19. århundrede* eller *Han levede lykkeligt*. Disse 'yderligere oplysninger' er altså, kommunikativt set, ganske

‘nødvendige’, men de indfanges ikke af en valensbeskrivelse.²¹ Begrebet ‘kommunikativ dynamik’²² kan derfor i en række tilfælde give et vigtigt supplement til den syntaktiske analyse.

Slutteligt vil jeg godt medgive at sproget (dansk, fransk m.fl.) på en vis måde kan siges at fungere med adjekt. Men heri ligger der, efter min bedste overbevisning, alene en betegnelse for det syntaktisk mest prominente led (som ‘impliceres af verbets leksikalske beskrivelse’ og ‘indgår i en relation med et prædikat’)²³ omkring verbalet efter subjektet og et evt. objekt.

Litteratur

- Diderichsen, Paul: *Elementær Dansk Grammatik*. 2. udg., København 1957.
- Dregsted-Nielsen, Claus: *Prædikativer på spansk*. Cand.mag.-speciale, Københavns Universitet 2003.
- Dregsted-Nielsen, Claus: Prædikativer – mest på spansk, i: *Sprint* 2004/2, s. 54-79. København.
- Herslund, Michael: On Valence and Grammatical Relations, i: Finn Sørensen (red.): *Valency. Three Studies on the Linking Power of Verbs*, s. 3-34. København 1988.
- Herslund, Michael: Valence et relations grammaticales, i: *Linguistica* XXXIV, 1, s. 109-117. Ljubljana 1994.
- Herslund, Michael: Valens og grammatiske relationer, i: Per Durst-Andersen & Jens Nørgård-Sørensen (red.): *Ny forskning i Grammatik. SHF, Fællespublikation 2*, s. 48-72. Odense 1995.
- Herslund, Michael (red.): *Det franske sprog. Kapitel III. Valens og transitivitet* (Foreløbig version, juli). Undervisningsmateriale fra Handelshøjskolen København 1996.
- Herslund, Michael: Adjektet – 20 år efter, i: Irène Baron et alii (red.): *Lingvistiske essays til minde om Finn Sørensen. Copenhagen Studies in Language* 28, s. 17-33. København 2002.
- Herslund, Michael & Finn Sørensen: Syntaks og Leksikologi. Indledning til en valensgrammatisk analyse af fransk og dansk, i: *Saml* 9, s. 33-82. IAAS, Københavns Universitet 1982.
- Herslund, Michael & Finn Sørensen: *De franske verber. En valens-grammatisk fremstilling II. Klassifikation af verberne*. Handelshøjskolen i København 1987.
- Herslund, Michael & Finn Sørensen: *De franske verber. En valens-grammatisk fremstilling I. Verbernes syntaks*. 2. udg., Handelshøjskolen i København 1990.
- Herslund, Michael & Finn Sørensen: Introduction, i: Niels Davidsen-Nielsen

- (red.): *Sentence Analysis, Valency, and the Concept of Adject. Copenhagen Studies in Language* 19, s. 9-13. København 1996 (a).
- Herslund, Michael & Finn Sørensen: Discussion, i: Niels Davidsen-Nielsen (red.): *Sentence Analysis, Valency, and the Concept of Adject. Copenhagen Studies in Language* 19, s. 143-157. København 1996 (b).
- Korzen, Hanne: Se storken på cykel, 1, i: *Sprint* 1998/2, s. 11-32. Handelshøjskolen i København 1998.
- Korzen, Hanne (red.): *Det Franske Sprog. Introduktion til semantiske og syntaktiske strukturer på fransk og dansk*. Handelshøjskolen i København 2004.
- Schøsler, Lene: Cheese and/or dessert?, i: Niels Davidsen-Nielsen (red.): *Sentence Analysis, Valency, and the Concept of Adject. Copenhagen Studies in Language* 19, s. 15-49. København 1996.

Noter

1. Da dansk ikke som bl.a. fransk har nogen dativmarkering, foretrækker jeg at erstatte termen *dativobjekt* med *indirekte objekt*. I nogle tilfælde anfører jeg citater der anvender termen *dativ*, og i diskussion hermed bruger jeg da også *dativ*.
2. Adjekt forkortes undertiden A. Med A_{loc} og A_{præd} betegnes hhv. *fast stedsangivelse* og *fast enten subjekts- eller objektsprædikat*. Man træffer ligeledes A_{dat}, der angiver *fast indirekte objekt*. A_{neu} benyttes om *fast tilknyttet præpositionssyntagme*. De to sidste vil jeg, jf. min terminologi, betegne med hhv. A_{indir} og A_{præp}; og jeg skriver A_{lok}, ikke A_{loc}. Hanne Korzen 2004 bruger LOK, SP hhv. OP (subjekts- hhv. objektsprædikat), DAT og PO (præpositionalobjekt).
3. *Jeg sendte hende pakken* → *Pakken er hos hende*, ikke ulig forholdet i *Jeg sendte pakken til Paris* → *Pakken er i Paris*. Det gælder også når der er tale om fjernelse: *Hun frarøvede ham en blyant* → *Blyanten er ikke hos ham*.
4. Jf.: *Han kom til Paris* → *Han 'være' i Paris: Han kom til skade* → *Han 'være' 'hvor der er en skade'*.
5. Det er Lene Schøsler (1996:26) der påpeger at »*Peter kom til skade* (...) is not equal to *Peter VÆRE til skade*«. Vistnok med reference bl.a. hertil replicerer Herslund og Sørensen (1996b:147): »As for [Lene Schøsler]'s criticism of our use of paraphrases with BE and HAVE (...) it can only be seen as a bad-humoured, parodical rendering of our proposals«.
6. Således er der ikke fast subjektsprædikat i fx *Bilen står nyvasket på gaden*, hvor det er forbindelsens væsentligste semantiske funktion at angive *hvor* subjektet befinder sig.
7. Til et eksempel som *bilen kørte tør*, kunne man anføre at *køre tør* er en fast forbindelse, med bl.a. det argument at *tør* aldrig bør stå i pluralis (*tørre*). Dels er jeg ikke overbevist om at analysen 'fast subjektsprædikat' af den grund skal fravælges (jeg mener at også *klar* må være fast subjektsprædikat i *Vi er klar*; *Vi er helt klar*), dels finder jeg også fx følgende sætning grammatisk i orden: *Alle bilerne var lige ved at køre tørre for benzin*.

8. Hanne Korzen (1998:15) forklarer *afledt valens* således: »det forhold, at et givet verbum overtager valensskemaet fra et andet verbum, som det er semantisk beslægtet med, sådan at det kan kombineres med argumenter, der ikke oprindeligt impliceredes af deres leksikalske beskrivelse«.
9. I forbindelse med diskussionen om det adjektteorien betegner A_{loc} , bruger jeg udtrykkene *lokativangivelse*, *lokativisk angivelse* og *lokativ* synonymt med det jeg hidtil har kaldt *stedsangivelse*.
10. Frit efter Herslund og Sørensen 1982:55, 69 og 71, Herslund og Sørensen 1990:50 og 78 og Korzen 2004:50.
11. Prædikativet *forslået* går fra frit objektsprædikativ til frit subjektsprædikativ. I de tilfælde med lokativangivelse der modsvarer de konstruktioner hvor jeg regner med fast objektsprædikativ, gælder det jo at A_{lok} til objektet ved passivvending går over i A_{lok} til subjektet: *Jeg smider ham ud på gaden* → *Han smides ud på gaden*; *Han sender pakken tilbage til ham* → *Pakken sendes tilbage til ham*; *Han dømmes den ude* → *Den dømmes ude*; *Jeg ønsker ham tilbage* → *Han ønskes tilbage* osv.
12. Ville der fx skulle skelnes mellem *Jeg har sat bogen op på øverste hylde* og *Jeg har sat bogen oppe på øverste hylde*?
13. Hanne Korzen 2004:104 regner med A_{prep} ved *traduire*, *oversætte*; Herslund og Sørensen 1982 siger der er A_{lok} .
14. Herslund og Sørensen 1982 regner jo, modsat Korzen 2004:104, med A_{lok} og ikke A_{prep} ved *traduire*, *oversætte*.
15. Jeg skriver *helt fri* for at det ikke skal kunne anføres at *spille fri* udgør en helhed således at *fri* derved ikke skulle kunne regnes for objektsprædikativ. Uden at jeg anser det for afgørende for analysen om *fri* kan komme i pluralis (jf. diskussionen i note 7), tror jeg nu heller ikke det er udelukket at *fri* kan blive til *frie* i denne konstruktion: *Igen og igen spiller de deres fløje helt frie på ydersiden af modstandernes forsvar*.
16. I den aktuelle terminologi (fodbold, håndbold...) bruger man også *finde* i næsten samme betydning som *spille*: *Han fandt ham fri inde foran mål*. Men denne konstruktion er ikke resultativ. Medspilleren (O) er fri inden S finder ham.
17. Sic! Betegnelsen DAT bruger Korzen 2004 ellers kun om det af verbets valenser bestemte objekt i dativ, A_{indir} .
18. To angivelige dativer *kan* findes sammen, nemlig ved en stivnet etisk dativ koreferent med subjektet: *Han er sig sit ansvar bevidst*.
19. 'Syntaktisk prominens' skal forstås som grad af syntaktisk nødvendighed; eksempelvis må subjektet anses for det syntaktisk mest prominente led omkring verbalet.
20. Jf. Diderichsen 1957:176.
21. Hvis adjektteorien mener at der i eksemplet *H.C. Andersen fødtes* mangler et adjekt, må vi i konsekvens enten stadig efterlyse dette adjekt i *Han fødtes fattig* eller regne *fattig* for adjekt – og altså fast subjektsprædikativ. Jeg mener det er frit subjektsprædikativ. Tilsvarende, hvis adjektteorien mener at der i eksemplet *H.C. Andersen levede* mangler adjekt, må vi i konsekvens heraf enten stadig efterlyse dette adjekt i *Han levede lykkeligt* eller regne *lykkeligt* for adjekt – og det er så noget helt nyt at et mådesadverbial skal være adjekt.

22. Ideen om 'høj kommunikativ dynamik' må ikke forveksles med ideen om 'syntaktisk prominens'. Begrebet 'kommunikativ dynamik' gælder kommunikationssituationen og har at gøre med hvor vigtig en del af afsenderens budskab et givent led er. Det syntaktisk mest prominente led omkring verbalet, subjektet, har fx ofte ringe kommunikativ dynamik (fordi det ikke indeholder ny information). Omvendt kan et – syntaktisk set ikke påkrævet – frit prædikat have meget høj kommunikativ dynamik da det kan indeholde afsenderens væsentligste budskab: *Hun kom fuld hjem.*
23. Herslund og Sørensen (1990:9f.).

Sproglig socialisation ved spisebordet

En oversigt over forskning i middagsbordssamtaler

Af Marianne Johansen

Til forskel fra sproglig socialisation i skolen er sproglig socialisation i hjemmet et så godt som uudforsket område herhjemme. Med henblik på at undersøge sproglig socialisation i hjemmet indsamlede vi i foråret 2005 et materiale, der baserer sig på 10 familiers middagsbordssamtaler, hvor hver familie bidrager med 5 samtaler.¹ Projektet har til formål at undersøge sproglige processer i familien for derigennem at beskrive de interaktionelt skabte betingelser, hvorpå barnet udvikler sproglige færdigheder, former en identitet og øver genrer som narrativen, forklaringen, beskrivelsen og ræsonnementet.

Projektet ligger i forlængelse af den eksisterende internationale forskning i middagsbordssamtaler, som jeg i det følgende vil beskæftige mig med. Forskningsoversigten har således til formål at give et overblik over de undersøgelser, der allerede foreligger, og præsentere udvalgte temaer, som de er blevet behandlet i litteraturen om middagsbordssamtaler. I den tematiske gennemgang vil jeg især beskæftige mig med analyserne af middagsbordets narrativer og her diskutere, hvordan forskellige forståelser af forholdet mellem sprog og kontekst leder til forskellige konklusioner i litteraturen om middagsbordssamtaler. Disse forskelle er af mere principiel karakter, som det er vigtigt at få skabt klarhed over i forbindelse med det fortsatte arbejde med middagsbordssamtalen. Analyserne af det narrative materiale viser ydermere, at forskning i børnesprog rækker ud over snævre sprogtilegnelsesmæssige problemstillinger, idet man dels beskæftiger sig med kommunikative aktiviteter, der skaber forbindelse mellem barnets sproglige erfaringer i hjemmet og skolen, dels behandler temaer som individets (barnets) position i gruppen (familien) belyst gennem den sproglige praksis i familien.

Tilbage i 1970'erne optog børnesprogsforskeren Jean Berko Gleason samtaler hos i alt 8 amerikanske middelklassefamilier. Optagelserne havde primært til formål at skabe bredde i et sprogligt datamateriale, der skulle indgå i en undersøgelse af barnets sproglige miljø i hjemmet, men med en analyse af høflighedsrutiner blev familiens middagsbordssamta-

ler for første gang belyst ud fra (børne)sprogsforskningens interesser (Gleason, Perlmann & Grief 1984). Middagsbordets samtale har siden haft den kommunikativt orienterede del af børnesprogsforskningens opmærksomhed.

Børnesprogsforskningens interesse for middagsbordssamtaler skal ses i lyset af to forhold. For det første udgør måltidet rammen om et sted og tidspunkt i hjemmet, hvor familien indgår i et socialt og kommunikativt fællesskab og derved skaber en specifik *speech event* (Hymes 1972). En *speech event* er en socialt etableret kommunikativ begivenhed, der er kendetegnet ved en særlig, men socialt og kulturelt varierende, kommunikativ praksis. Middagsbordet skaber i den forstand rum for en lang række sociale, kognitive og sproglige aktiviteter, som forskellige familier udnytter på forskellig vis (Ochs, Smith & Taylor 1996). Undersøgelsen af interaktionen omkring middagsbordet kan derved belyse forskellige børns sproglige erfaringer i hjemmet og implikationerne af denne variation for en sproglig socialisation.

For det andet adskiller indsamlingen af materiale fra middagsbordet sig fra de ofte benyttede metoder i børnesprogsforskningen som elicitering af bestemte sproglige former, forskerens på forhånd planlagte aktiviteter for barn og forælder samt forældrenes dagbogsoptegnelser. I den kommunikativt orienterede børnesprogsforskning antager man, at forskellige kontekstuelle faktorer har betydning for det sprog, barnet producerer (se fx Menn & Rathner 2000), hvorfor man baserer sine studier på naturlige data. Middagsbordssamtalen er en sådan naturlig aktivitet i barnets hjem. Samtalen foregår mellem forskellige aldersgrupper, og der indgår derfor et bredere repertoire af interaktionelle og diskursive træk, som ydermere raffineres ved at være en aktivitet, hvor flere end to personer deltager (Blum-Kulka & Snow 2002). Middagsbordssamtalen er derfor velegnet, når man vil undersøge spændvidden i børns sproglige produktion under naturlige og mangesidede forhold.

Siden Gleasons et al.s første publikation om middagsbordssamtaler er der kommet en række projekter til. Forskningen i middagsbordssamtaler er kendetegnet ved, at få men store projekter er sat i gang, og at flere arbejder sammen om de samme data, eller at data kombineres i forskellige undersøgelser. I forlængelse af artiklen finder man en oversigt over denne litteratur. Af oversigten vil det også fremgå, hvordan projekterne kombineres.

Børnesprogsforskningens retninger

Den nordamerikanske forskning dominerer i undersøgelsen af middagsbordssamtalen. Især to forskellige børnesprogsforskningstraditioner har præget feltet. På den amerikanske vestkyst har Bambi Schieffelin og Elinor Ochs udviklet programmet *Language Socialization*, mens Catherine Snow (side om side med Jean Berko Gleason) har præget børnesprogsforskningen på østkysten oprindeligt med undersøgelsen af *Child Directed Speech* og senere med sin forskning i børns udvikling af literacy-færdigheder.

I et værk fra 2002 redigeret af Shoshana Blum-Kulka og Catherine Snow, hvori også meget af den nyeste forskning i middagsbordssamtaler præsenteres, beskriver Blum-Kulka og Snow forskellen på de resultater, man har opnået på baggrund af den forskning, som Snow har stået i spidsen for (*Child Directed Speech*), og den antropologisk funderede børnesprogsforskning (*Language Socialization*), som Ochs og Schieffelin har domineret.

Blum-Kulka og Snow anerkender den antropologisk orienterede børnesprogsforskningens undersøgelse og dokumentation af de sproglige praksisser, hvori børn socialiseres sprogligt, men kritiserer den samme tradition for ikke at interessere sig for, hvorvidt der opnås en effekt af det input, barnet modtager:

The descriptions they provide include rich evidence about the opportunities children have to learn certain sorts of social practices, but typically less documentation concerning *what learning has actually occurred for a particular child as a result of a particular experience*. Nor does this research normally provide a basis for estimating the frequency of various sorts of opportunities to learn about the social practices of interest, thus excluding the possibility of relating quantity or quality of exposure to speed of acquisition (Blum-Kulka & Snow 2002:3, min fremhævelse).

Baggrunden for denne diskussion skal man finde i litteraturen om børnesprogsforskning. Diskussionen mellem de to grupper går tilbage til 1970'erne og 1980'erne, og de samme temaer aktualiseres igen i midten af 90'erne, hvor både Ochs og Schieffelin (1995) og Snow (1995) bidrager til det store oversigtsværk *Handbook of Child Language*. Både den antropologisk (Ochs, Schieffelin) og den pragmatisk funderede retning

(Snow) inden for børnesprogsforskningen har ydet vigtige bidrag til beskrivelsen af de kommunikative processer, der kendetegner grundlaget for og forløbet i barnets sprogtilegnelse. De to retninger adskiller sig imidlertid på en række principielle punkter, der udmønter sig i forskellige syn på sprog, en forskel der også influerer på den metodologiske diskussion i undersøgelsen af middagsbordssamtalen. Som det vil fremgå af den gennemgang, der følger, trækkes de to traditioners (divergerende) syn på sprogtilegnelsen med over i undersøgelsen af middagsbordssamtalen.

Forskellige sprogsyn i den kommunikativt orienterede børnesprogsforskning

I midten af 1970'erne etablerede *Child Directed Speech* sig som en retning inden for børnesprogsforskningen, oprindeligt fordi man var inspireret af den antropologisk og sociolingvistisk funderede identifikation af et særligt register, *Baby Talk*, som voksne bruger i talen til børn (Ferguson 1977). Registeret karakteriseres som en grammatisk forsimplet version af det sprog, som voksne (indfødte) talere anvender indbyrdes, fremsat i et højere toneleje og i et overdrevent intonationsmønster (Snow 1977:36).

I den senere forskning i *Child Directed Speech* forlod man det etnografiske perspektiv og begyndte at interessere sig for, om det input, barnet udsættes for, havde en form og et indhold, som kunne have en hjælpende funktion for barnets tilegnelse af sprogsystemet. Kunne man påvise en effekt af det særlige register, kunne man tilbagevise Chomskys antagelse om, at inputtets beskaffenhed var ineffektivt for sprogtilegnelse² (se også Snow & Ferguson 1977; Snow 1995; Gallaway & Richards 1994). Det særlige register blev dengang beskrevet som en universel social og kulturel praksis (se fx Cross 1977:152).

Inden for retningen *Language Socialization* forstår man sprogtilegnelse som en socialisationsproces, hvori barnet socialiseres gennem sproget og socialiseres til at bruge sproget (Ochs 1986:2). I undersøgelsen af den proces søger man at beskrive, hvordan børn bliver socialt og sprogligt kompetente medlemmer af en gruppe gennem de forskellige sproglige praksisser, som barnet deltager i. Derved adskiller man sig fra forskningen i *Child Directed Speech*, der fokuserer på barnets tilegnelse af et sprogsystem.

På baggrund af feltarbejde i hhv. Papua Ny Guinea og Samoa kunne Schieffelin og Ochs demonstrere, at det langt fra var alle grupper, der anvendte dette særlige register, og at omgivelserne reagerede og responderede på (uforståelig) tale fra og til børn på forskellige måder. De argumenterede derfor for, at de tidligere beskrivelser af tale rettet til børn burde betragtes som en etnografisk beskrivelse og ikke som et universelt træk i den voksnes tale til børn (Ochs & Schieffelin 1984:283).

I det omtalte oversigtsværk om børnesprogsforskningen fra 1995 tager Ochs og Schieffelin diskussionen om inputtets betydning op igen. De anerkender nu, at næsten alle sprogsamfund i en eller anden form organiserer det sprog, som rettes mod børn, på en særlig måde, men hævder samtidig, at et særligt register ikke kan betragtes som en forudsætning for tilegnelsen. Alle børn tilegner sig kompetence i at producere og forstå grammatiske konstruktioner, til trods for at de kommunikative udvekslinger børn og voksne imellem varierer fra den ene til den anden gruppe (Ochs & Schieffelin 1995:76). Ochs og Schieffelin argumenterer derfor for, at en analyse må bestå i at undersøge, hvordan og hvorfor forskellige kulturer organiserer talen til barnet forskelligt, idet en beskrivelse heraf kan blotlægge grundlaget for den socialisationsproces, hvormed børn tilegner sig sproglig kompetence.

Inden for *Language Socialization*-traditionen betragtes sprog som en social begivenhed, en *speech event*, som udføres, når taleren eksempelvis fortæller historier, forklarer noget, forhandler eller sladrer (Ochs 1986:3). Sprog opfattes ikke som påvirket af situationen, men derimod som en social begivenhed, der konstituerer (forskellige) kulturelle og sociale praksisser. *Language Socialization* antager derfor, at barnet gennem deltagelse i sociale begivenheder opbygger en sammenhæng mellem bestemte sproglige former og bestemte identiteter, relationer, handlinger og holdninger og derigennem tilegner sig viden om den sociale betydning vis-a-vis den sproglige praksis (Ochs 1996:414). En egentlig beskrivelse af den sproglige socialisationsproces forudsætter derfor en analyse af interaktionens organisering og med denne en sammenfattende (og kompleks) beskrivelse af relationen mellem sproglige aktiviteter, sociale handlinger og deltagerpositioner (Ochs 1996:410). Analysen af den interaktionelle proces har derfor afgørende betydning for denne retning.

I samme oversigtsværk fra 1995 præsenterer Snow forskningen i *Child Directed Speech* og diskuterer ligesom Ochs og Schieffelin, hvorvidt *Child Directed Speech* er et universelt fænomen. Af passagen nedenfor

fremgår det, at Snow nu anerkender, at *Child Directed Speech* er forbundet med en social og kulturel aktivitet, hvori barnet socialiseres. Til forskel fra den tidligere inputforskning, som især interesserede sig for, hvorvidt det særlige register havde en faciliterende funktion for barnets sprogtilegnelse, undersøges input nu som alt det, barnet hører, med henblik på dets påvirkning af barnets sproglige produktion.

Of course, culture can always override linguistics, turning universals into extremely high probabilities. Thus, for example, the Qu'iche Mayan cultural prescription that high pitch be used to persons of high status conflicts with the otherwise universal use of high pitch to (low status) infants (Ratner and Pye, 1984), and wins out (...) Rural African-American cultural preference for talk for social purposes conflicts with mathematically [sic] oriented naming during picturebook reading (Heath, 1983), and wins out. Language input is first and foremost for its producers a form of socialization (...) and a culturally prescribed activity (Snow 1995:185-186).

Begge traditioner har som udgangspunkt fokus på barnets sproglige udvikling og produktion i en kommunikativ kontekst. Diskussionen mellem de to retninger tog oprindeligt afsæt i spørgsmålet om, hvorvidt et simplificeret sprog rettet til det sprogtilegnende barn er et universelt fænomen, og hvorvidt det er en nødvendig forudsætning for barnets sprogtilegnelse. Den diskussion er ikke længere aktuel for de to retninger. Inden for undersøgelsen af *Child Directed Speech* opfattes en given sprogbrug nu ikke længere som universelt gyldig. Snow anerkender derved, at den kulturelle og sociale variation spiller ind på den måde, den voksne organiserer selve inputtet på, og hun er derved enig med Ochs og Schieffelin i, at en analyse må tage kulturel og social variation i betragtning.

Man finder dog stadig forskelle på de to retninger. Snow refererer fx til en undersøgelse, der viser, hvordan forskellige typer af spørgsmål kan forudsige, hvilken form for information barnet inkorporerer i sin narrative: de børn, hvis forældre stiller emneudvidende spørgsmål, producerer længere og mere kohærente narrativer i sammenligning med de børn, hvis forældre stiller afvigende eller detaljerede spørgsmål (Snow 1995:190). Af eksemplet fremgår det også, at Snow mener, at den såkaldte udvidede diskurs (*extended discourse*), som fx narrativer, kan analyseres som en relation mellem input og output. For Snow er det således

effekten af inputtets variation på outputtets beskaffenhed, der er i fokus (Snow 1995:187-91). Ochs og Schieffelin retter en kritik mod denne tilgang:

A language socialization enriched model decries reductionistic visions that view the sociocultural context as »input« to be quantified and correlated with children's grammatical patterns. Rather than reducing the context of grammatical development to frequencies of grammatical forms in the child's linguistic environment, our socialization enriched model accounts for children's grammatical development in terms of the *indexical* meanings of grammatical forms (Ochs & Schieffelin 1995:73-74, original fremhævelse).

Forskellen mellem retningerne udtrykkes nu i, at Ochs og Schieffelin betoner en sproglig forms sociale (indeksikale) betydning for sproglig socialisation, mens Snow fokuserer på de socialt og kulturelt varierende sproglige formers effekt på barnets sproglige produktion. Denne forskel vedrører således forskellige syn på sociale og kulturelle aspekters indflydelse på og sammenhæng med sprog. Betragter man (den voksnes) kommunikative bidrag som *input*, der *påvirkes* af en social kontekst, eller betragter man kommunikative bidrag som *sociale begivenheder*, der ikke kan beskrives løsrevet fra den sociale sammenhæng, de forekommer i? Kan man betragte de forskellige input (eller output) som isolerede kommunikative bidrag, eller må man forstå kommunikative bidrag som et interaktionelt samspil mellem den voksne og barnet? Litteraturen om middagsbordssamtalen, som behandles i det følgende, har ligeledes forskellige syn på forholdet mellem sprog og interaktion, sprogtilegnelse og sproglig socialisation.

Projekterne

I det følgende omtaler jeg tre større projekter om middagsbordssamtalen. De tre projekter adskiller sig fra hinanden ved at have forskellige erkendelsesinteresser og syn på sprog, og som typer er de samtidig repræsentative for mange andre undersøgelser af middagsbordssamtalen.

I. Elinor Ochs: Discourse Processes in American Families

Projektet *Discourse Processes in American Families*, som Elinor Ochs har stået i spidsen for, bidrager med i alt 40 middagsbordsoptagelser fra 20 hvide, engelsktalende familier. Analyserne er overvejende kvalitative og behandler de narrativer, der etableres i middagsbordssamtalen. Der findes i alt fem artikler fra dette korpus. Mens tre af artiklerne har fokus på, hvordan deltagerne socialiseres til at deltage i narrative aktiviteter, hvori problemer løses og/eller behandles ud fra videnskabelige perspektiver og principper (Ochs & Taylor 1992a; Ochs, Taylor, Rudolph & Smith 1992; Ochs, Smith & Taylor 1996), anlægger Ochs & Taylor (1995) et kønsperspektiv på de måder, deltagerne konstruerer sociale identiteter i det narrative forløb. Ochs & Taylor (1992b) beskæftiger sig med, hvordan den narrative organisering skaber en politisk orden inden for familiens rammer.

Sproglig socialisation tematiseres også i Clotilde Pontecorvos arbejde med middagsbordssamtaler i italienske familier. Undersøgelsen belyser barnets sproglige praksis og dens betydning for både forældrenes og barnets socialisationsproces, og den adskiller sig derved fra andre undersøgelser ved at betone den *gensidige* socialisationsproces, der finder sted i barnets og forældrenes møde ved middagsbordet. I alt 20 familier bidrager med 20 middagsbordssamtaler (Pontecorvo, Fasulo & Sterponi 2001). Data fra dette korpus kombineres med data fra Ochs' projekt i en analyse, der beskriver, hvordan de to forældregrupper socialiserer børn til forskellige forståelser af smag (Ochs, Pontecorvo & Fasulo 1996).

Desuden har Alexandra Georgakopoulou indsamlet middagsbordssamtaler i 10 græske familier. Analysen af narrativer fra denne kontekst forankres også i et interaktionelt syn på sproglig socialisation, hvor historiefortællingens performative karakter betones (Georgakopoulou 2002).

II. Catherine Snow: Home-School Study of Language and Literacy Development

Under ledelse af Cathrine Snow udførte man i begyndelsen af 90'erne projektet *Home-School Study of Language and Literacy Development*, som gennem fire år fulgte 81 børn fra lavindkomstfamilier i og omkring Boston. Projektet adskiller sig fra andre projekter ved udelukkende at indsamle materiale fra arbejderklassefamilier. Projektet havde overordnet til formål at udpege og beskrive de sproglige forhold i skolen og hjemmet, der kunne forudsige barnets senere literacy-udvikling og liter-

acy-resultater. Projektet er anlagt som en effektundersøgelse og benytter korrelations- og regressionsanalyser som dokumentation. I Snow (1991) gives en teoretisk præsentation af projektet. I Beals, De Temple & Dickinson (1994) og Beals (2001) redegøres for sammenhængen imellem barnets resultater i forskellige test og de sproglige omgivelser i barnets hjem. Gennem forskellige metoder indsamlede man varierende typer af data fra barnets hjem og skole, heriblandt middagsbordssamtaler, der indgår i flere af de undersøgelser, som vil blive omtalt i det følgende.

Projektet bygger på den antagelse, at et såkaldt dekontekstualiseret sprog har en effekt på børns literacy-færdigheder. Dekontekstualiserede sproglige færdigheder for børn i førskolealderen antages at afspejle sig i og udvikle sig gennem deltagelse i udvidede diskursive former som forklaringer og personlige narrativer (Snow 1991:7). Undersøgelser af materialet fra middagsbordssamtalerne har derfor især koncentreret sig om narrativer og forklaringer og relationen imellem de to genrer. I Snow & Dickinson (1990), Beals (1993), Beals & Snow (1994), (2002), Blum-Kulka & Snow (1992) og Aukrust & Snow (1998) undersøges narrativen og forklaringen. I forbindelse med analysen af forklaringer undersøges også forekomsten af sjældne ord, idet de antages at påvirke barnets udvikling af ordforråd (Beals & Tabors 1995).

I et andet projekt, der også interesserer sig for relationen mellem læsning og mundtlige sproglige aktiviteter som narrativer og forklaringer, har Davidson og Snow indsamlet data fra 12 middelklassefamilier med henblik på at undersøge, om tidlige læsere indgår i et ensartet sprogligt miljø (Davidson & Snow 1995). Materialet blev oprindeligt indsamlet med henblik på at undersøge, om der er forskelle i mødres og fædres sprog, idet denne variation antages at have indflydelse på de inputvariationer, som barnet erfarer (Davidson og Snow 1996). Forskelle på mødres og fædres sprogbrug i relation til børn er et særligt emne i børnesprogsforskningen og er også blevet tematiseret i anden middagsbordssforskning.³

III. Shoshana Blum-Kulka: En tværkulturel undersøgelse af sproglig socialisation

Shoshana Blum-Kulka har indsamlet materiale blandt 34 familier fordelt på 11 indfødte israelske familier, 12 jødiske familier i USA og 11 amerikansk-israelske familier bosiddende i Israel, alle fra middelklassen.

Materialet fra de tre grupper middagsbordssamtaler er indsamlet med henblik på at undersøge, om der etableres kulturspecifikke mønstre i fa-

miliens samtaler, dvs. om og hvordan kommunikative mønstre konstituerer og opretholder kulturelle normer og værdier, og omvendt, hvordan deltagerne indretter deres samtalebidrag efter de for gruppen relevante kulturelle normer og værdier. Blum-Kulkas undersøgelse er primært fokuseret på den pragmatiske socialisation, hvorved der menes »ways in which children are socialized to use language in context in socially and culturally appropriate ways« (Blum-Kulka 1997:3). Blum-Kulka deler sit teoretiske syn på sproglig socialisation med Ochs og Schieffelin, men hovedparten af analyserne baserer sig på pragmatiske analyser af deltagerens handlinger i forskellige kommunikative aktiviteter. Dele af materialet er blevet behandlet i samarbejde med Snow.

Undersøgelsen i sin helhed er gengivet i *Dinner talk: Cultural Patterns of Sociability and Socialization in Family Discourse* (Blum-Kulka 1997). Her fremlægges en række analyser, der belyser organiseringen af middagsbordets samtaleemner (se også Blum-Kulka 1994) og de narrative forløb. Analysen af de narrative forløb er tidligere gengivet i Blum-Kulka (1993) og i Blum-Kulka & Snow (1992). Endvidere er materialet udnyttet til en analyse af forklarende tale (Blum-Kulka 2002). Derudover belyser analyser i det samlede værk distributionen af de socialt kontrollerende handlinger. Det tema er tidligere behandlet i Blum-Kulka (1990). Endelig belyses den metapragmatiske diskurs samt immigrationsprocessens betydning for de amerikansk-israelske familiers valg af sprog.

Andre projekter har også fokus på, hvordan kulturel betydning indlejres og forhandles i familiens middagsbordssamtale. Aukrust har indsamlet data i 22 norske og amerikanske familier (Aukrust 2002, 2004). Materialet fra dette projekt indgår i en tværkulturel analyse af norske og amerikanske data (Aukrust & Snow 1998).

Desuden foreligger der en tværkulturel undersøgelse af middagsbordsamtaler i finske, svenske og estiske familier (Tulviste, Mizera, De Geer & Tryggvason 2002). Temaet er også her sproglig socialisation med fokus på henholdsvis regulerende handlinger (Tulviste 2000) og metapragmatiske forhold (De Geer, Tulviste, Mizera, Tryggvason 2002; Tryggvason & De Geer 2002; Tulviste, Mizera, De Geer & Tryggvason 2003). Analyserne baserer sig på kvantitative optællinger. Dette arbejde adskiller sig fra andre projekter ved at have et særligt fokus på samtalen mellem unge (pige)børn i familien og moderen. Mens den udviklingspsykologiske tradition anerkender, at internaliseringen af moralske regler sker i hverdagspraksis, findes der få undersøgelser, der fokuserer på, hvordan denne proces sættes i gang og forvaltes i sproget i familiens daglige om-

gangsformer. Analyserne fra det nordisk-baltiske projekt og analyserne fra det italienske projekt bidrager til at belyse den proces i et kommunikativt perspektiv.

Middagsbordsamtalens tematiske rammer og genrer

Måltidet kan arrangeres forskelligt i rum, tid og aktivitet (Ochs, Smith & Taylor 1996). De valg har naturligvis betydning for den samtale, der foregår under middagen. Når måltidet gøres til en fælles social og kommunikativ begivenhed, vil forskellige familier have forskellige forventninger til den rolle, som samtale skal spille ved middagsbordet. I nogle familier vil måltidets samtale udelukkende bestå af sproglige bidrag, der sikrer, at selve måltidet kan afvikles, mens andre familier vil forvente, at interaktionen ved middagsbordet bygger på samtale om emner og begivenheder, der ikke kun knytter sig til aktiviteten ved bordet (se også Blum-Kulka 1997:11).

I Blum-Kulkas undersøgelse (1997) kategoriseres det indsamlede materiale på baggrund af tre overordnede tematiske rammer. Den første ramme, som betegnes *situational concerns*, omfatter bl.a. handlinger, som vedrører selve spisesituationen. I den anden tematiske ramme, *immediate family concerns*, omtaler familien sine gøremål i løbet af dagen, mens der i den tredje tematiske ramme, *non-immediate concerns*, berøres emner, der omhandler begivenheder i fortiden og/eller almene emner.

Blum-Kulkas analyser viser, at barnets sociale position afspejler sig i, at barnet i sammenligning med de voksne har en begrænset adgang til middagsbordets samtaler. Analyserne viser imidlertid også, at barnets muligheder for at få adgang til samtalen og dets udfoldelsesmuligheder inden for de forskellige tematiske rammer varierer systematisk og således er kulturelt og socialt betinget. Denne iagttagelse er central, fordi den viser middagsbordssamtalens potentiale som et metodisk omdrejningspunkt for undersøgelsen af mangfoldigheden i den sproglige socialisation.

Blum-Kulkas undersøgelse adskiller sig fra andre undersøgelser af middagsbordssamtalen ved at belyse sproglige praksisser inden for alle tre tematiske rammer. I andre projekter har man valgt at beskæftige sig med den sproglige praksis inden for en enkelt tematisk ramme. I det føl-

gende vil jeg følge denne opdeling: først fremlægges undersøgelser af den sproglige praksis inden for rammen af situationelle anliggender. Dernæst præsenteres de undersøgelser inden for de tematiske rammer *immediate concern* og *non-immediate concern*, der beskæftiger sig med *genren narrativen*.

Spisesituationen

Selv om middagsbordssamtalen tager afsæt i en spisesituation, er man tilbøjelig til at overse den tale, der vedrører mad. Der findes imidlertid enkelte analyser, der forstår spisesituationen som det sted, hvor maden indgår som et objekt og dermed er betydningsbærende i den sociale relation, der etableres imellem deltagerne.

Schieffelins føromtalt antropologiske undersøgelse af et lokalsamfund i Papua Ny Guinea (1990) beskæftiger sig ikke specifikt med spisesituationer, men i en delanalyse belyses det, hvordan forældrene socialiserer børnene til en herskende norm om, at alle medlemmerne af gruppen er lige. Forældrene bruger her specifikke sproglige rutiner, hvori barnet opfordres til at dele sin mad med andre. Disse rutiner (giv og tag-sekvenser) etableres ikke, fordi der er knaphed på mad, men fordi det er en måde for familiegruppen at demonstrere omsorg over for hinanden på, idet der etableres sociale relationer barnet, forældrene og søskende imellem.

Relationen mellem individ og gruppe tematiseres også i en tværkulturel analyse af middagsbordssamtaler. Ochs, Pontecorvo & Fasulo (1996) belyser, hvordan italienske og amerikanske familier gennem forskellige diskurser om smag indfører barnet i madens verden og socialiserer det til smagens diskurs. Ochs et al. viser, at det er muligt at udpege fire forskellige måder at organisere diskursen om mad på. I disse diskurser beskrives mad som hhv. ernæring, som et materielt gode, som en belønning og som en nydelse (glæde). Disse diskurser sættes i relation til Bourdieus teori om smag, hvori det antages, at denne kategori giver en kulturel klasse sit egentlige udtryk. Distinktionen manifesterer sig i to principper, »the taste of necessity and the taste of luxury/freedom«, der organiserer smag (Ochs, Pontecorvo & Fasulo 1996:8). Analysen viser, at alle fire diskurser blev aktualiseret i begge kulturelle kontekster. De amerikanske familier brugte dog mest tid på at tale om de moralske og fysiologiske

grunde til at spise den mad, der blev serveret, mens de italienske familier brugte mest tid til at diskutere, hvad det enkelte familiemedlem havde lyst til at spise. I analyserne vises det også, at børns foretrukne smag i de amerikanske familier blev forstået som udtryk for børns smag, mens de italienske familier fortolkede barnets foretrukne smag som udtryk for den individuelle smag.

Gennem en diskursanalyse af familiens tale om mad viser Dedaic (2001), hvordan samtalen kan fungere som en inkluderende eller ekskluderende strategi af stedmoderen som et nyt medlem af familien. Samspillet mellem sproglige praksisser og maden som objekt kan altså også fungere som en identitetskonstruerende praksis.

Analyserne demonstrerer tilsammen, at talen om et prosaisk emne som mad og betoningen af forskellige smagsoplevelser kan være kilde til individets socialisation til et gruppetilhørsforhold.

Regulerende handlinger

Den situationelle ramme består desuden af sekvenser med regulerende handlinger. Handlinger som at bede andre om at række maden videre forekommer i alle måltider, ligesom måltider, hvor børn deltager, også ofte vil kalde på regulerende handlinger fra den voksnes side, herunder handlinger, der regulerer tale og administration af ordet. Disse handlinger beskrives i forskellige analyser med fokus på hhv. pragmatiske færdigheder (Becker 1990), solidaritet og magt (Blum-Kulka 1997), social orden (Tulviste 2000; Tulviste et al. 2002; Pontecorvo et al. 2001) og meta-pragmatiske og metalingvistiske handlinger⁴ (Aukrust 2004; Ely et al. 1995, 2001; Gleason et al. 1984; Blum-Kulka 1997; De Geer et al. 2002; Trygvvarson & De Geer 2002; Tulviste et al. 2003).

Blandt de mange analyser vil jeg fremhæve Blum-Kulkas, da også hun tematiserer individets position i gruppen. I Blum-Kulka (1997) undersøges de (kontrollerende) sproglige handlinger, hvormed forældrene afvikler måltidet og regulerer barnets adfærd for derigennem at afdække de kulturelt varierede måder at udøve høflighed på. De kontrollerende handlinger behandles i teorien om høflighed (*politeness theory*) som *face*-truende handlinger, som kalder på særlige sproglige indretninger, der mildner handlingernes trussel, fx ved at den direkte handling konstrueres som en indirekte talehandling.

Høflighedsstrategier er, som andre sproglige handlinger, det stof, sociale relationer er gjort af (Brown & Levinson 1987:55), og de er derfor anvendelige til at belyse sociale relationer i familien og relationen imellem individet og gruppen. Undersøgelsen af familiemedlemmernes pragmatiske sprogbrug ved middagsbordet fortæller om, hvordan familiemedlemmerne opretholder en balance mellem at involvere sig følelsesmæssigt i et andet menneske, at regulere dets adfærd og at anerkende dets ret til social selvstændighed (Blum-Kulka 1997:158). Denne balance kan beskrives som en balance mellem magt og solidaritet. Rent sprogligt udtrykkes solidaritet i brugen af særlige strategier (*solidarity politeness*), hvor forældre anvender direkte handlinger, der nedtones, ved at taleren viser hensyn til modtagerens positive *face* (Goffman 1972) og betoner *in group*-medlemskab, fx ved brug af kælenavne.

Blum-Kulkas kvantitative analyse viser, at den voksne bruger en direkte handling til at regulere den andens adfærd med i 71,5 % af alle de kontrollerende handlinger. De tre kulturelle grupper vælger at administrere denne direkte handling forskelligt. De jødisk-amerikanske grupper bruger konventionel høflighed og manifesterer verbal respekt for barnets selvstændighed, mens de israelske forældre betoner modtagerens positive *face* og således manifesterer følelsesmæssig involvering, samtidig med at den indbyrdes afhængighed betones (ibid.:158).

Blum-Kulkas analyse belyser en indirekte sproglig socialisation, idet hun antager, at barnet socialiseres til medlemskab af gruppen gennem de regulerende handlinger, forældrene fremsætter i middagsbordssamtalen. Analysen viser, at amerikanske og israelske forældre adskiller sig fra hinanden, idet

The expressive mode of Jewish American parents reflects their concern with the child's *independence and autonomy* as prime values of socialization, whereas the rich affective display in Israeli parents' discourse with children highlights instead *interdependence and involvement* (Blum-Kulka 1997:145, mine fremhævelser).

De forskellige analyser af spisesituationen tematiserer således barnets (individets) interaktionelle og sproglige position i familien (gruppen) og dets muligheder for at praktisere uafhængighed og afhængighed. Sprogliggørelsen af det autonome og det fælles tematiseres også i analysen af middagsbordets narrativer.

Fortællinger ved middagsbordet

Den anden del af middagsbordssamtaleforskningen vedrører narrativen som genre, hvor genre her defineres som »relatively stable types of interactive discourse, as socially and culturally established discursive ways of achieving different ends by using language« (Blum-Kulka & Snow 2002:8).⁵

Udforskningen af den mundtlige fortælling som genre har siden Labovs og Waletzky's første analyser i 1967 haft en plads i sprogvidenskaben (se Perregaard 2001). Siden har mange forskellige sprogvidenskabelige forskningstraditioner og sprogsyn været repræsenteret i den omfattende narrativforskning, hvor både kognitive, diskursive og performative aspekter af den mundtlige fortælling er blevet belyst (se Blum-Kulka 1993; Ochs et al. 1992; Perregaard 2001; Johnson 2001; Ochs 1997). Det distinkte træk ved narrativen som genre er dens temporale aspekt, idet fortællingen om en fortidig, nutidig eller fremtidig begivenhed bringes ind i den igangværende samtale og fremstilles som temporalt forbundne begivenheder. Som det andet distinkte træk ved narrativen fremhæves dens skildring af en særlig begivenhed, der forstyrrer en forventet balance (Ochs 1997:197). I narrativen etableres en ramme, hvori familien genkalder sig begivenheder, undersøger det afvigende eller problematiske og sætter dette til diskussion i forhold til familiens normer og værdier. Narrativen er derved det diskursivt etablerede sted, hvori deltagerne forstår sammenhænge i verden og sammenhænge imellem individet og verden. I narrativen tilbydes barnet endvidere en kontekst, hvori pragmatiske og diskursive færdigheder udvikles.

Narrativen betragtes således som en grundlæggende aktivitet i barnets sproglige udvikling og socialisation (Blum-Kulka 1993:362), og undersøgelsen af narrativer udgør muligvis derfor en stor del af de analyser, der findes om middagsbordets samtaler. I modsætning til den del af børnesprogsforskningen, der beskæftiger sig med det enkelte barns udvikling af narrativer (se fx Peterson & McCabe 1983), kan forskningen i middagsbordssamtalens narrativer afdække de (varierende) sociale og kulturelle betingelser for barnets deltagelse i narrativen og dets tilegnelse af narrative kompetencer.

Den narrative model

Blum-Kulka betragter middagsbordets narrativer som unikke, sociale begivenheder i familien. Narrativen udfolder sig i den faktiske tid, samtidig med at der på det diskursive plan skabes en tekst om andre begivenheder. Sammenhængen imellem de to verdener skabes af fortællerne. Man kan derved udpege tre dimensioner i den narrative begivenhed, nemlig »the act of narration, the textual content and form of the narrative, and the persons responsible« (Blum-Kulka 1993:363). Blum-Kulkas analyse bygger på en model, der afspejler alle tre dimensioner i narrativen, fortællingen (*the tale*), fortælleren (*the teller*) og det at fortælle (*telling*).

I modellen udgør fortællingen selve det materiale, som former narrativen. Der skelnes her mellem *fabula* og *sjuzet*. *Fabula* udpeger de fortalte begivenheder og deltagerne i begivenheden, men løsrevet fra deres placering i det narrative forløb og rekonstrueret i deres kronologiske orden. *Sjuzet* vedrører den måde, historien formes på, når den fortællendes, idet begivenhederne ikke nødvendigvis vil fremstilles i en kronologisk orden, og indholdet vil være filtreret af et særligt perspektiv (Blum-Kulka 1993:364). Modellen udpeger fortælleren (*teller*) som den person, der har oplevet historien og derfor har ansvaret for den. Der behøver imidlertid ikke at være et sammenfald mellem fortæller og den eller de personer, der udfører selve fortællingen (*tale*). Forskellige deltagere i samtalen kan indtage positioner som *principal* (ansvarlig), *author* (ophavsmand) og *animator* (den, der udfører talen) (se Goffman 1981). Derfor er det relevant at inddrage modellens tredje dimension i narrativanalysen, *telling*, der forstås som at fortælle i virkelig tid, dvs. den faktiske performans af narrativen. Fortælleren indtager her en position som *animator*.

Kulturelle forskelle mellem amerikanske og israelske familier belyses i Blum-Kulkas analyse af middagsbordets narrativer (Blum-Kulka 1993, Blum-Kulka 1997). Analyserne viser, at de to grupper udnytter de nævnte dimensioner i narrativen forskelligt. Resultatet af analysen kan meget forenklet sammenfattes til, at de israelske familier deler det narrative rum imellem sig og således synes at manøvrere efter normen »let us (all) tell your (singular) story«, mens de amerikanske familier tolker narrativen som et diskursivt rum for den enkelte, der fortæller gruppens historie, »let me tell our story« (Blum-Kulka 1997:138-9). Der er således ingen direkte sammenhæng mellem ejerskab over historien og retten til at fortælle den (Blum-Kulka 1993:384). I alle familierne betragtes børnene som ratificerede deltagere (Goffman 1981), men de amerikanske børn

initierer oftere en narrativ end de israelske børn. Desuden fortolker de amerikanske familier narrativen som et sted, hvor barnet kan indtage positionen som hovedfortæller af historien. I materialet optræder der, i denne sammenhæng, en udpræget amerikansk aktivitetstype (Levinson 1992) *telling my day*, som de amerikanske børn har vigtig andel i, men som stort set er fraværende i de israelske familier. Aktivitetstypen fremstår som et tilbagevendende interaktionelt ritual, der åbnes med de samme sproglige formuleringer, ligesom der er særlige forventninger til (og dermed begrænsninger på) deltagernes rolle og deres konversationelle bidrag (Blum-Kulka 1993:375).

Blum-Kulkas ærinde er primært at belyse det kulturelt varierende grundlag for en sproglig socialisation, men en mere generel indsigt i hendes analyse er, at familierne i dette projekt ikke blot vælger at arrangere middagen som fælles social begivenhed, hvor samtalen organiseres i et spændingsfelt mellem situationelle og ikke-situationelle anliggender, men at denne organisering forvaltes forskelligt helt ned i de mindste detaljer som her i konstruktionen af narrativen. Styrken i Blum-Kulkas analyse er således også selve opstillingen af modellen, der systematisk beskriver, hvordan disse dimensioner udnyttes i familien.

Fra spisebord til skolepult

I det følgende fremlægges narrativanalyser fra middagsbordet, der hovedsagelig beskæftiger sig med barnets sproglige erfaringer i hjemmet som potentiale for de akademiske muligheder i skolen.

Projektet *Home-School Study of Language and Literacy Development* bygger som nævnt på den antagelse, at det sproglige miljø i hjemmet har betydning for barnets literacy-udvikling i skolen, idet man antager, at produktionen af narrativer og læsefærdigheder forbindes gennem de sproglige kompetencer, som barnet udnytter i begge situationer (Snow & Dickinson 1990:88).

Resultaterne fra projektet viser, at middagsbordets narrativer forbereder børnene på (nogle af de) opgaver, de møder i skolesammenhæng, idet der kan påvises en stærk positiv sammenhæng mellem narrativ tale ved måltidet i barnets før-skoleår og resultater i en literacy-relateret måling, når barnet er fem år. En høj forekomst af udvidede diskurser i familien resulterer i en højere score i test, som målte barnets ordforråd, definitio-

ner og lytteforståelse (Beals 2001:90; Beals, De Temple & Dickinson 1994:35).

Autonomi

Projektet *Home-School Study of Language and Literacy Development* viser, at narrativ tale forbereder barnet på de literacyopgaver, som de møder i skolen. Blum-Kulka og Snow påpeger dog, at man forenkler problemet, hvis man antager at »more exposure to narrative predicts better language« (Blum-Kulka & Snow 1992:214). En undersøgelse af forbindelsen mellem sproglige erfaringer mellem hjem og skole må derimod tage højde for de mange faktorer, der spiller ind på narrativens opbygning og forløb. Blum-Kulka og Snow (1992) undersøger således, hvordan tre forskellige grupper organiserer de i modellen omtalte dimensioner i det narrative forløb på måder, som socialiserer barnet til at mestre en position som den autonome fortæller af autonome historier. I analysen inddrages i alt 131 narrativer, der stammer fra amerikanske og israelske middelklassefamiliers og amerikanske arbejderklassefamiliers middagsbordssamtaler.

Handlingen at fortælle indebærer som nævnt muligheden for at indtage positionen som *animator* af fortællingen. Denne position er til forhandling og varierer de tre grupper imellem. Narrativer, som taleren selv sætter i gang, dominerer i den amerikanske middelklasse, mens de historier, som andre sætter i gang, dominerer i arbejderklassefamilien. Derudover bidrager de voksne fra den amerikanske arbejderklasse ikke med narrativer i modsætning til de voksne fra den amerikanske og israelske middelklasse. I de israelske familier finder børnenes fortælling sted i samarbejde med de voksne. De amerikanske middelklassebørn kæmper nok om plads til at fortælle, men deltagesbetingelserne fremmer det autonome aspekt, fordi børnene selv igangsætter narrativen.

I fortæller-dimensionen udtrykkes det autonome aspekt, ved at forældrene i alle de tre grupper støtter barnet som fortæller og viser interesse for de omtalte begivenheder. Støtten udtrykkes dog på forskellige måder, idet arbejderklasseforældrene er tilbøjelige til at fremhæve aspekter ved historien, der vedrører et personligt forhold for barnet, mens middelklasseforældrene fokuserer på de almene aspekter ved begivenheden, og der ved leder barnet frem til at fokusere på informationen i fortællingen og

de kausale forklaringer, der knytter sig hertil. Blum-Kulka og Snow påpeger, at omtalen af et personligt forhold ikke matcher den type sprog, som barnet møder i skolen, mens omtalen af almene aspekter vil minde om typen af spørgsmål, som en lærer stiller (ibid.:313).

Endelig kan det autonome aspekt udtrykkes i måden, hvorpå selve narrativen konstrueres. En fortælling betragtes som autonom, når de faktuelle forhold vedrørende *fabula* fremstilles klart og forståeligt for publikum. Klarhed og forståelighed vedrører forhold som graden af fælles viden i *fabulaen*, publikums krav om nøjagtighed og deres reaktion på et utilstrækkeligt dekontekstualiseret sprog, hvor dekontekstualiseret sprog her forstås som klarhed i reference, dvs. brugen af sproglige former, der gør lytteren i stand til at identificere begivenheder og personer i historien (Blum-Kulka & Snow 1992:204). Alle tre grupper er opmærksomme på, om der etableres et fælles netværk af referencer (ibid.).

Gennem en analyse af, om fortælleren vælger at fortælle om en begivenhed, som kun er kendt af fortælleren selv (A-event),⁶ af fortælleren og mindst en anden person (A-B event), af alle i familien (F-event) eller af alle tilstedeværende (O-event), undersøges det, hvordan de tre grupper forvalter graden af fælles viden. I både den israelske og amerikanske middelklasse dominerer de narrativer, hvor begivenheden kun er kendt af den, der fortæller, hvorimod arbejderklassefamilierne fortæller narrativer om begivenheder, der er kendt af mere end en deltager. Det er undersøgelsens antagelse, at børn udvikler kompetence i at konstruere autonome tekster, når de omtaler en begivenhed, som de kun selv kender:

In linguistic terms, such autonomy is achievable through clarity of reference and of connections (...) The requirement for this type of autonomy is particularly relevant in the case of A-event stories. A-event stories require a higher degree of text-construction effort on the part of the child than A-B stories. If only the teller knows for sure what really happened, it is solely his or her responsibility to transmit this information to the audience (Blum-Kulka & Snow 1992:204).

Blum-Kulkas og Snows analyse viser overordnet, at måden, hvorpå de forskellige dimensioner i narrativen arrangeres, varierer mellem grupperne. Det er således gruppen af (især de amerikanske) middelklassebørn, der oftere får mulighed for at praktisere autonomi i narrativens forskellige dimensioner.

Narrativer som autonome, dekontekstualiserede tekster

Autonomi spiller sammen med begrebet *dekontekstualisering* en central rolle i denne undersøgelse, fordi det antages, at klasseværelsets diskurs forudsætter og belønner autonomi i alle tre dimensioner i narrativen.

all storytelling is an attempt to construct coherent texts and is thus directly linked to the ways in which language is used in other kinds of connected discourse, for example, in both narrative and expository writing and in classroom discourse (...) One general goal of schooling is to bring children to a recognition of the difference between the less and the more autonomous uses of language, to prepare them, in Olson's (1977) terms for understanding and constructing »texts« rather than »utterances«. Children have to learn to move from context-bound utterances to relatively context-free texts. In Snow's (1983) terms, they have to learn to use language differentially in both the *contextualized and the more autonomous, decontextualized mode* often required in school or for literate uses. It has often been suggested (Bernstein, 1964, 1971, Snow, 1983, Wells, 1985) that success in school may be related to the early acquisition of skills in deploying such *autonomous language* (Blum-Kulka & Snow 1992:188-9, mine fremhævelser).

I passagen giver Blum-Kulka & Snow udtryk for den opfattelse, at ytringen kan betragtes som kontekstafhængig, mens teksten er kontekstfri. Den opfattelse forekommer dog at være modsætningsfuld. Teksten (narrativen) bygges op af ytringer, og alene af den grund må den være lige så kontekstafhængig som den enkelte ytring, der indgår i teksten. En tekst skabt af sammenhængende ytringer bliver ikke kontekstafhængig, blot fordi det er en tekst. At knytte narrativer sammen med et dekontekstualiseret sprog giver således kun delvist mening. Der er ingen tvivl om, at en fortælling fordrer, at taleren kan tale om en begivenhed, der ligger før talletidspunktet eller ude i fremtiden, at taleren kan referere til begivenheder, personer, steder og processer, der befinder sig uden for den konkrete situation, og evt. at taleren kan fortælle om en begivenhed, som kun hun selv har kendskab til. Det centrale for den mundtlige narrativ er imidlertid, at den trækkes ind i en samtale og således bliver til en ny social og kommunikativ begivenhed, sådan som det også fremstilles i Blum-Kulkas egen narrativmodel. Narrativen eksisterer således ikke som en de-

kontekstualiseret tekst, men må derimod forstås i relation til den rekontekstualisering, der finder sted og de implikationer, der følger af, at fortællingen genindsættes i en ny kontekst (se Perregaard 2001:50-56 for en diskussion af denne problemstilling; Ochs 1997). Endvidere kan narrativen fungere som kontekst for andre typer af aktiviteter som fx forklaringer, og omvendt kan narrativen indgå i andre typer af aktiviteter i den samme sociale situation (Ochs 1997:187). Derved vil narrativen få en ny funktion og ny betydning. Den mundtlige fortælling i hverdagssammenhæng synes at være knyttet direkte til samtaleens organisering i bredeste forstand og må derfor ansues i den sammenhæng.

Sammenligning på tværs af kontekster

Beals og Snows analyse (2002), der også anvender det materiale, som er indsamlet i hjem-skoleprojektet i Boston, ligger indirekte i forlængelse af Blum-Kulkas og Snows undersøgelse. Her undersøges det om børn, der demonstrerer autonomi ved middagsbordet, er bedre autonome historiefortællere i arrangerede situationer.

I hjem-skoleprojektet indsamlede man både materiale fra familiens middagsbordssamtaler og fra en arrangeret situation, hvor barnet blev bedt om at fortælle om en skræmmende hændelse til en medarbejder fra projektet. Moderen var til stede under denne optagelse og havde mulighed for at støtte barnet i fortællingen. Det er narrativer fra disse to situationer, der sammenlignes i analysen.

Beals & Snows analyse viser, at de fleste børn fandt det vanskeligt at gennemføre fortællingen af en narrativ som autonom fortæller uden for gruppesamtaleens kontekst (Beals & Snow 2002:30). Beals & Snow forklarer denne forskel i barnets performans ud fra to forhold. For det første påpeges det, at situationen må tages i betragtning, når man vil vurdere barnets narrative kompetencer, da både deltagerstrukturer og kravene til barnets performans er meget forskellige i de to situationer. For det andet præsenteres den mulighed, at barnet kun udnytter enkelte af flere mulige narrative færdigheder.

Both at the dinner table and in the elicitation sessions, being a successful narrator, though, required bringing to bear a variety of interactive and linguistic skills, some related to the presentation of

content, some related to the management of the interaction. The lack of direct relationships between the performance of children in the two settings we examined may well reflect the differing exploitation of subsets of these skills in the two contexts. Thus these results suggest the value of thinking about narrative competence as a mosaic of skills, within which each tile is acquired through its own interactive history and/or cognitive breakthrough. Because storytelling in different settings, at least for young children, may rely on only a portion of the available tiles, it is difficult to trace the impact of *core narrative skills* across different settings (Beals & Snow 2002:31, min fremhævelse).

Denne forklaring lægger således op til at betragte narrative færdigheder som en vifte af mange forskellige færdigheder, hvoraf nogle vil være kontekstafhængige og andre vil forekomme på tværs af kontekster og således kan betragtes som narrative kernefærdigheder. Ideen om narrative kernefærdigheder vidner om et sprogsyn, hvor det antages, at de narrative færdigheder kan adskilles fra den interaktionelle kontekst. Den narrative performans betragtes snarere som knyttende sig til det enkelte individs (mere eller mindre) udviklede kommunikative kompetence. Denne betragtning *kan* være problematisk, hvis ønsket er at sammenligne en *sproglig praksis*, da praksis netop må forstås som en kontekstuel forankret fremgangsmåde. Hvis man antager, som Beals og Snow her gør, at narrative færdigheder i sidste ende bygger på færdigheder, der ikke knytter sig til en (interaktionel) praksis, er sammenligningen ikke behæftet med samme problem.

Beals og Snøws undersøgelse rejser imidlertid en anden interessant diskussion, som er relevant ikke blot for de omtalte analyser af narrativen, men i det hele taget for den middagsbordsforskning, der betragter sproglige erfaringer i hjemmet som betydningsfulde for barnets deltagelse i skolens undervisning. Undersøgelsen peger nemlig på et metodologisk problem, idet en sammenligning af barnets tilegnede kommunikative færdigheder på tværs af forskellige kontekster involverer begrebet *transfer*. *Transfer* betegner

det forhold, at en færdighed, som er udviklet i én sammenhæng, kan overføres til andre sammenhænge, hvor aktiviteten i en vis forstand består af noget helt andet, men ikke desto mindre fordrer

den samme form for kognitivt arbejde og derfor har samme underliggende strukturelle træk, som det krævede at opøve færdigheden i den første sammenhæng (Perregaard 2003:200).

Spørgsmålet er imidlertid, i hvilken grad barnets færdigheder knytter sig til og er afhængige af den kontekst, de er indlært i. En sammenlignende undersøgelse må derfor diskutere, om barnet over tid og gennem *interactive history* tilegner forskellige narrative færdigheder (og anden kommunikativ kompetence), således at barnet efterhånden opbygger kernefærdigheder, eller om forskellige færdigheder er knyttet til specifikke kontekster og derfor ikke kan beskrives løsrevet herfra.

Perregaard argumenterer for at

der er større sandsynlighed for *transfer*, hvis vi oplever at blive sat i mange forskellige situationer, der udfordrer kognitionen på tilnærmelsesvis samme måde (Perregaard 2002).

Det indebærer samtidig, at vi enten får lov til at indgå i sådanne situationer på tilnærmelsesvis samme måde *eller* bliver gode til at udnytte den position, vi i stedet tilbydes og påtager os, så vi alligevel formår socialt at konstruere og udnytte den nye situation som delvis overensstemmende eller forenelig med den, vi plejer at udfolde os inden for (Perregaard 2003:201, original fremhævelse).

En sammenlignende undersøgelse, som den projekt *Home-School Study of Language and Literacy Development* såvel som Beals og Snow udfører, må altså i langt højere grad involvere analysen af den sociale og interaktionelle konstruktion. På den baggrund ville det måske være muligt at udpege en række (kerne)færdigheder, der er udviklet i interaktion over tid, og som barnet udnytter på tværs af forskellige kontekster.

Udfordringen: et interaktionelt syn på middagsbordets fortællinger

Med Elinor Ochs som leder af projektet *Discourse Processes in American Families* har man indsamlet middagsbordssamtaler i 20 engelsktalende familier. Materialet her udnyttes til analyser af narrativen. De for denne gennemgang relevante narrativanalyser præsenteres i tre artikler

(Ochs & Taylor 1992a; Ochs et al. 1992; Ochs, Smith & Taylor 1996). Selv om materialet er indsamlet blandt tre forskellige socialgrupper, analyseres kun narrativer fra den højeste og mellemste indkomst- og uddannelsesgruppe, og det fremgår ikke, hvorfor materiale fra den laveste indkomst- og uddannelsesgruppe ikke inddrages. Der er endvidere tale om et meget lille eksempelmateriale, som (gen)anvendes i de forskellige analyser.

Karakteristisk for de analyserede historier er, at taleren præsenterer en problematisk begivenhed, der betegnes *the initiating event* (IE), der forstyrrer balancen i de ordinære, forventede omstændigheder (se også Ochs 1997:197). De analyserede narrativer manifesterer en struktur bestående af ytringstyperne *Abstracts, Settings, Initiating Events (IE), Internal Responses to IE, Attempts to deal with IE, Consequences and Reaction* (Ochs et al. 1992:43). Karakteristisk for de udvalgte narrativer er også, at de alle præsenterer forklaringer:

Stories meet the explanatory criteria of theories in that storytellers posit at least one problematic event (the IE) which frames or recasts other narrated events as fitting into an explanatory sequence (...). In **all** stories, the IE is treated as provoking (explaining) internal psychological/emotional states and/or external physical actions or conditions (Ochs et al.1992:45, original fremhævelse).

Et karakteristisk træk ved de problemorienterede narrativer er, at familiedlemmerne ikke behandler den forklarende redegørelse som en kendsgerning, men som noget, der kan udfordres. Det kan enten være den indledende fortæller eller et andet familiemedlem, der behandler den narrative redegørelse som en version af flere mulige erfaringer, og som derfor fremsætter eller anmoder om en anden forklaring (ibid.:45-46). Denne udfordring kan være rettet mod historiens hovedperson eller mod den, der fortæller historien. Udfordringen kan enten vedrøre realiteten eller kendsgerningen i den omtalte begivenhed, eller den måde, hvorpå hovedpersonen handler i forhold til det særlige problem, der præsenteres i narrativen. Endelig kan udfordringen rettes mod ideologiske synspunkter, dvs. forskellige synspunkter på værdier og overbevisninger. Disse udfordringer kan lede fortælleren og medfortællerne frem til en ny version (*redraft*) af samme begivenhed.

Det beskrevne narrativforløb ligner måden, hvorpå teorier om et gi-

vent forhold konstrueres, idet teorier er fremsættelse af forklaringer på en given begivenhed. En forklaring kan udfordres, og taleren kan blive ledt frem til alternative forklaringsrammer. Forskellen er, at man i de dagligdags narrativer præsenterer personligt oplevede begivenheder, mens man i en videnskabelig sammenhæng præsenterer upersonlige, fagspecifikke begivenheder. Det er imidlertid det metakognitive og metasproglige aspekt og ikke selve emnet for forklaringen, der har en betydning for barnets færdigheder:

Such activity (...) is metacognitive in the sense that co-narrators call into question and thereby recontextualize their own thinking about 'matters of fact', methodology, or ideology. Such narrative activity is also metalinguistic in the sense that co-narrators recontextualize stories as challengeable versions of personal experience and co-critique, recast, and rescript the language of protagonist and selves (Ochs et al. 1992:66).

Ochs et al. relaterer ligesom Blum-Kulka og Snow deres iagttagelser til skolens diskurs, idet de metakognitive og metasproglige aspekter betragtes som relevante for barnets færdigheder i skolen, hvor eleven i mange tilfælde skal kunne sammenstykke sin viden og sin forståelse af et givent forhold på baggrund af flere informationer.

Sociolingvistiske koder i familien: individet og fællesskabet

De dimensioner, som Blum-Kulka udpeger i sin narrativmodel, anvendes på forskellige måder i analysen af middagsbordets narrativer. I Blum-Kulkas og Snows analyse (1992) fokuserer man på deltagerens (forskellige grader af) kendskab til den omtalte begivenhed, mens Ochs et al. (1992) betoner den måde, deltagerne forvalter (divergerende) perspektiver på historien (altså den dimension som af Blum-Kulka udpeges som *sjuzet*). Ochs et al.s analyser af narrativen bygger på en interaktionel tilgang, hvor det enkelte bidrag betragtes som kontekstafhængigt og kontekstfornyende. Den tilgang giver mulighed for at belyse den rekontekstualisering, der finder sted i selve organiseringen af narrativen. Desuden kan analysen belyse de forskellige deltagerpositioners organisering og dennes indflydelse på den narrative proces. Ochs et al.s analyser

udfordrer derved ideen om den autonome fortæller og den dekontekstualiserede fortælling, men man forholder sig dog ikke til om barnet indtager bestemte deltagerpositioner over tid, eller hvorvidt det er muligt for barnet at overføre denne narrative praksis fra middagsbordet til klasseværelset.

Begge retninger tematiserer den britiske sociolog Basil Bernsteins sociolingvistiske teori, der beskriver en sammenhæng mellem familietype, socialklasse og sprogbrug. Bernstein (1971) argumenterer for, at den sociale relation, som talerne indgår i, giver anledning til forskellige sproglige koder, der bestemmer, hvad der siges, hvornår det siges, og hvordan det siges. Kode refererer her til de principper, der regulerer udvælgelsen og organiseringen af en *speech event*, og vedrører således performans og ikke kompetens i den chomskianske betydning (Bernstein 1971:146). Det antages, at talerne organiserer syntaksen i hhv. en restringeret og en elaboreret kode:

In terms of what is transmitted verbally, an elaborated code encourages the speaker to focus upon the experience of others, as different from his own. In the case of restricted code, what is transmitted verbally usually refers to the other person in terms of a common group or status membership. What is said here epitomizes the social structure and its basis of shared assumptions. Thus restricted codes could be considered status or positional codes whereas elaborated codes are orientated to persons (Bernstein 1971:147).

I både Blum-Kulka & Snow (1992) og Ochs et al. (1992) tematiseres Bernsteins teori om, at forskellige typer af sproglig praksis knytter an til familiens orientering mod enten individet eller gruppen. I begge analyser antages det, at der er en sammenhæng mellem det narrative indhold og typen af koder, således at den elaborerede kode sammenstilles med om-talen af en begivenhed, der kun er kendt af den enkelte, mens en begivenhed, der er kendt af flere sammenstilles med en restringeret kode. En sammenstilling mellem den autonome dimension og det dekontekstualiserede sprog er imidlertid ikke uproblematisk. Man kan nemlig sagtens forestille sig, at narrativer, der vedrører kendte begivenheder (dvs. både A-B events, O-events og F-events) af alle deltagere, forventes at blive fremstillet i den *form*, som her betegnes et dekontekstualiseret sprog. Det modsatte er således også muligt, nemlig at en A-event fortælles i en ikke-

ekspliciteret form. Der er tale om en sammenblanding af to niveauer, hvor den ene dimension vedrører form og den anden dimension vedrører indhold.

I Blum-Kulkas og Snows analyse henvises der direkte til Bernsteins arbejde, idet det dekontekstualiserede sprog sammenstilles med den elaborerede kode (Blum-Kulka & Snow 1992:188). I analysen trækkes således en linje fra omtalen af en ukendt begivenhed til anvendelsen af et dekontekstualiseret sprog til Bernsteins ide om den personorienterede familietyper opmærksomhed mod individets erfaring udtrykt i en elaboreret kode. I analysen betragtes fortællingen om en A-event som en genre, der forbedrer barnets kommunikative kompetencer og forbereder barnet til skolens forventninger: »A-event stories may also constitute a better preparation for the sorts of oral and literate language that will be demanded of children in school than do recounts of shared events« (Blum-Kulka & Snow 1992:205).

Til forskel herfra betoner Ochs et al. (1992) det fælles i konstruktionen af narrativen. Her vendes diskussionen på hovedet, idet styrken i de sproglige praksisser, man ellers kategoriserer som restringeret kode, pointeres:

we must rethink sociolinguistic and educational dichotomies which portray the familiarity of friendship, home, and highly contextualized narrative activity as a breeding ground for restricted codes, egocentric discourse, and concrete, low-level thinking and which, conversely, portray socially distant relationships and decontextualized settings (e.g., those of schooling and literacy) as a breeding ground for elaborated codes, sociocentric discourse, and abstract, meta-level thinking (Ochs et al. 1992:67).

Ochs et al. (1992) argumenterer således for, at begivenheder, som beskrives af hele familien, og således er blevet kendt for hele bordet, forbereder barnet til skolens diskurs. Den kollektivt fortalte narrativ vil »– in varying degrees and styles – socialize their children into certain linguistic, social, and cognitive structures and practices that constitute ‘scientific’ discourse and thought, potentially long before they enter kindergarten« (ibid.:40). Ochs et al. argumenterer altså for, at familiens gruppesamtale om en for alle kendt begivenhed har potentiale, der kan tænkes ind i skolesammenhænge.

Forskellige sprogsyn i undersøgelsen af middagsbords-samtalerne

Som det fremgår, har de to tilgange forskellige syn på narrativen og dens betydning for barnets tilegnelse af de færdigheder, som barnet forventes at skulle kunne mestre i en undervisningssammenhæng. De to tilgange adskiller sig endvidere ved, at Ochs et al. betoner det interaktionelle samspil mellem deltagerne, mens Blum-Kulkas og Snows undersøgelse fokuserer på forskellige sociale gruppers systematiske variation i udformningen af det narrative produkt.

De forskellige syn på narrativen synes også at afhænge af, om man som Ochs et al. vægter det rekontekstualiserede aspekt og betoner de sociale betydninger, der etableres i den givne situation, eller om man som Blum-Kulka & Snow og Beals & Snow vægter det dekontekstualiserede aspekt og således betoner de sproglige færdigheder, som barnet kan anvende i forskellige sammenhænge. Disse færdigheder beskrives ikke eksplicit som kontekstafhængige, men antages dog at kunne bringes ind i forskellige sammenhænge. Det er her væsentligt, at Ochs et al. også antager, at der findes dekontekstualiserede rammer, men i øvrigt ikke diskuterer relationen mellem det kontekstualiserede og dekontekstualiserede (se ovenstående citat fra Ochs et al. 1992:67). En dybere afklaring af, hvordan relationen mellem de to begreber forstås i de to forskellige tilgange ville være relevant.

De forskellige forståelser af forholdet mellem sprog og kontekst udtrykkes også i uenigheden mellem de nævnte traditioner inden for børnesprogsforskningen (se Blum-Kulka & Snow (2002) og Ochs & Schieffelin (1995)). Inden for den antropologisk lingvistiske tilgang efterlyser Blum-Kulka og Snow en undersøgelse af, hvilken effekt den sproglige socialisation har for barnet, mens Ochs og Schieffelin anfægter den ide, at en sociokulturel kontekst sidestilles med input, som da kvantificeres og betragtes som korrelater til barnets sproglige udvikling. Det væsentlige for *Language Socialization* er at undersøge barnets sproglige udvikling i relation til den givne sproglige forms sociale betydning gennem analyser af interaktionen.

Begge traditioner inden for børnesprogsforskningen har som mål at beskrive de kommunikative og sociale betingelser for børns sproglige udvikling, men på en række mere principielle punkter adskiller de sig fra hinanden, og deres analyser leder til to forskellige forståelser af sproglig socialisation og sprogtilenelse i forbindelse med middagsbordets samtaler.

Danske middagsbordssamtaler

Undersøgelserne af middagsbordssamtalen har mest været optaget af at beskrive den sproglige socialisationsproces. Som et gennemgående tema finder man ideen om, at barnets sociale position i familien etableres i middagsbordets samtale, og at relationen mellem individet og gruppen således afspejler sig i den sproglige praksis, familien udøver her. Analyserne af middagsbordets spisesituation viser, at talen om mad og regulerende handlinger organiseres på en måde, så familien enten betoner det individuelle eller det fælles, det uafhængige eller det afhængige. Det samme aspekt finder man i analyserne af narrativen: her med fokus på graden af autonomi og graden af fællesskab, både hvad angår emnevalg og konstruktion af de narrative forløb. Relationen mellem det individuelle og det fælles knyttes sammen med barnets mulighed for at tilegne sig kommunikative færdigheder, som kan udnyttes i undervisningssammenhænge.

Den internationale forskning i middagsbordssamtaler viser, at socialisation i høj grad forløber som sproglige processer. Med indsamlingen af det danske materiale er det vores hensigt at afdække, hvordan denne kompleksitet tager interaktionel form i de 50 middagsbordssamtaler, som undersøgelsen baserer sig på.

Deltagelse og genre er centrale begreber i vores teoretiske og analytiske tilgang til materialet. Vi betragter deltagelse som en sprogliggørelse af en individuel erfaring og viden, som indsættes i fællesskabets interaktionelt forhandlede praksis. Vi er her særligt interesserede i at undersøge, hvordan den individuelle erfaring og viden omsættes i interaktionens organisering gennem forhandlede og tildelte deltagerpositioner, så vi derigennem kan beskrive forskellige mønstre for sproglig socialisation. Således vil vi undersøge dels de forskellige kommunikative begivenheder, der konstituerer middagsbordssamtalerne, dels deltagerens interaktionelt skabte muligheder for at udvikle kommunikativ kompetence og praktisere deltagelse i genrer som fx forklaringen, narrativen, beskrivelsen og ræsonnementet. I analysen heraf antages det, at de ytringer, barnet overhører eller modtager, ikke optræder som direkte input til barnets gryende viden om sprog, men derimod forekommer i en interaktionel sammenhæng og derved samler social information op fra den interaktionelle og situationelle kontekst. Analysen forudsætter også, at man anerkender, at enhver genre i større eller mindre grad struktureres af bidrag fra flere deltagere. Hvis en given genre betragtes som en monologisk tekst, er det vanskeligt at anerkende de interaktionelle processer, der former genren,

og man overser således de andre personers (forskellige grader af) deltagelse og dennes betydning for deltagernes sociale positioner.

Denne interaktionelle tilgang betoner rekontekstualiseringen i organiseringen af fx genrer som narrativen og forklaringen. Med begrebet rekontekstualisering antages det, at deltagerne løbende, men også gang på gang, forhandler sig frem til en fælles forståelse og betydningsproduktion i de givne situationer. Et sådant socialkonstruktivistisk sprogsyn kan i sin mere radikale form ikke fange det forhold, at barnets (sproglige) erfaring over tid bringes fra en situation til en anden. Dekontekstualisering, i betydningen som noget der bruges på tværs af forskellige kontekster, kan heller ikke redegøre for den erfaring, der skabes over tid, fordi det ikke anerkendes, at sproglig erfaring først og fremmest er interaktionelt konstitueret. Det bliver således en del af vores projekt at udfordre disse sprogsyn. Undersøgelsen af forholdet mellem rekontekstualisering og dekontekstualisering ville kunne frembringe ny viden om børns sproglige og kommunikative ressourcer og give indsigt i den sociale proces, der ligger til grund herfor.

Appendiks

PROJEKT A: JEAN BERKO GLEASON

8 amerikanske middelklassefamilier, Bostonområdet.

EGNE PUBLIKATIONER: Gleason 1975

I SAMARBEJDE MED ANDRE: Gleason, Perlmann & Greif 1984

PROJEKT B: ELY, GLEASON, MACGIBBON & ZARETSKY

22 amerikanske middelklassefamilier, Bostonområdet, 22 samtaler.

I SAMARBEJDE MED ANDRE: Ely, Gleason, Narasimham & McCabe 1995; Ely, Gleason, MacGibbon & Zaretsky 2001

PROJEKT C: SHOSHANA BLUM-KULKA

34 middelklassefamilier: 11 indfødte israelske familier, 12 amerikanske jødiske familier fra Berkeley og Boston og 11 amerikansk-israelske familier fra Jerusalem.

EGNE PUBLIKATIONER: Blum-Kulka 1990; 1993; 1994; 1997; 2000; 2002

I SAMARBEJDE MED ANDRE: Blum-Kulka & Snow 1992; Blum-Kulka & Snow (eds.) 2002

ANDEN FORFATTER OM DATA FRA HOVEDPROJEKTET: Nevat-Gal 2002

PROJEKT D: CATHERINE E. SNOW. HOME-SCHOOL STUDY OF LANGUAGE AND LITERACY DEVELOPMENT

81 arbejderklassefamilier fra Bostonområdet.

EGNE PUBLIKATIONER: Snow 1991

I SAMARBEJDE MED ANDRE: Snow & Dickinson 1990; Beals & Snow 1994; Beals & Snow 2002

ANDRE FORFATTERE OM DATA FRA HOVEDPROJEKTET: Beals 1993; Beals 2001; Beals & Tabors 1995; Hérot 2002

PROJEKT E: CATHERINE E. SNOW & ROSALIND G. DAVIDSON

12 middelklassefamilier, to optagelser af mindst 20 minutter af middagsbords-samtalen.

EGNE PUBLIKATIONER: Davidson & Snow 1995; Davidson & Snow 1996

PROJEKT F: ELINOR OCHS

12 familier fordelt over tre forskellige socialgrupper. 2 middagsbordoptagelser fra hver familie.

I SAMARBEJDE MED ANDRE: Ochs & Taylor 1992a; Ochs & Taylor 1992b; Ochs & Taylor 1995; Ochs, Taylor, Rudolph & Smith 1992; Ochs, Smith & Taylor 1996.

ANDEN FORFATTER OM DATA FRA HOVEDPROJEKTET: Taylor 1995

PROJEKT G: ALEXANDRA GEORGAKOPOULOU

5 græske familier.

EGNE PUBLIKATIONER: Georgakopoulou 2002

PROJEKT H: VIBEKE GRØVER AUKRUST

44 familier fordelt på 22 norske og 22 amerikanske familier med forskellige ud-dannelsesbaggrunde.

EGNE PUBLIKATIONER: Aukrust 2002; Aukrust 2004

I SAMARBEJDE MED ANDRE: Aukrust & Snow 1998

PROJEKT I: CLOTILDE PONTECORVO

I SAMARBEJDE MED ANDRE: Pontecorvo, Fasulo & Sterponi 2001; Fasulo, Liberati & Pontecorvo 2002; Ochs, Pontecorvo & Fasulo 1996

ANDRE FORFATTERE OM DATA FRA HOVEDPROJEKTET: Bonaiuto & Fasulo 1997

PROJEKT J: BOEL DE GEER, TIIA TULVISTE, LUULE MIZERA,

MARIA-TERTTU TRYGGVARSON

I alt 100 familier fordelt på følgende grupper: 20 estiske familier bosiddende i Estland, 20 finske familier bosiddende i Finland, 20 svenske familier bosiddende i Sverige, 20 finske familier bosiddende i Sverige og 20 estiske familier bosiddende i Sverige.

EGNE PUBLIKATIONER: De Geer, Tulviste, Mizera & Tryggvarson 2002; De Geer 2004; Tryggvarson & De Geer 2002; Tulviste, Mizera, De Geer & Tryggvarson 2002; Tulviste, Mizera, De Geer & Tryggvarson 2003; Tulviste & Raudsepp 1997

12 estiske og 10 amerikanske familier
Tulviste 2000

Litteratur

- Aukrust, V.G. (2002): 'What Did You Do in School Today?' Speech Genres and Tellability in Multiparty Family Mealtime Conversations in Two Cultures. I S. Blum-Kulka & C.E. Snow (eds.): *Talking to adults. The contribution of multiparty discourse to language acquisition*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Aukrust, V.G. (2004): Talk about talk with young children: pragmatic socialization in two communities in Norway and the US. *Journal of Child Language*, 31, s. 177-201.
- Aukrust, V.G. & Snow, C.E. (1998): Narratives and explanations during mealtime conversations in Norway and the U.S. *Language in Society*, 27, s. 221-246.
- Beals, D.E. (1993): Explanatory talk in low-income families' mealtime conversations. *Applied Psycholinguistics*, 14, s. 489-513.
- Beals, D.E. (2001): Eating and Reading: Links Between Family Conversations with Preschoolers and Later Language and Literacy. I D.K. Dickinson & P.O. Tabors (eds.): *Beginning Literacy with Language*. Baltimore, MD: Brookes.
- Beals, D.E. & Snow, C.E. (1994): »Thunder Is When the Angels Are Upstairs Bowling«: Narratives and Explanations at the Dinner Table. *Journal of Narrative and Life History*, 4 (4), s. 331-352.
- Beals, D.E. & Snow, C.E. (2002): Deciding What to Tell: Selecting and Elaborating Narrative Topics in Family Interaction and Children's Elicited Personal Experience Stories. I S. Blum-Kulka & C.E. Snow (eds.): *Talking to adults. The contribution of multiparty discourse to language acquisition*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Beals, D.E., De Temple, J.M. & Dickinson, D.K. (1994): Talking and Listening that Support Early Literacy Development of Children from Low-Income Families. I D.K. Dickinson (ed.): *Bridges to literacy: children, families, and schools*. Oxford: Blackwell.
- Beals, D.E. & Tabors, P.O. (1995): Arboretum, bureaucratic and carbohydrates: Preschoolers' exposure to rare vocabulary at home. *First Language*, 15, s. 57-76.
- Becker, J. (1990): Processes in the acquisition of pragmatic competence. I G. Conti-Ramsden & C.E. Snow (eds.): *Children's language: Vol. 7*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Bernstein, B. (1964): Elaborated and restricted codes: Their social origins and some consequences. *American Anthropologist*, 66 (Part 2), s. 55-69.
- Bernstein, B. (1971): *Class, Codes and Control*. Vol. I. London: Routledge & Kegan Paul.
- Blum-Kulka, S. (1990): You don't touch lettuce with your fingers: Parental politeness in family discourse. *Journal of Pragmatics*, 14 (2), s. 259-288.
- Blum-Kulka, S. (1993): »You gotta know how to tell a story«: Telling, tales, and tellers in American and Israeli narrative events at dinner. *Language in Society*, 22, s. 361-402.
- Blum-Kulka, S. (1994): The Dynamics of Family Dinner Talk: Cultural Contexts for Children's Passages to Adult Discourse. *Research on Language and Social Interaction*, 27, s. 1-51.

- Blum-Kulka, S. (1997): *Dinner talk: Cultural Patterns of Sociability and Socialization in Family Discourse*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Blum-Kulka, S. (2000): Gossipy events at family dinners: negotiating sociability, presence and the moral order. I J. Coupland (ed.): *Small Talk*. London: Longman.
- Blum-Kulka, S. (2002): »Do You Believe That Lot's Wife Is Blocking the Road (to Jericho)?«: Co-constructing Theories About the World With Adults. I S. Blum-Kulka & C.E. Snow (eds.): *Talking to adults. The contribution of multiparty discourse to language acquisition*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Blum-Kulka, S, & Snow, C.E. (1992): Developing autonomy for tellers, tales, and telling in family narrative events. *Journal of Narrative and Life History*, 2 (3), s. 187-217.
- Blum-Kulka, S. & Snow, C.E. (eds.) (2002): *Talking to adults. The contribution of multiparty discourse to language acquisition*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Bonaiuto, M. & Fasulo, A. (1997): Rhetorical intentionality attribution: Its ontogenesis in ordinary conversation. *British Journal of Social Psychology*, 36, s. 511-536.
- Brown, P. & Levinson, S.C. (1987): *Politeness: some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cross, T.G. (1977): Mothers' speech adjustments: the contribution of selected child listener variables. I C.E. Snow & C.A. Ferguson (eds.): *Talking to children: Language input and acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Davidson, R.G. & Snow, C.E. (1995): The Linguistic Environment of Early Readers. *Journal of Research in Childhood Education*, Vol. 10. No. 1, s. 5-21.
- Davidson, R.G. & Snow, C.E. (1996): Five-year-olds' interactions with fathers versus mothers. *First Language*, 16, s. 223-242.
- Dedaic, M. (2001): Stepmother as electron: Positioning the stepmother in a family dinner conversation. *Journal of Sociolinguistics*. 5/3, s. 372-400.
- De Geer, B. (2004): »Don't say it's disgusting!« Comments on socio-moral behavior in Swedish families. *Journal of Pragmatics*, 36, s. 1705-1725.
- De Geer, B., Tulviste, T., Mizera, L. & Tryggvarson, M-T. (2002): Socialization in communication: pragmatic socialization during dinnertime in Estonian, Finnish and Swedish families. *Journal of Pragmatics*, 34, s. 1757-1786.
- Ely, R. & Gleason, J.B. (1995): Socialization across Contexts. I P. Fletcher & B. MacWhinney (eds.): *The Handbook of Child Language*. Oxford: Blackwell.
- Ely, R., Gleason, J.B., Narasimham, B. & McCabe, A. (1995): Family Talk about Talk: Mothers Lead the Way. *Discourse processes*, 19, s. 201-218.
- Ely, R., Gleason, J., MacGibbon, A. & Zaretsky, E. (2001): Attention to Language: Lessons Learned at the Dinner Table. *Social Development*, 10, 3, s. 355-372.
- Fasulo, A., Liberati, V. & Pontecorvo, C. (2002): Language Games in the Strict Sense of the Term: Children's Poetics and Conversation. I S. Blum-Kulka & C.E. Snow (eds.): *Talking to adults. The contribution of multiparty discourse to language acquisition*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

- Ferguson, C.A. (1977): Baby talk as a simplified register. I C.E. Snow & C.A. Ferguson (eds.): *Talking to children: Language input and acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Galloway, C. & Richards, B.J. (1994): Input and interaction in language acquisition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Georgakopoulou, A. (2002): Greek Children and Familiar Narratives in Family Contexts: En Route to Cultural Performances. I S. Blum-Kulka & C.E. Snow (eds.): *Talking to adults. The contribution of multiparty discourse to language acquisition*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Gleason, J.B. (1975): Fathers and other strangers: Men's speech to young children. *Georgetown University Roundtable on Language and Linguistics*. Washington DC: Georgetown University Press.
- Gleason, J.B., Perlmann, R. & Greif, E. (1984): What's the magic word: Learning language through politeness routines. *Discourse Processes*, 7, s. 3-502.
- Goffman, E. (1972): On face-work. I J. Laver & S. Hutcheson (eds.): *Communication in face-to-face interaction*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Goffman, E. (1981): Footing. I *Forms of talk*. Oxford: Blackwell.
- Heath, S.B. (1983): *Ways with Words: Language, life, and work in communities and classrooms*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hérot, C. (2002): Socialization of Affect during Mealtime Interactions. I S. Blum-Kulka & C.E. Snow (eds.): *Talking to adults. The contribution of multiparty discourse to language acquisition*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Hymes, D. (1972): On Models of Interaction of Language and Social Life. I J.J. Gumperz & D. Hymes (eds.): *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Johnson, B. (2001): Discourse Analysis and Narrative. I D. Schiffrin & H.E. Hamilton (eds.): *The Handbook of Discourse Analysis*. Malden, Mass.: Blackwell.
- Labov, L. & Waletzky, J. (1967/1997): Narrative analysis: Oral Versions of Personal Experience. *Journal of Narrative and Life History* 7, 1-4, s. 3-38.
- Labov, W. & Fanshel, D. (1977): *Therapeutic discourse*. New York: Academic.
- Levinson, S.C. (1992): Activity Types and Language. I P. Drew & J. Heritage (eds.): *Talk at Work: Interaction in Institutional Settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Menn, L. & Rathner, N.B. (2000): In the Beginning Was the Wug: Forty Years of Language-Elicitation Studies. I L. Menn & N.B. Bernstein (eds.): *Methods for Studying Language Production*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Nevat-Gal, R. (2002): Cognitive Expressions and Humorous Phrases in Family Discourse as Reflectors and Cultivators of Cognition. I S. Blum-Kulka & C.E. Snow (eds.): *Talking to adults. The contribution of multiparty discourse to language acquisition*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Ochs, E. (1986): Introduction. I B. Schieffelin & E. Ochs (eds.): *Language Socialization across Cultures*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ochs, E. (1996): Linguistic resources for socializing humanity. I J.J. Gumperz & S.C. Levinson (eds.): *Rethinking linguistic relativity*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Ochs, E. (1997): Narrative. I T.A. van Dijk (ed.): *Discourse studies: a multidisciplinary introduction. Vol. 1: Discourse as structure and process*. London: Sage.
- Ochs, E., Pontecorvo, C. & Fasulo, A. (1996): Socializing Taste. *Ethnos* vol. 61:1-2. s. 7-46.
- Ochs, E. & Schieffelin, B. (1984): Language acquisition and Socialization. Three developmental stories and their implications. I R.A. Shweder & R.A. LeVine (eds.): *Culture Theory. Essays on mind, self, and emotion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ochs, E. & Schieffelin, B. (1995): The Impact of Language Socialization on Grammatical Development. I P. Fletcher & B. MacWhinney (eds.): *The Handbook of Child Language*. Oxford: Blackwell.
- Ochs, E. & Taylor, C. (1992a): Science at Dinner. I C. Kramsch & S. McConnell-Ginet (eds.): *Text and Context. Cross-Disciplinary Perspectives on Language Study*. Lexington, MA: D.C. Heath and Company.
- Ochs, E. & Taylor, C. (1992b): Family narrative as political activity. *Discourse and Society*, Vol. 3(3), s. 301-340.
- Ochs, E. & Taylor, C. (1995): The »Father Knows Best« Dynamic in Dinnertime Narratives. I K. Hall & M. Bucholtz (eds.): *Gender Articulated*. New York: Routledge.
- Ochs, E., Taylor C., Rudolph, D. & Smith, R. (1992): Storytelling as a theory-building activity. *Discourse processes*, 15, s. 37-72.
- Ochs, E., Smith, R.C. & Taylor C.E. (1996): Detective Stories at Dinnertime. Problem-solving Trough Co-narration. I C. Briggs (ed.): *Narrative resources for the creation and mediation of conflict*. Oxford: Oxford University Press.
- Olson, D. (1977) From utterance to text: The bias of language in speech and writing. *Harvard Educational Review* 47, 257-281.
- Perregaard, B. (2001): Tre spor i sprogvidenskabens udforskning af den mundtlige fortælling. *Danske Studier*. København: C.A. Reitzels Forlag.
- Perregaard, B. (2002): *Forskning og undervisning i skriftsprog*. København: Akademisk Forlag.
- Perregaard, B. (2003): *Må vi skrive på vores historie? Børns organisering og udnyttelse af skriftsproget*. København: Akademisk Forlag.
- Peterson, C. & McCabe, A. (1983): *Developmental psycholinguistics: Three ways of looking at a child's narrative*. New York: Plenum.
- Pontecorvo, C., Fasulo, A. & Sterponi, L. (2001): Mutual Apprentices: The Making of Parenthood and Childhood in Family Dinner Conversations. *Human Development* 44, s. 340-361.
- Rathner, N.B. & Pye, C. (1984): Higher pitch in BT is not universal: acoustic evidence from Qu'iche Mayan. *Journal of Child Language*, 3, s. 449-55.
- Schieffelin, B. (1990): *The give and take of everyday life. Language socialization of Kaluli children*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Snow, C.E. (1977): Mothers' speech research: from input to interaction. I C.E. Snow & C.A. Ferguson (eds.): *Talking to children: Language input and acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Snow, C.E. (1983): Literacy and Language: Relationships during the Preschool Years. *Harvard Educational Review*, Vol. 53, no. 2, s.165-189.

- Snow, C.E. (1991): The Theoretical Basis for Relationships between Language and Literacy Development. *Journal of Research in Childhood Education*, Vol. 6. no. 1, s. 5-10.
- Snow, C.E. (1995): Issues in the Study of Input: Finetuning, Universality, Individual and Developmental Differences, and Necessary Causes. I P. Fletcher & B. MacWhinney (eds.): *The Handbook of Child Language*. Oxford: Blackwell.
- Snow, C.E.. & Ferguson, C.A. (eds.) (1977): *Talking to children: Language input and acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Snow, C.E. & Dickinson, D. (1990): Social sources of narrative skills at home and at school. *First language*, 10, s. 87-103.
- Taylor, C. (1995): »You Think It Was a Fight?«: Co-Constructing (the struggle for) Meaning, Face, and Family in Everyday Narrative Activity. *Research on Language and Social Interaction*, 28 (3), s. 283-317.
- Tryggvason, M-T. & De Geer, B. (2002): Eliciting talk as language socialization in Finnish, Swedish-Finnish, and Swedish families: A look at syntactic structures. *Multilingua*, 21, s. 345-369.
- Tulviste, T. (2000): Socialization at meals. A comparison of American and Estonian Mother-Adolescent Interaction. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, Vol. 31 no. 5, s. 537-556.
- Tulviste, T. & Raudsepp, M. (1997): The conversational style of Estonian mothers. *First Language*, 17. s. 151-163
- Tulviste, T., Mizera, L., De Geer, B. & Tryggvason, M-T. (2002): Regulatory comments as tools of family socialization: A comparison of Estonian, Swedish and Finnish mealtime interaction. *Language in Society*, 31: 5, s. 665-678.
- Tulviste, T., Mizera, L., De Geer, B. & Tryggvason, M-T. (2003): A silent Finn, a silent Finno-Urgic, or a silent Nordic? A comparative study of Estonian, Finnish, and Swedish mother-adolescent interactions. *Applied Psycholinguistics* 24, s. 249-265.
- Wells, G. (1985): Preschool literacy-related activities and success in school. I D.R. Olson, N.Torrance & A. Hildyard (eds.): *Literacy, language and learning: The nature and consequences of reading and writing*. New York: Cambridge University Press.

Noter

1. Til projektets gennemførelse modtog vi, Bettina Perregaard og Marianne Johansen, Københavns Universitet, støtte fra Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab og Danmarks Grundforskningsfonds Center for Sociolingvistiske Sprogforandringsstudier. Tak til Bettina Perregaard og Hanne Ruus for nyttige kommentarer og forslag til rettelser. Ansvar for fejl og mangler er naturligvis alene mit.
2. Den iagttagelse, at barnet tilegner sig sproget hurtigt og med en lethed, selv

om det sprog, som barnet hører (inputtet), er syntaktisk og semantisk komplekst og ikke-flydende, ledte Chomsky frem til en hypotese om, at mennesket må være udstyret med en medfødt evne (*Language Acquisition Device*) til at tilegne sig et sprog. Inputtets beskaffenhed betragtedes derfor som utilstrækkeligt i den effektive tilegnelsesproces.

3. En række analyser har undersøgt, om faderen spiller en særlig rolle i barnets sprogtiltagelse. Nogle analyser viser, at faderen indtager en særlig position, idet han anvender en samtalestil, som ligner sprogbrugen uden for familien. Derved brolægger han barnets sproglige vej ud i verden (Gleason 1975, se også Ely & Gleason 1995:263). Davidson og Snow (1996) behandler samme tema, men kan ikke finde belæg for den forskel i deres data. Også Ochs & Taylor (1995) belyser faderens særlige position som udfordrer af de andre familiemedlemmers perspektiver på en genfortalt hændelse, ligesom Blum-Kulkas analyser (1997) demonstrerer kønsforskelle, men også kulturel variation, i emneorganiseringen under middagsbordssamtalen.
4. Med de metalingvistiske handlinger vil forældre videregive information om sprogets kommunikative funktioner, mens de metapragmatiske handlinger, dvs. handlinger, hvori organiseringen af diskursen gøres til genstand for samtale, på samme tid indirekte videregiver en information om deltagerens indbyrdes sociale positioner. En analyse af denne organisering finder man i Blum-Kulka (1997). Undersøgelsen af de metalingvistiske og metapragmatiske handlinger behandles ikke i denne oversigt.
5. *Forklaringen* er en anden genre som er blevet behandlet mere indgående i middagsbordssamtalen. Se Aukrust (2002), Aukrust & Snow (1998), Beals (1993), Beals & Snow (1994) og Blum-Kulka (2002). Af pladsmæssige grunde behandles de analyser ikke i oversigten. Desuden ser jeg bort fra studier af brugen af humor, der er blevet behandlet i Nevat-Gal (2002) på data fra Blum-Kulkas projekt, brugen af leg (sprogspil), der er blevet behandlet af Fasulo, Liberati & Pontecorvo (2002) med data fra det italienske projekt og endelig undersøgelsen af socialisation af følelser (Hérot 2002), der arbejder med data fra *Home-School Study of Language and Literacy Development*.
6. Kategorierne er baseret på Labov & Fanshel (1977).

Athalia Schwartz og dansk skolegrammatikkhistorie

Av Geirr Wiggen

Vitenskapelige belysninger av et språksamfunns lærebøker kaster lys over både faginternt og allmennkulturelt interessante aspekter. Det gjelder for eksempel hvordan lærebøkernes fagframstillinger står i forhold til de samtidige vitenskapelige, og det gjelder hvordan lærebøkernes innhold og form bærer preg av mer allmenne, samtidige ideer og mentaliteter på gitte fagfelt. Det er mange grunner til at læremiddelforskning er et sentralt og stadig voksende fagdidaktisk felt. Ennå er imidlertid mye ugjort. For danske lesere vil jeg her gjøre oppmerksom på skolegrammatikkens historie i så måte.

Det finnes allerede en vitenskapelig avhandling som framstiller norsk skolegrammatikkhistorie (Bjørkvold og Hertzberg 1976), og for det svenske språksamfunnet finnes det en generell grammatikkhistorie som også gir opplysninger om skolegrammatikere (Haapamäki 2002). Noen tilsvarende framstilling av dansk skolegrammatikkhistorie finnes visstnok ennå ikke. At Danmark mangler en dekkende framstilling av sine skolegrammatikker, kom jeg under vær med da jeg i forbindelse med et norsk faghistorisk emne kunne ha nytte av slik opplysning fra dansk hold, og høsten 2005 søkte kilder til den fra danske språkvitenskaps- og skolehistorisk kyndige kolleger.

Min særlige interesse var tidlige kvinnelige skolegrammatikere. Ifølge den eksisterende faglitteraturen dukker de første kvinnene opp som skolegrammatikkforfattere først rundt 1900, både i det norske og i det svenske språksamfunnet, noe som rimeligvis henger sammen med at kvinner fikk generell adgang til høyere utdanning først få tiår tidligere. Bjørkvold og Hertzberg (1976: 503f.) oppgir Hilda Olsen (1905) som den første i Norge, og Haapamäki (2002: 225, note 34) oppgir Matilda Widgren (1896/97, 1902) og Valborg Olander (Cederschiöld & Olander 1904) som de første i det svenskspråklige samfunnet.¹ Men så hadde jeg kommet over spor etter en norsk kvinne, Jacobine Dunker (1808-1857), som allerede i 1849 ferdigstilte en skolegrammatikk til bruk i egen skole for piker og unge voksne damer i Throndhjem. Det kunne jeg godt gjøre på grunnlag av omtaler i upubliserte brev som finnes i det norske nasjo-

nalbibliotekets og universitetsbibliotekets specialsamlinger (Wiggen 2005). At den grammatikken sannsynligvis ikke lenger eksisterer, kan skyldes flere forhold, mest nærliggende uforstand for den kulturhistoriske verdien av et gammelt grammatikkarbeid i arveskifter etter dem som engang har hatt et eksemplar av det. Jeg har uten hell gått til ganske store anstrengelser for å lete det opp langs slike mulige traderingslinjer. Men allmennkulturelt enda mer interessant er det at Jacobine Dunkers egen familie etter hennes død fant det riktig å brenne grammatikken sammen med hennes øvrige etterlatte skrifter. Jeg har i en annen sammenheng (Wiggen 2006) gjort meg tanker om hvorfor en skolegrammatikk fra en intelligent kvinnes hånd skulle kunne virke så provoserende på 1850-tallet, og funnet et visst grunnlag for å antyde noen særnorske språkpolitiske grunner. Men de er slett ikke sikre; og da jeg for sammenligningens skyld søkte kunnskap om den parallelle skolegrammatikkhistorien i Danmark, fant jeg noe som leder tanken i andre retninger.

Da mine danske kolleger ikke kunne opplyse meg om tidlige danske kvinnelige skolegrammatikere eller vise meg til noen vitenskapelig framstilling av dansk skolegrammatikkhistorie i det hele tatt, søkte jeg selv etter danskspråklige grammatikkframstillinger i den store danske bibliotekdatabasen bibliotek.dk. Der fant jeg 4. november 2005 registrert hele 1607 titler, helt tilbake til H.T. Gerner (1690). Av dem har jeg kunnet registrere fire som sikkert er skrevet av kvinner før 1900 (noen flere kan skjule seg bak kjønnsnøytrale fornavnsinitialer): Lærerinder ved Borgerdydskolen i Kjøbenhavn (1885), Julie Paludan Müller (1885), Anna C. C. Møller (1881) og Athalia Schwartz (1849). Den siste er samtidig med Jacobine Dunker. Jeg kjenner ikke til noen forbindelse mellom de to.

Athalia Theophilia Schwartz (1821-1871) er et veletablert navn i dansk kulturhistorie, først og fremst som litteratur- og teaterkritiker og skjønnlitterær forfatter av scenestykker, romaner og dikt og som kvinnesaksdebattant, for spesielt skoleinteresserte også som pedagog med særlig interesse for pikeskoler og pikesosialisering. Schwartz tok, som en av de første kvinner i Danmark, eksamen i skoleledelse (1848), drev en egen skole i Kjøbenhavn noen år (1848-1853), men fortsatte også deretter å undervise kvinner til lærerinne-/instituttbestyrereksamen. Det finnes til dels fyldige omtaler av henne i flere danske biografiske leksika, i forfatterleksika og andre teater- og litteraturfaglige framstillinger, i pedagogisk og kvinnesakspolitisk faglitteratur, i nyere tid særlig av litteraturviteren og faghistorikeren Adda Hilden, og i avisnekrologer og

spredte sammenhenger ellers. Jeg har lest igjennom alle disse omtalene så langt jeg har funnet referanser til dem i leksika, i Adda Hildens skrifter og, telefonisk (29. november 2005), hos Lise Busk-Jensen.² Det er påfallende at Athalia Schwartz' *Dansk Sproglære* (1849) så å si overalt er unevnt. I Schwartz' samtid og de første 50 år etter hennes død finner jeg denne morsmålsgrammatikken nevnt bare i den bibliografiske informasjonen hos Erslew (1868: 118), skjønt helt uten videre kommentar. Over et halvt hundreår etter gjør imidlertid Andreas Dolleris (1921: 54, 220) oppmerksom på at Athalia Schwartz utgav en *Fransk Grammatik til Skolebrug* i 1855, men da anonymt. I en senere annotert bibliografi over Athalia Schwartz' forfatterskap gjengir Adda Hilden (1986: 149) denne opplysningen hos Dolleris. I nyere tid er det, så vidt jeg kan se, ingen før Hilden som overhodet nevner Schwartz' to skolegrammatikker. Hilden gjør det først i den nevnte annoterte bibliografien (op.cit.: 150, 152), men også hun helt uten videre omtale av dem der. Det samme gjelder nytugivelsen av bibliografien i en bok året etter (Hilden 1987a: 84, 86), men der nevner hun annetsteds (op.cit.: 41) Schwartz' grammatikkarbeid sammen med en lyrikkantologi og en lærebok i undervisningslære og skriver i den forbindelsen: »Hun var den første danske kvinde, der under eget navn udgav bøger med et fagligt indhold, bestemt til undervisningsbrug«. Dermed har Adda Hilden faktisk erklært Athalia Schwartz som den første kvinnelige skolegrammatiker i Danmark, så langt eksisterende kunnskap gir dekning for det. I de innledende bemerkningene til førsteutgaven av sin annoterte bibliografi (Hilden 1986: 146), der hun nevner grunner som hun finner relevante for en gjenoppdagelse av Schwartz i vår tid, inkluderer hun imidlertid ikke det grammatiske arbeidet. Og i en artikkel to år tidligere skriver hun: »Fra 1850 og frem til 1867 publicerede Athalia Schwartz (1821-71) en lang række værker af fagdidaktisk, pædagogisk og kvindesocialisationsteoretisk art« (Hilden 1984b: 5; min uth.). Da regner hun tydeligvis ikke med *Dansk Sproglære* fra 1849. Heller ikke i sine omtaler av Schwartz etter 1986/1987a nevner Adda Hilden (1987b, 1993, 2001) Athalia Schwartz' grammatikker, så hun kan neppe ha tatt inn over seg betydningen av eller på annet vis lagt vekt på Schwartz' pionerstatus som Danmarks første kvinnelige skolegrammatiker. Athalia Schwartz vies ellers oppmerksomhet flere steder i en nyere doktoravhandling om dansk litteraturhistorieskriving (Conrad 1996; se sidereferanser i note 2 nedenfor), og et eget underkapittel om henne der (op.cit.: 247-257) gir bio- og bibliografiske opplysninger som forfatteren i hovedsak har fra Adda Hilden

(1987a; jf. Conrad 1996: 407, note 12). *Dansk Sproglære* (1849) nevnes i den forbindelsen (op.cit.: 247), men heller ikke der mer enn summarisk. Lise Busk-Jensen har 29. november 2005 opplyst meg (telefonisk) om at hun heller ikke går inn på Athalia Schwartz' grammatiske arbeider, utenom å nevne dem, i den avhandlingen for doktorgraden om kvinnelige forfattere i Danmark før 1870-tallets litterære gjennombrudd, som hun da var i ferd med å legge siste hånd på.

Erslew (1868) oppfører altså *Dansk Sproglære* (1849) summarisk i sin bibliografi, Dolleris (1921) nevner *Fransk Grammatik til Skolebrug* (1855) i en fotnote til et annet poeng om en annen person, Hilden (1986, 1987a) nevner dem begge like summarisk i sine bibliografier, slik også Conrad (1996) nevner morsmålsgrammatikken med henne som kilde. Ett sted har Hilden likevel en liten generaliserende kommentar om Athalia Schwartz' tidlige læremiddelproduksjon, skjønt uten å gjøre skolegrammatikkene til et selvstendig, viktig poeng. Overalt ellers er Athalia Schwartz' skolegrammatiske arbeid unevnt, liksom det at hun overhodet har beskjeftiget seg med grammatikk. Det gjelder også der hennes pedagogiske innsats er temaet. Den eldste omtalen etter hennes død som har skoleengasjementet som tema, oppgir således en polemisk bok fra 1852 om pikeskolene som »hennes første lille Bog« av pedagogisk art (Brosbøll 1884: 226). Hvorfor er Athalia Schwartz' *Dansk Sproglære* blitt oversatt slik — om enn ikke brent, som Jacobine Dunkers tilsvarende skolegrammatikk i Norge?

For min tanke virker det ikke tilfredsstillende at det ganske enkelt kan skyldes manglende interesse for den. Enkeltpersoners særinteresser skulle da ikke virke styrende inn på encyklopedisk og annen faglig seriøs, allmennopplysende forfatterskapsomtale? Og hvorfor også i den pedagogiske litteraturen? Grammatikk var et sentralt skoleemne i samtidens skole. I betydelige deler av 1800-tallet hadde grammatikkemnet høy status og stor fascinasjonskraft i skolesammenheng, på elementærnivå så vel som på høyere. Og Athalia Schwartz hadde ikke bare utgitt en morsmålsgrammatikk i 1849, men i 1855 også en skolegrammatikk i fransk, skjønt da anonymt; og liksom hun i sin undervisningslære fra 1850 (Schwartz 1850: 53f.) hadde behandlet danskfaget ensidig som et språkfag, og ikke som et litteraturfag, under overskriften »Læsning, Sproglære og Retskrivning« (Conrad 1996: 247), hadde hun i den skolepolitiske polemikken på 1850- og 1860-tallet som har gitt henne en plass i kvinnepolitisk historieskrivning, tematisert undervisning i og på flere språk. Om de særlig estetisk interesserte i samtid og nær ettertid har oversatt Atha-

lia Schwartz' grammatikk, virker det påfallende på meg at de skolehistorisk og -politisk interesserte også har gjort det.

Det er vanskelig å la være å spørre: Kan usynliggjøringen av Schwartz' danske og franske språklære ha å gjøre med at forfatteren var en kvinne? Var det upassende, i Danmark som i Norge midt på 1800-tallet, at en kvinne gjorde seg synlig med denslags intellektuelle sysler som grammatikkforfatterskap? Var grammatikkbeskjeftigelse så til de grader et prestisjeområde for menn, liksom undervisning i samme emne utover almueskolens elementærnivå var det? Var det derfor Schwartz valgte å utgi sin franske formlære anonymt i 1855? I de følgende avsnitt skal jeg trekke fram forhold som motiverer et ja som svar på disse spørsmålene.

I Danmark kom den første henstilling til kulturministeriet om at kvinner burde få adgang til å undervise i offentlige skoler, i 1858. Kvinner fikk adgang til universitetene først fra 1875, men til statsskolene (gymnasieskolene) først fra 1903. Se Hilden (1984a: 24). I 1910 søkte Clara Holst, den første norske kvinne med doktorgrad i et språkvitenskapelig emne (1903), stilling ved en høyere skole (middelskole og gymnas) på Hamar. Med så avansert utdanning og med undervisningserfaring fra amerikanske universiteter deretter kunne hun vanskelig avvises; men hun ble pålagt undervisning bare for de yngste elevene, med den begrunnelse at kollegene, som alle var menn, hadde forrang til å undervise på de mer prestisjefylte høyere klassetrinn, se Jahr (2006). Da søkte hun avskjed fra stillingen, liksom Jacobine Dunker hadde takket nei til en forespørsel fra Thronhjelm Realskole i 1850 om å forestå undervisning i fransk der, etter at hun hadde vist ved sin egen språkskole for unge damer at hun oppnådde så ualminnelig gode resultater. Hun hadde nok en anelse om hvilke kollegiale konflikter det kunne ha ført til, om hun hadde sagt ja.

Dette kjønnskulturelle perspektivet kan muligens virke søkt. I Frankrike hadde kvinner skrevet grammatikker alt på 1700-tallet, har fagreferenten i språkvitenskap ved Universitetsbiblioteket i Oslo, Jan Engh, opplyst meg om (personlig samtale 4. november 2005). Men verken fransk eller dansk mentalitet når det gjelder rommet for kvinners utfoldelse, trenger være det samme midt på 1800-tallet, da romantikken hadde overtatt som den dominerende tenkemåten for 1700-tallets opplysningsånd. Og kvinners autoritet på det intellektuelle området stod uomtvistelig tilbake for menns på Athalia Schwartz' tid, slik den kom til å gjøre det lenge etter, ja, på enkelte områder like til denne dag, vil noen hevde (f.eks. Paludi & Strayer 1985). Anton Andersen (1896: 5) skriver i foror-

det til Danmarks første kvinnelitteraturhistorie: »Man har hidtil været noget utilbøjjelig til at skænke den kvindelige Litteratur nogen videre Opmærksomhed; oftest har man helt villet ignorere den og frakende den ethvert Spor af Betydning«. Og det til tross for at det dreier seg om en avdeling av de skjønne kunster, der kvinner hadde en viss plass, skjønt kanskje særlig i utøvende kunstarter, på scenen, ved klaveret o.l. I 1861-62 skriver Danmarks store skuespillerinne Johanne Luise Heiberg (1812-1890) i flere brev til Andreas Frederik Krieger (1817-1893) at hun holder teaterkritikeren i tidsskriftet *Norden*, psevdonymet Cosmus (= Athalia Schwartz), for å være den beste i samtiden, for eksempel 11. mars 1862 (jf. tilsvarende 1. desember 1861): »‘Cosmus’ i Norden er jo virkelig en fornuftig Mand. Jeg underskriver ganske, hvad han siger«. Samtidig latterliggjør hun det Athalia Schwartz publiserte under eget navn, som de kvinnepedagogiske skriftene, for eksempel slik i et brev 22. juni 1862 om Schwartz’ pledering for kvinners rett til kunnskap (jf. tilsvarende 14. februar 1862): »en Tosse er jeg i Qvindens nuværende Stilling, men hvad vilde jeg da være, naar al den Lærdom krævedes«. Og da hun sommeren 1862 skjønner at Cosmus er Athalia Schwartz, skriver hun omsvøpsløst dette i et brev 2. august samme år: »Jeg ærgrer mig over, at de Fruentimmer aldrig kan forholde sig anonyme (...) Cosmus er unægtelig den Fornuftigste af vore Blad-Recensenter, men veed først al Verden, at denne Mand er en Kvinde, da Godnat Autoritet!«, se Friis og Munch (1914-15: I: 62, 79, 89, 102, 115, 133).

Det er mer som taler for at Athalia Schwartz’ samtid og nære ettertid har funnet det upassende, ja, provoserende at en kvinne har beskjeftiget seg med grammatisk forfatterskap, fordi det har støtt an mot rådende oppfatninger om hva kvinnelighet er, og hva kvinner kan. Jeg har rett nok ikke funnet noen debatt direkte knyttet til morsmålsgrammatikken fra 1849, bare taushet. Men da den franske skolegrammatikken kom ut anonymt seks år etter, førte den til strid i det københavnske *Dagbladet* nettopp på grunn av mistanken om at forfatteranonymiteten skjulte en kvinne (jf. funnet i en kjønnspsykologisk studie fra USA også i vår tid av at »subjects’ bias against women was stronger when they believed that sexually neutral authors were female«; Paludi & Strayer 1985: 353, 358f.):

Bladet vil ikke godkjenne, at Mandens og Kvindens aandelige Natur er ens og mener, at visse indre Kriterier henleder Tanken paa, om Forfatteren er Mand eller Kvinde. Striden drejer sig om Bladets

Anmeldelse af en i 1855 udkommen fransk Grammatik (udgivet anonymt) (Dolleris 1921: 54; jf. noten til det siterte op.cit.: 220: »Forf. til Fransk Grammatik, 1855, var Skolebestyrerinde, Forf. Athalia Schwartz«).

Pauline Worm (1825-1883), som 1847-1851 hadde vært lærerinne i Præstø, og som kom til å bli en kvinnepolitisk menings- og stridsfelle av Athalia Schwartz, protesterte i *Dagbladet*

imod at værdiløse anonyme og psevdonyme Produkter stemples som »en forskruet Damehjernes utidige Fostre«, eller som forkvalede Sager, der henføres til »den store Masse af informerende Damer«. Hun mener, at Kjønnenet intet har med Kritikken at gjøre (Dolleris 1921: 54).

Den utbredte underkjennelsen av intellektuelle evner hos kvinner midt på 1800-tallet gjorde det forståelig oppportunt for mange skrivende kvinner å publisere sine produkter anonymt eller psevdonymt; også Camilla Colletts *Amtmandens Døttre* utkom anonymt i Christiania i 1855. Under et slikt mentalitetsregime må en kunne tenke seg at det har vært ansett som normbrytende for kvinner å stå fram som grammatikere, om enn for undervisningsformål.

I grammatikkhistorisk sammenheng er det, en passant, interessant at »Pauline Worm arbejdede ogsaa i Præstø paa en dansk Grammatik; den blev dog aldrig færdig, i hvert Fald aldrig udgivet« (op.cit.: 38). Dermed er også Worm en tidlig kvinnelig skolegrammatiker i Danmark, noenlunde samtidig med Schwartz og med Jacobine Dunker i Norge, skjønt trolig et par år senere ute enn de to, ettersom hun ikke ble ferdig med sitt arbeid innen hun forlot Præstø i 1851.

Både Schwartz og Worm, liksom Dunker i Norge, hadde praktisk-pedagogiske hensikter med sine skolegrammatiske arbeider. De var utarbeidet i nær tilknytning til de pike-/dameskolene de drev, fordi de fant andre, eksisterende grammatikker uegnede for sine formål. Athalia Schwartz hadde i sin polemikk om de danske pikeskolene hevdet at de skolenes språkundervisning generelt opptok for stor plass og med det satte blå i øynene på uvitende foreldre om hvor språkkyndige deres døtre ble (Tec 1871: 1). I forordet til sin franske skolegrammatikk skriver hun:

Hensigten med denne Grammatik er at skaffe Lærere og Elever et billigt og dog fuldstændigt Underviisningsmiddel i det franske Sprog, navnlig ved den første Underviisning. De større Grammatiker, som findes i dette Sprog, ere beregnede paa en langt mere udstrakt Lærdom end i Regelen kan blive tildeel i mindre Skoler og ved den i Hjemmet forberedende Underviisning, og de mindre Grammatiker, som haves, ere kun kortfattede Schemaer, der fordrer en Medvirkning af Læreren, han ikke ofte er istand til at yde en større Kreds af Elever. Denne Grammatik indeholder derfor fornemmelig en Formlære, et udførligt Schema til Conjugationen af de uregelmæssige Verber og et lidet syntactisk Tillæg, saa at den muligviis endogsaa i enkelte Skoler vilde kunne benyttes gjennem den hele Underviisning, uden at ombyttes med en større (Anon. 1855: 3).

Aarhus-biskop G.P. Brammer hadde tunge innvendinger mot tanken om kvinner som lærere i offentlige skoler (Hilden 1987b: 129), og i tredje utgave av sin lærebok i pedagogikk og didaktikk (Brammer 1861) er Athalia Schwartz' skolegrammatikker ikke nevnt noe sted, der han i relevante kapitlers anmerkninger ellers har fyldige referanser til ny, aktuell praktisk-pedagogisk faglitteratur. Det gjelder innledningskapitlets § 3, »Om qvindelig Dannelse og Underviisning«, så vel som det fagdidaktiske fjerdekapitlets § 5, »Underviisning i dansk Sproglære og Retskrivning« (Brammer op.cit.: 23, 289f.). I nekrologen over Athalia Schwartz i *Dagbladet* over 20 år etter at *Dansk Sproglære* kom ut, kan vi fremdeles lese en klar karakteristikk av den avdøde som ukvinnelig på grunn av sitt intellekt: »Med en ualmindelig naturlig Begavelse forbandt hun en sjelden Energi og stor Arbeidsomhed, hun dømte skarpt og sikkert, og hendes Aand havde mere af Mandens end af Kvindens Eiendommelighed« (Anon. 1871b; min uth.).

Dansk Sproglære kom i 1849. Det er et analytisk-intellektuelt arbeid helt utenfor arenaen for de skjønne kunster, og Schwartz utgav det under eget navn. Ikke noen av de øvrige kvinnelige grammatikkforfatterne som bibliotekdatabasen bibliotek.dk har registrert før 1900 (se ovenfor), har gjort det, men skjuler seg bak kjønnsnøytrale initialer eller kollektive benevelser, enda de alle kom ut med sine bøker mer enn tre tiår senere. På bakgrunn av de forhold jeg har kunnet vise til i avsnittene ovenfor her, virker det ikke urimelig at fortielsen av Schwartz' morsmålsgrammatikk i hennes samtid kan ha hatt å gjøre med at hun utgav den under fullt navn

og med det utfordret sterke kjønnskulturelle normer, med det til følge at hun valgte å utgi sin franske skolegrammatikk anonymt i 1855, og at begge hennes grammatiske arbeider deretter er gått ut av det offentlige minnet, med bare få og marginale påminnelser flere generasjoner etter.

Den dag i dag er det visstnok svært få kvinnelige forfattere av vitenskapelige grammatikker i Danmark, men i de aller siste tiår synes kvinner å forfatte skolegrammatikker i like stor grad som menn, i Danmark som i Norden for øvrig. Gjør kvinner det annerledes enn menn? Er det riktig, også i sammenheng med grammatikkforfatterskap, som psykologiprofessoren Hanne Haavind (1984: 185) har skrevet om kvinnelige psykologer, at »kvinnelige psykologers interesse for forskning [blir] mest fruktbart utnyttet når den er kombinert med et sterkt praktisk engasjement i et tematisk område«?

Jeg ser nå fram til at rette vedkommende i Danmark skriver sitt lands skolegrammatikkhistorie, og ikke bare eller først og fremst med tanke på et slikt kjønnsperspektiv som det har falt naturlig for meg, med mitt utgangspunkt, å anlegge i denne artikkelen. Det trenger ikke i noe aspekt bli kjedelig forskning eller tørr lesning, men tvert imot gi skole- og språkfaglig avklaring og interessante refleksjoner av og over fortidig og samtidig dansk kulturhistorie, som både språket og skolen er deler av.

Litteratur

- Andersen, Anton. 1896. *Danske Forfatterinder i det nittende Hundrebaar. Biografier og Karakteristikker*. Kjøbenhavn: Em. Langhoffs Forlag.
- Anon. [= Schwartz, Athalia]. 1855. *Fransk Grammatik til Skolebrug, navnlig med Hensyn til Formlæren*. Kjøbenhavn: H. Hagerups Forlag.
- Anon. 1871a. Athalia Schwartz. (Nekrolog.) *Berlingske Tidende* 3de November 1871.
- Anon. 1871b. Athalia Schwartz. (Nekrolog.) *Dagbladet* 4de November 1871.
- Anon. 1871c. Athalia Schwartz. (Nekrolog.) *Fædrelandet* 4de November 1871.
- Bjørkvold, Eva & Frøydis Hertzberg. 1976. *Norsk skolegrammatikk. Tradisjon og nytenkning*. Upubl. hovedfagsavhandling, Institutt for nordisk språk og litteratur, Universitetet i Oslo.
- Bajer, Frederik. 1879. *Klara-Rafael-Fejden*. Kjøbenhavn: Topp.
- Brammer, G.P. 1861 [1838]. *Lærebog i Pædagogik og Didaktik, udarbejdet især med Hensyn til det danske Almueskolevæsen*. Tredje, af Forfatteren gennemsete, Oplag. Kjøbenhavn: C. A. Reitzels Forlag.

- Brosbøll, Anna. 1884. Athalia Schwartz. (Nogle Bemærkninger, meddelte i »Kvindelig Læseforening« i København April 1884.) *Vor Ungdom* 1884, 218-230.
- Busk-Jensen, Lise, Per Dahl, Anker Gemzøe, Torben Kragh Grodal, Jørgen Holmgaard og Martin Zerlang. 1985. *Dansk litteraturhistorie 6. Dannelse, folkelighed, individualisme 1848-1901*. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.
- Cederschiöld, Gustaf & Valborg Olander. 1904. *Svensk språklära för folkskolor och allmänna läroverkens lägre klasser*. Lund: C.W.K. Gleerup.
- Conrad, Flemming. 1996. *Smagen og det nationale. Studier i dansk litteraturhistorisk skrivning 1800-1861*. København: Museum Tusulanums Forlag, Københavns Universitet.
- Dalager, Stig og Anne-Marie Mai. 1982. *Danske kvindelige forfattere. Udvikling og perspektiv*. Bind 1-2. København: Gyldendal.
- Dolleris, Andreas. 1921. *Pauline Worm. En dansk Forfatterindes Livsførelse*. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.
- Erslew, Thomas Hansen. 1868. *Supplement til Almindeligt Forfatter-Lexicon for Kongeriget Danmark med tilhørende Bilande 1841 til efter 1858*. Tredie Bind. S-Ø. København: Forlagsforeningens Forlag. [Faksimile-utgivelse i København: Rosenkilde og Bagger 1964.]
- Friis, Aage og P. Munch (udg.). 1914-15. *Johanne Luise Heiberg og Andreas Frederik Krieger. En Samling Breve 1860-1889*. Bind I-II. København og Kristiania: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.
- F[riis], O[luf]. 1926. Schwartz, Athalia. I Dahl, Svend og P. Engelstoft (red.): *Dansk biografisk Haandleksikon*, Tredie Bind, 380. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.
- Gerner, H[enrik] T[homsen]. 1690. *Epitome Philologiæ Danicæ, Eller: Et kort Begrib paa det beste og zirligste Danske Sprocks Lyst oc Artighed rensed Det meste mueligt var Fra de ældgamlis Grofhed/Fra de fleste Mundarters Haardhed/Fra fremmede Sprocks Gloser/oc fra andre store Vildfarelser. Forbedred med adskillige nyttige oc fornødne Regler baade udi løss oc bunden Tale. Tienlig for Skolemesterne som først skal lære Ungdommen at læse eller skrive/saa oc for alle som det danske zirlige Sprock vil enten udi Skrift eller paa Tryck befordre. Fædernelandet oc det zirlige Sprock til Gaffn og Ære forfærdiged aff H. T. Gerner. Paa Autoris egen Bekostning. Kiøbenh. Trykt hos G.D. Eichorns Efterl.*
- Haapamäki, Saara. 2002. *Studier i svensk grammatikhistoria*. Åbo: Åbo Akademi förlag.
- Hilden, Adda. 1984a. Kvindepædagogik i 1800-tallet — baggrund og forudsætninger. *Unge Pædagoger* 45: 1, 22-27.
- Hilden, Adda. 1984b. Kvindepædagogik i 1800-tallet, emancipation og besindelse. *Unge Pædagoger* 45: 2, 3-8.
- Hilden, Adda. 1986. Athalia Schwartz' forfatterskab. En foreløbig annoteret bibliografi. *Uddannelseshistorie* 1986, 145-163. København: Selskabet for dansk Skolehistorie.
- Hilden, Adda. 1987a. *Skal jeg sætte min datter i skole? Pigeopdragelse i 1800-tallets midte*. [Århus:] Modtryk.

- Hilden, Adda. 1987b. Da kvinder lærte at lære. *Fortid og nutid* XXXIV: 2, 121-150.
- Hilden, Adda. 1993. Fromme, stærke kvinder. Lærerindeuddannelse 1800-1950. I Hilden, Adda og Erik Nørr: *Lærerindeuddannelse. Lokalsamfundenes kamp om seminariedriften*, 1. del, 19-303. [= Dansk læreruddannelse 1791-1991. Bind 3.] Odense University Studies in History and Social Sciences vol. 152. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Hilden, Adda. 2001. Schwartz, Athalia. I Norrie, Charlotte og Christina Åstrand (red.): *Dansk kvindebiografisk leksikon*. Tredje bind, 291-292. København: Rosinante Forlag.
- Haavind, Hanne. 1984. »Åse Gruda Skard – psykologiens mor i Norge.« I Gullestad, Siri og Anna Louise von der Lippe (red.): *Kvinner i psykologien. Portrett av ni pionerer*, 181–202. Oslo, Bergen, Stavanger, Tromsø: Universitetsforlaget.
- Jahr, Ernst Håkon. 2006. *Clara Holst – sprogforsker og kvinnepionér*. (Skrift nr. 5 fra prosjektet »Språkhistoriske prinsipp for lånord i nordiske språk« under Nordisk Ministerråds forskningsprogram »Norden og Europa«). Oslo: Novus forlag.
- Lading, Aagot. 1983. Schwartz, Athalia. I Bech, Sv. Cedergreen (red.): *Dansk biografisk leksikon*, tredje udgave, trettende bind, 257-258. København: Gyldendal.
- Larsen, Joakim. 1901. Schwartz, Athalia. I Bricka, C.F. (udg.): *Dansk biografisk Leksikon, tillige omfattende Norge for Tidsrummet 1537-1814*, XV. Bind, 394-396. Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandels Forlag (F. Hegel & Søn).
- Larsen, Joakim (Aagot Lading). 1941. Schwartz, Athalia. I Engelstoft, Povl og Svend Dahl (red.): *Dansk biografisk Leksikon*, Bind XXI, 443-445. København: J.H. Schultz Forlag.
- Lærerinder i Borgerdydskolen i Kjøbenhavn. 1885. *Dansk Grammatik*. [Uten titelblad.] Kjøbenhavn.
- Michaelsen, Joseph. 1893. *Fra min Samtid*. Anden Række. København: Brødrene Salmonsens (J. Salmonsens).
- M[øller, Anna C.C.] 1881. *Oversigt over den danske Sproglære. Trykt som Manuskrift til Brug for Mellemklasserne i en større Pigeskole*. Roskilde: Jul. Christjansens Bogtrykkeri.
- Olsen, Hilda. 1905. *Øvelser i retskrivning og grammatik*. Kristiania: Aschehoug.
- Overskou, Thomas. 1876. *Den kongelige danske Skuepladses Historie. Fra dens Overdragelse til Staten i 1849 indtil 1874*. Anden Deel. [Bind VII af Den danske Skueplads, i dens Historie, fra de første Spor af danske Skuespil indtil vor Tid]. Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandels Forlag.
- P[aludan] M[üller, Julie]. 1885. *Dansk Sproglære for Smaa børn*. Kjøbenhavn: August Bangs Boghandel.
- Paludi, Michele A. & Lisa A. Strayer. 1985. What's in an Author's Name? Differential Evaluations of Performance as a Function of Author's Name. *Sex Roles* 12: 3-4, 353-361.
- Schwartz, Athalia. Se òg Anon. 1855.
- Schwartz, Athalia. 1849. *Dansk Sproglære*. Kjøbenhavn: Chr. Steen & Søns Forlag.

- Schwartz, Athalia. 1850. *Haandbog i Underviisningskunsten for unge Lærere og Lærerinder*. Kjøbenhavn: Chr. Steen & Sønns Forlag.
- Tauber, E. og A.H. Nielsen. 1879-1880. *Personal-historiske Notitser om Embeds- og Bestillingsmænd i Aalborg i Fortid og Nutid*. Aalborg: Marius M. Schultz.
- Tec. 1871. Athalia Schwartz. (Nekrolog.) *Illustreret Folkeblad* Nr. 170 (3. December) 1871, 1-2.
- Widegren, Maria Matilda Aurora. 1897 [1896?]. *Svenska språkets allmänna satslära framställd i exempel jämte en kort interpunktionslära*. Stockholm: Svenska bokförlaget (Bonnier).
- Widegren, Maria Matilda Aurora. 1902. *Svenska språkets formlära för begynnare jämte en samling öfningsexempel*. I samarb. med Dagmar Lauritzen. Stockholm: Bille.
- Wiggen, Geirr. 2005. Jacobine Dunker: Norges første kvinnelige skolegrammatiker? I Alhaug, Gulbrand, Endre Mørck & Aud-Kirsti Pedersen (red.): *Mot rikare mål å trå. Festskrift til Tove Bull*, 17-34. Oslo: Novus forlag.
- Wiggen, Geirr. 2006. Jacobine Dunkers tapte grammatikk: Etterrakst og ettertanke. *Maal og Minne* 98: 2.
- Winge, Mette. 1981. *Den Kunst at blive en god Pige, Hustru, Moder og Huusmoder. Om pigelæsning og pigeopdragelse i Danmark til ca. 1900*. København: Gad.

Noter

1. Alle disse tre kvinnene var lærerinneutdannet og hadde på forskjellig vis tilknytning til lærerskoler/lærerinneseminarier i henholdsvis Norge og Sverige da de skrev sine grammatikkbøker. Hilda Olsen (1863-1945) var folkeskolelærerinne i Kristiania fra 1898 og fra 1902 tilsynslærerinne (øvingslærer/praksisveileder) ved Lakkegatens skole i samme by; Valborg Henrika Christina Olander (1861-1943) var seminarieadjunkt i Falun; og Maria Matilda Aurora Widegren (1863-1938) var bibliotekar ved Högra lärarinneseminarieret i Stockholm. Widegren var fra 1904 faglærer ved samme seminarium og forstanderinne ved seminariets øvingsskole (Normalskolan för flickor), dessuten sentral i svensk fredsarbeid. Olander var senere ordfører for Svenska seminarieläraryöreningen, skolerådsleder og pikeskoleinspektør i Falun, dessuten politisk aktiv for kvinnelig stemmerett og annet i tilknytning til Sveriges liberala parti, men er i ettertid trolig mest kjent som den ene av Selma Lagerlöfs to nærmeste venninner og medarbeidere (vsa. Sophie Ekan). Olsens lærebøker var innflytelsesrike gjennom opplag på over 100 000.
2. Andersen 1896: 68-75; Anon. 1871a; 1871b; 1871c; Bajer 1879; Brammer 1861; Brosbøll 1884; Busk-Jensen et al. 1985: 125, 131f., 136, 200f.; Conrad 1996: 242, 246, 247-257, 258f., 260, 262f., 322, 324, 326, 328, 330f., 342f., 344, 363f., 407f., 421; Dalager og Mai 1982: I: 172f.; Dolleris 1921: 54, 220; Erslew 1868: 118-120; Friis og Munch 1914-15: I: 62, 79, 89, 102, 115, 133,

347; Friis 1926; Hilden 1984a; 1984b; 1986; 1987a: 36ff.; 1987b: 130, 134, 142, 144, 148; 1993: 40-43, 66, 73, 88f., 93, 96f., 114, 140, 155, 212, 257f.; 2001; Lading 1983; Larsen 1901; 1941; Michaelsen 1893: 58f.; Overskou 1876: 256; Tauber og Nielsen 1879-80: 219; Tec 1871; Winge 1981: 51-54, 75.

Uautoriserede fortællere hos Blicher

En læsning af »Sildig Opvaagnen« og »Hosekræmmeren«

Af Jan Rosiek

De afgørende spørgsmål i forhold til narrative tekster er retoriske: hvem taler? og: med hvilken ethos? og deraf følgende autoritet? I stedet for den traditionelle alvidende eller olympiske fortæller udvikles i løbet af det nittende århundrede fortælleformer med forskellige begrænsninger af synsvinkel og viden. Teknisk udmønter det sig bl.a. i tilbageholdenhed med eksplicite forfatterkommentarer og prioritering af dramatiseret *showing* over episk *telling*, et fiktionslitterært modstykke til en generelt stigende epistemologisk skepsis. I en overvejelse over novellegenren i det nittende århundrede har Thomas Bredsdorff bogført denne tendens som almenmenneskeligt vilkår: »man kan aldrig vide«. ¹ Sammen med placeringen af synsvinkel hos en enkelt figur er anvendelsen af en upålidelig jeg-fortæller den vigtigste måde, hvorpå forfatteren kan usynliggøre sig i værket og dermed relativere sin egen autoritet.

Der føres for tiden en omfattende diskussion, især i Tyskland og USA, om rækkevidden af begrebet om den upålidelige fortæller. Den amerikanske retorisk orienterede litteraturkritiker Wayne Booth lancerede begrebet i *The Rhetoric of Fiction* (1961). I en refleksion over fiktionens afstande nævner han fire instanser, man må tage hensyn til: (implicit) forfatter, fortæller, personer og læser. Den vigtigste er afstanden mellem den implicitte forfatter og fortælleren. For Booth kan uoverensstemmelser mellem et værks fortæller og den bagvedliggende forfatter manifestere sig i forhold til kendsgerninger og begivenheder, men de har primært hans interesse, når de ytrer sig som en kontrovers mellem forskellige normsystemer.

Inden vi ser nærmere på Booths definition af upålidelighed, er det nyttigt at se, hvordan han beskriver modpolen, den pålidelige fortæller. Han (for det er i 1961 altid en han) »står for eller handler i overensstemmelse med værkets normer (dvs. den implicitte forfatters normer)«, ² og inkarnerer forfatterens »ideal af smag, dømmekraft og moralsk sans« (RF 159). Han opfattes som pålidelig og utvetydig talsmand for forfatterens værdier (RF 175, 273, 299). Mest nyttig for os er Booths bemærkning om, at denne fortællertype giver »direkte og autoritativt« (RF 273) udtryk for forfatterens meninger.

Hensigten med at introducere ideen om upålidelig fortælling er at begrebsliggøre det modsatte forhold, hvor fortælleren og fortællingen udtrykker divergerende værdier. For så vidt teksten siger det modsatte eller i det mindste noget andet, end den mener, kan vi tale om en ironisk udsigelsesstruktur. Booth understreger, at den upålidelige fortæller normalt ikke gør sig skyldig i bevidst løgn eller bedrag, »lying« eller »deception«. Der er snarere tale om »inconscience« (RF 159), manglende bevidsthed. Dette ubevidste aspekt skal dog ikke forstås i freudiansk forstand, men som brugt af Henry James: fortælleren tager fejl eller har en fejlagtig selvforståelse. Booths metaforik er såvel etisk som juridisk, og begge aspekter er til stede i »judgment«, der er et af hans mest yndede ord. Fortællerens upålidelighed kan angå både hans påstande og hans moralske og intellektuelle kvaliteter, som den skarpsindige læser i pagt med den implicite forfatter vurderer (dømmer) bag om ryggen på fortælleren. Den afgørende fornøjelse for læseren ved denne teknik er samarbejdet med forfatteren om at nå frem til »moden moralsk vurdering/dom [judgment]« (RF 307) af/over den oftest mindreværdige fortæller.³

Allerede da Booth introducerer termen, er han klar over dens problematiske karakter. Han foreslår »upålidelig« »i mangel af bedre« (RF 158). Diskussionen i kølvandet på Booths bog har først og fremmest drejet sig om den implicite forfatter, en ide, der har været udsat for mange angreb og forsvar. Det skal vi ikke gå nærmere ind på i denne sammenhæng. Den implicite forfatter forekommer mig nødvendig at bevare, specifikt for at kunne operere med upålidelighed og i videre perspektiv for at undgå biografiske fejlslutninger. Herfra undlader jeg det tekstanalytisk strikte set nødvendige adjektiv »implicit(te)«, fordi spørgsmålet om den biografiske forfatters eventuelle uoverensstemmelse med teksternes implicite forfatter ikke skal stilles i denne omgang.⁴

I Booths indledende manøvrer er »upålidelig« ofte koblet med »utroværdig [untrustworthy]« eller »fejlbarlig [fallible]«, der har endnu tydeligere moralske, ja det sidste endda teologiske konnotationer. Det er den moralske farvning, der skaber usikkerhed i anvendelsen af termen. Men modsat hvad der er tilfældet med den implicite forfatter, har ingen foreslået at afskaffe den upålidelige fortæller. Termen havde dog vanskeligheder med at vinde indpas i fransk og tysk sammenhæng. Således må den vigtigste tyske bog om emnet ty til det engelske udtryk i sin titel, *Unreliable Narration. Studien zur Theorie und Praxis ungläubwürdigen Erzählens in der englischsprachigen Erzählliteratur* (1998).

Denne bog er den hidtil største manifestation af den revision af upålidelighedsbegrebet, der tog sin begyndelse i halvfemserne i et tysk forskernetværk med energisk centrum i skikkelse af den tyske anglicist Ansgar Nünning. Det bygger bl.a. på arbejder af Tamar Yacobi, der i firserne havde forstået »den upålidelige fortæller« som en begrebsliggørelse af læserens forsøg på at skabe en modsigelsesfri hel tekst. Upålidelighed er i dette perspektiv et andet navn for læserens naturaliserende integrationsstrategi i mødet med tekstuelle disharmonier, uoverensstemmelser og (selv)modsigelser.⁵ Nünning-gruppens teoretiske grundlag inkluderer kognitionsteori, receptionsæstetik og kulturhistorisk perspektivering, og man forsøger således at tage højde for de konkrete læsers historisk betingede normsystemer. Nünning har i den forbindelse udarbejdet en nyttig systematisering af de tekstlige signaler, som motiverer læseren til at bruge upålidelighedsprædikatet for at skabe en sammenhængende og læselig tekst.⁶

En fremtrædende medarbejder i netværket, Bruno Zerweck, har i en vigtig artikel, »Historicizing Unreliable Narration« (2001), opregnet fire minimumsbetingelser for upålidelighed.⁷ Vi vil her se bort fra de to sidste, der knytter an til den kultur- og receptionshistoriske udvidelse. Men Zerwecks to første punkter er interessante bud på generelle mulighedsbetingelser. For det første kræver upålidelighed en fuldt personaliseret, antropomorferet homodiegetisk fortæller, dvs. en fortæller, der er en kød- og blod-skikkelse i det fiktive univers. For det andet fordres denne fortællers utilsigtede selvafsløring, »self-incrimination«. Begge betingelser ser tilforladelige ud, men er ved nærmere eftersyn tvivlsomme.

Hvis vi tager det andet kriterium først, så forekommer det akavet at kræve fortællerens utilsigtede selvafsløring. Det sætter nødvendigvis læseren som en art detektiv, der skal fange fortælleren i at være uoprigtig. I dette perspektiv er upålidelighed relevant i forhold til Nabokovs *Lolita*, men ikke i forhold til Brett Easton Ellis' *American Psycho*, hvis fortæller ikke lægger skjul på sine værdier. Det forekommer mig mindre vigtigt at afgøre en fortællers oprigtighed i forhold til det fortalte end forfatterens sympati med ham, især når det drejer sig om etiske normer. Man må da i hvert fald håbe, at forfatteren Easton Ellis har andre værdier end fortælleren Patrick Bateman. Problemet stammer fra den moralske farvning, der kræver en ansvarlig personlig agent, og skyldsspørgsmål, der i Zerwecks receptions perspektiv skal afgøres i forhold til læserens normsystem. Hvis fortællerens pålidelighed skal afgøres efter konvergens eller divergens i forhold til læserens mening om verden, tillader vi en subjek-

tivering af litteraturbeskæftigelsen, der ikke fremmer indsigt i litteraturens evne til at iscenesætte uenigheder og danne læseren til at tolerere forskelle.

Zerwecks første kriterium, indskrænkning af upålidelighed til kun at gælde førstepersonsfortællere, anfægtes af Dorrit Cohn. I en koncis artikel, »Discordant Narration« (2000), der teoretisk opsummerer de relevante tråde i hovedværket *The Distinction of Fiction* (1999), skelner hun mellem upålidelighed (i forhold til fakta) og diskordans (i forhold til ideologiske normer), hvor fortælleren ikke er talerør for forfatteren.⁸ Termen *discordant*, »uenig«, er neutral og afgør ikke på forhånd værdikampen mellem fortæller og forfatter. Cohn lancerer også et par kriterier for upålidelighed, der er mindre vidtrækkende, men til gengæld særdeles anvendelige. Upålidelighed kræver ifølge Cohn, at fortælleren »hørbart proklamerer sine subjektive meninger« i form af enten 1) verbaliserede, generelle domssætninger, eller 2) dømmende adjektiver (Cohn 307f). Det udtømmer nok ikke mulighederne, men for de fleste tekstets vedkommende vil disse pejlemærker være tilstrækkelige.

Jeg vil slutte denne teoretiske gennemgang med James Phelan, der arbejder i den retoriske tradition udgående fra Booth. Han offentliggjorde i 1999 sammen med Mary Patricia Martin en læsning af Kazuo Ishiguros *Remains of the Day*, der lancerede en ny taksonomi for upålidelighed.⁹ I 2005 udgav Phelan på egen hånd *Living to Tell about It*, hvori der indgik en revideret version af essayet, og hvor Martin specificeres som medforfatter alene til de sidste tretten sider. I 2005-versionen er terminologien strammet og visse klargørende passager tilføjet. Jeg henviser herefter til Phelan alene, da Martins bidrag vedrører den konkrete læsning af Ishiguro. Det skal nævnes, at Phelan ikke er upåvirket af vendingen mod læserens konstruktive rolle i fremlæsningen af en teksts betydning; således taler han om et tilsigtet »autorialt publikum«, som »den enkelte retoriske læser søger at blive del af« (Phelan 19). Men det minder meget om den ideale læsers sande læsning af den autoriale intention og vil næppe tilfredsstillende fortællere for et empatisk receptionsperspektiv.¹⁰

Phelan gennemgår nøje de øvrige væsentlige rivaler i diskussionen, bl.a. Gérard Genette, Seymour Chatman og Ansgar Nünning, men tager ikke eksplicit stilling til Cohns forslag om diskordant fortælling. Dog bemærker han et sted, at han foretrækker at bevare upålidelighed som samlende etiket, hvorunder man så kan skelne mellem forskellige typer (Phelan 50). I sin udvidelse og nuancering af begrebet føjer Phelan en tredje akse til Booths to akser. Ud over begivenheder og værdier kan der være

en tredje mulig kilde til uoverensstemmelse, nemlig fortællerens perception, forståelse og viden. Dermed får man tre akser, der svarer til de tre narrative hovedfunktioner: rapportere begivenheder, læse verden og vurdere (*report, read, regard*). I forhold til disse tre funktioner kan så tilføjes præfikser: der kan fejles (*mis-*) eller underrepræsenteres (*under-*). I forhold til fejl, fx fejlrapportering, afviser og rekonstruerer læseren det forvrængede; i forhold til underrepræsentation, fx underbetragtning, accepterer læseren det, der fortælles, men supplerer med henblik på at få hele sandheden. Videre er det vigtigt at afgøre, hvor bevidst en fortæller er, når læseren misinformeres om begivenheder, viden og/eller værdier. Hvis han eksempelvis ved besked, men undlader at fortælle (om noget vigtigt) er der tale om bevidst løgn og snyd (fejlrapportering). Hvis han ikke er bevidst om sine egne motiver og derfor ikke kan fortælle om dem, er der tale om – med en neologisme – underlæsning, mangel på viden.

Allerede af dette korte referat aner man, at Phelans skematisering er kompliceret. Distinktionerne, bl.a. den mellem fakta og perception, virker ikke altid stringente. Modsat hvad man i første omgang stilles i ud-sigt eller fristes til at tro, kan man ikke tilforordne de (to gange) tre narrative funktioner til de tre akser. Phelan nævner da også flere gange, at en given type upålidelighed oftest bygger på eller ledsages af andre typer. Men det er i hvert fald en gevinst, at han med sin tredje akse har åbnet et rigere univers i fiktionen end det, der kan inddeles blot i fakta og værdier.

Som antydet anser jeg »upålidelig« og dets nær-synonym: »utroværdig« for uheldige termer, fordi de er moralske kategorier, der implicerer forfatterens og læserens dom over en løgnagtig og moralsk forkastelig karakter. I almindelig tale dækker de et spektrum, der rækker fra at lyve om begivenheder og udelade modstridende fakta til at fortolke forkert. Med deres uklare betydning skaber de forvirring, især hvis man tilskriver læseren magt til at bedømme fortælleren i forhold til egne moralske skemata. Der findes mange løgnagtige, fejl- og underrapporterende fortællere, men upålidelighed forekommer mig at være mest interessant, hvis den manifesterer sig som begrænsninger i fortællerens normsystem.

Vi kunne beholde termen »upålidelig« for misinformation på fakta- og perceptionsaksen, for så vidt den ikke involverer fortolkningsmanøvrer. Og vi kunne så overveje at erstatte »upålidelighed« på den etiske akse med Cohns *diskordant* (»af forskelligt hjerte«). Den term har ikke på forhånd dømt fortælleren moralsk tvivlsom, som det er normen for Booth.

Hos ham trives som nævnt ideen om forfatterens bedreviddende blinken til læseren bag om ryggen på fortælleren. Med »diskordant« ville man undslippe den automatiske synonymisering med den misvisende term, »utroværdig«. Men antonymet »konkordans«, som »diskordant« uvægerligt vil fremmane i læserens sind, har en for etableret anden betydning. I mangel af bedre foreslår jeg derfor at overveje at anvende termen »uautoriseret fortæller«, når vi har at gøre med en tekst, hvis normer skal fremlæses på snedig vis via tekstelementer, der ikke stemmer overens med fortællerens fortolkningshorisont. Hvis vi så vænnede os til at kalde den implicitte forfatter for »autor«, så ville vi få et begrebspar, der tydeligt markerer såvel fortællerens som fortællingens forskel fra den biografiske forfatter. Med en autoriseret fortæller tilsigter forfatteren (autor) etisk overensstemmelse med fortælleren, mens den uautoriserede fortæller ikke skal stå til troende som talsmand for forfatterens normsystem.

I denne artikel vil jeg anvende ideerne om diskordant fortælling eller manglende autorisering til at kaste lys over to af Blichers fornemste noveller, nemlig »Sildig Opvaagnen« (1828) og »Hosekræmmeren« (1829).¹¹ Som jeg nævnte i omtalen af Phelan, og som det også vil vise sig konkret i novellelæsningen, er det vigtigt at opretholde en skelnen mellem en uautoriseret og en ubevidst fortæller. En fortæller, der er ubevidst om egne motiver, kan være menneskelig, alt-for-menneskelig, og er ikke nødvendigvis af den grund tænkt som et offer for forfatterens bedreviddende afsløring (»Sildig Opvaagnen«). Ligeledes kan en uautoriseret fortæller være i besiddelse af en på mange måder sammenhængende og beundringsværdig livsanskuelse, og det gør ham ikke moralsk anløben, at han savner blik for alle fortællingens dimensioner (»Hosekræmmeren«). Manglende autorisering er ikke et spørgsmål om moralsk mindreværd, men om brud på den konventionelle forventning om fortællerens overensstemmelse med forfatteren.

Der er mange midler til iscenesættelse af en fortællers manglende autorisering, og det er altid vanskeligt at afgøre med sikkerhed. Nünningsskema er en stor hjælp til at skærpe opmærksomheden over for upålidelighedssignaler. Hos Blicher møder vi nogle tekniske greb, der antyder normsammenstød eller, mindre konfrontativt, dimensioner hinsides fortælleren univers. Bl.a. møder vi en upålidelighed, som narratologer, der primært læser efter plottet, ofte savner blik for: nemlig den art upålidelighed, der viser sig via en figurativ dimension, som ikke findes i Nünningsskema ellers fyldige skema. De afgørende greb i vores to noveller er til-

stedeværelsen af materiale, der strider mod fortællerens fortolkende vurderinger (en anden persons breve i »Sildig Opvaagnen«), og allusioner, der undrager sig fortællerens opmærksomhed, og i hvert fald ikke kommenteres eksplicit af ham (i »Hosekræmmeren«). Det skal siges, at der i forhold til allusioner principielt kan være tvivl om, hvorvidt fortælleren eller forfatteren er ophavsmand til dem, og det spørgsmål må afgøres i de enkelte tilfælde.

***

Det er nyttigt med et kort referat, inden vi tager fat på diskussionen om fortællerens autorisering i »Sildig Opvaagnen«. Begivenhederne berettes af præsten C*, der med sin hustru er et af tre par, der lever i en sluttet selskabskreds i en provinsby. Nogle år efter lægen L*s selvmord er han flyttet fra byen og ser tilbage på begivenhederne, fra han første gang mødte lægen og dennes kommende hustru, Elise, under et bal. Elise har i al skjulthed en affære med major H* (jeg bruger betegnelsen »major« om Elises elsker, for ikke at skulle tage hensyn til hans militære avancement i løbet af de år historien udspiller sig). Den skjulte forbindelse kommer for en dag, da majoren i febevildelse kommer til at afsløre affæren, mere end tyve år efter den maskerade, hvor præsten uset overværer dens begyndelse. Af Elises breve, som den afmægtige major overrækker, erfarer lægen, at mindst et af hans børn er majorens. Med denne desillusionering forvandles det jordiske paradys, han mente at have levet i, til overfladen af en vulkan, der nu har åbnet sig under ham. Under majorens sygdomsforløb er Elise bortrejst; da hun vender tilbage til den sengeliggende ægtemand, skyder han sig for hendes øjne.

Selv om »Sildig Opvaagnen« nu er snart 180 år gammel, har læserne ikke kunnet nå frem til enighed om Blichers holdning til fortæller og hovedperson. Det er ikke ligetil at afgøre, om præsten er autoriseret eller ej. Thomas Bredsdorff fx gætter på, at Blicher ville være enig med fortælleren, »hvis man spurgte ham«,¹² men fortællingen vil det anderledes. Har receptionen været i tvivl om tekstens sympatier, er der derimod ingen tvivl om, at præsten afsiger domme (på trods af hans henvisning til Gud som eneste domsinstans). Heri ligger en central konflikt, en modsætning mellem tale og handling eller norm og praksis, som en undersøgelse af fortællerens grad af autorisering kan tage udgangspunkt i. Derudover har vi en privilegeret kilde til korrektion af den ellers dominerende jeg-fortæller, nemlig Elises breve, der viser en ganske anderledes kvinde end

den, præsten fordømmer. Det er fristende at opfatte deres narrative funktion som en tilsigtet underminering af præstens dømmekraft og autoritet.

Det bliver måske mere sandsynligt, hvis vi, inden vi tager fat på læsningen af det, Blicher skrev, foretager en hypotetisk spekulation over de fortælle tekniske alternativer. Med en alvidende tredjepersonsfortæller kunne han have forhindret præstens personlige passion og engagement i at rokke ved fordømmelsens autoritet, som ville stå stærkt, hvis den blev fremført i en alvidende fortællers karakteristik. Med dagbogsformen, som jo ikke var Blicher ubekendt, kunne han have forhindret usikkerheden om dateringen af præstens vurderinger, for så vidt som de var ham selv bevidst og han ønskede at delagtiggøre sin dagbog i dem.

I stedet markeres fra begyndelsen, at fortællerjeget skriver på afstand af begivenhederne, faktisk fem år efter det centrale selvmord. Nedskrivningen er formentlig igangsat af mødet med Elise igen – han er i mellemtiden flyttet fra byen R*, hvor begivenhederne udspilles. At han endelig sætter pen til papir for at berette om denne pinlige sag, er legitimeret af alle andre interessenters fravær (tre af lægens seks børn er døde og tre bor udenlands). Den kun antydede hensigt er vel at korrigere, supplere og/eller bekræfte de rygter, som majorens enke har sat i omløb, »som blot mundtligt Rygte« (70). En alternativ motivering, som forekommer sandsynlig, er at tænke Elise som adressat for hele meddelelsen. I hvert fald forestiller præsten sig, at bladene ses af hende (forventeligt uden moraliserende virkning). Det er vigtigt at erindre sig, at historien også vil blive læst af præstens egen kone. Heraf kan forklares nogle af vurderingerne, omend hun vel, trods den gennemgående rosende omtale, næppe ville synes om den omgruppering af de tre ægtepar, som præsten fantaserer om på et tidspunkt. Her erstattes hun nemlig af Elise som den mere kompatible partner for præsten: »Mit jevne Humør, min naturlige Sathed, som ved min Stands Værdighed fik end fastere Holdning, maatte da have forbundet mig med Frue L*« (75). Denne ønsketænkning, som står i skrigende disharmoni med hans øvrige beskrivelser og vurderinger af Elise, er et af de sikreste indicier på fortællerens manglende autorisering.

Hvordan står det nu til med fortællerens ethos og autoritet? Der er ingen tvivl om at de fleste moderne, sækulariserede læsere fordomme vil forudindtage dem imod præsten, som står for alt det ikke-eventyrlige (driftsafkald, moral, hykleri osv.). Selv om det er vanskeligt, ja nogle ville mene hverken muligt eller ønskeligt, vil jeg holde de faktiske læsere udenfor, med undtagelse af mig selv naturligvis. En klassisk tolkning af

novellerne bygger på, at præsten selv er erotisk tiltrukket af Elise.¹³ Hans benægtelse heraf er for en freudiansk skolet mistænksomhed netop et sikkert tegn på hans åbenlyse utroværdighed. Til denne tankegang hører også mistanken om, at han selv er det, han beskylder Elise for at være, en vampyr-voyeur, der eksempelvis undlader at råbe gevalt, da parret træder ind i værelset under maskeraden. Men om det så skulle være en korrekt analyse, er denne type fortrængninger og manglende selverkendelse ikke nok til at gøre præsten uautoriseret. En forfatter distancerer sig ikke nødvendigvis fra en fortæller, der – som vi alle – er hjem søgt af ubevidste drivkræfter og de kendte freudianske forsvarsmekanismer.

Det sene nedskrivningstidspunkt giver læseren alle muligheder for at se efterrationalisering i hvad som helst, præsten måtte fortælle. Der er imidlertid, hvad begivenheder angår, ingen korrektioner og ingen grund til at antage, at præsten lyver eller fejlrappporterer. Derimod er der næppe tvivl om, at han – med Phelans formulering – underbetragter, især i forhold til sine egne motiver. Det er oplagt at psykoanalysere præsten, som jo er langt mere personligt og eksistentielt involveret i begivenhederne end eksempelvis den vandrende jæger i »Hosekræmmeren«. Så langt har præstens kritikere ret, at man må forestille sig en presserende motivering for nedskriften, at nedskriften er, hvad jeg ville kalde en eksistentiel performativ (som det nok også er for Blicher selv).¹⁴

Lad os se nærmere på præsten. Få tekster er så velegnede til at bringe Booths dobbelttydige »judgment« i spil. Som nævnt er et af omdrejningspunkterne i novellen spørgsmålet om moralsk domfældelse. Som det er Blichers vane, lader han fortælleren selv være opmærksom på det centrale problem, men ikke alle dets implikationer. Præsten nævner sin tilbøjelighed til hastige domme, som rokkes undervejs, men sluttelig altid viser sig at have været korrekte: »det første Indtryk, et Menneskes Ansigt (...) frembringer hos mig, er tilforladeligt, er et sikkert Blik ind i Sjælen, et træffende Øjekast paa et saadant Menneskes sande Caracteer« (71). Han prædiker to gange den gængse kristne forestilling om Guds juridiske forrettighed. I begyndelsen erklærer han, at Elises brøde »heller« burde have været »indstillet alene for den evige Retfærdiges Domstol« (70), en ide, han allerede har afprøvet i den patetiske og nytteløse apostrofe til lægen, da denne finder brevene: »Dem hører hverken Hævnen eller Dommen til; men en Gud, hvis Retfærdighed er ophøjet over vore snart hendøende Lidenskaber« (85). Selv har han allerede tidligt i fortællingen etableret sin egen position, ved at kalde majorhustruens harme »billig« (70), dvs. rimelig. Undervejs kategoriserer han som nævnt

Elise som vampyr (72). Der er ingen tvivl om hans egen fordømmende karakteristisk af hende: hvad hun har gjort, er en »Forbrydelse« (70) og begivenhederne opsummeres som: »en vellystig og samvittighedsløs Kvindes Brøde« (89). I lyset af denne utvetydige fordømmelse kan man godt tilslutte sig de læsere, der har peget på et hævnmotiv hos præsten.

Det er ikke vanskeligt for læseren at konstatere præstens hykleri og manglende kendskab til sig selv, helt i tråd med Henry James' ide om *in-conscience*. Ligeledes er der mange tegn på, at han heller ikke generelt er en varm og sympatisk karakter. I hvert fald er der ikke noget tiltalende i hans nyfigenhed, da konen anden gang ytrer sin mistanke: »ved Du noget? har Du seet Noget« (77), omend det vel kan motiveres med embedets underforståede forpligtelse til at tage vare på den ydre anstændighed i byen. Både præst og kone iagttager videre, og det vidner ikke om et videre nært ægteskab, at der i tyve år er tavshed mellem dem om mistanken. Præsten viser sig også som hjerteløs eller usædvanlig kluntet, da lægen tvivler på, om han selv er far til sine børn. Han nævner da, at de to ældste børn jo i hvert fald ikke er majorens, da de var avlet, før han kom til byen (85), en ualmindelig fattig trøst til en afgrundsdybt fortvivlet ven. Endelig kan præstens sidste bemærkninger i manuskriptet tages som noget, der siger mere, end han ved af. Lægen siges at have været »et let Bytte for Sorgen – for den frygteligste af alle de Lidenskaber, mod hvilke den svage Menneskesjæl her haver at kæmpe« (88). Men taler præsten ikke her om sig selv og om jalousi? Sandsynligvis er præsten også iblandt de »mange Andre«, der på grund af hele affæren blev bibragt »en Sorg, som længe smertede dybt, og aldrig ganske forglemmes« (89).

Som man vil se, er spørgsmålet om fortællerens ubevidste særlig prækært i »Sildig Opvaagnen«. Men det er vigtigt, at læseren holder sin opfindsomhed i ave. Der er forskel på at lyve og at fortrænge. Det første gør præsten næppe, men hans offentlige persona tåler ikke at blive forbundet med sanselighed som motivation. Der er dog en række situationer, hvori præsten underbetragter – eller også er han selv den kolde vampyr, han beskylder Elise for at være. Hans fortolkning af egne reaktioner ved det bal, hvor han første gang ser og danser med Elise, fornægter al erotisk påvirkelighed. Han hævder at have været mere interesseret i Elises dansesfærdigheder end i hendes skønhed (70); at have været kun smigret, ikke bevæget af hendes håndtryk (71); at han allerede ved første blik på Elises ansigt anede en ægteskabs(for)bryder, og at denne anelse først kom tilbage til ham efter 25 år (72). Da lægen begejstret antyder sit erotiske paradis med Elise – som inkarnation af »Die Wohllust in der

Nacht«, den manglende linje i Bürger-citatet: »Die holde Sitsamkeit bey Tage« – erklærer præsten, at han ikke »kunde tilbageholde det Ønske«, at konen deler mandens fryd. Han, den endnu som 25-årig ikke gifte og med en yderligere uanet mængde (*de facto*: to) års afholdenhed i sigte, vil ikke høre mere: »Godt, godt!«; den heftige, i egen forståelse smilende reaktion taler sit eget sprog. Inkongruent er også hans efterfølgende spekulation om Elises manglende ild (73), der klart modsiges af Bürger-citatet og den senere vulkanmetafor. Den allerede nævnte og åbenlyst ubegrundede omgruppering af ægtefæller, der parrer ham med Elise, tyder heller ikke på stort menneskekendskab, især da den præsenteres eller refereres uimodsagt i skriveøjeblikket, hvor han kender den vulkanske sandhed om Elise. Alt i alt er der altså få grunde til at holde af præsten. Om Blicher tilsigter læserens tilslutning til hans dom over Elises karakter, om han er autoriseret eller uautoriseret, finder vi ud af ved at undersøge, om hendes breve yder støtte til hans vurderinger eller ej.

Lad os først se nærmere på den afgørende scene i værelset under maskeraden, som er den ene begivenhed, som både præsten og Elise tager stilling til. Her kommer vi altså på sporet af forskelle mellem de tos iagttagelses- og fortolkningsevner – og forskelle i forfatterens vurdering af dem hver især. Det drejer sig om at afgøre, hvem der er primus motor og dermed den skyldige i etableringen af det hemmelige forhold. Præsten fortæller efter mange år, men med tydelig erindring om en nærmest traumatiserende scene. Parrets stemmer er utydelige, men et tilfældigt lys afslører deres identitet. Majorens angstråb og udråb frikender ham i præstens øjne fra forsæt. Præsten vil i stedet, som senere den febevilde major, skyde al skyld på Elise. Han vidste ikke »dengang at afgøre« (76), om mødet var planlagt af nogen af parterne, underforstået: nu gør han. For præsten er det »paafaldende og mistænkeligt« (77), at Elise efterfølgende har skiftet dragt. Men selv om han ikke kan forestille sig andre end de mest slibrige grunde, kan mødet i værelset have været tilfældigt, og Elises kostumeskifte rationelt i forhold til det passerede. Hvor præsten ser fatal kalkulation og ubetvivlelig skyld, tilskriver Elise forholdets begyndelse udelukkende »den dunkle Skjæbne«, der har ført hende og majoren sammen mod deres »Vidende og Villie« (83). Men læg mærke til, at præsten kun »troer« (76), at maskeraden var Elises ide. Modsat hvad Blicher umiskendeligt har gjort i forhold til fortællingens anden og dominerende stemme: præstens, lægger han ingen afstande ind i forhold til hendes breve; de modsiges ikke af informationer andetsteds.

Læser vi nu brevenes øvrige indhold med henblik på at få indsigt i Elises karakter, ser vi straks, at de med omhu modsiger præstens afsluttende dom: »vellystig og samvittighedsløs« (89). Elise hævder at have fået nyt hjerte og ny sjæl gennem forholdet til majoren. Hun er opslugt af ren, ikke sanselig kærlighed til den eneste ene. Uden samvittighed er hun ikke, hun taler både om den og om »at afbede en Brøde« (84). Dog må samvittighedens bud vige for den ubetingede kærlighed, som hun også opfatter som en pligt. For den må man ofre alt, inklusive ens evige lyksalighed, en handel som Elise ikke betænker sig på at indgå for at lade majoren få, hvad der tilkommer ham. Spundet ind i de sociale relationer er det ikke muligt at bevæge sig i frihed; derfor får man i stedet den tristanske passion, som Bredsdorff har kortlagt så overbevisende. Også på dette område er Elise i kompromisløs konfrontation med præstens opfattelse af passion som noget, der heldigvis snart hendør.¹⁵

Elises tolkning af forløbet er fatalistisk. Den uafrystelige kærlighed er en udefra pålagt skæbne. Dens omstændigheder stemmer overens med hendes overbevisning om hemmelighed som erotisk princip, oprindelig etableret af den strenge faders modvilje mod lægen som bejler. I den mest gådefulde og inciterende sætning i novellen spekulerer Elise over, om majoren måske ville være en undtagelse. Ham ville hun kunne elske som ægtemand i alles åsyn: »ja, jeg troer, at det Umulige, blev virkeligt« (84). Det mest storslåede motiv til affæren med majoren er, at hendes hjerte krænktes over majorens barnløshed, en Goethe-agtig ide om det ønskelige og nødvendige i at videreføre højerestående organismer. Her viser hun et storsind, der er personligt og upersonligt på samme tid. At have bevæget hjerte og sind hos denne kvinde er et privilegium, som majoren næppe påskønner efter fortjeneste.

Indledningsvis udnævner præsten Elise til »Hovedpersonen i denne Tragoedie« (70). Han mener vel dermed ikke andet end, at hun er primus motor i begivenhedernes udvikling. Men man kan ikke udelukke, at forfatteren mener det anderledes alvorligt og genrepedantisk. I hvert fald er Elise jo splittet mellem to stærke magter, hun hævder kærlighedens ubetingede ret, den skæbnebestemte passion, over for samvittigheden, den såkaldt højere morals bud. Som heltinderne i den klassiske franske tragedie befinder hun sig i den uoverkommelige splittelse mellem *passion* og *devoir*. Hun går ikke under, som helten jo skal, men et offer er hun måske, alt efter hvordan man tolker brevene, om man lægger vægt på skæbnen eller hendes bekendelse til hemmelighed.

Selv om Jesper Langballe ikke bruger det til noget videre, skal han krediteres for at have bemærket novellens forbindelse til Rousseaus brevroman *La nouvelle Héloïse* (1761).¹⁶ Elise er en endnu nyere El(o)ise end Rousseaus, som Blicher kendte, i hvert fald af omtale. Bogen, som var mange romantikeres bibel, nævnes i den brevnovelle, »En ung Krøblings sidste Tanker«, som han selv oversatte til *Nordlyset* i 1827. Allerede i 1818 genfortalte han historien, oversatte Popes digt, »Eloisa to Abelard« (1717) og tilføjede selv endnu et brev på vers, »Abeilard til Heloise«.¹⁷ Konstellationen i »Sildig Opvaagnen« er et fir-kants-, snarere end som hos Rousseau et trekantsforhold. Majorens hustru komplicerer det etiske regnskab yderligere. Modsat moralens triumf hos Rousseaus Julie og Saint-Preux, hvor dyden holder lidenskaberne i ave, afviser Blicher ideen om afkald i en højere ides tjeneste, måske en mere realistisk vurdering af det erotiske magt end Rousseaus idealisme.

I Elises breve viser forfatteren, at hun lever i en anden verden end præsten, at hun er en højst intelligent og ja, netop, »aandsoverlegen« (74) kvinde, der udmærket ved, hvad hun gør – eller rettere: fornemmer og underkaster sig, hvad der tilstøder hende. I den samtidige novelle »Rodiserinden« (1828), der også handler om en ikke kirkeligt bekræftet stor kærlighed, fremsætter titelpersonen Myra en trosbekendelse, som også Elise (men desværre ikke den svækkede major) kunne skrive under på: »Os (...) har ikke Menneskene forenet; de kunne ikke heller adskille os. Vi har en højere Lov skreven i vore Hjerter; den følge vi (...) jeg følger Himlens Stemme og trodser Verdens – elskede Mand! omfavn din Hustru!«.¹⁸ Etisk set er det forfærdeligste ikke ægteskabsbruddet, men lægens tabte tid, at han har levet sin eksistens i illusion, og netop hvad angår det dyrebareste, den personlige kærlighed. Sandheden kommer for en dag til sidst, men tilfældigt. Her rehabiliteres måske Søren Baggesens ellers problematiske ide om det irrationelle som grundlag for Blichers novellekunst. Det er jo ret beset ikke passionen – der jo, som Aage Henriksen gjorde opmærksom på, ikke er irrationel¹⁹ – men majorens febevildelse, der bringer uro i den overfladiske orden.

Novellen excellerer i antydninger af erotisk art, men netop diskrete og aldeles ikke detaljeret udpenslede, så suggestive som noget i dansk litteratur. Vi har allerede berørt lægens reaktion på ægtestandens lyksaligheder og især det halve Bürger-citat. Elise påkalder i et af brevene Goethe, citatet fra *Götz von Berlichingen* i pirrende løfterig indramning: »Ah! der

er længe til, inden jeg siger: Frantz! Frantz! Steh auf! der Morgen graut« (84). Hertil kan føjes lægens hjerteskrærende erindringer om det jordiske paradys, han troede at leve i, og hans kosmisk-apokalyptiske krav om adskillelse:

Jeg kan ikke leve i den Verden (...) hvor hun aander; vi kunne ikke mere have een Sol tilfælleds. Adskillelse fra Bord og Seng og Huus og Fødeland – det er altsammen Intet – Lys og Mørke, Liv og Død, Tid og Evighed maae være imellem os; før ere vi ikke adskilte (87).

Brevene fra Elise til majoren tager han med til paradys som vidnesbyrd imod Elise, at hun ikke må komme ind (85). I sandhed findes der i ægteparret passioner af tristaniske dimensioner, men tragedien er helt anderledes end Wagners.

Blicher har skrevet for 'the passionate few'. Med sin indirekte meddelelsesform skjuler også hans tekst sin erotisk opstemte kerne. Sådant er de eksistentielle og litterære betingelser, at det erotisk passionerede indkapsles, i lysthuset og i Elises breve. Det umulige bliver ikke virkeligt. Men, bør den skeptiske læser spørge, hvorfor tage omvejen over den uautoriserede fortæller? Der kan være mange grunde til at iscenesætte en uautoriseret livsanskuelse frem for at kritisere den direkte – censur, forførelse, drilleri, smigring af læserens detektiviske skarpsind osv. Hvorfor vælger netop Blicher ikke bare at skrive en apologi for den romantiske passion? I hvert fald er det sikkert, at man ikke i 1828 kunne præsentere et direkte forsvar for Elise. Tænk bare på Johan Nicolai Madvigs reaktion i anmeldelsen af Blichers *Samlede Noveller* i det heibergske *Maa-nedsskrift for Litteratur* i 1835: »Men fremfor Alt burde en ubetinget Forkastelsesdom have truffet den indtil det smudsigste Detail udførte, aldeles uæsthetiske Skildring af et dobbelt Ægteskabsbrud og Horeliv, der fører navnet 'Sildig Opvaagnen'«. ²⁰ Dette begivenhedsforløb hører ikke kunsten til, det burde ikke engang fremstilles. Det er ikke nok for smagsdommeren, at den »ubetingede Forkastelsesdom« han kræver, lægges i pennen på præsten. Madvig fornemmede formentlig, korrekt efter mit skøn, at dette var farligt stof, at den erotisk-sanselige suggestion ville få mere varige (og skadelige) virkninger på læseren end præstens afsluttede dom.

Inden vi tager fat på læsningen af »Hosekræmmeren«, er det nyttigt at genopfriske handlingsgangen. Novellen er delt i to afsnit, hvori jeg-fortælleren ser tilbage på to besøg på den samme gård på den jyske hede. Første gang overværer han, hvorledes den rige hosekræmmer, Michel Krænsen, på tværs af datteren Cecils ønsker afviser et frieri fra hendes elskede, Esben, alene af økonomiske grunde. Den afviste frier vil nu drage til Holsten for at gøre sin lykke og beder hosekræmmeren om ikke at gifte datteren bort i mellemtiden. Seks år senere træffer fortælleren Cecil afsindig. Hendes mor, der nu er enke, fortæller om begivenhederne i de mellemliggende år. Efter Esbens bortrejse frier den rige Mads Egelund, men trods forældrenes pres afviser Cecil frieriet. Da alle udveje er lukkede, ved den tredje lysning i kirken, geråder hun i et religiøst farvet vanvid. Da Esben året efter takket være en uventet arv vender tilbage som en holden mand, afviser Cecil også ham, da hun i sit vanvid kun kan forestille sig et giftermål i paradiset. Esben overnatter på gården, men opsøges om natten af Cecil, der skærer halsen over på ham. Faderen kommer sig ikke over de tragiske begivenheder. På hans begravelsesdag falder Cecil i dyb søvn, hvoraf hun vågner efter tre dage – med genvunden forstand, men uden erindring om det passerede. Alle i omegnen undgår nu at nævne drabet for pigen, men den endnu engang forsmåede bejler Mads Egelund afslører i vrede sagens rette sammenhæng, hvorefter Cecil falder tilbage i vanviddet.

I »Sildig Opvaagnen« er der berettiget tvivl om den nøjagtige afstand mellem Blicher og fortælleren, bl.a. på grund af de biografiske omstændigheder. Modsat har få af Blichers noveller i den grad inviteret til at identificere forfatter og fortæller som »Hosekræmmeren«. Den indledende skitse af den vandrende jæger har været en uoverkommelig fristelse at læse som selvportræt. Ligeledes har der altid været stor beundring for Blichers realisme, det indgående kendskab til bøndernes livsstil og livsanskuelse, iscenesættelsen af moderen som fortæller osv. Færre har været opmærksom på selvhenvisningen i den afsluttende bemærkning om »den eenlige Hedelærkes eensformige Klagetriller« (123), men den er tydelig, når man erindrer, at samme fugl gjorde det ud for selvportræt i hjemkomstdigtet til Ingemann i 1820 og, mindre åbenlyst, i mottoet på titelbladet til *Samlede Digte*, der udkom i to bind i 1835-36: »Lærken bag Gravhøje bygger sin Rede / Og sine Triller i Ørkenen slaer«.

Der er således ingen tvivl om, at Blicher viser sig i teksten, men det betyder ikke, at han er identisk med fortælleren. Efter Søren Baggesens pionerarbejde i *Den blicherske novelle* (1965) (og moderne fortællerteo-

ri generelt) er der ikke længere nogen, der ufortøvet sætter lighedstegn mellem forfatteren Blicher og hans novellers fortællere. I tilfældet »Hosekræmmeren« har Thomas Bredsdorff fx plæderet for, at fortællerens konklusioner overbydes af fortællingens fremvisning af passionens tredje virkelighed og dens privilegerede position i forhold til de andre to virkeligheder, som er jægerlivets uafhængighed og de sociale relationers bånd.²¹ Det er altså ikke nyt at hævde, at læseren efter endt læsning af novellen ved mere end fortælleren. Men spørgsmålet er, hvad det mere er.

Som det er tilfældet i »Sildig Opvaagnen«, gøres der i teksten selv opmærksom på dette centrale tema med fortællerens bemærkning om »[d]e fjerne Bakker, som begrænsede Synskredsen« (111). Også det generelt usikre fortolkningsvilkår – at man ikke véd, men må gætte med risiko for fejltagelser – omtales direkte af fortælleren;

jeg gjør mine Gisninger, jeg forestiller mig hvorledes det kunde og borde være, og prøver hvorvidt mit Bestik vil stemme overeens med Skjæbnens Styrelse. Ak! som oftest ere mine Gjetningers Afdrift fra Begivenhedernes rette Cours saare stor!(116).

Her er han notorisk mere ydmyg end præsten i »Sildig Opvaagnen«, der har stor tillid til sin fortolkningsevne. Teksten er i øvrigt spækket med hermeneutiske termer: »Gisning«, »Ahnelse«, »Gjetninger«, »formode«, »antage«, »anticipere«.

At præsten i »Sildig Opvaagnen« er en uautoriseret fortæller, lærer man først og fremmest af Elises breve, der direkte byder sig til som en alternativ fortolkning. I »Hosekræmmeren« er der ikke en sådan umiddelbar korrektion. Når vi alligevel vil spørge til fortællerens autoritet, må vi begynde med et portræt af ham. Som bl.a. Peter Brask og Marie Louise Svane på bedste vis har gjort rede for, er et centralt træk i novellen en iscenesættelse af en konflikt mellem fortællerens fantasmer og »Verden, som den er« (115).²² Læseren får flere steder et indtryk af fortælleren som en tøvende romantiker, der altid er parat til retræte i mødet med hedelevnets virkelighed. Det begynder med den indledende fantasi om attraktionen i den mennesketomme ørken, der brydes af hans konkrete kropslige behov. Den samme bevægelse fra flyvsk fantasi tilbage til jorden kan iagttages ved det første møde med Cecil, hvor fortællerens Walter Scottske fantasi brydes, da han får øje på hendes slidte hænder. Hun er, ak, ikke »en, fra grusomme Forældre og et modbydeligt Ægteskab bortflygtet, forklædt Frøken« (111). En tilsvarende desillusionsproces

indrammer også den overordnede fabel, da den indledende ensomhed i »den lykkelige Ørken« (110) til sidst får omvendt betydning: »min Sjæl havde antaget Ørknens Farve« (123). En modvirkelighed, der ikke brydes, er hans konsekvente omdøbning af Cecil til »den skønne« eller »stakkels Cecilia«. Den fantasi kommer vi tilbage til.

Fortælleren er litterært begavet eller belastet, senest har Jakob Bøggild med omhu vist de gennemgående *Macbeth*-allusioner.²³ Ellers vil jeg pege på den indledende rousseauske spekulation om individuel ejendomsret som roden til alt ondt, genretermen »Hedeidy!« (116) og det førnævnte Scott-plot, der nok er romanagtigt, men jo også at foretrække for den faktiske udvikling. Det kun virtuelle Scott-plot er et eksempel på, hvad vi kan kalde forfatterens dramatiske ironi; vi vender senere tilbage til andre. Den eneste filosof, fortælleren henviser til med navns nævnelse, er stoikeren Epiktet, der citeres for at skelne mellem »jordiske Goder«, der »ere ikke i vor Magt« (115) og dem, der er. Denne henvisning falder i spekulationen over berettigelsen i faderens afvisning af Esben, og er samtidig et gyldigt udtryk for fortælleren generelle etiske habitus. Han viser sig hele vejen igennem som stoiker, der lever sit liv i sørgmodig resignation over for den ydre verdens omskifteligheder, som mennesket ikke har magt over.

Tidsaspektet træder helt tydeligt frem i titlen i »Sildig Opvaagnen«, men det er heller ikke uden interesse i »Hosekræmmeren«. Generelt er det altid interessant at spørge til tidspunktet for en jeg-fortællers vurderinger, da der ofte er mulighed for efterrationalisering, når jeget skal erindre sine motiver og tanker. Er det måske den ulykkelige Cecil-historie, der har præget fortælleren livsanskuelse? Især måske som den kommer til udtryk i de indledende generelle betragtninger, der præsenteres som synspunkt i skrivenet. Tilsvarende tydeliggøres det ikke, om fortælleren altid har kendt til og sanktioneret »de Grundsætninger, der bør lede Forældre med Hensyn til deres Børns Giftermaal« (114). Det er måske tilsigtet fra Blichers side, men det kan også bare være et udslag af hans manglende opmærksomhed.²⁴

I forbindelse med frieriet under det første besøg gør fortælleren kun spag indsigelse mod faderens forbud. Da han har indset de grelle følger, er det ham meget om at gøre, at læseren skal finde det »consequent«, at han ikke »indblandede sig i Esbens og Cecilias Roman« (115). Skal vi vurdere fortælleren ideologiske grundlag for intervention eller mangel på samme, må vi se nærmere på hans selvretfærdiggørelse, som falder i flere afdelinger (114f).

Først overvejer fortælleren, om han i situationen burde have udviklet de ovenfor nævnte grundsætninger over for faderen. Men allerede da vidste han, at det ville være nyttesløst. I sager af den art går formue frem for alt – ikke kun i jysk bondemiljø, men overalt. Derefter går han videre til at give faderen ret i, at pengene er vigtigst i livet under månen; Amor, Hymen og Pluto (: kærlighed, ægteskab og penge) skal helst sameksistere i skøn forening. Dernæst mistænkeliggør han Esbens motiver. Han vil ikke udelukke, at den unge bejler tænkte mest på faderens store formue, hvad han underbygger ved at notere, hvad enhver i livets løb lærer: ren kærlighed er primært noget, der hører bøgerne til. Dog med den tilføjelse, at man som ung dog bør tro, at den findes – og det gør den også (hos Cecil). Kan disse vurderinger ikke uimodsigeligt dateres, informeres vi dog også om, hvad han faktisk dengang i situationen svang sig op til at ytre, nemlig at det er »Skade«, at Esben ikke har midler. Konklusionen må være, at fortælleren accepterer faderens betingelser som fornuftige og forståelige.

I novellens afsluttende afsnit taler fortælleren om Cecilias »rædsomme Skjæbne« (113), ligesom han som nævnt generelt taler om sine »Gietningers Avdrift« fra »Skjæbnens Styrelse« (116). Skæbnebegrebet kan forstås enten uforpligtende som livsløb eller mere alvorligt som del af en livsanskuelse, der ser mennesket som kasterbold for større, udefrakommende magter. Hvad enten læseren nu tror det ene eller det andet, så er fortælleren i hvert fald konsekvent fatalist; han griber ikke ind, han dømmes ikke, men nøjes med, som den enlige hedelærke til sidst, at artikulere sin »Klagentrille«. Modsat præstens ivrige dømmesyge i »Sildig Opvaagen« overlades de moralske domme her fuldstændig til læserens dømmekraft.

Hvor meget skal man lægge i det, fortælleren ikke kommenterer og vurderer? Formentlig meget, når man tænker på hans villighed til at reflektere over sin oplevelse af afvisningen af Esbens frieri. Det taler for, at de tekststeder, hvor en anden dimension åbner sig uden at blive eksplicit kommenteret, skal tilskrives forfatteren, ikke fortælleren. Kun hvis det er tilfældet, kan fortælleren erklæres uautoriseret.

Et vigtigt greb er, for at variere novellens egne ord, »anticiperings«, foregribelse af begivenhedernes gang. Jeg har allerede nævnt Scott-fantasi- en som et eksempel på forfatterens ironi. Man finder andre tilfælde i den indledende lange fantasi, i fortælleren syn af skyernes metamorfoser fra »Hytte« over »Kirke« til »Pyramide« (111), der foregriber de vigtige punkter i Cecils og Esbens historie. Denne fantasi efterfølges umiddel-

bart af syn af spir, der hæver og sænker sig, en foregribelse af fortællerens bemærkning om hans »høje Forventning« og et efterfølgende »betydeligt Nedfald« (116) under hans andet besøg.

Nogle har villet se en parallel mellem præsten, der begærer Elise i »Sildig Opvaagnen« og fortælleren i »Hosekræmmeren«, der skulle være erotisk interesseret i Cecil. Der er peget på scenen, hvor fortællerens hund som driftsstedfortræder springer på Cecil og tvinger hende baglæns mod alkoven. At dette ikke verbaliseres direkte, kan for et freudiansk blik læses som et tegn på utroværdighed. Men snarere end at tage det som et bevis for fortællerens drifter må det læses som en af de ironiske plot-anticiperinger, som novellen excellerer i. Hunden er i det lys virtuel repræsentant for faderen og Mads Egelund i uskøn forening. Lad mig også pege på fortællerens smigrende bemærkning til Michel: »Hende beholde I vist ikke længe« (112), eller hans konstatering om Esbens »fiintdunede Hage«, som »Ragekniven endnu ikke havde berørt« (113), der bliver blodig alvor senere (121).

Men mest materiale til at iagttage forfatterens spil med fortællerens begrænsninger er der i hovedpersonernes navne. Pigen hedder Cecil, således refereret og citeret flere steder, også af fortælleren (114), men han omdøber hende ellers alle andre steder til »Cecilia«. Det sker første gang, netop da Esben træder ind (113). Cecilia er kirkemusikkens (skyts)helgen og hendes liv har klare paralleller til Cecils. Hun var en ung romersk kristen kvinde af fornem familie, der blev forfulgt for sin tro. Hun elskede Valentin, med hvem hun indgik et ikke-fuldbyrdet ægteskab. Da det blev opdaget, blev de begge henrettet. I nogle versioner er hun tre døgn om at dø efter øksen er faldet. Præcis som Cecil er hun martyr for den rette tro og den store kærlighed. Disse paralleller markerer fortælleren på intet tidspunkt bevidsthed om. Omdøbningen peger på en kristen dimension, der er fraværende i fortællerens univers, som er stoisk-dennesidigt, uden religiøse islæt. Tilstedeværelsen af denne kristne tragiske dimension gør imidlertid ikke fortælleren til upålidelig i epistemologisk eller etisk forstand. Han hverken lyver eller snyder med sine oplysninger. Der er ikke tale om villet misinformation, men om 'begrænset synskreds' (111).

Et andet eksempel på forfatterens ironi er fortællerens allerede nævnte treenighed for ægteskabelig lykke. Pluto er sandt nok rigdommens og pengenes gud, men han er også Hades, dvs. gud for underverdenen og dermed døden. Denne association af penge med død kommenterer fortælleren ikke, skønt det jo netop er spørgsmålet om penge, der afskærer Cecils og Esbens kærlighed og dømmes dem til helvede.

Også faderens navn har resonans i en kristen sammenhæng. Michel Krænsen dør på Mikkelsdag, den 29. september, som frem til 1770'erne var høstfestdag og Alle Engles Dag. På denne hans navnedag høstes Cecils selvrådige fader, og deri kan man se en forbindelse til afvisningen af Esben, der er motiveret af slægtsnavnets værdighed, men viser sig at have modsat virkning. Dermed er allusionens betydning imidlertid ikke udtømt. Dagen er opkaldt efter ærkeenglen Mikael, en ud af et antal engle, som der ikke er dogmatisk enighed om. Ifølge Johannes' Åbenbaring er det Mikael, der leder den sejrige kamp mod dragen. Novellens Mikael svigter i sin kamp mod guldets magt. På hebræisk betyder Mikael »Hvem er som Gud«. Michel Krænsens enke bruger netop i forbindelse med beretningen om mandens død vendingen »vor Herre« (117). Mikael er derudover sjælevejeren på Dommedag, vogter af indgangen til Paradis. Michel Krænsen stiller sig i Guds sted, og det er ham, der afgør om de to unge skal i Paradis eller ej. Det bliver tydeligt i Cecils hjertesående, løfte-erindrende bemærkning til Esben, der erklærer sig levende: »Det var Skade (...) for saa kan Du ikke komme ind ad Paradisets Dør. Strøb at ligge dig til at døe saasart Du kan! thi Mads Egelund gaaer og lurer paa, om han ikke kunde komme først« (120). Den konkretiserende forskydning af Paradis må brændemærke sig ind i den fortabte elskers sind i de få timer, han har tilbage at leve i.

Michel har sat sig til doms over de unges paradishåb, men ansigt til ansigt med Cecils »Taabelighed« forflygtiger han sit ansvar: »Det er Guds Gjerning, hans Villie kan Ingen modstaa«. Lidt senere henviser han til en upersonlig, anonym skæbne, et ubestemt højere magtbud: »det skulle nu ikke være« (119). Igen fornemmer man forfatterens ironi; her taler han, der ifølge traditionen er som Gud. Michel og fortælleren forstår ikke perspektiverne, men det gør den opmærksomme læser.

At teksten skal læses i forhold til kristendommen er der umiddelbart fingerpeg om på tekstens overflade, eftersom det er den livsanskuelse, personerne henholder sig til. Før sin afrejse taler Esben om skyld og synd, og talemåden »Gud forlade Jer« anvendes af både Esben og enken hen mod slutningen (120, 122). Tydeligst er henvisningen i nogle bibel-allusioner, moderens til Lukas 23,34: »Hvad er det I gjør?« (122), og Cecils dæmonisering af Esben: »Viig bort fra mig! hvad haver jeg med Dig at gøre? Du er et Menneske, og jeg en Guds Engel« (120). Cecil er netop Guds, og det vil for Blicher sige kærlighedens sendebud. I dette Kristus-citat ligger allerede en verbal identifikation hos den afsindige Cecil. Men afgørende er moderens fortælling om Cecil: efter Michels død »sov hun

saamænd tre Ætmaal ud i eet« (121); derefter kom hendes forstand tilbage. Med denne oversete allusion til Kristi død og genopstandelse er der belæg for at se Cecil som en Kristus-figur, der ofres for kærlighedens skyld.

Disse mange overskridelser af fortællerens hedensk-elegiske diskurs tyder på afstand mellem hedevidneren og forfatteren. Som »Sildig Opvaagnen« er også »Hosekræmmeren«, men på forskellig måde, en radikal iscenesættelse af den store, romantiske kærlighed udsat for social praksis. De to kvindelige hovedpersoner er Blichers mest magtfulde repræsentanter for det, Adorno kaldte romantisk, nemlig »grænseløs op-højet kærlighed«,²⁵ men den præsenteres på afstand igennem henholdsvis vanekristendommens og stoicismens filtre. Det er ikke tilfældigt, at kvinde og mand fordeler sig entydigt på hver side af denne skillelinje mellem ubetinget kærlighed og uforstand, at ingen af mændene skønner på den magt, de møder i Elise og Cecil.

Begge noveller kortlægger den ubetingede kærligheds mulighedsbetingelser, således som fortælleren i »Hosekræmmeren« selv lægger op til i sin refleksion over dens eksistens, faktisk og fiktivt. Disse betingelser er særdeles ugunstige; den rene kærlighed har, som det hedder, ingen gang på jorden. Og det har Blicher ingen illusioner om, men han peger smertepunkterne ud – det ubetingede findes, men ofres i kalkulationernes maskineri. Som Cecil fornemmer i sit vanvid, er selv Esben på djævlens side, fordi han spiller Michels spil. Han anerkender i sin fortvivlede situation faderens betingelser, som også fortælleren gør det. Med den gængse identifikation mellem Blicher og fortælleren har man dermed kunnet læse Blicher som antiromantiker, selv om det ville være mere korrekt at læse ham, som man har læst Cervantes i *Don Quijote*, som kritiker og apologet i samme bevægelse.

Novellerne behandler to centrale træk i kristendommens gudsbillede, kærligheden og loven, der melder sig tydeligt i præstens juridiske metaforik. Det paradoksale er så, at den udvortes repræsentant er uautoriseret og undermineres af forfatteren, mens den indvortes sande kristendom kun kommer til orde gennem forfatterens godt skjulte tilføjelser. Læst på denne måde kommer Blicher, i kraft af den indirekte meddelelsesform, retorisk på linje med sin beundrer Kierkegaard. Hans kristendom er dog af en anden art end Kierkegaards gammeltestamentlige revision.

Man kan læse meget om Blichers noveller uden at høre om hans kristendom, som om hans præstegerning skal holdes aldeles adskilt fra hans

forfatterskab. Og det er rigtigt, at Blicher ikke var specielt teoretisk interesseret i filosofi og teologi. Ikke desto mindre regner Hal Koch i *Den danske kirkes historie* (1954) Blicher blandt de tre vigtigste folkelige forfattere for den danske kirke i det nittende århundrede, sammen med Ingemann og H.C. Andersen.²⁶

De mest omfattende forsøg på at tage Blichers kristendom alvorligt er gjort af hans sene efterfølgere i embederne i Spentrup og Thorning, nemlig H.P. Christensen i *Steen Steensen Blichers Tro* (1956) og Jesper Langballe i *Anlangendes et menneske* (2004). Det er karakteristisk, at de i forhold til »Sildig Opvaagnen« begge tager parti for præsten imod Elise.²⁷ Ingen af disse bøger undgår at læse Blicher som entydigt forkyndende kristen, der sådan cirka er enig med den senere forfatter. Ingen af dem aner, at fiktionsforfatteren Blicher er i stand til at iscenesætte uenigheder, at fremstille andre værdiuniverser uden at (for)dømme dem. Fiktionens gestus er en anden end monologisk propaganda. Litteraturen kræver ikke klare svar og handlingsanvisninger, som politik og præstegerning gør det. Og det er netop, når universerne står stejlt over for hinanden, at Blicher yder sit ypperste, som han gør i »Sildig Opvaagnen« og »Hosekræmmeren«.

Hvis man går til Blichers få overleverede teologiske udsagn, fra prædikener og breve, er det ikke H.P. Christensens eller Langballes kristendom, der træder frem. Lad mig give nogle eksempler. I det opsummerende skrift, *Min Tidsalder* (1842), giver Blicher sit sidste ord: »Christi Religionslære var Troe paa Gud, Haab om Udødelighed, og indbyrdes Kjerlighed« (SS 26, 240). Altid fokuserede Blicher på kristendom som kærligheds- og tilgivelsesevangelium, bl.a. i et brev til Ingemann 6. februar 1827: »Lysets Fader vil tilgive den som fejler (...) naar kun Ydmyghed præger vor Tænkemaade, Sagtmodighed vore Ord, og Kjerlighed vor Vandel i alt hvad der angaaer Religionen« (Breve 53). Og at det dennesidige ikke betød mindre, blev tydeligt i hans afskedsprædiken i Thorning i 1825, hvor han bl.a. omtaler: »den reeneste Glædes-Samfund, det Christne Samfund, for hvis Oprettelse Stifteren selv hengav sit Liv« og erklærer, at »Jordisk Tilfredshed og Himmelsk Salighed [er] Religionstifterens inderlige Hensigt« (SS 7, 175f). Her er det tydeligt, at Blicher fokuserer på kristendommen som et kærlighedsbudskab med jordisk vægt, ikke på den moralske disciplinering eller den overjordiske belønning, som er dens vigtigste ytringsformer i de to noveller, der er læst her.

Begge fortæller om den ubetingede, kvindelige kærligheds hjemløshed; begge udøver kritik af den gældende kristne praksis og kvindens be-

grænsede erotiske muligheder. Den gængse trøst til imødegåelse af jordelivets trængsler, håbet om genforening i paradys, udsættes for blodig ironisk behandling i Cecils vanvidsytringer. Ingen kristne idealer, her fordringerne om ikke at dømmes og ikke at sætte sig i Guds sted, overlever ubesmittet passagen gennem menneskelig handling. Er der ingen markant læservejledende moralisering til stede, får Blicher i det mindste fortalt, hvordan man ikke bør handle, i præstens tilfælde den utvetydige fordømmelse af ægteskabsbruddet, i jægerens stoisk resignation i forhold til planerne om at tvinge Cecil til et uønsket ægteskab. Ad snørklede veje får han således gjort opmærksom på kvindens vanskelige stilling i datidens Danmark, hvor regulering af seksualitet og ægteskab alene afspejler familiefaderens vilje og behov. Elise fordømmes for at have fulgt den romantiske drøm om den store kærlighed; den afmægtige Cecil må to gange flygte ind i vanviddet, hendes eneste handlemulighed før den patriarkalsk sanktionerede voldtægt og efter Mads Egelunds afsløring af hendes ugering. Men alt var ikke aldeles lukket; i Blichers tekster fandtes der, hvor skrøbeligt og forsigtigt det end kom til udtryk, en litterær indsigelse mod undertrykkelsen.

Inden man tvivler på, om Blichers noveller nu er så komplicerede som foreslået, skal man huske på, at han i slutningen af 1820'erne er en moden og rutineret forfatter, med stor og ofte smertelig erfaring med det litterære systems mekanismer. Derfor falder det i hvert fald ikke denne læser vanskeligt at tro, at han kan lægge en tekst til rette, som driver et så raffineret og svært gennemskueligt spil med læseren. Madvigs afvisning af »Sildig Opvaagnen« viser med al ønskelig tydelighed, hvor vanskeligt det var blot at nævne eksistensen af lidenskaber, der går på tværs af de konventionelle forestillinger om kvindelig eros og ægteskab. Havde samtidens læsere bemærket iscenesættelsen af en jysk bondepige som Kristus, var det formentlig gået på samme måde for »Hosekræmmeren«. Hvilken dom ville så ikke være fældet over den forfatter, der havde formastet sig til ligeud at hævde det, der er fremlæst her hinsides de uautoriserede fortælleres universer?

Noter

1. Thomas Bredsdorff: »Struktur og retorik i den klassiske novelle«, i: *Hindsgavl rapport*, (Odense UP 1995), s. 233.
2. Wayne Booth: *The Rhetoric of Fiction*, (Chicago UP 1961, 2. ed. 1983), s. 158 (herefter RF). Samtlige oversættelser er mine.
3. Booth bruger undertiden vendingen »collusion« (RF 304ff), sammensværgelse, til at beskrive forholdet mellem forfatter og læser, og anvender et illustrativt billede fra bilens verden: forfatter og læser sidder i bagsædet og kan bagtale, også gestik med blink og puf, chaufføren (fortælleren) (RF 300).
4. På baggrund af Seymour Chatmans forsvar og Gérard Genettes angreb præsenterer James Phelan en revideret version af begrebet, der lader den implicite forfatter være en »strømnet« version af den biografiske forfatter. Se James Phelan: *Living to Tell about It. A Rhetoric and Ethics of Character Narration*, (Ithaca & London: Cornell UP 2005), s. 38-49, især 45ff (herefter Phelan). Chatmans version forekommer mig fortsat at være den mest stringente.
5. Tamar Yacobi: »Fictional Reliability as a Communicative Problem«, i: *Poetics Today* 2, (1981), s. 113-126, og »Narrative Structure and Fictional Mediation«, i: *Poetics Today* 8, (1987), s. 335-372.
6. Ansgar Nünning: »Unreliable Narration zur Einführung: Grundzüge einer kognitiv-narratologischen Theorie und Analyse unglaubwürdigen Erzählens«, i: *Unreliable Narration. Studien zur Theorie und Praxis unglaubwürdigen Erzählens in der englischsprachigen Erzählliteratur*, red. Ansgar Nünning, (Trier: WVT 1998), s. 27f. En mere tilgængelig engelsksproget opsummering findes i Greta Olsons artikel, »Reconsidering Unreliability: Fallible and Untrustworthy Narrators«, i: *Narrative* 11, (2003), s. 97f. Hun foreslår i øvrigt en ny distinktion mellem fejlbarlige (*fallible*) fortællere, hvis upålidelighed kan forklares, forstås og undskyldes af omstændighederne, og utroværdige (*untrustworthy*) fortællere, der er dispositionelt upålidelige.
7. Bruno Zerweck: »Historicizing Unreliable Narration: Unreliability and Cultural Discourse in Narrative Fiction«, i: *Style* 35, (2001), s. 155ff.
8. Det er rigtigt nok kun førstepersonsfortællere, der kan være faktisk upålidelige, da tillid til tredjepersonsfortælleres rapportering er selve betingelsen for læserens accept af skriftens fiktive verden. Men tredjepersonsfortællere kan til gengæld godt være diskordante (hvad flere på overbevisende måde har demonstreret, bl.a. Cohn selv i en læsning af Thomas Manns *Døden i Venedig*), Dorrit Cohn: »Discordant Narration«, i: *Style* 34, (2000), s. 310f (herefter Cohn).
9. Essayet er i uddrag oversat til dansk: »'Weymouths' lektioner: homodiegesis, upålidelighed, etik og resten af dagen« [*sic*], i: *Narratologi*, red. Stefan Iversen & Henrik Skov Nielsen, (Aarhus Universitetsforlag 2004), s. 137-65.
10. Senest har Nünning dog skrevet en imødekommende sammenfatning af diskussionen, der tager hensyn til både de retoriske og de kognitive tilgange, »Reconceptualizing Unreliable Narration: Synthesizing Cognitive and Rhetorical Approaches«, i: *A Companion to Narrative Theory*, red. James Phelan og Peter J. Rabinowitz, (Oxford: Blackwell 2005), s. 89-107.

11. Blichers egen genrebetegnelse er »Orig. Fortælling«, men jeg følger her traditionen for at benævne dem noveller. Der citeres efter *Noveller*, udg. Esther Kielberg, (København: DSL/Borgen 1991).
12. Thomas Bredsdorff: *Tristans børn. Angående digtning og ægteskab i den borgerlige epoke*, (København: Gyldendal 1982), s. 109 (herefter Bredsdorff).
13. Denne tolkning sanktioneres bl.a. af Jens Kristian Andersen i *Dansk forfatterleksikon*, hvor upålidelighed netop og udelukkende diagnosticeres på grundlag af præstens egen erotiske interesse: »flere steder [røber han] ufrivilligt og indirekte, at det ikke havde været ham ganske ukært at være i H.s sted. [Sildig Opvaagnen] afgiver *dermed* et tidligt eksempel i dansk litteratur på den 'upålidelige fortæller'« (min kursiv), *Dansk Forfatterleksikon. Værker*, red. John Chr. Jørgensen, (København: Rosinante 2001), s. 250.
14. Hvis Blicher faktisk, som de fleste levnedstegnere er overbevist om, fangede Ernestine *in flagranti* den 11. december 1827, få måneder før novellen så dagens lys, må man imponeres over den overmenneskelige forståelse, han lægger for dagen. Man har også bemærket et muligt biografisk nedslag i digtet »Lethe« (1828): »Sveeg mig falskelig min Ven, min Møe«.
15. De fleste læsere tager for givet, at affæren er et årelangt bedrag, men måske har den kun været af ganske kort varighed. Der er kun tre breve, og majoren cirkler i sin febevildelse omkring den afgørende begyndelse. Hvis Elises sidste brev står til troende: »Nu, Elskede! har jeg Intet mere at give Dig« (83), er det sådan, og det støttes af, at kun den ældste datter har en slående lighed med majoren.
16. Jesper Langballe: *Anlangendes et Menneske. Blichers forfatterskab – selvopgør og tidsopgør*, (Odense: Syddansk Universitetsforlag 2004), s. 159 (herefter Langballe).
17. Det er påfaldende, at Blicher i digtets første linje benævner den kvindelige hovedperson »Elise«, Steen Steensen Blicher: *Samlede Skrifter* 1-33, red. Jeppe Aakjær o.a., (København: DSL/Gyldendal 1920-34), bd. 5, s. 107 (herefter SS). Rousseau optræder ellers kun i brevet til Knud Lyhne Rahbek, hvori Blicher fortæller, at han, ansporet af udgivelsen af dennes erindringer, har solgt Rousseaus *Bekendelser*, *Blicher i breve*, red. Johs. Nørvig, (København: Blicher-selskabet 1959), s. 44 (herefter Breve).
18. Steen Steensen Blicher: »Rodiserinden«, i: *Samlede noveller og skitser* 4, (København: Rosenkilde og Bagger 1965), s. 297. Den omtalte mand hedder i øvrigt Saint Previl, ganske tæt på den mandlige hovedperson, Saint Preux, i Rousseaus *La nouvelle Héloïse*.
19. Aage Henriksen: *Gotisk tid. Fire litterære afhandlinger*, (København: Gyldendal 1971), s. 80f.
20. Johan Nicolai Madvig: »Samlede Noveller, af S.S. Blicher«, i: *Dansk Litteratur- og Teaterkritik*, red. Frederik Nielsen, (København: Jespersen & Pio 1948), s. 156.
21. »De tre virkeligheder. Om Blichers 'Hosekrammeren'« (Bredsdorff 98-120).
22. Peter Brask: »Den fremmedgjorte eros«, i: *60ernes danske litterære kritik*, red. Søren Schou, (København: Munksgaard 1970), s. 191-220. Marie Loui-

- se Svane: »Landskab og luftsnyer hos St. St. Blicher«, i: *Formationer i europæisk romantik*, (København: Museum Tusculanum 2003), s. 215-233.
23. Jakob Bøggild: »Fortællingens røde tråd: en læsning af St. St. Blichers 'Hosekræmmeren'«, *Spring* 17, (2001), s. 175-193.
24. Som det måske er tilfældet i forbindelse med Michels død. Enken fortæller: »Et par Maaneder efter blev han liggende syg, og saa tog vor Herre ham fra mig« (121). Hvilken førstegangslæser ville ud fra moderens ord tro, at faderen ligger syg i ca. to år? Men regner man efter, er det sådan.
25. Theodor W. Adorno: »Toward a Reappraisal of Heine«, i: *Gesammelte Schriften* 20, (Frankfurt a.M.: Suhrkamp 1986), s. 446.
26. Hal Koch: *Den danske Kirkes Historie* 6, (København: Gyldendal 1954), s. 325ff.
27. Hans Poul Christensen: *Steen Steensen Blichers Tro. Belyst gennem hans Forfatterskab*, (København: Gad 1956), s. 83ff. Langballe 264-274, især 272ff.

Det levende kunstblad

Tidsskriftet *Klingen* (1917-1920) mellem modernisme og avantgarde

Af *Torben Jelsbak*

Tidsskriftet *Klingen* (1917-20) indtager en central plads i krigsårenes og den tidlige mellemkrigstids danske kunst- og litteraturhistorie. Det var her den internationale modernisme og avantgardekunst (futurisme, kubisme, ekspressionisme) brød igennem herhjemme og kom til at forme en generation af unge kunstnere og forfattere. Gennem tre årgange og i alt 27 numre fungerede Axel Saltos tværæstetiske kunstblad ikke bare som formidlingsorgan for de nyeste strømninger i europæisk og specielt fransk kunst, men også som samlingssted og kampskrift for den hjemlige ekspressionisme der brød igennem ved Kunstnernes Efterårsudstilling i 1917 og 1918. Det var ved den lejlighed den unge maler Vilhelm Lundstrøm vakte skandale med sine kubistisk inspirerede montager og 'pakkassebilleder' af avispapir, stof- og træstykker, mens William Scharff udstillede et abstrakt kæmpelærred der også overgik hvad man i borgerligt dannede kredse var vant til at opfatte som malerkunst. Specielt 1918-udstillingen blev sablet ned af kritikken, mens andre som Sophus Claussen derimod så billedkunstens fornyelser som kimen til en ny rejsning af kulturen oven på første verdenskrigs værdisammenbrud.

I sit luksuriøse udstyr, komplet med 5-farvede originallitografier, raderinger og træsnit, og med sin grundstemning af ungdom, fest og overflod var *Klingen* et barokt æstetisk udtryk for den særlige kulturtilstand som prægede krigsårene eller 'gullaschtiden' herhjemme, hvor København i ly af politisk neutralitet og økonomisk vækst i visse erhvervssektorer udviklede sig til europæisk kunstmetropol. I kølvandet på krigen, mens det øvrige Europa forhandlede fredsslutning og oktoberrevolutionen i Rusland truede med at brede sig til Vesteuropa, gik en af de heftigste debatter herhjemme på meningen med og den samfundsmæssige betydning af den nye kunst. Denne debat blev indledt af en professor i patologi, Carl Julius Salomonsen, som i en række foredrag og bøger gav luft for en del af den borgerlige forargelse med sin tese om ekspressionismen som udtryk for en smitsom sindslidelse – 'dysmorfis-

me' –, og i forlængelse heraf var det i *Klingen* at en ung generation af kritikere med Otto Gelsted og Poul Henningsen i spidsen tog til genmæle i formuleringen af en moderne kunstteori som på afgørende punkter har præget den danske modernismeforståelse.

Litterært fungerede *Klingen* som æstetisk rugekasse for både den traditionsbevidste lyriker Gelsted og den fremstormende gruppe af københavnerdigtere, Emil Bønnelycke, Fredrik Nygaard og Tom Kristensen, der i 1918-20 trådte frem som lyriske ekspressionister, med Bønnelycke som den mest højtråbende og eksperimenterende. Bladet var imidlertid ikke blot et medie for modernismen, men også i sig selv et interessant stykke boghistorie. Uden at være kendetegnet ved en så klar typografisk stil som Henningsens *Kritisk Revy* ti år senere indskrev *Klingen* sig ved sin produktionsform og ved sin tværæstetiske samordning af ord og billeder i den bølge af avantgardetidsskrifter som i krigs- og efterkrigsårene skød op som paddehatte i Europa. Endelig var *Klingen* også navnet på et forlag der til økonomisk støtte for bladet stod for udgivelsen af en række eksklusive mapper med grafiske originalværker og bibliofile bogudgivelser af Ovids erotiske digte og metamorfoser, Brorsons salmer og den norske lyriker Alf Larsen – alle illustreret af Salto. Da bladet i 1920 måtte gå ind og *Klingen* transformerede sig til kunstnergruppen »De fire« (Salto, Lundstrøm, Johannes Larsen og Svend Johansen), fortsattes denne del af aktiviteten i »Klingens grafiske Forening« der indtil 1928 stod for udgivelsen af en årlig mappe med grafiske arbejder af kredsens medlemmer.

På trods af *Klingens* kanoniske status som fast reference i enhver behandling af den tidlige modernisme herhjemme har tidsskriftet aldrig været genstand for nogen større samlet forskningsindsats. Denne situation har til dels haft sin forklaring i materialets utilgængelighed: Bladet udkom i oplag på mellem 750 og 1000 eksemplarer, hvoraf kun et mindre antal blev samlet og indbundet i årgange; samlede indbundne udgaver findes i dag kun på større universitets- og forskningsbiblioteker og går for store summer på det antikvariske bogmarked. I 25-året for starten på tidsskriftet foranstaltede Salto i 1942 en jubilæumsbog med nye bidrag fra de originale medlemmer såvel som senere tilkomne valgslægtskaber som Pär Lagerkvist og Jens August Schade samt tilbageblik af de to medredaktører Poul Uttenreiter og Gelsted. Og i 1980 stod Finn Hauberg Mortensen for den hidtil eneste genudgivelse i bogform i form af en tematisk antologi af tekster og billedmateriale. Denne udgave gav imidlertid på flere måder et skævt billede af tidsskriftet, da den dels var

begrænset til materiale der lod sig reproducere i sort-hvidt fotografisk optryk, dels i såvel tekstvalg som kommentar støttede sig så voldsomt til jubilæumsbogen at den mere kom til at afspejle gruppens senere institutionalisering og egne efterrationaliseringer end *Klingen* som det fremtrådte i årene 1917-20. Siden har såvel perioden som flere af de vigtigste aktører og enkeltkunstnere været genstand for monografier og udstillinger.¹ Men selve mediet *Klingen* som samlingssted, gruppe eller mikrosociologisk netværk er forblevet et ubeskrevet blad, et blindt punkt i udforskningen af den tidlige modernisme og avantgardes fremkomst i Danmark.²

En afgørende forudsætning for en moderne behandling af *Klingen* kom imidlertid i stand i 2002 med Det Kongelige Biblioteks komplette elektroniske genudgivelse af tidsskriftet i en digital faksimileudgave som i dag er tilgængelig online via bibliotekets søgemaskine REX. Her kan man nu se samtlige 27 numre i deres originale layout, komplet med omslag, litografier, vignetter og varierende satsbilleder og skrifttyper. Eneste udgiverindgreb består i at de tre årganges forskellige formater (første årgang kom i kvartformat, anden i folio, tredje i reduceret folioformat) alle gengives i samme billedstørrelse på de i alt 605 digitale faksimiler.³ Initiativet er enestående af sin art og gør *Klingen* til det første europæiske avantgardetidsskrift der findes i en komplet digital udgave med alle de indlysende forskningsmæssige og pædagogiske muligheder det giver, for på tæt hold at studere den tidlige modernisme og avantgardes særlige form- og materialebevidsthed. Efter at kunst- og litteraturhistorien i 80 år blot har kunnet referere maleren Harald Giersings futuristiske paroler fra tredje nummer om »At faa Billedet til at knalde, faa Linjerne til at eksplodere imod hinanden, Farverne til at Skratte af stejl Kraft og Pragt« (I: 3; 39),⁴ er det nu muligt at få syn for sagn, ligesom udgaven giver chance for at zoome ind på bibliografiske detaljer som fx den at Bønnelyckes berømte kalligrafiske figurdigt »New York« fra 1919 ikke stod sort på hvidt, men derimod grønt på hvidt på bagsiden af anden årgangs næstsidste nummer (II: 9; 369). Den nye digitale udgave inviterer på den måde til et fornyet blik på et fænomen og en periode i dansk kunst- og litteraturhistorie som er kendt for sine kulørte paroler og proklamationer – mere end for sine konkrete produktioner.

Avantgarde og modernisme

Et afgørende teoretisk problem i en moderne kritisk behandling af *Klingen* er diskussionen af de to begreber ‘modernisme’ og ‘avantgarde’ som hidtil er brugt i flæng, men som i en aktuel forskningssammenhæng ikke betyder det samme. Den teoretiske kilde til den moderne begrebsdistinktion er den tyske romanist Peter Bürgers indflydelsesrige *Theorie der Avantgarde* (1974) der med sin tese om avantgardens projekt som ‘ophævelse af kunst i livspraksis’ henledte opmærksomheden på den politisk-utopiske bestræbelse der lå bag den historiske avantgardes æstetiske nybrud.⁵ Heri lå ifølge Bürger ikke bare – som man i en traditionel ‘modernistisk’ optik ville se det – et formelt eller stilistisk opbrud fra tidligere kunstretninger (impressionisme, naturalisme osv.), men derimod et mere fundamentalt, systemkritisk opgør med selve kunstbegrebet og den borgerlige kunstinstitution som denne havde udviklet sig i løbet af det 19. århundrede hen imod stadig større grad af autonomi og social betydningsløshed. Avantgarden ville på den baggrund genforene kunsten med ‘livspraksis’ – en bestræbelse som fx viste sig i collage- og montageteknikkens indførelse af lavkulturelle hverdagsmaterialer i maleriet, i futurismens bestræbelser på at få kunsten ud på gaden i form af dekorationer og plakater eller i dadaismens forsøg på at ‘demokratisere’ litteraturen i kollektive produktions- og receptionssammenhænge, soiréer og happenings. I samme perspektiv kan man også anskue avantgardens stærke interesse for ‘primitive’ udtryksformer som fx afrikanske masker og folkekunst eller moderne teknologiske, populærkulturelle udtryksformer som fotografi og film. Bürger drog dog ikke selv denne konsekvens af sin teori, men begrænsede sin studie til en eksklusiv lille vifte af værker fra tysk dadaisme og fransk surrealisme som på forskellig vis markerede ‘ophævelsen’ af kunst i livspraksis.

Fra Bürgers avantgardeteori uddrog forskningen den moderne sondring mellem modernisme og avantgarde, hvor førstnævnte betegner formelle eksperimenter og fornyelser inden for rammerne af kunstens særlige medium eller genre, mens avantgarde bruges om de kunstneriske greb og manifestationer der sigter mod at overskride eller ophæve genren og kunstinstitutionens rammer. En kritisk sondring som dog ofte har vist sig svær at håndtere i konkret analytisk praksis. Samtidig er også selve Bürgers avantgardebegreb med sin implicite revolutionære fordring til kunsten af mange blevet anset for alt for snæver til at begribe mangfoldigheden i den historiske avantgarde. En vigtig nylig videreudvikling af

avantgardeteorien kommer fra den hollandske forsker Hubert van den Berg der med sit bidrag til en »historisk topografi« over det 20. århundredes europæiske avantgarder vælger at give afkald på en samlet, monolitisk avantgardedefinition til fordel for en sociologisk tese om avantgarden som åbent og heterogent 'netværk'.⁶ Van den Berg sigter hermed til det vidtforgrene netværk af internationale kontakter og det stærke element af både samhørighed og rivalisering på tværs af tid, sprog og landegrænser som var et konstituerende træk ved det tidlige 20. århundredes avantgardebevægelser. Frem for at gøre bestemte værker eller formelle træk til kriterier på 'avantgarde' foreslår han at kortlægge disse ofte komplekse forbindelseslinjer som i form af personlige kontakter, vandreudstillinger, manifeste og publikationer forbandt avantgardens isolerede nationale enklaver til en sammenhængende europæisk kulturstrømning.

Det bliver i van den Bergs empirisk velfunderede diskussion af avantgardeteorier tydeligt at distinktionen avantgarde/modernisme ikke repræsenterer noget essentielt kategorisk skel mellem to forskellige historiske fænomener, men snarere en nok så afgørende historiografisk skellen mellem to forskellige optikker på det tidlige 20. århundredes æstetiske nybrud. Hvor den modernistiske optik, som herhjemme kendes fra hidtidige kunst- og litteraturhistoriske behandlinger af perioden, fokuserer på selve kunstens og litteraturens udvikling: de store enkeltkunstnere og forfatterskaber og disses 'varige' bidrag eller 'hovedværker' inden for de etablerede hovedgenrer, maleri, lyrik, roman osv., vil avantgardebegrebet i stedet rette opmærksomheden mod aktiviteter som fandt sted mellem eller på kanten af de kanoniske kunstgenrer, og de sociale miljøer som fik en samlende funktion for bevægelsen. Netop tidsskriftet får i en sådan optik en nøglerolle – som en mellemting mellem en tværæstetisk kollektivgenre og en social operationsform. Det er nærliggende at betragte *Klingen* og mellemkrigstidens mange nye kulturtidsskrifter i dette perspektiv – som et sociologisk supplement til den kunstner- og værkorienterede kunst- og litteraturhistorie.⁷

Starten på *Klingen*, redaktion og program

Chefstrateg og primus motor bag *Klingen* var maleren, grafiker og keramikeren Axel Salto som i sommeren 1917 over for vennen Poul Utten-

reitter fostrede idéen om at starte det hårdt savnede moderne kunstblad der kunne manifestere den nye kunst i Danmark. Salto havde i 1916 opholdt sig i Paris, hvor han bl.a. havde mødt Picasso og Matisse, og en arv tillod ham at bekoste udgivelsen af bladet. Juristen og kunstkritikeren Uttenreitter arbejdede på dette tidspunkt som politifuldmægtig i Kertemind og havde her kontakt til kunstnermiljøet omkring 'fynbomalerne' Fritz Syberg, Peter Hansen og Johannes Larsen. Sammen stod Salto og Uttenreitter for redaktionen af første årgang, sådan at Salto i København tog sig af redaktionen af kunststof, opsætning af bladet og kontakt til trykkeri og presse, mens Uttenreitter fra Kertemind varetog den litterære redaktion. I den fynske kunstnerkoloni opholdt sig på dette tidspunkt også litteraten Otto Gelsted der var ansat som huslærer for Larsens to sønner. Gelsted var i 1917 endnu ikke selv debuteret som digter, men havde i kraft af sin monografi om Johannes V. Jensen fra 1913 allerede en vis status som kritiker med vidtforenede kontakter i samtidens litterære miljø. Gelsted bidrog fra første nummer med digte til *Klingen*, men fungerede derudover i realiteten også som en slags litterær skyggeredaktør for bladet og fra anden årgang indtrådte han officielt i redaktionen. Denne konstellation holdt indtil sidste nummer (11-12) af anden årgang, hvor redaktionen blev udvidet med Emil Bønnelycke, Poul Henningsen og maleren og kritikeren Sophus Danneskjold-Samsøe der alle havde været flittige bidragsydere i anden årgang.

Første nummer af *Klingen* kom i oktober 1917. På et presseomdelt løseblad lanceredes tidsskriftet som »grafisk Kunstblad« med det formål gennem offentliggørelse af originalarbejder (raderinger, litografier og træsnit) og fotoklichéer at »danne et sikkert Spejlbillede af de værdifuldeste Kræfter i dansk Kunst«. ⁸ *Klingen* ville derudover bringe »Afhandlinger om Kunst samt Digte og Aforismer« og først i anden række anmeldelser ud fra et redaktionelt princip om at »være først producerende, saa recenserende«. De kunstnere der i første årgang kørtes i front, var ikke de helt unge, men derimod den lidt ældre – Saltos egen – generation af hjemlige modernister som Harald Giersing (f. 1881), Sigurd Swane (f. 1879) og Edvard Weie (f. 1879) hvortil kom de udenlandske forbilleder som Picasso og Matisse. Første årgang udkom i et – målt med de senere årganges luksusformater – beskedent kvartformat (19x25,5 cm) på billigt papir i kulørte omslag med titellitografier uden angivelse af redaktørnavne. ⁹ Dette spartanske udstyr leverede en passende ramme om den koncise og martialske tone i bladets ledende artikler og proklamationer der positionerede *Klingen* som 'levende' alternativ til den hjemlige kunsts magt-

centre Akademiet og Charlottenborg og den utidssvarende naturalisme der her havde overvintret som æstetisk kanon. »Som en vældig Falanx rykker den 'nye Kunst' frem; Franskmænd, Russere, Tyskere, Skandinaver, Polakker, Spaniere, alle Landes Kunstnere er paa Marsch«, bekendtgjorde Salto i sin kommentar til efterårsudstillingen og fortsatte med særligt henblik på den hjemlige frontlinje: »Firsernes tilfældige, ukunstneriske Naturalisme er ved at blive fejet ud af vor Kunst« (I: 2; 35).

Forbilledet for *Klingen* var det svenske avantgardetidsskrift *flamman* (1917-21) som maleren og kritikeren Georg Pauli havde startet i Stockholm i januar 1917. Når Salto opmarcherede den nye kunsts falanks: »Expressionisme, Simultanisme, Kubisme, Totalisme«, var det således en næsten ordret overtagelse af *flammans* formålsprogram (nr. 1, januar 1917). *flamman* var på sin side skabt efter direkte fransk forbillede i Paulis malerlærer og -ven Amédée Ozenfants parisiske blad *L'Élan* (1915-16) som bladet også lignede i sin provokerende eksperimentale typografi og layout.¹⁰ Et kunstblad skulle være en kunstnerisk gestus, mente Pauli – en ambition der bl.a. satte sig igennem i forsøg på ved anvendelse af varierende skrifttyper og -størrelser at omsætte kubismens formsprog til skriftmediet.¹¹ I den sammenligning fremstod *Klingens* sirligt symmetriske satsbilleder og stabile kolonner nærmest konservative med de kulørte omslags kalligraferede titellitografier som mest iøjnefaldende element. Typografien i brødteksten derimod blev der ikke spøgt med, og det er karakteristisk at avantgardistiske forsøg på at integrere ord og billede som hos Isaac Grünewald (II: 2; 246) eller Bønnelyckes »New York« (II: 9; 369) netop tog form af kalligrafi og ikke trykte typer. *Klingen* var dog efter tidens standard klart moderne i sit typografiske udtryk, og netop det andet nummer kan nævnes som eksempel på at man også her arbejdede bevidst med skrifttypernes medbetydninger. Nummeret indeholdt en række kunstkritiske og litterære bidrag – alle sat i bladets faste *house style*, en moderne, nærmest serifløs antikva, og flere i moderne ortografi – men hertil kom nu Sophus Claussens lyriske støtteerklæring til de unge, »Den lykkelige Maler«, som til forskel herfra var sat i en krøllet fraktur (I: 2; 25-26). Det fremgår ikke om grebet var et kejtet forsøg på at hylde den gamle mester, eller det snarere var en ironisk kommentar til det forhold at det unge kunstblad måtte hente deres litterære bidrag fra en mere end midaldrende digter. Men det viser at man på *Klingen* ikke var blind for typografiens ekspressive og dekorative potentialer, selvom disse altså aldrig antog så markante former som på *flamman*.

Den vigtigste forskel på de to tidsskrifter lå i deres kunstideologiske

orientering. *flamman* stod her på et radikalt avantgardistisk standpunkt med Paulis utopi om kunstens 'socialisering' i en demokratisk, offentlig monumentalkunst til erstatning for det klassiske kunstakademi og det autonome, borgerlige staffelimaleri.¹² Disse tanker vakte ikke umiddelbart genklang på *Klingen* hvis opgør med kunstinstitutionen i første række var et stilistisk opgør, rettet mod de utidssvarende naturalistiske normer som lå bag akademiuddannelsen, de etablerede udstillinger og den hjemlige kunstkritik. Her var der ikke tale om at ophæve eller omstyrte, men tværtimod om at forny og rendyrke kunsten for herigennem at bane vejen for den unge »Falanks« af kunstnere og deres »Marsch« ind i kunstens institutioner. *Klingens* mission var således ikke blot at være »Spejlbillede« af den unge kunst, men nok så meget at være platform og springbræt for den nye generations positionering på parnasset. Saltos pragmatiske og strategiske tilgang til initiativet fremgår af et samtidigt brev til journalisten Anker Kirkeby fra *Politiken*: »I og for sig finder jeg, at det er en modbydelig Bestilling at være Redaktør! Jeg har paataget mig dette Arbejde, fordi der nu har været saa meget frem og tilbage om et Kunstblad og nu synes jeg der maa ske noget (...) Jeg tror at det er noget af en Præstation. Hvis nogen vil tage Arbejdet, Æren og Underskuddet paa sig viger jeg gerne Pladsen. – Det vil sige jeg gør Fanden gør jeg!«.¹³

Den mest markante programatiske stemme i første årgang tilhørte maleren Harald Giersing der med sin fortid som hovedstrateg i førkrigstidens vigtigste modernistiske grupperinger »Ung Dansk Kunst« (1910) og »Grønningen« (1915ff)¹⁴ indtog en status af førerskikkelse i miljøet. Giersing var samtidig en retorisk begavelse ud over det sædvanlige og havde siden starten af årtiet artikuleret sit opgør med datidens naturalistiske kunstsyn i en række anmeldelser og artikler, men fremkomsten af *Klingen* gav ham en lejlighed til at tilspidse sine æstetiske synspunkter i en række nye hybridformer mellem kritik og manifest. Allerede andet nummer indeholdt således tre meget forskellige bidrag. Det første, den ledende artikel på omslaget, var en kommentar til det berlinske avantgardeorgan *Der Sturms* netop afholdte ekspressionistudstilling i kabaretten »Edderkoppen«s lokaler. Artiklen var imidlertid ikke så meget en kommentar til selve udstillingen som en modkommentar til »Den naive Nonchalance« hvormed den var blevet behandlet af den hjemlige presse. Tysk ekspressionisme var som tysk kunst i det hele taget i lav kurs i det danske miljø, men pressens massive latterliggørelse af udstillingen aftvang alligevel den ellers franskorienterede Giersing en princi-

piel støtteerklæring. Uden at udtrykke nævneværdig sympati for selve udstillingen benyttede han således i stedet anledningen til at rette et principielt, metakritisk frontalangreb på den hjemlige kunstkritik (I: 2; 18) – en genre som siden hyppigt skulle blive taget i anvendelse i *Klingen*.

Institutionskritikken fulgtes op i Giersings andet bidrag – det aforistiske stykke kortprosa »Intermezzo«, trykt under musketererpseudonymet »Athos« (I: 2; 23). I abstrakt vismandsagtige formuleringer opridsedes her konflikten mellem »de levende« »Faa«, nærmere bestemt »de tyve eller tredive, som er Tiden«, og »Mængden«, de »Dødes lydige Tjenere« og »Institutionerne (...), de Dødes (...) Genfærdenes Bolværk«. I denne avantgardistiske modstilling lå dog på ingen måde en opfordring til at gøre kål på institutionerne. Pointen var snarere i stil med Saltos bulletin fra efterårsudstillingen en opfordring til den unge kunst om at gå foran og indtage sin plads i traditionen og historiens gang ved at rendyrke og perfektionere sig selv efter alle kunstens regler. »Hvorfor vil vi gøre god Kunst?« spurgte Athos iltert og svarede: »For at befri os. For Smudset, som er den daarlige Kunst. Kunsten har sin Moral, som er – Pragt og Glæde og – Renlighed. Til Glæde for hvem? For Pallas Athene!« – dvs. for kampens og kunstens skyld.¹⁵

Giersings mantra om 'den gode kunst' skulle gå hen og få status af en slags æstetisk dogme og fast talemåde i *Klingen* og i markedsføringen af den tidlige modernisme herhjemme. Gelsted lånte således formuleringen i sit lille darwinistiske grundkursus i kunsthistorie »Til Orientering« (I: 3; 55) og genbrugte den året efter i sit stridsskrift *Ekspressionisme* der som et evolutionistisk modargument mod Salomonsens sygdomstese simpelthen gjorde modernismen til et spørgsmål om at ville den gode kunst.¹⁶ Vi har her en af de tidligste formuleringer af den ækvivalering af modernisme og kvalitet som blev et dominerende argument i 1960'ernes modernistiske litteraturkritik og læsepædagogik herhjemme.¹⁷

Giersings sidste bidrag til andet nummer var den berømte og ofte citerede samling aforismer som basunerede hans malerpoetik ud i sloganform: »Rammens Kant er Billedets stærkeste Virkning«, »Naturen er intet, Billedet af den alt«, »Alt nyt er godt, fordi alt godt er nyt«, »God kunst er altid national. National Kunst er altid daarlig« m.fl. (I: 2; 34). Disse prototypisk modernistiske formuleringer af kunstens suveræne autonomi ramte stemningen i *Klingen* på kornet og har i kunsthistorien nærmest fået skriftstedsstatus. Samtidig blev de en vigtig stilistisk inspiration for den senere efterkrigstids kulturradikale måde at både tæn-

ke og argumentere på. I sit berømte essay om »Kubismens politiske indhold« fra 1930 varierede PH således Giersing i udsagnet »Al god kunst er realistisk. Al realistisk kunst er dårlig«. ¹⁸ Det er tankevækkende at det var en åndsaristokratisk kunstnerstype som Giersing der med den mest koncise prosa i bladet var med til at forme eftertidens kulturradikale frispreg, mens Gelsteds og Henningsens bidrag til sammenligning var skrevet i en mere studentikos prosastil. Også den moderne ortografi med små begyndelsesbogstaver som i 20'erne skulle blive et så vigtigt varemærke for signaturen PH, initieredes i øvrigt i *Klingen*, dog ikke af de unge radikaler, men af den ældre og adelige Danneberg-Samsø (I: 2; 20).

Det blodrøde, tredje nummer fra december 1917 cementerede Giersings status i gruppen ved at være et decideret temanummer, indledt af mesterens eget berømte stykke kraftprosa »Til *Klingen*« (I: 3; 39) der med sine knaldende farver, eksploderende linjer og drøm om evig legemsartikulation er den måske mest prægnante formulering af den danske ekspressionismes æstetiske program. De rigtige knaldfarver måtte det dog vente med i *Klingen*, hvis første årgang bortset fra de kulørte omslag domineredes af den sort-hvide grafiske kunst og fotoklichéernes gråtoner. Først med anden årgang åbnede bladet for alvor op for farvelitografier og dermed mere repræsentative prøver på ekspressionismens særlige koloristiske billedstil. Giersings koloristiske proklamationer måtte i det perspektiv enten læses som performative udsagn i deres egen ret eller som stedfortrædende ekfraser over den kunst som kunne ses på udstillingsstederne i København i 1917-18.

Sideløbende med den monomane, modernistiske tale om at rendyrke og rense 'den gode kunst' foregik der dog også i første årgang en mere åben og eklektisk afsøgning af alternative inspirationskilder for den unge kunst i *Klingen*. Fra fjerde nummer iværksattes således en lille serie af didaktisk anlagte artikler der satte sig for at revurdere kunstens forskellige discipliner og hermed at markere et positivt alternativ til den udskældte undervisning ved akademiet. I »Om at male« (I: 4; 68-73) fremlagde maleren Albert Naur en højstemt kubistisk fremtidsvision om en kunst på omgangshøjde med den moderne tids teknologiske vidundere og massebevægelser, idet han samtidig foreslog at omlægge akademiet til en moderne polyteknisk fagskole med materialekundskab i centrum. Og i »Lidt om at tegne« (I: 5; 88-89) opfordrede Salto til fordomsfrit at tage ved lære af populære udtryk: tobakstræsnit, avisbilleder, børnetegninger, plakater og etnografika. Den polytekniske linje fulgtes op i kon-

servatoren Emil Petersens artikel om »Teknik« (I: 9-10; 162-68), mens Poul Henningsen fik sin debut i *Klingen* med en artikel om plakaternes æstetiske og praktiske muligheder i byrummet (I: 9-10; 170-71). Samtidigens storpolitiske emne, verdenskrigen, blev i foråret 1918 genstand for et selvstændigt temanummer (I: 8) der på kynisk futuristisk maner fejrede krigen som rent æstetisk anliggende og inspiration. Interessen for alternative anti-akademiske inspirationskilder kulminerede med sommernummeret (I: 9-10) der indeholdt en række eksempler på og bidrag om bl.a. »Negerkunst og Barnekunst« (I: 9-10; 186) foruden et portræt af den modernistiske naivist Henri Rousseau (I: 9-10; 174-78). Andre forholdt sig mere skeptisk til denne åbenlyse flirt med det primitive, fx den norske maler Alf Rolfsen der i artiklen »Feticher og Fotografier« (I: 11-12; 199) vendte sig sarkastisk imod specielt fascinationen af 'negrene' og i stedet plæderede for skønhedsværdien i den 'hvide' kulturs egne frembringelser såsom luftfotos og pressefotos af maskiner og industrikomplekser. Det er imidlertid karakteristisk at hverken fotografiet som dokumentarisk genre eller den senere avantgardistiske hofgenre fotomontagen fandt anvendelse i *Klingen*.

2. årgang – ekspansionsplaner og politiske undertoner

Ved indgangen til anden årgang gennemgik bladet en radikal forandring. Formatet ændredes til folio (30x40 cm) i dyrt kvalitetspapir, og antallet af grafiske originalbidrag og farvelitografier opgraderedes til fast 4-5 per nummer, samtidig med at prisen mere end fordobledes.¹⁹ Ambitionen var at gøre *Klingen* til en »smuk Billedbog« (II: 1; 225) ligesom der i lanceringen blev slået på originalitets- og samlerværdien af bladet der nu i hele sit udstyr henvendte sig eksklusivt til et publikum af kunstsamlere og -mæcener. Modellen for ændringerne var også denne gang forbilledet *flamman* som efter et stort underskud i første årgang havde måttet omlægges til årbog i 1918, hvilket reelt efterlod *Klingen* som det eneste blad af sin art i Skandinavien – en situation man altså reagerede på ved at låne konkurrentens format og ligeledes fremover prioritere bidrag fra svenske og norske malere som Isaac Grünewald, Otto Sköld, Alf Rolfsen og Per Krogh. Hermed kunne *Klingen* lanceres som et skandinavisk kunstblad, og første nummer af årgangen udsendtes i 1000 ekstra »Prøvenumre« som reklame beregnet på det skandinaviske marked.²⁰

Sideløbende med ekspansionsplanerne var det med anden årgang at bladet for alvor udviklede sin egen særegne billedstil, idet de modne modernister af Giersing-årgangen gav plads for den helt unge generation af malere fra efterårsudstillingerne 1917 og 1918. Det plakatatagte storformat var som skabt til den særlige naivistiske blanding af formel stilisering og koloristisk forenkling som blev til ekspressionismens dominerende figurstil hos fx Karl Larsen (II: 4; 282) og Svend Johansen (II: 5; 290), samtidig med at det også rummede muligheder for abstrakt-kubistiske udtryk som nature morte og formstudier af Olaf Rude (II: 5; 294) og Lundstrøm (II: 8; 343). Endelig fandt også Lundstrøms berømte kæmpekvinder i den karakteristisk 'krøllede' figurstil en passende boltreplads i *Klingens* folioformat (II: 10-12; 370).

Også tekstsiden undergik en forandring med det nye stofkrævende format – således at de koncise kortformer à la Giersing gradvist veg pladsen for længere, mere ræsonnerende kritiske bidrag. Skandalen ved efterårsudstillingen i 1918, hvor specielt Lundstrøms 'pakkassebilleder' stod i centrum, var det naturlige omdrejningspunkt for andet nummer der foruden støtteerklæringer på lederplads af Danneskjold-Samsøe og Giersing (II: 2; 243) også indeholdt det obligate modangreb på pressen, eksekveret polemisk over en helside af Henningsen (II: 2; 256) der hermed for alvor markerede sig som den nye mand på holdet. Sophus Claussen greb diskussionen af den unge kunsts manglende naturalisme mere subtilt an ved i en »Overvejelse« at minde om H.C. Andersens collager af stoflapper og avispapir og dermed opfordre publikum til at se mere velvilligt på stofudvidelsen i det unge maleri (II: 2; 234). Med Carl Julius Salomonsens foredrag om 'dysmorfismen' i januar 1919 blussede denne diskussion op i en hidsig offentlig debat, – en debat der i *Klingens* spalter hurtigt tog en mere principiel og erkendelsesteoretisk drejning.²¹ Udgangspunktet var her i første omgang Gelsteds oversættelse af de franske kubister Jean Metzinger og Albert Gleizes skrift *Le cubisme* fra 1912 (II: 4; 276-80; II: 5; 292-93) der fremsatte en række erkendelsesteoretiske postulater om det kubistiske formsprog som manifestationer af præeksisterende idéer i kunstnerens indre. Denne platoniske forklaring på den kubistiske og ekspressionistiske kunst bød omgående på indvendinger fra akademi-docenten Vilhelm Wanscher (II: 5; 293-95), hvilket tvang Gelsted og Henningsen ud i en præcisering af deres synspunkter i en række bidrag og replikker (II: 4; 283; II: 5; 295; II: 5; 304) som igen åbnede nye diskussioner også internt i det modernistiske miljø, bl.a. med kunstsamleren og lægen Oluf Thomsen (II: 5; 296-303; II: 10-12; 375) og filosofen

Arnold Christensen (III: 1; 430). Med filosofiske og kvasividenskabelige argumenter forsøgte Gelsted her at udvikle en moderne, antinaturalistisk kunstteori på rationelt grundlag og fandt til det formål støtte i Kants teori om erkendelsens aprioriske former og den æstetiske doms almengyldighed. Ved at begrunde kunstens formelle eksperimenter i selve erkendelsens struktur og »Bevidsthedens syntetiske Enhed« (III: 1; 431) fremlagde han her et magtfuldt psykologisk modargument til Salomonsens sygdomstese.

De alenlange filosofiske diskussioner i knastør prosa leverede det tiltrængte faglige fyld til det stofhungrende format, men stod samtidig i pudsig kontrast til den farverige og løsslupne stil i de grafiske bidrag af Salto, Lundstrøm, Larsen og Johansen. Samordningen mellem ord og billede var på den måde ikke så klar som i første årgang, men på et mere symbolsk plan bidrog netop Gelsted og Henningsens kunstteoretiske artikler til at *Klingen* i løbet af årgangen kom til at fremstå som en fasttømret kunstnergruppe med eget program og fast tilknyttede kritikere. Specielt Henningsen forsøgte her at overtage den stilling som ekspressionismens chefteoretiker der i første årgang havde tilhørt Giersing. I den egenskab stod han også for en yderligere, vigtig præcisering og profilering af *Klingens* æstetiske og kunstpolitiske position vis a vis Herwarth Waldens berlinske avantgardeorgan *Der Sturm* og den tyske og internationale ekspressionisme der udgik herfra. Hvor *Der Sturms* besøg i »Edderkoppen« i efteråret 1917 i første årgang havde fået *Klingens* og Giersings principielle, om end beherskede opbakning, var tonen en ganske anden året efter, da Henningsen over en helside hudflettede Waldens aktuelle show af *International Kunst. Ekspressionister og Kubister* i København (II: 3; 272).²² Henningsen hæftede sig her først og fremmest ved »Talentløsheden« og den »slette Smag« i specielt den tyske (og svenske) sektion på udstillingen:

Man har her igen rig Lejlighed til at undres over, hvor højt hævet fransk Kunst er over tysk og svensk, og man sætter sig atter til at fundere over, hvor meget mon Kunsten er afhængig af det store Folk (...) Jordbunden er afgjort ugunstig for talentfulde Malere i Tyskland.

Denne militante, 'Entente'-agtige affejning af Waldens bestræbelser på at gøre Berlin til nyt vækstcentrum for moderne kunst i Europa var den første af en række små markeringer i *Klingens* anden og tredje årgang

som forsvarede og skærpede bladets ‘franske’ profil over for alt der – som fx Kandinskys abstrakte maleri – kunne associeres med Tyskland.

Kulturradikal avantgarde?

Et springende punkt i en historisk kontekstualisering af *Klingen* er bladets status i forhold til kulturradikalismen – traditionen fra Georg Brandes og det moderne gennembrud over 30’ernes venstreradikale *Kulturkampen* til 50’ernes og 60’ernes nyradikalisme, hvorfra termen stammer.²³ Selvom der er tradition for at opfatte *Klingen* som et led i rækken af radikale kulturtidsskrifter, er det ikke en forbindelse uden visse problemer og åbenlyse modsætninger. Når Salto lancerede *Klingens* opgør med den hjemlige kunsts magtcentre som et opgør med naturalismen, lå der heri også principielt et opgør med den æstetik Georg Brandes og hans kunsthistoriske læremester Julius Lange havde stået for at indføre i Danmark; og logisk nok var ekspressionismens argeste kritiker Salomonsen netop en af Brandes’ gamle frontkæmpere fra det moderne gennembruds dage som blot reagerede ud fra radikalismens gamle, naturalistiske normer.

Når *Klingen* på trods af dette æstetiske modsætningsforhold til den klassiske radikalisme alligevel ses som led i traditionen, er det selvfølgelig først og fremmest fordi det var her Henningsen og Gelsted slog deres folder, men heller ikke denne sammenhæng er helt indlysende – andet end i den rent overfladiske personalhistoriske forstand at de to senere udviklede sig til fuldblodsrepræsentanter for den radikale tradition.²⁴ For nok blev der i *Klingen* tænkt i ‘internationale perspektiver’, men bladet kan på ingen måde siges i alvorlig grad at være tynget af nogen ‘social samvittighed’ – for at parafasere Elias Bredsdorffs berømte standarddefinition af kulturradikalisme. *Klingen* var først og fremmest et kunstblad og var ikke ude i nogen kulturkritisk mission hverken i brandesiansk eller senere PH’sk forstand. Et senere PH’sk nøglebegreb som ‘kultursammenhængen’²⁵ glimrede generelt ved sit fravær i den teoretiske diskussion af ekspressionismen, bestemt som denne var af Gelstedes erkendelsesteoretiske og filosofiske interesser snarere end af sociologiske perspektiver.

Og ej heller en senere kulturradikal kardinaldyd som pacifisme vækker nogen genlyd i sammenhængen. I hele sin fremtoning var *Klingen* snarere tværtimod præget af en naiv og lettere bedaget, æstetisk milita-

risme som fik sit ultimative udtryk i krigsnummeret – med Saltos ekstatiske førkrigsreportage fra Paris »14. Juli« (I: 8; 139) og Bønnelyckes kynisk umodne »Hymne« til kanontordenen (I: 8; 145); og også efter krigsafslutningen buldrede den martialske 'falanks'-retorik ufortrødent videre i *Klingens* energiske forsvar for den unge kunst.

Uanset disse mulige indvendinger er det dog et faktum at de fleste kulturradikale ser *Klingen* som en vigtig del af arven og som en forløber for 30'ernes og eftertidens kulturradikale frisind på samme måde som fx Lundstrøms montager og berømte kæmpekvinder kan opfattes som 'frigørende' eller 'demokratiske' i deres opgør med klassiske æstetiske konventioner.²⁶ Et interessant tidligt bidrag til denne kulturradikale avantgardeudlægning var Henningsens principielt anlagte anmeldelse af Larsen, Lundstrøm og Aage Wibolts fællesudstilling i Ovenlyssalen i foråret 1919 i artiklen »Om Kunst og Skønhed« (II: 8; 352) som påkalder sig interesse ved at være et af de ganske få steder i *Klingen* hvor de unge radikale selv direkte knyttede forbindelsen til Georg Brandes. Som grund til sin begejstring for Lundstrøm og Larsens bidrag til udstillingen fremhævede Henningsen her »Kraften og Elegancen i Maaden, hvorpaa de aktuelle Problemer blev sat under Debat«, hvormed de unge maleres bestræbelser blev sat i forbindelse med Brandes' berømte fordring til en 'levende' litteratur fra *Hovedstrømninger*.²⁷

Samtidig stod det dog også klart at der her var tale om en ganske anden type 'problemer' end i det moderne gennembruds sociale og politiske problemlitteratur. Helt konkret sigtede formuleringen til Larsens forsøg på via farven at lade baggrund træde frem i forhold til figuren i billedet og til Lundstrøms udvidelse af paletten med uskønne, tredimensionale genstande der gik skridtet videre og vendte vrangen ud på maleriets traditionelle, perspektiviske dybdeillusion. Henningsen så først disse formelle greb i tilknytning til Giersings æstetiske direktiver om at skønheden ikke er kunstens mål, og at rammen er billedets stærkeste virkning, men udlagde dem herefter i sit eget særlige vokabular – som »Inkommensurabilitets-Virkningen« mellem heterogene materialer og »Sammenhængen« mellem figur og grund i billedfladen. Og i selve afkaldet på konventionel skønhed og virkelighedsillusion så han i de unge maleres eksperimenter en søgen efter den dybere sandhed i kunsten: »Sandheden om de Elementer hvormed der arbejdes«.

I disse spæde forsøg på frigørelse fra Giersings begrebsapparat lå ansatser til en anden måde at se på maleri på end den autonomiæstetik der havde domineret *Klingens* første årgang. I afslutningen på artiklen vendte

Henningsen sig således imod den modernistiske opfattelse af ekspressionismen som 'kolorisme' til fordel for et synspunkt der i moderne begreber kan betegnes avantgardistisk:

Det skulde jo nu være fastslaaet, at Kolorering ikke er en selvstændig Virksomhed og at det ideale Billede er det smagsmæssigt neutrale, det klare og logisk opbyggede, det umenneskelige Værk forsaavidt som det er en Utopi. Med andre Ord, det uopnaaelige Maal for Kunst som for Videnskab er den rene Abstraktion, hvis Tomhed vi ikke behøver at frygte.

Hvad skulde det ellers være (II: 8; 352).

Henningsens utopi om en moderne, 'sand' og 'abstrakt' kunst fri for stil, smag og subjektivt menneskeligt indhold kommer her tæt på synspunkter som i de samme år forfægtedes af den russiske konstruktivismes teoretikere og som i den unge sovjetstat lå til grund for omlægningen af de klassiske kunstakademier til polyteknisk orienterede fagskoler for 'anvendt' kunst og 'kunstnerisk kultur'.²⁸ I de følgende numre konkretiserede Henningsen sin idé om denne abstrakt umenneskelige kunst – bl.a. i diskussion med Oluf Thomsen som i sit forsvar for ekspressionismen havde slået på helt anderledes subjektivistiske argumenter. Henningsen lagde for med i »Betragtninger om Kunst« (II: 9; 356-58) at forsøge at nå til en almen definition af kunst som rakte dybere end den 'dekadent' skønhedsmæssige, den skiftende smag og stiludvikling, idet han stillede disse flygtige variabler over for den varige, 'ikke villede' og derfor 'sande' skønhed i naturen og i funktionsbestemte brugsredskaber og ingeniørarbejder. Samtidig lagde han afstand til Thomsens romantiske forsøg på at gøre den »menneskelige Følelse« til målestok for kunst med den begrundelse at denne savnede udviklingsmuligheder:

Det er galt at stille den menneskelige Følelse op som Betingelse for Kunstdydelser, fordi Følelseslivet stort set ikke ejer nogen Mulighed for Udvikling. Kultur og Forfinelse er blot en Tilspidsning af Følelsen. Raahed og Godhed indtager den samme Plads som altid. Det erotiske Liv har ikke udviklet sig i Intensitet igennem Tiderne, hvorfor da kæmpe i dette døde Stof. Hvis Maalet er at udtrykke den stærkeste menneskelige Følelse, saa er Kunstens Maal naaet med Negerskulpturen, og vi kan opgive Bestræbelserne (II: 9; 359).

‘Dekadencen’ – som han benævnte den aktuelle kulturtilstand – lå først og fremmest i manglen på »kunstnerisk Viden« – en situation han så som et resultat af den romantiske geniæstetiks indflydelse: dyrkelsen af den individuelle kunstneriske personlighed på bekostning af kunstens almene, materielle og håndværksmæssige grundlag. I artiklen »Forøget Viden« (II: 10-12; 376-79) udfoldede han dette synspunkt, idet han på bedste brandesianske maner efterlyste at kunsten igen indtog sin plads i »Kulturbestræbelserne«. Han antydede her samtidig for første gang sit eget ideal om en genrejsning af en »kunstnerisk Kultur« – som en utilitaristisk genindsættelse af kunsten i en kulturel brugssammenhæng med forbilleder i middelalderens og renæssancens håndværksæstetik og tætte bånd mellem kunst og videnskab.

Den systemkritiske brod i disse tidlige bidrag til 20’ernes kulturradikale æstetik blev helt tydelig i Henningsens bidrag til »Akademistriden« – den offentlige debat som opstod da kunstakademiet i 1920 skulle nybesætte alle sine tre malerprofessorater, samtidig med at uddannelsen som helhed var genstand for en ministeriel kulegravning. Hvor Salto, Lundstrøm og Johansen her gik i brechen for deres tidligere lærer og miljøets foretrukne kandidat P. Rostrup-Bøyesen ud fra en strategisk analyse af striden som en mulighed for at vinde institutionelt terræn for den nye kunst (III: 10-12; 583), anlagde Henningsen en fundamentalt anderledes betragtning idet han pure afviste at diskutere personspørgsmål og i stedet brugte striden som en kærkommen anledning til at rejse en mere principiel diskussion af akademiets eksistensberettigelse (III: 3; 458-59).

Allerede i foredraget »Om Studieplanen for den moderne Kunstner« (III: 1; 422-26) havde han advokeret for en reform af arkitektuddannelsen med fokus på ‘det almene’ – håndværket – i kunsten. Herved forstod han ikke bare en teknisk, men også en bredere videnskabelig og social fundering af faget: »Vi forlanger en Anstalt, som docerer alle de tekniske, økonomiske og sociale Videnskaber, som giver os Grænserne, hvorimellem Arkitekturproblemet maa løses«. I samme omgang slog han til lyd for en udvidelse af det etablerede, »sensualistiske« kunstbegreb til fordel for en bredere definition af kunstneren som »den, der arbejder med æstetiske Spørgsmål« – en definition der således inkluderede »Objektivisten«, dvs. kritikeren Henningsen selv, ligesom den mere principielt lagde op til en ophævelse af skellet mellem ‘anvendte’ og ‘frie’ kunster. I manifestet »Akademiets Nedlæggelse« (III: 2; 444) sammenfattede Henningsen nu sit synspunkt i et forslag om en polytek-nisk omlægning af malerskolen til en moderne maleruddannelse med

undervisning i teknik, kemi og tegning på et så alment grundlag som muligt. Arkitektskolen skulle som led i samme plan udskilles og flyttes til teknisk skole, hvorefter Charlottenborg kunne overdrages til almen-nyttige boliger.

Med Henningsen som selvbestaltet »Feltherre« – et udtryk han selv brugte om sin kritiske rolle i forhold til den nye kunsts »Soldater« (II: 9; 356) – nærmede *Klingen* sig i anden og tredje årgang hvad man i tilknytning til den samtidige russiske konstruktivisme og Peter Bürger kan betegne som en avantgardistisk position. Hvor strategien for Salto og Giering gik ud på en modernistisk erobring af den etablerede kunstinstitution, havde Henningsens kritiske indsats fra starten denne subversive og sandt utopiske tendens som ikke blot handlede om at en ny generation skulle indtage parnasset, men sigtede mod en fundamental omkalfatring af kunstinstitutionen og en funktionel omvurdering af selve kunstbegrebet. Det er tankevækkende at han i denne proces flere gange diskret påkaldte sig Brandes og altså så avantgardekunsten som en historisk ajourføring af 1870'ernes radikalisme – i en situation hvor naturalismen var stivnet til akademisk kanon. Det er nok tvivlsomt hvor mange af 'soldaterne' blandt malerne der kunne følge feltherren i hans abstrakte ræsonnementer, men det er vigtigt at fastholde at denne teoretiske refleksion, hvori man i embryonal form finder mange af den senere kulturradikalismes kernebegreber ('funktion', 'kulturbestræbelse' osv.), havde sit konkrete udgangspunkt i malerkunsten – i materialeoplevelsen og -chokket over Lundstrøms stofmontager i 1917-1918.

Økonomiske problemer og retræte

Et nærliggende spørgsmål i forhold til et så eksklusivt og dog relativt levedygtigt blad som *Klingen*, er: hvordan kunne det løbe rundt, hvem betalte? – Når ekspressionismen overhovedet, på trods af massive folkelige protester og afvisninger fra kunstlivets etablerede institutioner, kunne slå igennem og udvikle sig til et miljø, må det ses i sammenhæng med de almindeligt gunstige vilkår for kunsten i krigsårene herhjemme som betød at unge eksperimenterende malere som Larsen og Lundstrøm faktisk fik solgt mange af deres billeder. Blot var aftageren ikke statens kunstmuseum der var sen til at opfange kvaliteterne i modernisme- og avantgardekunsten,²⁹ men derimod fremsynede private samlere og kunsthandlere

som grosserer Christian Tetzen-Lund og ingeniøren og politikeren Johannes Rump som i den unge kunst så et spændende investeringsobjekt.³⁰ Den unge kunsts udstrakte uafhængighed fra statslige autoriteter, men omvendte pekuniære afhængighed af privat storkapital har imidlertid bidraget til eftertidens populære opfattelse af ekspressionisterne som villige 'gøglere' for borgerskabet.

Det økonomiske grundlag for opstarten af *Klingen* var den arv Salto skød ind i foretagendet, og som man ikke kender størrelsen af. Der ydedes ikke honorarer for bidrag, så udgifterne lå alene i fremstillingen af bladet. Opjusteringen til kunstbogsformat var imidlertid en så stor økonomisk satsning at bladet i løbet af anden årgang oparbejdede et samlet underskud på 7000 kr. – hvilket var mere end Salto kunne tage på sig. Samtidig havde redaktørerne problemer med at følge udgivelsestempoet og specielt knob det med at skaffe fagligt og litterært stof til bladet. I maj 1919 diskuterede Salto og Gelsted således muligheden af ligesom *flamman* at omlægge *Klingen* til årbog,³¹ men de endte med at fastholde tidsskriftformen, idet de dog stadig oftere måtte gribe til dobbelt- og tredobbeltnumre. Den fordyrede abonnementspris og den uperiodiske udgivelsesfrekvens betød et stop i tilgangen af nye abonnenter, således at bladets vigtigste indtægtskilde i anden årgang lå i eftersalget af de indbundne udgaver af første årgang.³² For at stive finanserne af, greb den entreprenante og altid opfindsomme Salto til en række nye initiativer og videreudviklinger af kunstbogs-konceptet. I foråret og sommeren 1919 lanceredes således to markante bogudgivelser. I maj kom Gelsteds *Ekspressionisme* i en ekstraordinær luksusudgave i 25 eksemplarer på imiteret japanpapir med farvelitografi af Salto og et ikke hidtil offentliggjort originallitografi af J.A. Jerichau til en pris af 100 kr., og i november fulgte Alf Larsens *Digte* med fem originalraderinger af Salto i 60 nummererede og signerede eksemplarer på hollandsk papir til den nette sum af 200 kr. Sidstnævnte blev i »Lighed med Subskriptionsskik i gamle Dage« tilbudt abonnenterne der som prænumeranter ville få deres navn indført i udgaven (II: 9; 368), hvormed de som Salto udtrykte det, kunne vinde sig et »billigt Mæcenat«.³³ Med disse bibliofile formater henvendte *Klingen* sig eksplicit til ekspressionismens mondæne nærmiljø af mæcener og samlere, idet der i subskriptionsindbydelser blev slået på originalitets- og raritetsværdien af de frembudte bogværker og på muligheden af hermed offentligt at kunne skilte med sin støtte til den unge og progressive kunst.

På trods af disse initiativer var *Klingen* i sensommeren 1919 imidlertid

i en så dårlig økonomisk situation at bladet reelt stod over for lukning, og det var kun takket være en generøs intervention fra en endnu større mæcen at tredje årgang overhovedet blev ført i gennem. En københavnsk vekselerer, William Gasmann, tilbød på Henningsens foranledning at dække 5000 kr. i »blankt Underskud« for den kommende årgang, hvilket var et tilbud Salto og Gelsted ikke mente de kunne afslå.³⁴ Tredje og sidste årgang udkom således i realiteten på en glad giver og generøs børspekulants nåde. Samtidig med kapitalindsprøjtningen gennemførtes den funktionelle forstærkning af redaktionen med redningsmanden Henningsen som fra sit nyoprettede arkitektkontor overtog ekspeditionen af bladet, Bønnelycke der skulle være *Klingens* mand over for pressen, og Danneskjold-Samsøe der med sin adelige baggrund mentes at kunne optræde med den fornødne autoritet over for trykkeren Christian Cato. Formatet justeredes en tomme ned og man genindførte det billige papir og de kulørte omslag fra første årgang.

Hermed var scenen sat for *Klingens* tredje årgang der imidlertid nærmest fra første nummer blotlagde det andet og mere prekære ressourceproblem som lå i manglen på fagligt og litterært stof. Mens »De fire« ufortrødent fortsatte med at fylde billedsiden, var det et konstant hiv at skaffe tekstbidrag hjem. Denne situation hang indirekte sammen med den generelle stemning af afmatning og retræte som prægede det kunstneriske miljø i årene efter krigen, hvor København hurtigt mistede den status som 'Nordens Paris' den havde haft i krigsårene.³⁵ Efterårsudstillingen 1919 var således en tam affære som kun fik en meget kort og lakonisk kommentar med på vejen (III: 1; 420) og som ikke gav næring til hverken offentlig polemik eller teoretisk debat. Som en enmandshær fortsatte Henningsen med at fremlægge sine planer for en reform af arkitektuddannelsen i stadig mere detaljerede bidrag (III: 9; 552-64; III: 10-12; 570-76), men heller ikke disse fortsat meget teoretiske bidrag indbød øjensynligt til diskussion. I andet nummer forsøgte Gelsted med en kollektivanmeldelse af en række nyere bogudgivelser at lancere litteraturkritik som stofområde i *Klingen* (III: 2; 437-38), men det var et initiativ der ikke blev fulgt op. Eneste varige redaktionelle fornyelse i årgangen var den faste klumme »Gabestokken« som løbende holdt rettergang over stort og småt inden for kunstmiljøet og dermed overtog lidt af funktionen fra de ledende artikler i første årgang. I enkelte glimt lykkedes det her Salto at mobilisere tonen fra første årgang, bl.a. i en kommentar til præsentationen af dansk kunst ved Stockholmdstillingen i efteråret 1919, hvor »De fire« på vegne af »Landets kunstneriske Prestige« tog til orde

mod hvad de opfattede som en biedermeieragtig fremstilling af dansk kunst: »husker De Danmarkshistorien: Vi er af Vikingslæg! Vort Flag er fyrigt og vore Sange stærke. Vore Forfædre underlagde sig Nordeuropa, vi er af Erobrernes haarde Stof. Her er Traditionen i vort Folk. Den, der ikke forstaar dette, bør tie og skamme sig« (III: 1; 447). Men generelt var der langt mellem de slagkraftige paroler og visionære udbrud i tredje årgang der som helhed stod i retrætens tegn. I fraværet af nyt stof trak man i stedet på de gamle ressourcer i form af oversættelser af bl.a. Van Gogh (III: 6-7; 510-15) og Cézannes breve (III: 9; 541-45) og Matisse's værkstedsoptegnelser »Notes d'un peintre« fra 1908 (III: 8; 530-33), hvortil kom decideret klassicerende bidrag som da Vincis aforismer (III: 6-7; 502-505) og Gelsted's introduktioner af Kant (III: 3-4; 466-70) og Leon Battista Alberti (III: 8; 528-29), hvilket forstærkede billedet af *Klingen* som et organ der var ved at have udtømt sin rolle.

I lyset heraf var det en logisk beslutning ved udgangen af tredje årgang at lade bladet gå ind og i stedet føre *Klingen* videre som malergruppen »De fire«. Ud ad til fastholdt redaktionen dog den rent pekuniære begrundelse – de stigende fremstillingsomkostninger –, da *Klingens* sidste nummer værdigt tonede ud med en sidste hæder til de »Soldater« der ikke havde svigtet appellen, i sikker forvisning om at eftertiden ville forstå at vurdere indsatsen (III: 10-12; 604). I januar 1921 slog »De fire« dørene op til deres første udstilling, og ved efterårsudstillingen i 1921 stod malerne fra *Klingen* for en magtfuld manifestation af den nye kunsts dekorative anvendelsesmuligheder gennem totaludsmykningen af en række rum i samarbejde med senere bannerførere for dansk funktionalisme som Ivar Bentsen, Thorkild Henningsen, Kay Fisker og Poul Henningsen.³⁶ »De fire« bosatte sig herefter i den sydfranske kunstnerkoloni Cagnes sur Mer, hvor de opholdt sig det meste af 20'erne, samtidig med at de fastholdt deres greb om det hjemlige kunstliv gennem jævnlige udstillinger i København og udgivelsen af de årlige grafiske mapper. De øvrige soldater fra *Klingen* fortsatte deres aktiviteter i mellemkrigstidens næste bølge af unge radikale tidsskrifter, O.V. Borchs *Buen* (1924-25), Gelsted's *Sirius* (1924-25), Anton Hansens *Clarté* (1926-27) og Poul Henningsens *Kritisk Revy* (1926-28). *Klingen* var på den måde ikke blot et vækstcenter for den tidlige modernisme, men også en vigtig sociologisk forudsætning for dannelsen af 20'ernes og 30'ernes kulturradikale miljø.

Ekspérimentets grænser: litteraturen i *Klingen* – og uden for

Mens *Klingen* som kunstblad var en central aktør i det spændte københavnske kunstliv, levede den litterære redaktion et mere tilbagetrukkent liv i traditionel lyrisk afsondrethed i den lille fynske fiskerby Kerteminde. »Eksekutivkomitéen i Kerteminde« kaldte Bønnelycke Uttenreitter og »hans blege Sammensvorne« Gelsted – en karakteristik der vidner om den ikke blot geografiske, men i vid udstrækning også bevidstheds-mæssige afstand som lå indbygget i denne konstruktion – også efter at Gelsted i 1919 sluttede sig til Salto i København.³⁷ Den litterære redaktion opererede på solid afstand af kampråbene og sensationerne i metropolen og efter helt andre tidløse idealer. Her fandtes ingen luftige intentioner om at ajourføre dansk digtning med den seneste franske eller internationale mode, men derimod en selvbevidst litterat og digterspire med en klar mening om litteratur og litterær kvalitet. Den klassisk skolede Gelsted orienterede sig primært mod den ældre generation af etablerede provinsdigtere som Claussen, Thøger Larsen og Johannes V. Jensen og havde derudover et vigtigt lyrisk forbillede i den antroposofiske norske lyriker og tidligere anarkist Alf Larsen der i perioden opholdt sig i Danmark og fra starten blev tilknyttet bladet som en slags husdigter. De hyppigste bidragydere var foruden Gelsted og Larsen den nordjyske forfatter Johannes Buchholtz der bidrog med en række stilistisk meget forskellige digte og kortprosattekster; hertil kom nu de unge fremadstormende københavnerpoeter, først og fremmest Bønnelycke der debuterede med sin »Hymne« til krigsnummeret (I: 8; 145), og Fredrik Nygaard der fulgte trop i anden årgang.

Til de to grupperinger svarede to meget forskellige stilistiske udtryk. Hos Gelsted og Larsen var den poetiske grundmodus en jeglyrisk naturpoesi bygget op omkring fortættede sansninger, stærke billeddannelser og eksistentielle meditationer over årets og livets gang. Til denne type føjede sig også bidragene fra de nynorske »Landsmaalsdigtere« Olav Aukrust, Kristoffer Uppdal og Henrik Rytter som *Klingen* kom i kontakt med via Alf Larsen. Over for denne gruppe stod nu datidens poetiske superstjerne Bønnelyckes mere eksalterede modernisme der både kunne tage form af klangfulde Claussen-inspirerede heroiske vers som i »Klingen« (II: 10-12; 373) eller »Atlantis« (III: 8; 536) og mere talesprogsnære, Whitmann-inspirerede besyngelser af den nye tid og dens vidunderer som i »Hymne« (I: 8; 145) og »New York« (II: 9; 369). I sidstnævnte stilleje skrev også kollegaen Nygaard sine bidrag, herunder de hektiske

rejsedigte i anden årgang kulminerende med det rablende prosadigt »London« (II: 10-12; 390).

Den internationale avantgardepoesis paroler om at sætte 'ordene i frihed' – fra verset, den grammatiske syntaks og bogtrykkets sættekasser – anedes kun som en fjern kanontorden under datidens litterære eksperimenter herhjemme. Dansk digtning anno 1917-20 var ikke parat til den store strukturelle omkalfatring af den metriske formtradition der kunne føre poesien ajour med storbyens hektiske talesprog og modernitetens nye rytmer. Så selv i et avanceret organ som *Klingen* hørte eksemplerne på klokkeklare frivers uden bagvedliggende metriske skabeloner til sjældenhederne. En populær genre og løsning på konflikten blev i stedet det prosalyriske digt – en rummelig genre der kunne bruges til de forskellige formål. Eksemplerne i *Klingen* tæller således alt fra det 8-årige dansk-svenske vidunderbarn H.B.'s surreelle drømmesyner i første årgang (I: 3; 44) til Richard Gandrups patriarkalske moddigt til tidens kvindeemancipation i »Kvinde« (II: 4; 281) og fra Nygaards hektiske rejsebilleder i »London« til Gelsteds abstrakte og patosfyldte, eksistentielle naturpoesi i »Seks Digte« (II: 7; 328-29).

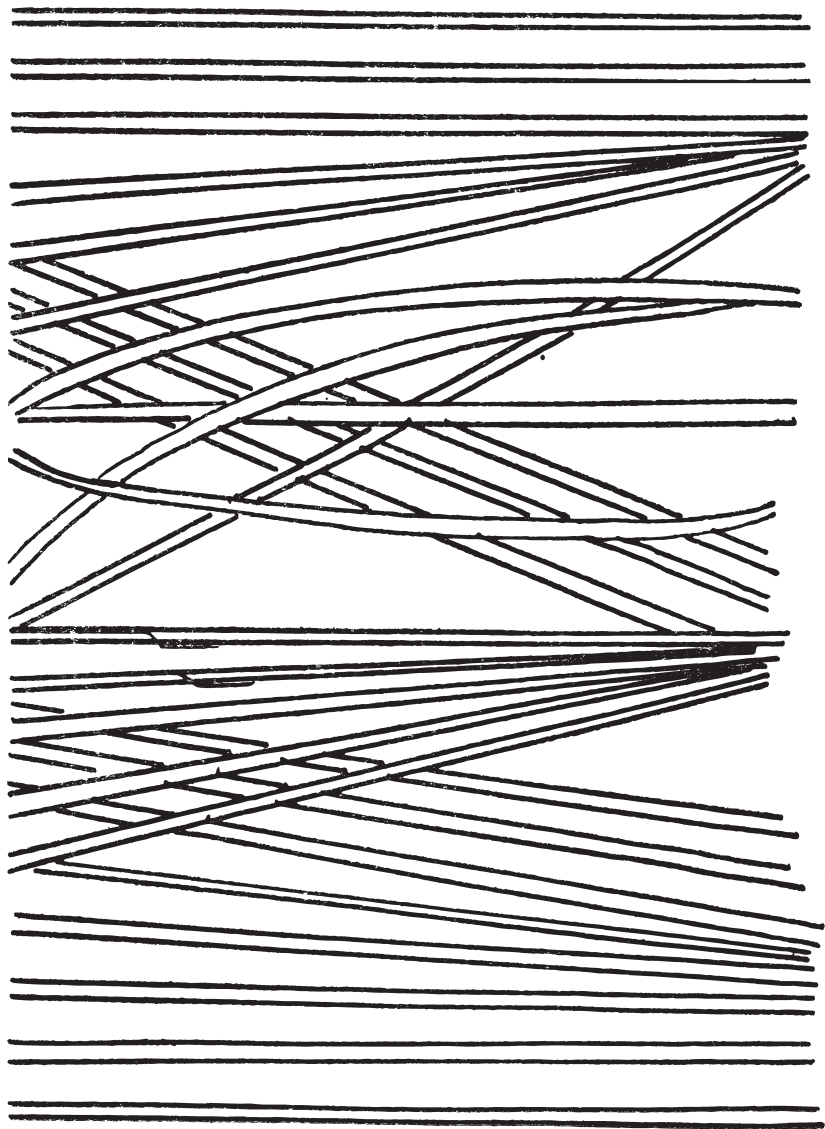
Det er et ofte fremhævet modernistisk paradoks at Gelsted på den ene side kunne være det unge maleris fremmeste teoretiker og samtidig optræde som en »reaktionens mand i det poetiske«. ³⁸ De indre modsigelser i Gelsteds særlige modernismeforståelse fremgår måske tydeligst af programskriftet *Ekspressionisme*, hvor han som »ejendommeligt eksempel« på fænomenet i litteraturen fremførte den berømte »Sulamith«-strofe fra Brorsons *Svane-Sang*. Det prototypisk ekspressionistiske ved denne strofe lå for Gelsted i den måde hvorpå digtet med sine særegne virkemidler: parallelisme, gentagelse og betydningsforskydninger, fremmanede virkningen »af Ekstase og transcendental (underbevidst) Sammenhæng«. ³⁹ I denne tidløse formel på poetisk ekspressionisme så han en pendant til malerkunstens stræben efter 'enhed' og 'indre sammenhæng' i billedet, og det var dette stilistiske ideal om formen og indholdets organiske sammensmeltning som udgjorde kernen i såvel hans ekspressionismebegreb som hans begreb om poetisk kvalitet i det hele taget. De mere specifikke præferencer i Gelsteds poetik fremgår af hans lille portrætartikel om kollegaen Alf Larsen i anden årgang (II: 10-12; 384) der som nordmandens lyriske forcer fremhæver hans besiddelse af »'de gamles Tone', Strenghed, Alvor, Struktur«:

Ingen har givet klarere, mere intenst oplevede Billeder af norsk Kyst og Hav end Alf Larsen. Men Naturen er for ham aldrig blot Natur, men altid Symbol, en Opfordring til at øve Mod, udfolde Pragt, et Sindbillede paa Sjælens Vilkaar og Forvandlinger. Hans Pathos er Ethos, hans Naturfølelse Aabenbaringer af Tankens og Viljens Problemer.

Antipoden til dette poetiske stilideal var den impulsive, overfladiske og højt profilerede Bønnelycke som på tærsklen til sidste årgang blev en del af *Klingens* redaktion. I et brev til Uttenreitter fra oktober 1919 redegjorde Gelsted for den redaktionelle udvidelse som han ikke mente skulle anfægte hans egen og »Eksekutivkomitéen«s magt over bladets litterære linje: »Jeg har foreslaaet Bønnelycke, at rent litterære Bidrag for Fremtiden gaar gennem dig, ham og mig. Paa den Maade beholder vi jo vort faste Tag i Bladets litterære Redaktion, da vi er født Stemmeflertal«. ⁴⁰ Reelt fastholdt Gelsted dermed sit jerngreb om *Klingen*, og Bønnelyckes indtræden i redaktionen kom ikke til at påvirke den litterære linje. Tværtimod tyder hans samtidige omtale af »Eksekutivkomitéen i Kerteminde« og »Uttenreiters blege Sammensvorne« på at han undertiden måtte kæmpe seje kampe for sig selv og sine københavnske digterkolleger Nygaard og Tom Kristensen.

Det er således karakteristisk at flere af de mest avantgardistiske tekstbidrag i *Klingen* ikke kom fra lyrikerne, men fra malere eller bidragsydere der på anden måde ikke gik over den litterære redaktions bord. Dette gjaldt som nævnt Giersings bidrag i første årgang, frem for alt det performative kernestykke »Til Klingen«. Det gjaldt dernæst journalisten og pariserkorrespondenten Andreas Windings oversættelse af Pierre Albert-Birots fonetiske »Digt til at skribe og danse« i artiklen »Vronn... Vronn...« (I: 6; 110) og maleren Per Kroghs futuristiske dramatekst i krigsnummeret »Nervøsitet. Skuespil i 1 Akt« (I: 8; 141-42). I begge tilfælde tekster der næppe havde passeret bladets litterære redaktion som selvstændige bidrag. Det samme gælder formentligt Bønnelyckes mest markante og originale bidrag til *Klingen*, de abstrakte banelegemer eller telefonledninger i det grafiske digt »Berlin« (I: 9-10; 183) som symptomatisk nok var et forsøg på at nedbryde grænsen mellem poesi og malerkunst. Til gruppen af tværæstetiske genrehybrider hører endelig også Dannelskjold-Samsøes koreografiske libretto til det simultane danseoptrin »Babel« for »26-30 unge piger i 12-16aars alderen« (III: 5; 491) til musik af komponisten Knud Jeppesen (III: 5; 486-87).

BERLIN

Emil Bønnelycke.

Bønnelyckes »Berlin« stammede ligesom figurdigtet »New York« (II: 9; 369) fra en aldrig realiseret samling visuelle, såkaldt »Dansende digte« som digteren planlagde til udgivelse i 1918.⁴¹ Af et udkast fra manuskriptet til samlingen kan man se at 'forlægget' for digtet oprindeligt var telefonledninger, men ved at lade rammen – billedets »stærkeste Virkning« – bortskære linjernes figurative forankring i telefonpæle og fatninger opnåede Bønnelycke den flertydige virkning der i stedet gør titlen »Berlin« til det semantisk strømførende i digtet. De ordløse, parallelle og krydsende linjer der ligner en nøgtern polyteknisk afbildning af en trafikal eller kommunikativ infrastruktur, kan nu ses som en abstrakt poetisk vision af de anonyme og retningsløse sociale relationer i den moderne storby – og anskuet på den måde bliver Bønnelyckes grafiske eksperiment faktisk et mere radikalt svar på Albert Naurs efterlysning af en moderne storbykildring end nogen af malerkollegerne på *Klingen* kunne levere. Digtet er i eftertiden blevet kanoniseret som et stykke visuel poesi der foregriber 60'ernes konkretisme.⁴² Derimod er det aldrig blevet læst i sin specifikke kontekst som var 'primitivisme'-nummeret (I: 9-10) og dermed hele den diskussion af rationalitet og irrationalitet, civilisationskritik og flirten med eksotiske kulturudtryk som negerfeticher og barnekunst, som pågik i slutningen af første årgang. I denne sammenhæng kan »Berlin« læses som et abstrakt argument – uden anstrøg af civilisationspessimisme eller melankoli – for skønhedsværdierne i den 'hvide' teknokultur – uden at udsagnet dermed nødvendigvis rummede nogen polemisk brod mod fascinationen af primitivisme og 'sort kunst': som Bønnelycke senere, efter sin konservative vækkelse i 20'erne, skulle blive en skinger racistisk modstander af. Selve motivet med et abstrakt-rytmisk flow af vandrette telefonlinjer genfindes i øvrigt som en central kamera-indstilling i »Cykel-Sangen« i PH's film *Danmark* (1935), hvor det danner et suggestivt dekorativt ikon på den kulturradikale urbanitets- og modernitetsbegejstring.

Til en kritisk behandling af *Klingens* litterære redaktion hører også en behandling af 'paralipomena', dvs. tekster der var tiltænkt trykning i bladet, men af forskellige årsager ikke blev det. De sparsomme arkivalier rummer her akter fra to berømte litteraturhistoriske eksklusionssager som kan bidrage med en ekstra belysning af bladets ambivalente rolle som vækstcenter i dansk modernisme. Den ene gælder den unge digter og kommunist Harald Landt Momberg som på et tidspunkt i 1919 fremsendte en samling abstrakt-rytmiske digte på frivers i futuristisk 'sprængt' syntaks, kraftigt inspireret af den tyske ekspressionisme omkring *Der*

Sturm.⁴³ Der var her efter Gelsteds reaktion at dømme tale om nogle af de digte der kom til danne første del af Mombergs eneste digtsamling *Parole. 33 expressionistiske digte* fra 1922 – digte der under sigende titler som »Komposition«, »Etude« og »Abstrakt komposition« forsøgte at nærme sig musik og billedkunst ved at rense sproget for konventionelle idéforbindelser.⁴⁴ En sådan cocktail var uspiselig for den lyriske klassicist og gallisk orienterede rationalist Gelsted der i en i dag berømt svarskrivelse udtalte den sviende dom over Mombergs eksperimenter:

Er det det tyske Svindlerblad Der Sturm, der har faaet Dem ind paa en saadan syntaktisk Dekomposition? – Maaske kunde De prøve at sende os Digte med syntaktisk Sammenhæng? Det kan jo ikke nytte, vi gør os bedre begavede end vi er, og dette her gaar over vor Forstand.⁴⁵

Også den unge Tom Kristensen indledte sin litterære løbebane med for-gæves at stemme dørklokker hos *Klingen*, om end der her intet belæg er for en konspirationsteori om en reaktionær redaktion der slog et ungt eksperiment ned. Kristensen fremsendte i januar 1920 en håndfuld digte, »5 i en semi-rytmisk Stil og 2 à Prosa«, fra den sagnomspundne, men aldrig realiserede samling prosadigte med den nietzscheanske titel »Den dansende Stjerne«.⁴⁶ At ingen af disse digte nogensinde blev set på tryk havde efter alt at dømme sin helt enkle årsag i digtenes svigtende kvalitet, men det har kompliceret historien at Kristensen i senere erindringer og interview alligevel valgte at bygge et modernistisk martyrium op omkring disse tidlige eksperimenter.⁴⁷ Sagen var kort og godt at *Klingen* var så længe om at svare, at Kristensen i mellemtiden kom på andre tanker og selv nåede endegyldigt at kassere idéen om en prosadigtsamling. I september 1920 fremkom afslaget fra Salto, og på det tidspunkt var Kristensen klar til at debutere med sin anderledes formsikre samling *Fribytterdrømme*. Han var da allerede godt i gang med at lægge afstand til denne eksperimentale del af sin produktion og syntes i sit svar til Salto nærmest taknemmelig over afslaget:

Prosadigte fører let til Johs. V. og det er et forbandet farligt Sted at havne eller også til hysterisk sprængt Sjæleri, som er lige så forbandet; (...) Det er den Opfattelse, jeg nu er kommet til, følgelig går jeg ikke rundt med sprængfarligt Had, fordi De og Klingens Redaktion er kommet til samme Resultat tidligere end jeg er.⁴⁸

Samtidig fremsendte han det store digt »Nyhavns-Odyssé« i velpoleret Claussen-stil og fast bunden form, hvilket blev hans adgangsbillet til allersidste nummer (III: 10-12; 587).

Det er symptomatisk at Gelsted og Kristensen som de med tiden toneangivende repræsentanter for den danske ekspressionisme begge så friverset som en farlig vej til fortabelse, 'sjæleri' og det der var værre, hvorimod de faste, bundne og rimede vers oplevedes som sikre garantier for rationalitet, kritisk klarsyn og eksistentiel ligevægt. Heri adskilte de to sig i princippet ikke så meget fra den erklærede antimodernist Carl Julius Salomonsen der på den bildende kunsts område blot havde stemplet enhver afvigelse fra traditionel (naturalistisk) formbehandling som patologisk. De to afsluttende eksempler markerer hermed en vigtig grænse for de poetiske innovations- og udfoldelsesmuligheder i *Klingen* ligesom de belyser hvorfor ekspressionismen herhjemme ikke førte til nogen omkalfatring af det lyriske system.

Afsluttende perspektiver

Det digitale gensyn med *Klingen* in extenso har belyst de mange paradokser og den særlige blanding af tradition og opbrud, fornyelse og reaktion, som kendetegner den tidlige modernisme og historiske avantgardes fremkomst i Danmark. Ekspressionismen er af eftertiden mest blevet opfattet som en kort brænding, et flygtigt og overfladisk stilfænomen som opstod på sikker æstetisk afstand af samtidens politiske virkelighed med et tilbud om forlystelse og eskapisme. En verdensfjern modernistisk formkultur der på bizar gullaschmaner slog sig op på krigen og som usikkert konjunkturfænomen var dømt til at gå i sig selv igen – kun efterladende sig ganske få 'varige' værker og eftervirkninger.

Nærværende studie i miljøet omkring *Klingen* har modificeret dette billede ved at vise at ekspressionismen ikke bare opstod i et lufttomt rum i splendid isolation fra den samtidige politiske virkelighed, men at samtidens politiske realiteter på flere punkter havde en direkte betydning for den form den tidlige modernisme antog i Danmark. Når fx den abstrakte kunst ikke fik en chance herhjemme, havde det at gøre med at abstraktionen af den hjemlige kunstneriske elite blev associeret med Herwarth Waldens berlinske propagandacentral *Der Sturm*. I datidens polariserede kultursemiotik betød det at abstraktionen som æstetisk princip hurtigt

blev omfattet af den udbredte modvilje mod Tyskland, en politisk motiveret modvilje der viste sig i Henningsens principielle nedvurderinger af tysk kunst i 1918 og som brød ud i lys lue i Gelsteds samtidige refusering af Mombergs digte. I sin fastholdte franske orientering var *Klingen* alt andet end et æstetisk autonomt eller politisk indifferent organ.

Den modernistiske optik som har ligget til grund for eftertidens kunst- og litteraturhistoriske behandlinger af perioden, gjorde boet op i varige hovedværker og blivende forfatterskaber, hvorfor historien om ekspresionismen ofte blev til historien om den store 'retræte' og de blokerede ambitioner og eksperimenter der gled ud af fokus. I modsætning hertil åbner avantgardebegrebet for en bredere kulturel kontekstualisering af det æstetiske nybrud der efter den æstetiske chokstart i 1917-20 blot antog andre og nye former end de snævert kunstneriske. Den avantgardistiske optik på *Klingen* som sociologisk gruppedannelse tilbyder her først og fremmest en indsigt i tilblivelsen af 20'ernes kulturradikale miljø som i de følgende år organiserede og artikulerede sig i en række nye fora og tidsskrifter.

Af de umiddelbare efterfølgere var maleren O.V. Borchs grafiske kunstblad *Buen* (1924-25) det der i såvel stof som form kom til at ligne *Klingen* mest, med Bønnelycke som en flittig bidragyder på litteratursiden. I dette forum bidrog han bl.a. med den overraskende lille nøglenovelle »Den hemmelighedsfulde Avis« som leverer en kærlig satire over miljøet og de redaktionelle procedurer bag *Klingen*.⁴⁹ I 20'ernes unge kunstmiljø fik *Buen* derudover en vigtig integrerende funktion, idet det genoptog den afbrudte forbindelse til *Der Sturm* og samlede repræsentanter fra 20'ernes nye, kommunistiske venstrefløj omkring Det Ny Studentersamfund (DNSS) som ellers – med Momberg som et godt eksempel – positionerede sig stærkt i modsætning til miljøet omkring *Klingen*. Gelsteds *Sirius* (1924-25) var til forskel herfra et mere traditionelt, belletristisk litteraturtidsskrift som primært kom til at repræsentere Gelsteds egne litterære interesser foruden at fungere som organ for den såkaldte 'livsanskuelsesdebat' der fulgte oven på krigen og ekspresionismen. Med *Kritisk Revy* (1926-28) dirigerede Henningsen tropperne ind på et nyt og afgørende område: arkitektur, byplanlægning og den 'anvendte kunst' som han havde formuleret sine tidlige konstruktivistiske teser for i *Klingen*.

Kulturradikalismen opfattes gerne som en speciel dansk opfindelse, men analysen af *Klingen* har vist hvordan væsentlige dele af 'bevægelsens' æstetik og tankegods opstod i tæt dialog og konvergens med strøm-

ninger i den internationale avantgarde. Avantgardebegrebet tilbyder på den måde også at betragte denne væsentlige strømning i dansk kulturel modernitet i en ny og international kontekst.

Noter

1. De vigtigste bidrag til forskningen i den tidlige modernisme herhjemme er Hanne Abildgaards »Det modernistiske gennembrud i dansk malerkunst omkring den første verdenskrig«, in: *Argos* 7/8, 1990, der danner grundlaget for bindet om »Tidlig modernisme« i *Ny dansk kunsthistorie*, Kbh. 1994, og Lennart Gottliebs monografi om Harald Giersing, *Giersing. Maler, kritiker, menneske*, Kbh. 1995. Foruden individuelle udstillinger af Giersing (Statens Museum for Kunst 1981 & 1995), Jais Nielsen (Sophienholm 1985), Olaf Rude (Bornholms Kunstmuseum 1986 og Nordjyllands Kunstmuseum 2005), Lundstrøm (Charlottenborg 1993), William Scharff (Nivaagaard 1996) og Carl Jensen (Vejle Kunstmuseum 2003) har perioden været behandlet i udstillingerne *Kunstnersammenslutningen »De fire«* (Gl. Holtegaard 1996) og *Avantgarde i dansk og europæisk kunst 1909-1919* (Statens Museum for Kunst 2002). Nyere litteraturhistoriske bidrag til udforskningen af dansk modernisme er Peter Stein Larsens *Modernistiske outsiders. Underbelyste hjørner af dansk lyriktradition fra 1800 til i dag*, Odense 1998; Erik Svendsen: *Det nye. Sonderinger i dansk litterær modernisme*, Kbh. 1998; samt Anne Marie Mai (red.): *Danske digtere i det 20. århundrede*, 4. udg., bd. 1, Kbh. 2002. Torben Jelsbaks *Ekspressionisme. Modernismens formelle gennembrud i dansk malerkunst og poesi*, Hellerup 2005, er et forsøg på en tværfaglig behandling af den tidlige modernisme inden for såvel maleriet som litteraturen.
2. Foruden Hauberg Mortensens »Indledning« til *Klingen – en antologi*, Kbh. 1980, findes dog en kortere behandling af *Klingen* som organ for dansk modernisme i Anders Palm: *Möten mellan konstarter. Studier av dikt, dans, musik, bild, drama och film*, Stockholm 1985, s. 113-119, ligesom Hanne Abildgaard i *Ny dansk kunsthistorie*, bd. 6, s. 109-119, har et kapitel om tidsskriftet fra en kunsthistorikers synsvinkel. Herudover findes en hovedopgave fra biblioteksskolen, Christina Collet Madsen: *Da Klingen trak blankt – en analyse af et moderne kunstblad*, Kbh. 2000, der som bilag indeholder et værdifuldt udvalg af korrespondance mellem bladets redaktører og bidragsydere i en dog selektiv og noget fejlbehæftet transskription.
3. Den hurtigste vej til udgaven er at gå via søgemaskinen REX og søge »Klingen« i kategorien »Aviser og tidsskrifter«. Indholdsfortegnelser til de tre årgange findes på siderne hhv. 219-20, 415 og 603 af den digitale udgave. Udgivelsen indgår som en del af projektet Danske Kulturtidsskrifter 1917-45 (<http://www.kb.dk/ktss/>, (1996ff), et projekt under Kulturministeriets it-initiativ KulturNet Danmark, som har til formål at udvikle og afprøve forskellige

tekniske løsninger til dokumentation og genudgivelse af sjældne kulturhistoriske dokumenter i digital form. Foruden *Klingen* har projektet resulteret i fuldstændige og delvise netudgaver af tidsskrifterne *Clarté* (1926-27) og *Kritisk Revy* (1926-28). I begge disse udgaver eksperimenteres der med hybrid eller 'lagvis' udgivelse af dokumenter som henholdsvis 'rene' tekstfiler (i ASCII-format) og faksimilerede grafik-billeder – en løsning der ikke har fundet anvendelse over for *Klingen*, da det her – pga. grafisk stærkt varierende satsbilleder og hyppig forekomst af fx vignetter på tekstsiden – er umuligt at adskille tekst og billede. Både grafik og tekster i *Klingen* er således repræsenteret i faksimile.

4. Jeg benytter mig her og i det følgende af en dobbelt citations- og henvisningsteknik således at referencen angiver årgang og nummer i den originale (upaginerede) udgave og – efter semikolonet – pagineringen fra den digitale udgave.
5. Peter Bürgers begreb om de »historiske« avantgardebevægelser er først og fremmest udviklet med henblik på dadaismen, den russiske konstruktivisme og den tidlige surrealisme, men omfatter også den italienske futurisme og den tyske ekspressionisme samt – med visse forbehold – den franske kubisme. Jf. Peter Bürger: *Theorie der Avantgarde*, Frankfurt a/M 1974, s. 44.
6. Hubert van den Berg: »Kortlægning af det nyes gamle spor. Bidrag til en historisk topografi over det 20. århundredes avantgarde(r) i europæisk kultur«, in: Tania Ørum, Marianne Ping Huang og Charlotte Engberg (red.): *En tradition af opbrud. Avantgardens historie og politik*, Hellerup 2005, s. 19-43.
7. I min monografi *Ekspressionisme* (jf. note 1) har jeg behandlet emnet ud fra en modernistisk synsvinkel med henblik på 'hovedgenerne' maleri og lyrik; nærværende arbejde indgår i mit aktuelle ph.d.-projekt »Avantgardefilologi og teksttransmission« der forsøger at anlægge en avantgardistisk synsvinkel på periodens æstetiske opbrud.
8. Der citeres her og i det følgende fra det presseomdelte løbblad, signeret Paul Uttenreitter og Axel Salto, indlagt i det indbundne eksemplar af første årgang på institutbiblioteket på Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.
9. Prisen på *Klingen* var i første årgang 2 kr. per nummer/15 kr. i abonnement.
10. Jf. Magdalena Gram: »The art journal as an artistic gesture – an experiment named *Flamman*«, in: *Scandinavian Journal of Design History*, Vol. 3, 1993, s. 85-108.
11. Jf. »Konsttidskrift bör vara konstnarlig gest«, usigneret artikel in: *flamman* nr. 7, oktober 1917. Et eksempel på den 'typometriske' tekstgestaltning er Gunnar Cederschiölds artikel »Pablo Picasso«, in: *flamman*, nr. 1. januar 1917.
12. Jf. »demokratisk konstpolitik – konstakademiets död«, in: *flamman*, nr. 2, februar 1917, samt »Konst för folket« og »Om jag vore MINISTER FÖR DE SKÖNA KONSTERNA«, in: *flamman. Kalender för modern Konst* 1918, s. 6-16 & 49-58.
13. Brev fra Salto til Anker Kirkeby 9/10 1917, Det Kongelige Bibliotek, NKS 2742, 2°.

14. Se herom Lennart Gottlieb: »Intrige-bacillen – Om den glemte Sammenslutning 'Ung dansk Kunst' og Grønningens dannelse«, in: Gottlieb (red.): *Grønningen – de tidlige år*, Kbh. 1990, s. 7-29.
15. Lennart Gottlieb udlægger »For Pallas Athene!« – 'for kampen og kunstens skyld', jf. Gottlieb 1995, s. 217 (jf. note 1).
16. Otto Gelsted: *Ekspressionisme*, Kbh. 1919, s. 32.
17. Jf. titlen på en populær indføring i litterær modernisme af Finn Brandt-Pedersen: *Modernisme og kvalitet. En indføring i læsning og vurdering af den ny poesi*, Kbh. 1965.
18. »Kubismens politiske indhold«, optrykt i *Kulturkritik*, 1, Kbh. 1973, s. 167-176.
19. I forbindelse med omlægningen forhøjedes prisen på bladet til 5 kr. per nr./30 kr. i abonnement.
20. Jf. brev fra Salto til Uttenreitter 16/10 1918, Det Kongelige Bibliotek, NKS 4722, 2°.
21. Carl Julius Salomonsens sygdomstese fremsattes for første gang i foredraget »Smitsomme Sindslidelser før og nu med særligt henblik paa de nyeste Kunstretninger«, afholdt i Medicinsk-historisk Selskab 15. januar 1919 og kort tid herefter udgivet i pjeceform. Den opfulgtes året efter af en række *Tillægsbemærkninger om Dymorphismens sygelige Natur*. Hele den mellem-liggende debat er behandlet af Hanne Abildgaard i »Dysmorfismedebatten. En diskussion om sundhed og sygdom i den modernistiske bevægelse omkring første verdenskrig«, in: *Fund og Forskning i Det Kongelige Biblioteks samlinger*, nr. XXVII, Kbh. 1984-85, s. 131-158.
22. Udstillingen *International Kunst. Ekspressionister og Kubister. Maleri og Skulpturer*, der blev vist i Georg Kleis' galleri på Vesterbrogade 58, indeholdt primært værker af Waldens faste garde af tyske og internationale ekspressionister som Kandinsky, Franz Marc, Gabriele Münter, Rudolf Bauer, Jacoba van Heemskerck og Waldens svenske kone Nell Walden, hvortil kom eksempler på fransk kubisme af Picasso, Metzinger og Gleize.
23. Jf. Elias Bredsdorff: »Om at fodre sine karusser«, *Politiken* 11. juli 1955. Optrykt i *Kommer det os ved. Kulturradikale essays*, Kbh. 1971, s. 57-62.
24. Jf. Morten Thing: *Kommunismens kultur. DKP og de intellektuelle 1918-1960*, 1, Kbh. 1993, der i kapitlet om kulturradikalismen (s. 187-265) behandler *Klingen* som det første i rækken af »De kulturradikale tidsskrifter«.
25. Poul Henningsen: *Hvad med kulturen?*, Kbh. 1933, s. 8ff, 38 og passim.
26. Jf. Klaus Ribbjerg der i et nyligt foredrag, »Med højt humør og løftet hale. Et foredrag om kulturradikalisme«, in: *Kritik*, 144, 2000, s. 48-56, sidestillede netop Axel Salto med Georg Brandes som kroneksempler på den kulturradikale holdning.
27. Georg Brandes: *Samlede Skrifter*, 4, Kbh. 1900, s. 5.
28. Betegnelsen 'konstruktivisme' stammer fra 1921, hvor gruppen Konstruktivistisk Arbejdsgruppe dannedes i Moskva på INKhUK: Institut for Artistisk Kultur. Jf. en nyere behandling: Christina Lodder: »Soviet Constructivism« in: Steve Edwards & Paul Wood (red.): *Art of the Avant-Gardes*, New Haven og London 2004, s. 359-393.

29. Om Statens Museum for Kunsts indkøbspolitik under direktøren Karl Madsen (1911-1925) se Villads Villadsen: *Statens Museum for Kunst 1857-1952*, Kbh. 1998.
30. Om kunstsamleren og hovedmæcenen Tetzen-Lund se Lennart Gottlieb: »Tetzen-Lunds samling – om dens historie, indhold og betydning«, in: *Kunst og museum* 1984, s. 18-49.
31. Jf. brev fra Salto til Uttenreitter, dateret »Torsdag Aften« [maj 1919], Det Kongelige Bibliotek, NKS 4722, 4°.
32. Jf. brev fra Salto til Uttenreitter, 28/5 1919, Det Kongelige Bibliotek, NKS 4722, 4°.
33. Jf. brev fra Salto til Uttenreitter, 7/5 1919, Det Kongelige Bibliotek, NKS 4722, 4°. 22 interessenter tog ifølge navnelisten forrest i *Digte* imod denne opfordring, herunder kunstsamleren Tetzen-Lund, bogsamleren H. Marx-Nielsen og en række andre bog- og forlagsfolk samt familiemedlemmer til *Klingens* redaktører og faste bidragydere.
34. Brev fra Gelsted til Uttenreitter, 1/10 1919, Det Kongelige Bibliotek, NKS 4722, 4°.
35. Jf. Abildgaard 1990, s. 86ff, og 1994, s. 153ff (jf. note 1).
36. Fra *Klingens* stab medvirkede ved efterårsudstillingen O.V. Borch, Vilhelm Wanscher, William Scharff, Lundstrøm, Salto, Jais Nielsen, Henningsen, Olaf Rude, Mogens Lorentzen og Svend Johansen.
37. Poul Uttenreitter: »Omkring Klingen«, in: Axel Salto (red.): *Klingen*, Kbh. 1942, s. 18.
38. Torben Brostrøm: »Det umådelige mådehold«, in: *Vindrosen* 1959:1, s. 7.
39. Otto Gelsted: *Ekspressionisme*, Kbh. 1919, s. 26.
40. Brev fra Gelsted til Uttenreitter, 1/10 1919, Det Kongelige Bibliotek, NKS 4722, 4°.
41. Manuskriptet til samlingen findes på Det Kongelige Bibliotek, Marx-Nielsen 5, 2°.
42. Jf. Vagn Steen: »Enmandsløbet – nogle af Emil Bønnelyckes demonstrative tekster« in: *Vindrosen* 1966:1, s. 60-69.
43. Mombergs forsendelse til *Klingen* er ikke bevaret.
44. Jf. H.L. Mombergs lille poetik »At forstå kunst«, trykt i tidsskriftet *Baalet*, 2. årg., 1, 1922, s. 16-17.
45. Udateret brev fra Gelsted til Momberg, Det Kongelige Bibliotek, NKS 5167, 4° kps. IV.
46. Brev fra Tom Kristensen til Salto, 23/2 1920, Det Kongelige Bibliotek, NKS 5181, 4°.
47. Jf. Jens Andersen: *Dansende stjerne – en bog om Tom Kristensen*, Kbh. 1993, s. 262ff. De 7 digte findes i dag på Det Kongelige Bibliotek arkiveret som hhv. »5 digte«, NKS 1770^a, 2° og »To prosastykker«, NKS 1839, 2°.
48. Jf. brev fra Kristensen til Salto, 27/9 1920, Det Kongelige Bibliotek, NKS 5181, 4°.
49. »Den hemmelighedsfulde Avis. En munter Historie af Emil Bønnelycke«, in: *Buen*, 1. årg., 12, s. 4-7.

Mindre bidrag

Linköping-håndskriftet Theol. 217 og hr. Michaels rosenkransdigt

Den danske senmiddelalderlige digter hr. Michaels rosenkransdigt er det længste og mest sammensatte af hans tre værker. Det bærer titlen *Expositio pulcherrima super rosario beate marie virginis*, men er gennemgående dansksproget. Ud over den egentlige beskrivelse af rosenkransen omfatter det bl.a. en mariavise. Digtet er udgivet posthumt af Poul Ræff i 1515, og takket være hans efterskrift kender vi til dets genese. Digtet der er en meget fri bearbejdning af mystikeren Alanus de Rupes (1428-1475) værker, har hr. Michael sat på danske vers efter dronning Christines opfordring i 1496. Også fra andre kilder ved vi at hr. Michael tilsluttede sig den i senmiddelalderen hastigt voksende mariadyrkelse (jf. Chr. Bruun: *Aarsberetninger og Meddelelser fra Det Store Kongelige Bibliothek*. I, Kbh. 1870, s. 220 ff.). Rosenkransbroderskabernes udvikling er genstand for Bjørn Poulsens artikel Fromhed og magt i senmiddelalderen (i: *Gilder, lav og broderskaber i middelalderens Danmark*, Odense 2002).

Chr. Molbech udgav i 1836 hr. Michaels tre rimværker, men denne udgave betegner et lavpunkt i den ellers kyndige og myreflittige Molbechs udgivervirksomhed og har længe trængt til en afløser. Vigtigt for arbejdet med en ny udgave af hr. Michaels tekster er det at afklare håndskriftet Linköping Theol. 217's (Link.s) tekstkritiske lødighed, fordi dette håndskrift indeholder en stor del af rosenkransdigtet. Problemet kan kort beskrives således: Er Link.s tekst en afskrift af Poul Ræffs *editio princeps*, eller går den bag om denne til en håndskriftlig tradition?

Forskningens interesse for håndskriftet har været stærkt begrænset. Den største publicerede behandling af hr. Michaels sprog, Johs. Brøndum-Nielsens disputats, *Sproglig forfatterbestemmelse*, Kbh. 1914, nævner det kun i en fodnote (s. 89). Nogen eksplicit holdning til det tekstkritiske problem giver Brøndum-Nielsen ikke udtryk for. Spørgsmålet er derimod diskuteret i andre – især utrykte – undersøgelser. I *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* har Helge Toldberg i 1962 (i artiklen Hr. Michael) omtalt håndskriftet. Med henvisning til en tidligere fremført ide om værkets sammensætning af flere selvstændige dele skriver han:

Mistanken falder særlig på den mellemste del, hvis beg. og slutn. angiver overgang, og som findes særskilt i hdskr. Linköping T 217 (ca. 1515), hvor udsmykning under teksten tyder på at skriveren har ment den var endt. Trods dette og manglende lat. indskud tør afskr. efter trykket dog ikke udelukkes (sp. 24).

Sin opfattelse af forholdet har Toldberg uddybet i nogle »Bemærkninger i tilslutning til artiklen Hr. Michael i Kulturhist. Leksikon VI[I]« der findes i Gammeldansk Ordbogs arkiv på Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Her sætter han:

chancen for afskrift efter et hs. ved 50% (..) Forøvrigt finder jeg også et problem i overskr. i Linköpinghs.: Adsit ad conscriptum sit (underlig gentagelse) sancta maria venerabilis (?). – På den anden side taler fejlen gwdz wrangh och wredhe i det overstregede s.24 og gentagelse af *wrangh* i det endelige imod at det kan være hans egen rettede renskrift.

Håndskriftets dedikation til Maria har næppe tekstkritisk interesse, men det er påfaldende at Link. der især adskiller sig fra trykket ved ikke at have dettes lange latinske afsnit, har en selvstændig latinsk overskrift.

Gammeldansk Ordbogs materiale vedrørende hr. Michael omfatter ud over Toldbergs brev to akter af interesse for forholdet mellem Link. og trykket: Poul Lindegård Hjorths rapport om Link., dateret 25/8 1955 og Mette Nordentofts »foreløbige rapport« vedrørende »ms./tryk« (dateret maj 1957). Sidstnævnte er en kollationering af de to tekstvidner med hovedvægten lagt på ortografien, men også morfologiske, syntaktiske og leksikale forskelle opregnes. Nordentoft har registreret en lang række tekstafvigelser, men den mest interessante har hun ikke kunnet læse i Det Kongelige Biblioteks fotografi af håndskriftet. Forskellene kommenteres stedvis, men nogen egentlig syntese gives ikke. Om det af Toldberg omtalte »gwdz wrangh och wredhe« står:

det er sikkert denne afskriver, der har misforstået ordet; s. 24 har han besluttet sig til at forstå: wrangh (∴ mgl. nasalstreg). Snarest misforstået efter et hs.? Dog kender orig. vokal m. nasalstreg: *ganhæ* 42,25

En teori om tekstkritikken formuleres derimod i Lindegård Hjorths rapport. Efter en kort præsentation af de mere interessante forskelle, baseret på en »stikprøvevis« kollationering af »nogenlunde fyldigt omfang«, skriver han:

Alt i alt har Link. dog næppe interesse for tekstkritikken. De omtalte småafvigelser kan skyldes afskriveren, de kan være fremkommet ved sjuskeri eller træthed eller som bevidste forbedringer. Og uden at kunne bevise må en teori om, at Link. er en afskrift af trykket, siges at være sandsynlig: Dateringen på grundlag af palæografien; den gennemgående verbale overensstemmelse; det forhold, at trykkets randnoter, hvis de medtages, findes på præcis tilsvarende plads i Link. som i tryk. Endelig tyder Poul Rævs ord om, at bogen nu ikke længere skal ligge »døv, jordet og nedstoppet« (HrMich.124.12-13) ikke på, at digtene har været stærkt spredte i afskrifter.

Med Lindegård Hjorths ord in mente gav jeg mig i kast med det lidet udsigtsfulde arbejde at sammenholde hele Link. med trykket. Og takket være Svend Grundtvigs og Axel Ollriks Legat fik jeg – i modsætning til Nordentoft og Linde-

gård Hjorth – mulighed for at granske originalen i Linköping. Både den fuldstændige kollationering og undersøgelsen af originalen bar frugt.

Den del af hr. Michaels digt der findes i Link. omhandler de fem større sten, skel- eller mærkestenene, der sidder på en rosenkrans og hvortil der er knyttet betragtninger over Kristi død og pine, synden, døden, dommen og himmeriges fryd. Denne del betragtes som den mest selvstændige i forhold til Alani værker. Jævnfør herom foruden Toldbergs artikel især P.D. Steidl: *Vor Frues Psalterbog*, Kbh. 1924. Selvstændigheden vanskeliggør inddragelsen af et tredje sammenligningsled i den tekstkritiske behandling. Men i skelsteneafsnittets beskrivelse af dommen indgår en version af vandreteksten De femten tegn før dommedag (Molbechs udgave, s. 40 ff.). Det gør det muligt at sammenligne dette stykke med andre versioner af denne tekst. Af praktiske årsager begrænses undersøgelsesområdet her til versioner der er bevidnede i nordiske middelalderhåndskrifter (på latin, vestnordisk, fornsvensk og gammeldansk).

Den ovenfor nævnte mest interessante afvigelse mellem Link. og trykket findes i beskrivelsen af det første tegn. Ræff har:

Uandhet aff strandhen scal løffthæ sig op
 thet maa alt see then wslæ krop
 eth døyen scal thet swo standhæ
 xl. alnæ offuer høgestæ træ
 tha sænckes baadhæ dywr och fæ
 aff swodan ynckælig wandhæ (D6v.1-6).

Svarende til fjerde vers har Link.: »fförthywæ allne offwer hōwesthe mwr thræ« (s. 23.4). Metret viser at det i øvrigt ukendte »mwr thræ« må være en fejl, at »mwr« skulle stå alene strider mod rimet, og stedet må opfattes som eksempel på rettelser *in scribendo* uden radering af det forkerte. Ordet er imidlertid påfaldende fordi det i flere versioner af teksten beskrives hvordan vandet står som en mur. Det gælder flere af de latinske, vestnordiske og fornsvenske som James W. Marchand har fremdraget: »quasi murus«, »sem vegg«, »som en mwr« og den gammeldanske version i de såkaldte Søndags-Evangelier: »swa som mwr« (jf. James W. Marchand: *Early Scandinavian Variants of the Fifteen Signs before Doomsday*, i: *Acta Philologica Scandinavica* 31, 1976, s. 121, s. 125, s. 131 og Bertil Ejder (udg.): *Svenska Medeltidspostillor*, bd. 8, Lund 1983, s. 188). Ghemens udgave (Kbh. 1509) har derimod en anden ordlyd.

Afvigelsen viser at afsnittet om De femten tegn må trække på et andet forlæg end trykket. Det kan tænkes at skriveren har haft en version af vandreteksten i hovedet, og at ordet er rendt ham i pennen. Men det er mere sandsynligt at skriveren har overtaget formen fra et håndskrevet forlæg.

To andre afvigelser underbygger forestillingen om et andet forlæg, og da snarest et håndskriftligt. I omtalen af det trettende tegn før dommedag hedder det i Link.: »Thee ffasthe sthjernner som klare waare ffør« (s. 26.7). Hertil svarer trykkets »The faffræ stierner« (E1v.23, Molbech, s. 43). Sandsynligvis har trykket her en korruperet form og Link. en *lectio difficilior*. Men de andre versioner af De femten tegn før dommedag, jeg har haft lejlighed til at sammenligne med, er

her meget kortfattede, og det er ikke muligt på den baggrund at afgøre om tryk-
ket eller Link. har den mest oprindelige læsemåde.

To gange i Link. (uden for afsnittet med De femten tegn før dommedag) fo-
rekommer djævlensnavnet Lucifer. Begge steder i formen »lwcÿper«: »ath thw
skalth ffare som lwcÿper ffoer« (9.6) og »molleth moeth och lwcÿper« (41.20,
~ »williper«). Trykket har »lucifer«, og Link.s påfaldende form med »p« har jeg
i det hele taget ikke kunnet finde andetsteds. Den mest oplagte forklaring på
»lwcÿper« er at skriveren har fejltolket et håndskrevet forlæg der har haft et
lavt, lukket »f« efterfulgt af en »er«-forkortelse; han har altså læst »fer« som
»per«. Uden sammenhæng med Link. findes et eksempel på navnet skrevet med
lavt »f« og »er«-forkortelse i AM 76,8^o (fol. 73r.19; faksimileret i Sigurd Kroon
m.fl. (udg.): *A Danish Teacher's Manual of the Mid-Fifteenth Century*, Lund
1993, s. 291). Der skal ikke megen fantasi til at forestille sig den form læst som
»per«. En sådan fejllæsning har kunnet støttes af at intervokalisk »f« er påfal-
dende i gammeldansk.

Den her fremlagte sammenligning af Linköping-håndskriftets hr. Michael-af-
snit med Poul Ræffs tryk har sandsynliggjort at Link. er skrevet af efter et hånd-
skrift. Om dettes forhold til Ræffs tryk har jeg derimod ikke udtalt mig. At det
er nærtbeslægtet med trykket, kan der ikke herske tvivl om, det siger de meget
få afvigelser vidnerne imellem. Det er også påfaldende at Link.s oprindelige
ordlyd flere steder er blevet bragt i overensstemmelse med trykkets. En tese om
at Link.s forlæg er hr. Michaels oversættelsesoriginal virker plausibel (»mwr«
taget i betragtning), men den må undersøges med inddragelse af yderligere ma-
teriale.

Linköping-håndskriftet Theol. 217 påkalder sig interesse som »artefakt« (bl.a.
indeholder det vistnok to meget tidlige bolle-å'er), men især som tekstvidne til
hr. Michaels digt: det har selvstændig tekstkritisk værdi. Vigtigst er måske at til-
stedeværelsen af kun en del af teksten tyder på tilblivelse i flere tempi (Toldberg)
eller viser samtidens autoritetstroløse tekstbegreb (anden del af Linköping-
håndskriftet indeholder i den nuværende indbinding en samling bønner uden for-
bindelse til hr. Michael).

Simon Skovgaard

Et lejlighedsdigt af Johan Nordahl Brun

Madam! Mit Øye saae, min heele Siel var Øye
Den Dag jeg vandred om blant *Fridrich Dalens* Høye
Paa nøgne Slætter tit en Nordmand kieded sig
Her fant hans Syn en Kreedes sit eget Norge lig

Hans Øre lytter strax, naar Søens Bølge snakker
Og naar han seer igien de kiere steile Bakker
Forynges tunge Fod og læt han klattrer op
Og synes som han staaer paa Norske Klippes Top

Nu skuer han en Aae, som slangeformig sniger
Sig giennem høye Siv, han rask i Baaden stiger
Paa Ungdoms Fiskefangst, han tænker hierteglad
Hvor tit han fuld af Haab med Krogen medet sad

Hist i den tykke Skov han taus opmærksom vanker
Og Riflen og hans Jagt ham rinder strax i Tanker
Her Soelen brender ey men levner netop Dag
Og ingen Regn faldt ned igiennem draabfridt Tag

Her flittig Mølle gaar med Vand, som hist i Norge
Den skal ey Kaste-Vind i reved Vinge borge
Og Kilden mindre grum end i vort Fødeland
Kun sielden binde skal med Iis det raske Vand

Hist springer Kilde Væld tæt under giestfrie Skygge
Hvor man et *Monument* for Quinde-Dyd vil bygge
En øm erkientlig Haand indvier dette Stæd
Til evig Ære for to Søstres Kierlighed

En Landsmand hvisker mig her i fortroeligt Øre
Kan dette *Helicon* din Aand til Sang forføre
Vid hun, som Kilden gav med hugne Steene Skik
Tit her ved Aaens Bræd i disse Tanker gik

*O! du min Glædes og min Sorgs Deltagerinde!
Som lod mig i dit Skiød en anden Moder finde,
Ved Fødsel mindre end ved trofast Venskab min
Dit Raad, dit Mod, din Trøst veiledde mine Trin
Min Søster Himlen mig dit Selskab vilde skienke
Da dette blev min Deel, da blev Jeg mindre Enke
Til Vidne derfor om et skiønsomt Hiertes Gield
Jeg sette vil dit Navn paa dette Kilde-Væld*

Skriv Digter om du kan, det som er Marmor værdigt
 Saa talte han, jeg skrev, og her er Værket færdigt
 Skiønt hvad De stærkt har tengt jeg kun udtrykker svagt
 Men Sagen siger selv, hvad Ord ey her fik sagt

Grevinde! Værdig til den *Gratiernes* Boelig
 Hvor Kunst med skøn Natur er bleven saa fortroelig
 At Øyet neppe seer, hvor dennes Fodspoer gaee
 Man seer den og man troer, man kun Natuuren saae

Grevinde! Lenge pryd det stolte Herre-Sæde
 Og gid De sildig maae Lovises Savn begræde
 Tillad en nordisk Skiald at brøste sig deraf
 At De hans Digt et Stæd i Lundens Skygge gav

Stolt Bergen blive vil, naar jeg deraf kan prale
 At De saae første Dag, iblant dens trange Dale
 Og Byens Døtres Roes just derved voxte skal
 At det er en af dem som boer paa *Fridrichs Dal*

Kjøbenhavn d: 23 Juny
 1791

Brun

Omstående digt af nordmanden Johan Nordahl Brun (1745-1816) lader sig næppe forstå og værdsætte uden et par oplysninger.¹ Digtet kan ses som et dokument til kulturhistorisk belysning af et mindesmærke, som endnu kan opsøges – Louisekilden ved Spurveskjulsskoven ned mod Mølleåen tæt på Frederiksdal slot i Virum. Indvielsen af C.F. Hansens nyklassicistiske sandstensmonument, der indrammer en nu indtørret kilde, fandt sted onsdag den 17. august 1791.

I centrum for begivenhederne stod Christiane Louise Warnstedt (1740-1813), der som ugift og særdeles handlekraftig havde overtaget driften af Frederiksdal slot i 1775 for sin yngre søster, grevinde Sophie Hedvig Schulin (1753-1807) og greve Frederik (Fritz) Ludvig Schulin (1747-81). Takket være hendes energiske indsats undgik man fallitten, og Louisekilden er det varige minde over den yngre søsters taknemmelighed.²

Digtet er dateret 23. juni 1791 og må således være blevet til i forbindelse med Nordahl Bruns besøg i Kjøbenhavn, hvor han i foråret – med beklagelse – overværede genopførelsen af sin tragedie *Zarine* (1772) og tilbragte en enkelt dag på Frederiksdal.³

Digtet er som lejlighedsdigt henvendt til Sophie Hedvig Schulin og udgør en fortællende ramme omkring de otte (her fremhævede) verslinjer, som Nordahl Brun var blevet bedt om at levere til mindesmærket, dette »Monument for Quinde-Dyd«. Fortællingen begynder med en hyldest til områdets landskabelige kvaliteter. Hertil regnes stedets for en nordmand umiskendelige norskhed, men også

åens yndige slyngninger, det tempererede klima og kildevældet »under giestfrie Skygge« bidrager til karakteristikken af et Frederiksdal som et konventionelt *locus amoenus*, et ideallandskab i pastoraletraditionen.⁴

Det er på vejen gennem dette yndige landskab, at en landsmand til Nordahl Brun afgiver bestilling på en indskrift, eller – mindre prosaisk – håber på at Frederiksdal, der nu måles med Helikon, som i sin tid inspirerede Hesiod til sange om guder, kan »forføre« Nordahl Bruns »Aand til Sang«.

Nordahl Brun viser sig som en dreven lejlighedsdigter ved sin evne til ydmygt at camouflere – og legitimere – sit værk, de otte linjers stenskrift, som landsmandens gengivelse af grevindens ensomme tanker.⁵ På grund af tankens kraft og følelsens styrke, ja »Sagen selv« bliver digterens ord til ved beskeden tanke-læsning. Dermed er vejen banet for forvandlingen af landskabet omkring Frederiksdal til »Gratiernes Boelig« i tredjesidste strofe: en forjættende tilstand, hvor natur ikke lader sig adskille fra kunst, og hvor grevindens følelser helt naturligt monumentaliseres i en installation til fejring af venskabet.

Nordahl Brun lader indskriften være resultatet af en lykkeligt samvirkende inspiration fra landskabet og grevindens inderste tanker og får dermed nedtonet sit eventuelle bøvl med at få verselinjerne på plads. Som et digt om sin egen tilblivelse gør det ikke meget væsen af sig, fordi det forudsættes, at følelser er primære, ord sekundære. Der er også på dette punkt langt til Johannes Ewalds forsøg på at tage konkurrencen op med Skaberen i »Rungsteds Lyksaligheder«.

Selve indskriften er på flere måder karakteristisk for den følsomme tid i slutningen af 1700-tallet: det er ikke den ældre søsters notoriske driftighed, der her besynges, men det standsuafhængige venskab. Både økonomiske forhold og adelig baggrund (Warnstedts og Schulins) er karakteristisk nok tilsidesat til fordel for de rent menneskelige kvaliteter: empati, moderskab, venskab – »da blev Jeg mindre Enke«. Den 17. august 1791 var man med Habermas' begreber hverken *citoyen* eller *bourgeois*, man var ideelt set *homme* (selv kvinderne) – fuldt og helt menneske – for en dag.

Nordahl Brun var ikke selv til stede ved indvielsen af monumentet over grevindens ubetalelige gæld, men i sit brev til grevinden understreger han hvilken mindeværdig dag i følsomhedens begivenhedskultur, det må have været:

Vor fortræffelige Landsmand, Hr. Conferenceraad Ancher har dog alligevel malet mig den heele Fest saa livagtig, at jeg næsten fristedes til at besiuenge den fraværende, og var den tiltænkte Lykke falden i min Lod, at have været Øienvidne til disse fortryllende Optrin, kunde jeg umuelig, det er jeg vis paa, modstaaet Fristelsen. Man bliver ung paa nye, naar man omringes af uskyldig Glæde og man glemmer sin Aands Afmakt naar vel anbragte Høytiideligheder oppuste den Geist, som laae begravet under Asken. Men nu skal den kiere Bergenske Taage, et vigtigt Embeds Forretninger og min heele Forfatning, med hvis Beskrivelse jeg ikke vil besvære, nok kunde sætte mig i Stand til at imodstaae alle saadanne Fristelser.⁶

Noter

1. Digtet er fundet og transskriberet 2005 af Jens P. Sørensen i Hegermann-Lindecrone arkivet, »Digte fra andre«, Rigsarkivet. Håndskriftet består af to på forsiden beskrevne blade i kvartformat. Den gennemgående hånd er gotisk med brug af latinske bogstaver til fremhævelse (her gengivet i kursiv). Digtet findes i en afvigende form uden kildeoplysninger i *Samling af Johan Nordahl Bruns mindre Digte*. 2. og forøgede Udgave udgivne af hans Søn C. Brun. Christiania 1818, s. 351-353 (herefter Brun 1818). Trykket bekræfter, at formen »Kilden mindre grum« er en (afskriver)fejl for »Vinter, mindre grum«.
2. Hendes indsats er dokumenteret i Karen Hjorth: »'Ikke helt lykkelig, men heller ikke ganske nedtrykt' – Christiane Louise Warnstedt«, i: Karen Hjorth og Anette Warring (red.): *Handlingens kvinder*. København 2001. En sammenfatning af »Sophie Schulins levnedsløb« gives i Sten Høgel: »Sophie Schulins nodesamling på Frederiksdal Slot«, i: *Musik & Forskning*, 26. 2001.
3. *Zarine* blev (for sidste gang) opført 26. maj 1791. Af et brev fra Nordahl Brun til grevinde Schulin, dateret Bergen 5. nov 1791 og gengivet i Louis Bobé: »Louise Kilden i Frederiksdal Skov«, i: *Personalhistorisk Tidsskrift*, 8. rk. 6. bd., 1927, s. 80-83, fremgår det, at digteren regner »den Dag jeg havde den Ære at henbringe paa Fridrichsdal for den behageligste paa min siste Reise«. Det fremgår også, at tragedien ikke var nogen succes: publikum »har erklæret sig for Synge-Stykker, Opera og alt hvad som understøttes af den fortryllende Musique«, og i den situation er der beklageligvis ikke plads til alvorlige tragedier, som sætter »muntre Folk i ondt Lune«.
4. Jf. Ernst Robert Curtius: *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* (1948), »Kapitel 10. Das Ideallandschaft«. Bern og München 1984. 1700-tallets udformning af denne topos savner sjældent et element af nytte: »Her flittig Mølle gaar med Vand«. Det svarer til den syngende bonde og Øresunds »Skove af Master« i Johannes Ewalds »Rungsteds Lyksaligheder« (1775).
5. Landsmanden identificeres som »Hr. Conferentsraad Carsten Ancher« i Brun 1818, s. 252. Carsten Tank Anker (1747-1824) boede i København 1774-1811 og erhvervede 1780 landstedet Rolighed i Charlottenlund. Hans evt. rolle som mæcen er uafklaret.
6. *Personalhistorisk Tidsskrift* 1927, s. 82. Til indvielsen af monumentet blev der fremstillet et program, som i dag er den primære kilde til inskriptionens endelige ordlyd – idet C.F. Hansens sandsten (ikke den annoncerede marmor) er blevet nedbrudt med tiden. »Ordene til Musiken, som opføres ved Lovises Kildes Indvielse paa Frederichsdal, den 17 August 1791« indeholder foruden den isolerede inskription en kantate, som afsluttes med linjerne: »Den grumme Tids almægtige Vælde / Vil engang Pyramider fælde; / Men evigt, evigt Venskab staer«. Det fremgår af Nordahl Bruns brev, 5. nov. 1791, at kantaten ikke er forfattet af ham.

Henrik Blicher

Anmeldelser

Saxo Grammaticus: Gesta Danorum – Danmarkshistorien. Bind I-II. Latinsk tekst udgivet af Karsten Friis-Jensen. Dansk oversættelse ved Peter Zeeberg. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Gads Forlag, København 2005. 693 + 683 s., kr. 799. ISBN 87-12-04025-8.

Saxo Grammaticus' Danmarkshistorie i 16 bøger fra Dan, den første konge, til 1185 er ikke bare det første store værk i dansk litteraturhistorie, men også et af de store antikiserende værker fra det 12. århundredes renæssance og dermed en del af den europæiske litteraturhistorie. Før trykningen i Paris 1514 var det dog kun i begrænset omfang kendt uden for Danmark og mest i forkortet form. I Danmark slog det for alvor igennem i slutningen af det 13. århundrede og blev bestemmende for opfattelsen af den ældste historie mange hundrede år frem, vel i virkeligheden indtil arkæologiens fremvækst i første halvdel af det 19. århundrede. I betragtning af værkets betydning er det ikke mærkeligt, at det er udgivet flere gange, hvilket ellers sjældent overgår middelalderlige værker. Den her anmeldte udgave er den niende siden 1514 og afløser DSL's udgave fra 1931 ved Jørgen Olrik og Hans Ræder.¹

Den nye udgave er i to kvartbind på henholdsvis 693 og 683 sider. Der er tale om en paralleludgave med den latinske tekst på venstresiderne og den danske oversættelse på højresiderne. Bind 1 rummer DSL's forord, Karsten Friis-Jensens og Peter Zeebergs fælles forord, en indledning på dansk og engelsk med redegørelse for overleveringshistorien, principperne for tekstfastsættelsen, og redegørelse for værkets datering og det lidt, som kan udledes om forfatteren. Zeeberg opdaterer sin tidligere efterskrift til den allerede i 2000 publicerede oversættelse. En bibliografi over arbejder med særlig relevans for tekstfastsættelsen, og lister over forkortelser og sigla slutter bindets udenomsværker. Derefter følger Saxos bog 1-10. Bind 2 indledes med en liste over sigla, derefter følger Saxos bog 11-16. Udenomsværkerne afsluttes i dette bind med lister over Saxos metra, register over tekstlige paralleller tillige med et alfabetisk indeks hertil, samt et navneregister.

Sammenlignet med Olriks og Ræders udgave fra 1931 er den nye udgave nem og bekvem at betjene sig af. De enkelte bind vejer ca. halvdelen af det massive foliobind og er derfor ikke nødt til at ligge på et bord eller en læsepult, men kan holdes i hånden eller ligge i skødet under læsningen. Ikke mange ville drømme om at bruge Olrik-Ræder til lystlæsning i Saxo, men den nye udgaves kombination af udgivelse og oversættelse gør dette til en mulighed. 1931-udgaven var i et udstyr, som skulle lede tanken hen på et middelalderligt håndskrift eller et tidligt tryk; det afspejler sig i formatet, de ubeskårne sider i svært papir, de brede marginer og typografien med de særlige ct- og st-ligaturer. Udgiverne af 2005-udgaven har klogelig valgt et mere neutralt og beskedent udstyr: kvart i stedet for fo-

lio, tyndere papir, mindre skriftstørrelse og smallere marginer. Der er stadig plads til at notere i marginen og papiret er tykt nok til at tåle, at man visker sine fejltagelser ud igen. Skriftstørrelsen er behagelig at læse, både i brødteksten og i det kritiske apparat. Selv ikke udgavens e caudata, der anvendes for æ, giver nogen problemer. I hver bog er de enkelte afsnit nummereret og forsynet med både kapitel- og afsnitsnummer, i modsætning til 1931-udgaven, hvilket letter orienteringen. De enkelte perioder er nummereret inden for deres afsnit med et lille hævet tal ved periodens begyndelse. Jeg havde personligt foretrukket, at disse tal var trykt med fede typer, men det ville have ændret sidernes udseende, der nu fremstår roligt og jævnt. Olrik-Ræder bragte i marginen henvisninger til sidenummerering i alle tidligere udgaver (!), hvilket skabte en vis uoverskuelighed. I 2005-udgaven markeres kun 1931-udgavens sidenummerering, og denne er formentlig medtaget bl.a. for at muliggøre brugen af Franz Blatts ordbog til Olrik-Ræder.

Selvom den nye udgave således udstyrsmæssigt er langt mere brugervenlig end den tidligere, er dette naturligvis ikke i sig selv nok til at begrunde en egentlig nyudgave af Saxo Grammaticus. For at forstå ønskeligheden af en sådan, må vi se på de reaktioner, som mødte Olriks og Ræders arbejde for næsten 75 år siden. Kortere anmeldelser i udenlandske fagtidsskrifter havde været overvejende positive, men i 1934-36 rettede Lauritz Weibull, professor i historie ved Lunds Universitet, tre store angreb på udgaven, udgiverne og DSL.² Udgaven var dårlig: teksten var rettet unødigt og sine steder med alvorlige, meningsforstyrrende fejl. Den gengav på ingen måde Saxos oprindelige værk. Det kritiske apparat var fyldt med overflødige, til dels meningsløse konjekture, og parallelapparatet fortegnede blot de klassiske forfattere, der havde tjent Saxo som forbillede, og ikke de middelalderlige værker, hvorfra Saxo havde hentet sine oplysninger — de primære kilder med andre ord. Udgiverne havde ikke været deres opgave voksen: de manglede sans for Saxos stilistiske finesser og respekt for værkets integritet og rettede derfor unødigt og fejlagtigt. De savnede tillige konsekvens og foretog vilkårlige valg ved tekstfastsættelsen. Desuden inddrog de ikke i tilstrækkelig grad den indirekte overlevering, særlig læsemåder fra Albert Krantz. Weibull veg ikke tilbage for at kalde udgiverne uvidenskabelige og dilettanter! Det Danske Sprog- og Litteraturselskab havde udsendt en udgave, som var et tilbageskridt i forhold til Müller-Velschow-udgaven fra 1839-58, fordi den var betroet til uvidenskabelige kræfter. Den eneste udvej for Selskabet måtte være straks at iværksætte en ny udgave, der denne gang skulle lægges i hænderne på kvalificerede folk.

Lauritz Weibull var en højt anerkendt, om end også meget kontroversiel videnskabsmand, og udgiverne måtte naturligvis besvare den hårde kritik. Forsvaret blev ikke vellykket, skønt det blev bakket op af DSL med en særlig publikation, som skulle besvare kritikken fra Lund.³ Her imødegik udgiverne Jørgen Olrik og Hans Ræder, samt ordbogens redaktør Franz Blatt og Marius Kristensen, der havde været konsulent på navnestoffet, de mange eksempler, som Weibull havde givet. Det blev klart, at de fire ikke dannede en enig front, idet Blatt tog afstand fra en række af udgavens konjekture; en afstandtagen han også lod komme til udtryk i ordbogen. Det officielle forsvar for udgaven kunne ikke overbevise

Weibull om nødvendigheden af mange af de foretagne konjekturer og forstærkede vel nærmest indtrykket af vilkårlighed og manglende pietet over for det eneste fuldstændige tekstvidne, Parisertrykket fra 1514, hos de læsere, som fulgte debatten. Bedre blev det ikke, da også andre, yderst kompetente filologer i praksis gav Weibull ret. Bertil Axelson publicerede 1936 i *Scandia* en undersøgelse af Saxos brug af prosarytme i periodeslutninger, *cursus*.⁴ Han kunne her påvise, at der er tale om et gennemrytmiseret værk, hvilket heller ikke Weibull havde været opmærksom på. Axelson kunne afvise en række af Olrik-Ræders konjekturer, der brød det rytmiske skema. Her var Parisertrykkets tekst at foretrække, evt. måtte der emenderes på en anden måde. Ikke blot styrkede Axelson Weibulls argumentation for at bevare *textus receptus* overalt, hvor det var muligt, han bakkede også op om Weibulls meget skarpe formuleringer, både når det gjaldt udgave og udgivere. Josef Svennung gav i *Arkiv för nordisk filologi* en kritisk anmeldelse, skønt mere urban i tonen.⁵ Han var enig med Weibull i, at mange af udgavernes konjekturer var unødvendige og udsprang af en manglende forståelse for Saxos sprog og stilistiske virkemidler. Heller ikke optagelsen af de mange konjekturer fandt han ønskelig, mens parallelapparatet let ville kunne forøges med flere Valerius Maximus-steder. Saxo-ordbogen fik derimod en positiv kritik, og det pointeredes, at her var moderne filologiske metoder anvendt, da denne del af opgaven var lagt i hænderne på en kender af senlatin. Så kunne enhver tænke sit om selve teksten! Han sluttede dog med at hilse den nye udgave velkommen.

Dermed døde debatten om udgaven ud for en tid. Udgivernes forsvar var ikke lykkedes, og Weibulls og de svenske filologers hårde dom fik lov at præge opfattelsen i de kredse, som anvendte Olrik-Ræder. Dog var det kun Weibulls mest fanatiske tilhængere blandt danske historikere, som fulgte hans opfordring til fortsat at anvende Müller-Velschow-udgaven.⁶ Et planlagt kommentarbind med deltagelse fra inden- og udenlandske forskere blev stillet i bero, angiveligt fordi udbruddet af 2. Verdenskrig forhindrede internationalt samarbejde.⁷ Imens fortsatte Blatt arbejdet med ordbogen, der nød anerkendelse fra alle sider. Efter færdiggørelsen i 1957 kom der gradvist en fornyet interesse for Saxo. Navnlig historikeren Inge Skovgaard-Petersen og filologerne Jørgen Raasted og Anker Teilgård Laugesen tog beskæftigelsen med Saxo op. Da der i 1969 og 1970 afholdtes Saxo-kollokvier på Københavns Universitet var det med deltagelse af både filologer og historikere. Det stod efterhånden klart, at 1931-udgaven ikke var tilfredsstillende.

Karsten Friis-Jensen er den filolog, der mest intensivt har beskæftiget sig med Saxo, både i bred forstand og mere snævert med digtene. I *Saxo og Vergil* udviklede han en række metodiske grundsætninger ved analyse af klassikerlån, som tillod at skelne mellem egentlige lån og ubevidste reminiscenser af forfatterens tidligere læsning af diverse forfattere.⁸ Dermed ramte han direkte ned i det af anmelderne påpegede problem: at Olrik og Ræder var alt for tilbøjelige til at rette Parisertrykkets tekst efter angivelige paralleller, navnlig hos Valerius Maximus. Nu var der tilvejebragt et arbejdsredskab til at skelne mellem Saxos bevidste sproglige lån fra klassikerne og de mange ubevidste sproglige reminiscenser, hvilket er kommet den nye udgave til gode.

Friis-Jensen fortsatte sine studier af Saxos digte, der mundede ud i disputatsen

Saxo as Latin Poet,⁹ og det blev efterhånden klart, at han var selvskreven til at forestå en ny udgave, hvis en sådan kunne bringes i stand. Det kunne den heldigvis; og resultatet er en langt mere tilfredsstillende tekst end Olrik-Ræders. Det ses, at Saxo siden 1960'erne har været genstand for en omfattende forskning, der har gjort det muligt for udgiveren at træffe sikrere valg ved tekstfastsættelsen, end det var muligt for forgængerne.

Da den direkte tekstoverlevering (Parisertrykket og de få middelalderlige håndskriftfragmenter) er spinkel, spiller den indirekte overlevering (*Compendium Saxonis*, Ældre sjællandske Krønike, og Albert Krantz' historiske værker) en stor rolle. Desværre har det ikke været muligt for udgiveren at benytte Peder Olsens *Collectanea* fra 1. halvdel af det 16. århundrede. I det lille, men fantastisk tætskrevne oktavbind, der i dag ligger i Den Arnamagnæanske Samling på Københavns Universitet, har franciskanermunken fra Roskilde samlet umådelige mængder af stof fra den danske middelalderlige historieskrivning, herunder også Saxo. Teksten er imidlertid ikke udgivet siden Langebeks udgave i *Scriptores Rerum Danicarum*, og denne udgave har vist sig at være for afvigende fra håndskriftet til at kunne støtte tekstfastsættelsen af Saxo. En nyudgave af dette vigtige håndskrift ville være af stor værdi, og det forlyder, at Den Arnamagnæanske Samling planlægger en sådan.

Hvor den indirekte overlevering ikke er til nogen hjælp, arbejdes der med analogikritik, som udgiveren deler i »indre« (parallelle udtryk i Saxos egen tekst) og »ydre« analogikritik (paralleler i tekster, som Saxo bevidst efterlignede). En mellemstilling mellem den direkte og indirekte tekstoverlevering indtager fragmentet af Chr. Pedersens Saxooversættelse, hvoraf blot listen over Bråvallaslagets kæmper er bevaret til i dag. Da navneformerne synes at foreligge i en mere oprindelig form end Parisertrykkets, er de formentlig hentet i et håndskrift, vel mest sandsynligt trykforlægget. Hvor alt andet svigter, gribes der til konjektural-kritik. Principperne for tekstfastsættelsen er ikke markant forskellige fra Olriks og Ræders, om end udførelsen er nok så forskellig.

Såvel 1514-trykket som de middelalderlige fragmenter (på nær Angersfragmentet) antages at gå tilbage til en arketype, *y*, der enten direkte, eller gennem kun få led, bygger på Saxos endelige version, *x*, som udgaven prøver at gengive så vidt muligt. Angersfragmentet er en lille rest af en kladde til hele eller dele af værket og inddrages derfor kun i det omfang, læsemåder herfra støtter fastsættelsen af *x*'s tekst. Det var tidligere antaget, at *Compendium Saxonis* fra o. 1342-46 var blevet til på basis af håndskriftet, af hvilket Angersfragmentet er den eneste rest, men med rette afviser udgiveren nødvendigheden af denne antagelse. Såvel den direkte, som den indirekte overlevering må antages at gå tilbage til *y*.

I sin indledning betoner udgiveren stærkere, end det ellers ses, det subjektive element i tekstfastsættelsen. Efter næsten 500 års beskæftigelse med Saxo består en udgivers arbejde ofte i at vælge og vrage mellem de utallige fremsatte konjek-turer, og disse valg må nødvendigvis være individuelle. Principielt ønsker Friis-Jensen at bevare Parisertrykkets tekst overalt, hvor denne giver mening, og hvor der ikke foreligger meget tungtvejende grunde for at antage en tekstkorruption. Indimellem kan det dog være svært at afgøre, om en sådan foreligger. Som et en-

kelt eksempel skal her anføres rettelsen af *Quo* til *Qua* (14,25,7,10), fordi der vises tilbage til kongens skib (*navis* eller *trabs* i 14,25,7,8). Det forekommer mest nærliggende at antage en korruption, men der er også en anden mulighed. I det tekstkritiske apparat antydes muligheden af, at der skal underforstås et *nauigium*, 'rejse'. I så fald kunne *Quo* bevares, selvom det ikke ligner Saxo at udtrykke sig så klodset.

Boginddelingen fra 1514-udgaven bibeholdes med god grund, da indvendingerne mod dens ægthed ikke er stærke. Olrik-Ræders omflytning af større partier i 5. bog er heldigvis ikke overtaget. De stred klart mod den indre logik i skildringen af Frode Fredegods regeringstid og var helt ubegrundede i overleveringen. Tillige besværliggjorde de henvisninger i videnskabelige arbejder. Af hensyn til både den eksisterende litteratur og til muligheden for at anvende Blatts ordbog, vises det heldigvis vha. afsnitsnummereringen, hvor omflytningerne var. Friis-Jensen argumenterer desuden overbevisende for, at Parisertrykket gengiver forlæggets ortografi mere nøjagtigt end nogen senere udgave. Den nye udgave anvender derfor ortografien fra 1514-udgaven, men æ erstattes af e caudata, hvilket forekommer velbegrunderet.

Det fremgår ikke af indledningen, hvor mange af Weibulls indvendinger, udgiveren har taget til følge, men det viser sig at være hovedparten! På uhyre diskret vis giver Friis-Jensen Weibull ret i hovedsagen: 1931-udgaven bragte ikke en tilfredsstillende tekst. I over to tredjedele af de af Weibull fremdragne eksempler på »Verschlimmbesserungen«, følges hans kritik. I et berømt eksempel, hvor Weibull lagde megen energi i at afvise en af Madvigs konjekture, har udgiveren dog ikke fulgt ham. I skildringen af slaget ved Fodevig 1134, som blev vendepunktet i borgerkrigen mellem kong Niels og Erik Emune, har Parisertrykket udtrykket *Fota sinus*, Fodevig (13,11,8,1). Ved tre senere omtaler af erindringen om slaget står der *pugna forensis*, kampen ved markedspladsen (14,3,6,8; 14,16,7,8; 15,4,17,4). Madvig ville læse *pugna Fotensis*, kampen ved Fodevig. Konjekturen er palæografisk let at forsvare; et t vil let kunne læses som et r, navnlig hvis fejlen er sket i forbindelse med trykningen i Paris. *Fotensis* ville for en fransk trykker være helt uforståeligt og *forensis* en nærliggende konjektur. Friis-Jensen følger Madvig, formentlig med rette, men stederne er et godt eksempel på det subjektive element i tekstfastsættelsen: Parisertrykkets tekst giver jo faktisk mening som den står, om end konjekturen skaber endnu bedre mening.¹⁰

Karsten Friis-Jensen er generelt langt mere tilbageholdende med at rette Saxos tekst efter Valerius Maximus end forgængerne. Et par eksempler vil dog vise, at udgiveren undertiden godtager Olrik-Ræders konjekture, hvor Weibull ville opretholde 1514-udgavens læsemåder: 10,18,19,5 *diutina* for *diuturna*; 11,12,1,2 *somnum* for *somnium*. Begge steder kan konjekturen belægges med en overbevisende parallel hos Valerius Maximus.

I andre tilfælde forkaster udgiveren både 1514-trykkets læsemåder og Olrik-Ræders konjekture. Her gives blot nogle enkelte eksempler: I 3,2,2,4 rettede Olrik-Ræder *amor* til *oris*; Weibull ønskede at beholde det førstnævnte. Her rettes i den nye udgave til *formæ*. I 7,8,1,4 har 1514-trykket *senilis*, hvilket Weibull forsvarede mod Olrik-Ræders *semel*. Her retter udgiveren til *sociali* med støtte i Krantz' parafrase af stedet. I 8,14,16,8 vil Weibull forsvare *probabilis* mod Ol-

rik-Ræders *prodigialis*, Friis-Jensen retter til *perniciabilis*. I 11,10,8,1 hvor Parisertrykket har *legum*, hvilket Weibull forsvarede mod Olrik-Ræders *scelerum*, retter Friis-Jensen til *segnitiae*, om end tvivlende. I 12,4,2,9 forsvarede Weibull Parisertrykkets *tempore* mod Olrik-Ræders *terrore*. Friis-Jensen læser *tantopere*.

En elegant konjektur har udgiveren lavet i afsnittet om Absalons valg til biskop i Roskilde (14,21,2). Valdemar, der kort forinden er blevet enekonge, afstår højmodigt fra at udpege en kandidat og fordrer et frit og hemmeligt valg. Her har Parisertrykket (...) *Waldemarum tacita singulorum suffragia in unius tabulae segregata uolumina referri iussit* (...), hvilket er svært at se for sig. Winkel Horn tolker stedet således: »Valdemar bød da, at de hemmelig skulde skrive deres Stemmer paa hver sit Blad i en og samme Bog, saaledes at hver af de fire [kandidater] fik sit Blad i den«. ¹¹ Det kan teksten imidlertid ikke betyde, og Olrik tolkede stedet: »Valdemar bød nu, at de hver især skulde indføre deres Afstemning paa særskilte Blade i én og samme Bog«. ¹² Men *tabulae* passer simpelthen ikke med *segregata uolumina*. Friis-Jensen retter *tabulae* til *rotulae*, og så får vi, med Zeebergs ord: »gav Valdemar dem besked på ikke at sige hvem de stemte på, men notere det på en strimmel pergament der efter hver enkelt blev rullet en omgang sammen«. Det løser ikke bare problemet, men skaber en effektfuld scene, når strimlen bliver rullet ud, og der står Absalon hele vejen ned. Uheldigvis parafraserer Krantz blot passagen, men bruger faktisk glosen *rotula*, hvilket støtter Friis-Jensens konjektur.

Undertiden lykkes det ved at flytte et enkelt ord at skabe mening i ellers dunkle passager. Således i Harald Hens lovgivning, hvor Parisertrykket har *Reo siquidem actoris ius in refellenda accusatione concessit, quam antea testium fide subnixam defensionis praesidio repellere non licebat* (11,10,7,2), hvilket ville betyde, at den anklagede fik anklagerens ret til at modbevise anklagen. Ved omflytning af *actoris* får vi *Reo siquidem ius in refellenda actoris accusatione concessit, quam antea testium fide subnixam defensionis praesidio repellere non licebat*. Nu giver stedet mening: »Han gav altså den anklagede ret til at modbevise anklagerens sigtelse, i modsætning til tidligere, hvor det ikke havde været tilladt at føre et forsvar for at modbevise en anklage der var underbygget af vidner«.

Peter Zeebergs oversættelse er allerede kyndigt og udførligt anmeldt af Henrik Andersson i *Danske Studier* og behøver ingen lang omtale her. ¹³ Oversættelsen er blevet godt modtaget over hele linien, og det er svært at være uenig i bedømmelsen. Letflydende og mundret, men alligevel præcis; den er et klart fremskridt i forhold til de eksisterende. Grundtvigs (som stadig har sine tilhængere!) er for excentrisk, Winkel Horns for støvet og digtene helt misvisende oversat, Olriks for højskoleagtig og altmodisch, Mogens Boisens og Helle Stangerups ikke andet end moderniseringer af eksisterende oversættelser. Den hidtil bedste moderne oversættelse var Peter Fishers engelske oversættelse af de første ni bøger fra 1979. ¹⁴ Han var den første oversætter, som gjorde opmærksom på Saxos humor — der var vist ingen Saxoforskere, der havde ment, at der var noget at grine af. ¹⁵ Højst kunne man tale om ufrivilligt komiske passager. Zeeberg har meget omhyggeligt undgået at lægge sig op ad sine danske forgængere, men har haft nytte af Fishers utraditionelle syn på Saxos tekst og undgået den højtidelige tone, der

præger de tidligere oversættelser. Fine redegørelser for oversættelserne er givet i Henrik Anderssons anmeldelse og for nylig af Niels Henrik Holmqvist-Larsen i *Skalk*.¹⁶

Hvad kan vi ønske os mere? Det kunne være nyttigt at have Chr. Pedersens, Lave Urnes og den parisiske bogtrykker Joducus Badius Ascensius' breve, der fungerer som en art forord i 1514-trykket. De er trykt i et tillæg til 1931-udgaven, men, som det er fremgået, skal den helst erstattes af den nye udgave.¹⁷ En ny ordbog ville være en stor lettelse, navnlig hvis den var elektronisk. Ganske vist lader Blatts ordbog sig bruge, men så let, som DSL's bestyrelse påstår i forordet, er det ikke. Ordbogen henviser til side og linie i 1931-udgaven. Hvis man ikke har den ved hånden, kan man ikke se hvilket afsnit, der er tale om, og så må man finde den pågældende side i den nye udgave, som i kantede parenteser anfører Olrik-Ræders sidenumre. Derefter må man i praksis læse hele den pågældende side igennem for at finde det eftersøgte udtryk. Tidkrævende! Naturligvis er det langt bedre end ingen ordbog, men det kunne gøres lettere for brugeren. Desuden må det desværre siges, at Blatts med rette berømmede arbejde ikke er fejlfrit. Ordet *iustitia* er således faldet ud, skønt der er flere forekomster i teksten, men det er forhåbentlig den ene undtagelse, der bekræfter reglen om Blatts omhu.

Den filologisk-historiske kommentar er en gammel genre, som har vist sig mere sejlivet end man skulle tro, og måske var der grund til at overveje at genoplive tanken om et kommentarbind, gerne til hele værket og ikke bare sagnhistorien. Den af Weibull efterlyste redegørelse for Saxos historiografiske kilder kunne med fordel optages heri. Det burde ikke være vanskeligt at sammensætte et internationalt hold af Saxoforskere til opgaven, og med udgivers og oversætters store filologiske ekspertise og enestående kendskab til teksten burde ledelsen af et sådant projekt være i gode hænder.

Den foreliggende udgave med oversættelse er en fornem bedrift med en mere autentisk tekst, end vi tidligere havde. Man må ønske Karsten Friis-Jensen og Peter Zeeberg tillykke med afslutningen af det store arbejde og rose DSL for viljen til at genudgive en af Danmarks vigtigste litterære og historiske tekster.

Noter

1. *Saxonis Gesta Danorum, primum a C. Knabe & P. Herrmann recensita*, recognoverunt et ediderunt J. Olrik & H. Ræder. Tomus. I, textum continens, København 1931; hertil sluttede sig en ordbog *Saxonis Gesta Danorum*. Tomus II. Indicem verborum confecit Franz Blatt. København 1935-57.
2. Lauritz Weibulls store indlæg er: »Saxouplagan av 1931.« *Scandia. Tidskrift för historisk forskning*, Band VII (1934), s. 290-298; »Saxo inför nutida textkritik.« *Scandia*, Band VIII (1935), s. 251-293; og »Saxo inför Bestyrelsen av Det danske Sprog- og Litteraturselskab.« *Scandia*, Band IX (1936), s. 257-300.

3. *Om den nye Udgave af Saxo's Danmarkshistorie*. Det danske Sprog- og Litteraturselskab, København og Lund 1936. Den ene af udgiverne, Hans Ræder, havde allerede året før givet et svar i »Om Fastsættelsen af Saxo's Tekst« *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1935, s. 89-108.
4. Bertil Axelson: »Satsrytm hos Saxo.« *Scandia*, Band IX (1936), s. 204-227. Allerede H. Walther havde henledt opmærksomheden på dette forhold i en i øvrigt positiv anmeldelse af Olrik-Ræder i *Historische Vierteljahrschrift. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft und für lateinische Philologie des Mittelalters*, 28. Jahrgang (1934), s. 841-843.
5. *Arkiv för nordisk filologi* 55 (1940), s. 121-130.
6. Om Lauritz Weibulls rolle i de interne opgør blandt danske historikere i 1930'erne og 1940'erne, se Kai Hørby's afsnit om historiefaget i *Københavns Universitet 1479-1979*, bind X, København 1980, særlig s. 485ff.
7. Se herom *Det danske Sprog- og Litteraturselskab. Fyrretyve Års Virksomhed 1911 – 29. april – 1951*, København 1951, s. 89-90, hvor det fremgår, at der var ydet støtte af Carlsbergfondet og Rask-Ørsted Fondet. Efter krigen ned-sattes et nyt redaktionsudvalg, og udgaven var endnu i 1951 ikke opgivet.
8. Karsten Friis-Jensen: *Saxo og Vergil. En analyse af 1931-udgavens Vergilparallel*. København 1975, s. 15-23.
9. Karsten Friis-Jensen: *Saxo as Latin Poet. Studies in the Verse Passages of the Gesta Danorum* (Analecta Romana Instituti Danici – Supplementum XIV), Roma 1987.
10. Allerede P.F. Suhm havde dog i *Historie af Danmark VII* (1800), s. 589 foreslået at læse *Fotensis* for *forensis* i 15,4,17,4; jf. 2005-udgaven, s. 67 og 492.
11. *Saxo Grammaticus. Danmarks Krønike*. Oversat af Fr. Winkel Horn (1898) Optr. 1985, 2. Del, s. 151.
12. *Saksen Danesaga*, Oversat af Jørgen Olrik. 2. gennemsete Udgave, Bd. III-IV, 1925, s. 185.
13. *Danske Studier* 2000, s. 187-204.
14. Saxo Grammaticus. *The History of the Danes Books I-IX* Transl. by Peter Fisher. Ed. with a commentary by Hilda Ellis Davidson. 1-2, Cambridge 1979-80.
15. Peter Fisher: »On translating Saxo into English« *Saxo Grammaticus. A Medieval Author Between Norse and Latin Culture*. Ed. by Karsten Friis-Jensen (Danish Medieval History & Saxo Grammaticus. A symposium held in celebration of the 500th anniversary of the University of Copenhagen, vol. II), Copenhagen 1981, s. 60ff.
16. Niels Henrik Holmqvist-Larsen: »Siden Saxo« *Skalk*, Nr. 2, april 2006, s. 20-30. Holmqvist-Larsens kronik behandler tillige alle tekstudgaverne.
17. En oversættelse ved C. Behrend er trykt i *Apoteker Sibbernens Saxobog. Saxos Danmarkshistorie gennem Tiderne i Text og Billeder*. Red. C. Behrend, R. Paulli, Carl S. Petersen. København 1927, s. 83-87.

Anders Leegaard Knudsen

Sigurd Kværndrup: Den østnordiske ballade – oral teori og tekstanalyse. Studier i Danmarks gamle Folkeviser. Museum Tusulanums Forlag, København 2006. 714 s., kr. 450. ISBN 87-635-0470-7.

Denne vægtige bog er planlagt i fire store dele. Første del, »Introduktion til balladen«, beskriver især den del af nordisk balladetradition – nemlig danske (og svenske) ridderviser, fortællende viser med litterært indhold fra højmiddelalderen – som forfatteren karakteriserer med deres formelsprog og med deres indhold. Herfra tages hans hovedeksempler, som nøje analyseres: »Skjoldmøen« (DgF 186; jf. s. 56ff), »Torbens Datter«, »Ribold og Guldborg«, »Ridder Stigs Bryllup« osv. Han udskiller »vestnordiske kæmpeviser«, uden dog at undersøge disse nærmere. Ifølge *The Types of the Scandinavian Medieval Ballad* (TSB) er der 167 typer af kæmpeviser og »kun 32 i dansk overlevering« (s. 34). Men hvad med disse togtredive? En anmeldelse af et sådant storværk kan næppe forelægge blot en ren beskrivelse uden at falde over de første spørgsmål. Der henvises udførligt f.eks. til Aage Henriksen (1973; jf. s. 78ff), mens Jens Anker Jørgensen derimod refereres ret kort (1976; jf. s. 119-121). Det er én sag (med rette) at være fascineret af nogle af disse visers psykologi og ideologi (trylleviserne spiller her en stor rolle, f.eks. »Elveskud«, s. 102ff); det kalder vi for interpretati-on af litterært *indhold*. Det er vel en anden sag filologisk at analysere formel-sproget; det betyder analyse af *tradition*, af traderings vilkår. Den ene del behersker filologen, den anden bakser folkloristen med. Kværndrup forsøger at kombinere begge aspekter til en analyse af visernes æstetik (jf. bogens fjerde del).

Og så kommer praktikeren, som bl.a. indrager musikken (uden at melodierne analyseres nærmere). Anden del behandler bl.a. nyere performance- og danseteo-rier som mulig kontekst til balladen og skitserer vor viden om 'legeren', den om-vandrende, middelalderlige sanger som mulig traditionsbærer af balladen. »Tor-bens Datter« (DgF 288) bliver analyseret (s. 299ff). Her følger den velkendte ame-rikanske diskussion omkring oral litteratur: Parry og Lord. Begge behandles ret udførligt (s. 190ff), andet gemmes i en note. »Nibelungenlied« f.eks. »synes (...) at være litterær komposition (...) [med] orale kilder« (s. 209 note 163). Men ale-ne omkring dette spørgsmål eksisterer der lange rækker af undersøgelser – og forbløffende paralleller i de danske ballader fra DgF bind 1 (kæmpeviserne). Dis-se ballader har samme brug af formler som den øvrige overlevering. Kværndrup fokuserer i stedet for på sydslaviske optegnelser af epik. Lords forenkledte brug af Parrys ideer har beskæftiget generationer af forskere, men overførelsen til bal-ladeområdet voldte problemer. Jeg troede, det *var* overstået (jeg selv tog afstand derfra i 1969): ballade og epos er (og ikke blot efter min mening) grundforskelle-ge konkretiseringer af totalt modstræbende narrative systemer: »Ballade og epik« omfatter således bogens tredje del. Den slutter igen med en udførlig ana-lyse, her af »Ribold og Guldborg« (DgF 82; s. 460ff). I denne del fokuseres der på visernes indhold, især på de handlende personers karakterisering. Forfatteren udnytter aktant-analysen, der har forbillede i strukturalismens metoder og i Da-vid Buchans undersøgelsesmønstre af engelsk-skotske ballader. Trekantsdramaer og kærlighed spiller ofte en stor rolle som tema. Især undersøges viser som byder

på flere »modi«; en dramatisk vise »omstemmes« til andre etiske synsvinkler og værdisystemer. Det er noget vi ligeledes kender fra flere tyske ballader, og som forfatteren undersøger s. 417ff i en del svenske. Passende indføres her i analysen et kig på Eddaen og dens behandling af skæbnen.

Fjerde del forsøger at karakterisere balladens – eller rettere den udvalgte 'østnordiske' ballades – æstetik. Også i denne del er man glad for forfatterens pædagogiske fremgangsmåde som f.eks. realiseres i en løbende 'opsamling' af argumenterne ved slutningen af hvert afsnit. Med henvisning til balladens »dybdestruktur« forklares dens syn på hverdagen, dens forkærlighed for et sprog fuldt af billeder (med narrativ funktion) og dens karakterisering, især af kvindens rolle. Denne del slutter med en analyse af »Ridder Stigs Bryllup« (DgF 76; s. 627ff).

Danmarks gamle Folkeviser (DgF), Grundtvig og Olriks (m.fl.) udgave fra 1853ff, er altså spillevende. Den foreliggende afhandling blev antaget til forsvaret for den filosofiske doktorgrad i København i marts 2006. Der er næppe mange andre tekstudgaver i dansk litteratur, som i den grad har beskæftiget generationer af forskere. Og Kværndrups bidrag er en udpræget *dansk* studie, til trods for at den internationale terminologi langsomt overtages: type, version, variant, ikke mindst betegnelsen »ballade« (Mette Winge fastholder, at de stadigvæk »for det meste« kaldes for »folkeviser«; jf. *Politiken* 16. marts 2006). – Men forfatteren tager DgF som givet; udgaven af *Danske Viser* (DaVi) nævnes ikke, og skæmteviserne sættes udenfor. Projektet fra Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab (tidligere: Institut for Nordisk Filologi) i København går med udgivelsen *Svøbt i mår* (1999-2002; jf. s. 30f) konsekvent andre veje ved at vurdere viserne inden for den faktiske overleverings kontekst (bl.a. renæssancens håndskrifter).

Disputatsens tilblivelse virker til en begyndelse lidt broget, og man kan mærke sammenstødene mellem de uhomogene afsnit. Værket genspejler ligeledes i høj grad forfatterens akademiske biografi: praksisorienteret arbejde som højskoleforstander, mødet med musikforskeren Thorkild Knudsen i Hogager, lektor ved Nykøbing Katedralskole, tolkningsteoretiske studier til ph.d.-graden i Odense med nogle kapitler fra afhandlingen, ekstern lektor i nordisk filologi ved Københavns Universitet. Dermed er punkter markeret, der byder på mange modsætningsfyldte tendenser, og afhandlingen ligner enkelte steder noget af en slingrekurs mellem målsætningen og hensynet til afvigende forskningsstandpunkter (som der har været nok af siden 1853!). Blandt mange eksempler kan (med mine fremhævelser) nævnes: »vigtig, selvom der *ikke* findes mange kilder til det« (s. 21); »den vistnok *eneste* forsker (...) vejer *til gengæld* tungt« (s. 27); »der *kan* være tale om« (s. 37). Balladens associative fortællestil forklares i en anmærkning s. 70 med »huller«, der ikke bare på tysk i fortælleteoriene er velkendt som »Leerstellen«, tomrum. Denne åbning for associationer er et af den ældre populære vises (»folkeviser«) mest karakteristiske kendetegn i alle europæiske sprog. Her er der for forfatteren med det foreliggende materiale af danske ballader siden det 16. århundrede nødvendigvis en kamp med alt for mange uafklarede spørgsmål. Der skal mod (og tid) til at skrive et sådant kæmpeværk. Og alt dette skal være sagt uden hensyn til kritisable småting. Det er utrolig inspirerende at læse denne bog. Og man føler med forfatteren i hans anstrengende (men læservenligt formulerede) gennemgang af teorier og materiale. Genrens højmiddelalderlige herkomst

fastholdes bl.a. med formlerne i den svenske oversættelse af »Løveridderen« fra 1303. Det lyder indlysende. Balladens formler *kan* dog ligeledes komme fra en middelalderlig litterær tradition, som siden hen overtages af balladen. Forfatteren bruger et godt ord: »traditionsreservoir« (s. 13). Mange balladeformler i brug på flere europæiske sprog hentyder til, at de med oldnordisk, mellemhøjtysk og fransk middelaldertradering er *ældre* end balladegenren. Dog næsten intet er »sikkert« før den faktiske overlevering (som sagt fra det 16. århundrede). Gamle tekster »*kan tolkes*« (s. 12) som nedskrifter af mundtlig overlevering. Strukturer af mundtlig overlevering kan med en vis sikkerhed altså kun undersøges gennem optegnelser fra nyere og kritisk feltforskning.

»International balladeforskning« er nok mere end bogen byder på. *Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien: Balladen* (DVldr; 10 bind 1935-1996) mangler. Heri står f.eks. en ballade om at »tæbe sin sko« (jf. Kværndrup s. 62), og der findes naturligvis hele formelsproget fra mundtlig overlevering i bred udfoldelse, dvs. fra tusinder af optegnelser i felten fra omkring 1840 til i dag. Ligeledes mangler f.eks. tyske standardværker omkring narrativ forskning (bl.a. *Enzyklopädie des Märchens* (EM) med f.eks. Bengt Holbeks artikel om »Formelhaftigkeit, Formeltheorie« fra 1984) og denne anmelders mange *tyske* arbejder omkring balladen. Det siges ikke for at virke fornærmet (dertil har jeg absolut ingen grund). Men f.eks. den spændende formel »ude ved å«, som Kværndrup forklarer meget overbevisende (s. 549ff), kan egentlig ikke analyseres uden dens påfaldende parallel »under ø«, som allerede er blevet undersøgt af mange siden 1898 – faktisk uden resultat. Diskussionen står i anmelderens »Die dänischen Nibelungenballaden« (1974), som ligeledes forbigås af Kværndrup: det drejer sig om »kæmpeviser« (men delvis meget »danske«). »Ude ved å« er med rette karakteriseret som ildevarslenende lokalitetsformel; »under ø« kan forklares indholds-mæssigt lignende med formelfeltet »langt borte«, men den leksikalske mening er gået tabt. Begge formler er i brug i den ældre overlevering (f.eks. i Karen Brahes folio) og som varianter af det samme formelfelt i f.eks. »Ridderens Runeslag« (jf. Kværndrup s. 67), »ude ved å« i følgestrofen til »under ø« – begge dikteret af rimstillingen. Kværndrup sætter alene følgestrofen til diskussion. Her er det efter min mening ikke bonden, der ikke forstod »konens balladeske formelsprog« (s. 67). Tværtimod virker formlerne her kun fordi tilhører og sanger, Kværndrups »performance-arena«, tolker meningen rigtigt (formodentlig uden at kunne forstå den leksikalske betydning af »under ø«; jf. »frosne formler«, s. 117f).

Derudover er »at rive høg« på dette sted tydeligt en parallel til flere tyske ballader med pigen som slår græs på engen (»Graserin«) og bliver et offer for forførelse. I den danske tekst er forholdet meget bevidst omvendt: hun søger det seksuelle eventyr. »At slå høg« er her altså ikke »eller hvad man nu vil« (s. 550), men ligeledes en spændende lokalitetsformel (»falskhedens sted«; jf. s. 605). Det er ikke tilfældigt, at Kværndrup bruger denne formel som kapiteloverskrift; den del hører til bogens højdepunkter – men »på grænsen mellem mulig viden og ikke-viden«. Med dette udgangspunkt vil mange for fremtiden arbejde med tolkningen af »det dømmiske rindende vand«. Dog skimter man her ligeledes forskellen mellem ideologi- og mentalitetsorienteret analyse – Kværndrup kalder det med rette for den enkelte viseopskrifts »æstetik« – af enkelte (fremragende)

balladevarianter på den ene side og forsøg på at forstå »hele« formelsproget i balladeoverleveringen med *alle* varianter (»gode« og »forkerte«, men alle fulde af »sandhed«) på den anden side. Det er vel ikke noget problem for en anmelder at finde ud af, hvad der mangler, men en enkelt tilfældig henvisning til »John Meier« (1906) er dog nok for lidt til at kalde et helt kapitel for »International balladeforskning« (kap. V og kap. VII), hvis der faktisk kun henvises til balladeanalyser på engelsk (af de nyere opregnes udførligt bl.a. Flemming G. Andersen og David Buchan). Også »Ny balladeindsamling« (s. 188) er mere end Hogager og 1960'ernes USA. Efter alle de fremragende studier i nyere tid omkring den danske og nordiske ballade (Lise Præstgaard Andersen, David W. Colbert, Bengt R. Jonsson og Iørn Piø bl.a. opregnes udførligt) skal dette være den »første samlede læsning« af DgF. Jeg betvivler dog, at denne ikke kan suppleres af andre. Alene kritikken mod (og videreførelsen af) Kværndrups værk kan fylde flere bøger – og dette er godt for et fremragende dansk forskningsmiljø omkring balladen, som man kan være misundelig på.

Bogen er fornemt udstyret, illustrationer delvis i farve; bibliografien hjælper med til den første orientering. Der er udførlige registre til alle de danske (og en del svenske) ballader, som behandles løbende i teksten. Alene denne gennemgang af mange DgF-typer er noget, man til stadighed vil kunne slå op i med glæde.

Otto Holzapfel

Klaus P. Mortensen og May Schack (red.): Dansk litteraturs historie, bd. 4: 1920-1960. Søren Schou, Lasse Horne Kjældgaard, Birgitte Hesselaa, Jógvan Isaksen. Gyldendal, København 2006. 624 s., kr. 498. ISBN 87-02-04185-5.

Dansk litteraturs historie 1920-1960 er det første bind i det tredje store litteraturhistoriske værk siden 1960'erne. Skal man vurdere værket, må det nødvendigvis anskues i forhold til den ret omfattende intertekstualitet, der hedder danske litteraturhistoriske fremstillinger. En umiddelbar reaktion på det nye værk er at spørge, om markedet ikke er mættet, når man betænker, at man i danskfaget stadig i vid udstrækning benytter de to store forgængere, Politikens 5-binds *Dansk litteraturhistorie* fra 1960'erne og 1970'erne og Gyldendals 9-binds værk med samme navn fra 1980'erne, et par bind af Pål Dahlerups inden for de seneste år påbegyndte litteraturhistorie, sidste års litteraturhistorie *Hovedsporet*, de meget udbredte gymnasiale litteraturhistorier *Litteraturhåndbogen* (1985), *Litteraturhistorier* (1996), *Litteraturens veje* (1996) og *Litteraturens stemmer* (1999) samt et par mindre værker i genren af Steffen Hejlskov Larsen, Niels Kofod og Ole Ravn. Jeg vil her hævde, at den nye litteraturhistorie faktisk trods den trængte plads udfylder et tomrum.

I David Perkins toneangivende og kritisk-pessimistiske *Is Literary History Possible?* (1992) opstilles der en række kategorier, der har relevans i forhold til dansk litteraturhistorieskrivning. Perkins anfører, at litteraturhistorieskrivningen

befinder sig i et spændingsfelt mellem en encyklopædisk og en narrativ tendens. »Den encyklopædiske litteraturhistorie giver bevidst afkald på muligheden for en sammenhængende fremstilling, og den narrative litteraturhistorie kan ikke fremstille sin genstand med den fornødne kompleksitet«, lyder dommen.¹ Ser vi på dansk litteraturkritik i det sidste halve århundrede, kan man groft sagt registrere en udspaltning mellem på den ene side »encyklopædiske« værkanalyser, der siden Volmer Dissings *Digt og Læser* fra 1958 forekommer i et stort antal antologier, og på den anden side »narrative« litteraturhistorier som de ovennævnte.

Man har imidlertid også i de sidste årtier set en tendens til at forene de to optikker i værker, der både sigter på nærlæsninger af tekster og på opridsning af litteraturhistoriske linier. De største værker i denne retning fra de seneste år er fembindsværket *Læsninger i dansk litteratur* (1997-99) og trebindsværket *Danske digtere i det 20. århundrede* (2000-02), men blandt talrige andre eksempler på fænomenet kunne man nævne Knud Wentzel: *Utopia. Et motiv i dansk digtning* (1990), Bo Hakon Jørgensen: *Symbolismen – eller jegets orfiske forklaring* (1993), Klaus P. Mortensen: *Himmelstormerne. En linie i dansk naturdigtning* (1993), Søren Baggesen: *Seks sonderinger i den panerotiske linie i dansk lyrik* (1997) og Erik Svendsen: *Det nye. Sonderinger i dansk modernisme* (1998). Og det er i denne tradition for at bruge tekster som de primære pejlemærker i konstruktionen af det litteraturhistoriske stof – den tradition, man også kunne kalde Auerbach-traditionen for nu at henvise til en af de mest prominente ophavsmænd til noget sådant – at vi finder *Dansk litteraturs historie*. At den lille ændring i titlen i forhold til forgængerne er et vink med en vognstang i denne retning, er næsten overflødig at nævne.

At *Dansk litteraturs historie* sætter litteraturen i centrum er tydeligt ved en sammenligning med den socialhistorisk orienterede grønne Gyldendal-litteraturhistorie. Forestillingen om, at den væsentlige del af dansk litteratur eller i hvert fald den, der har relevans i dag, tilhører det 20. århundrede, slås i det nye værk fast med syvtommersøm ved, at over halvdelen af pladsen i de fire bind omhandler 1900-tallet, hvor forgængerne fra 1980'erne kun bruger en fjerdedel af pladsen på de sidste 100 år. Afskaffet er også de materialhistorisk bestemte årstalsinddelinger af litteraturhistoriens bind fra Gyldendal-litteraturhistorien såsom 1480, 1620, 1746, 1807, 1848, 1901 og 1945 til fordel for de gennemprøvede, hvor perioder og strømninger ikke skæres unødigt over i provokationens navn. De fem bind omfatter således 800-1800, 1800-1870, 1870-1920, 1920-1960 og 1960-2000.

To forhold indikerer, at *Dansk litteraturs historie* er bygget op omkring kategorierne forfatterskab og værk. For det første er værket ikke som sine to store forgængere struktureret i forhold til henholdsvis åndshistoriske eller socialhistoriske kategorier, men i afsnit der som regel har de enkelte forfatterskaber som overskrifter. I modsætning til de tidligere værker betyder dette, at man har samlet alt stof om en forfatter, hvad enten denne har skrevet i flere forskellige genrer eller overskrider de rammer, som det enkelte binds periodegrænser sætter, i ét afsnit. Og det er selvfølgelig en gevinst, for der er ikke megen idé i at læse om Johannes V. Jensen, Tom Kristensen eller Klaus Rifbjerg i 3 forskellige afsnit, således som det optræder i nogle tidligere litteraturhistorier.

For det andet finder man i bogen mange indtrængende og ofte nye læsninger af centrale litterære værker fra det 20. århundrede. Dette gælder alle de tre hovedforfattere, Søren Schou (prosa og oversigtskapitler plus Schade og Sarvig), Lasse Horne Kjældgaard (lyrik plus Blixen) og Birgitte Hessela (drama) (samt et 10 siders afsnit om færingen William Heinesen af Jógvan Isaksen). Et clou ved værket mange tekstlæsninger er, at man får opridset talrige litteraturhistoriske linier og paralleller mellem forfatterskaber, der medvirker til, at de digteriske frembringelser ses i nyt lys. Blandt mange gode afsnit vil jeg fremhæve Birgitte Hessela's grundige analyser af Kaj Munks dramaer og hendes rehabiliterende diskussion af teaterkritikeren og -dramatikeren Sven Borberg. For Lasse Horne Kjældgaards vedkommende finder man fine præsentationer af de tre kvindelige eksperimenterende lyrikere Bodil Bech, Hulda Lütken og Tove Meyer, der skarpt, men nænsomt kontrasteres, samt en indsigtfuld diskussion af Gustaf Munch-Petersen, hvis digte bl.a. sættes i forhold til Richard Mortensens billedkunst. Endelig sprudler talrige afsnit af Søren Schou af interessante læsninger, hvor der trækkes litteraturhistoriske linier. Det gælder f.eks. barndomsnovellerne af H.C. Branner og Jørgen Nielsen, der sættes i forhold til moderne digtere som Peer Hultberg og Christina Hesselholdt, Jacob Paludans romaner, der placeres i en tradition fra Pontoppidan til Erik Aalbæk Jensen, Albert Dams romaner, der markerer en linie fra Johannes V. Jensen til Sven Holm og Vagn Lundbye og endelig en diskussion af PH's rolle i efterkrigstidens kulturdebat. At der så falder en enkelt skævert (måske fordi Schou ikke er så gennemfortrolig med lyrikken som med prosaen) i de mange øjenåbnende perspektiveringer, tager man gerne med, som når afsnittet om Schade indledes: »Jens August Schade videreførte den panerotiske tendens i dansk lyrik. Som ganske ung overtog han stafetten fra Sophus Claussen og Thøger Larsen (...) og mange år senere rakte han den videre til Jørgen Sonne, Benny Andersen og Klaus Rifbjerg« (s. 168). For hvad er det nu egentlig, Claussen og Rifbjerg har til fælles som lyrikere? Og fordi Søren Baggesen har brugt begrebet det panerotiske uden at definere det klart, bliver betegnelsen jo ikke bedre af at blive anvendt igen.

Med disse betragtninger over værket mange gode læsninger, kan det være nyttigt igen at vende tilbage til Perkins *Is Literary History Possible?* Vi får nemlig her et bud på, hvilke kriterier, man kan vurdere et litteraturhistorisk værk ud fra. Af kategorier nævnes »udvælgelse, organisering (...) og anlæggelse af perspektiv« (s. 63).

Mens spørgsmålet om organiseringen har været berørt i forbindelse med, hvilke generelle aspekter, der står i fokus i værket, kan udvælgelsesspørgsmålet knyttes sammen med det for litteraturhistorier altid intrikate spørgsmål om, hvilke forfatterskaber, der op- eller nedprioriteres. For denne anmelders vedkommende virker valgene og fravalgene af forfattere plausible og gennemreflekterede, og med få undtagelser er jeg i denne retning enig i litteraturhistoriens dispositioner.

Man kan som en hovedtendens notere sig, at dele af de seneste års danske forskning har sat sine spor i værket. Hvad angår forfatterskaber, opererer de fleste ældre litteraturhistorier med fire store forfattere fra perioden 1920-60, nemlig Tom Kristensen, Karen Blixen, H.C. Branner og Martin A. Hansen. Blandt disse er det tydeligt i *Dansk litteraturs historie*, at kun de to første stadig rager op over

andre af periodens forfattere, hvad angår betydning. Med hver 26 sider fylder Kristensen og Blixen forholdsvis mere end tidligere og vel ikke helt uretfærdigt omkring dobbelt så meget som alle periodens andre forfatterskaber.

Størst ændring, hvad angår prioritering af forfatterskaber, er der dog at spore med hensyn til to områder, nemlig dels mellemkrigstidens avantgarde, dels 50'ernes prosa. I forhold til tidligere litteraturhistorier er der gjort mere ud af behandlingen af de formeksperimenterende digtere Broby-Johansen, Momberg, Munch-Petersen og ikke mindst Robert Storm Petersen. At dette skyldes de seneste års ret intensive forskning i disse forfatterskaber er selvsagt. En større rolle end i tidligere litteraturhistorier spiller også 50'ernes danske prosa. Her har Søren Schous *Og andre forfattere. Dansk fiktionsprosa 1945-60* (2001) med dens genlancering af 'glemte' 50'er-prosaister som Leif E. Christensen, Jørgen Ulrich og Hans Jørgen Lembourn sat et prægnant aftryk.

Nedprioriterede dele af dansk litteratur er der selvfølgelig også i værket. At den danske avantgardelyrik er kommet i fokus, er således kun sandt for en håndfuld digtere. Man savner de ikke helt uinteressante eksperimentatorer, Fredrik Nygaard og Johannes Weltzer, der godt kunne have fået lidt plads, samt en senere avantgardist, der i litteraturhistorisk sammenhæng er vigtig, eftersom hans lyrik udgør et bindeled mellem mellemkrigstidens avantgarde og tressernes neo-avantgarde, nemlig Jørgen Nash.

Derudover kunne et fokus på den symbolistiske tradition i det 20. århundredes danske poesi, som den er diskuteret i værker som Jørn Vosmars *Modernismen i dansk litteratur* (1967) og Bo Hakon Jørgensens *Symbolismen – eller jegets orfiske forklaring* (1993), have skabt frugtbare perspektiver i behandlingen af lyrikken, idet sporene fra Sophus Claussen og Johannes Jørgensen kan aflæses hos talrige digtere fra Tom Kristensen og Broby-Johansen til Jæger og Sarvig. At man i denne retning modsat i tidligere litteraturhistorier har udeladt en af mellemkrigstidens bedste sensymbolistiske lyrikere, nemlig Per Lange, synes jeg også er kedeligt. Endelig er lyrikerne Erik Knudsen og Jørgen Gustava Brandt efter denne anmelders smag tilkendt lovlig lidt plads med de kun ca. 3 sider pr. stk., hvis man bemærker, at dette kun er halvt så meget, som der bevilges absolut ikke bedre digtere som Heretica-kollegerne, Wivel og la Cour, og avantgardisterne, Bønnelycke, Momberg, Broby-Johansen og Storm P.

Ser vi endelig på det sidste perkinske aspekt ved det litteraturhistoriske felt, anlæggelsen af perspektiv, kan man slå fast, at det er en litteraturhistorie, der hyl-der gamle videnskabelige dyder som saglighed og verificerbarhed. Man må her rose den høje grad af homogenitet, der kendetegner disponering, argumentation og stil igennem hele værket. Faktisk giver det, mens man glider gennem de mange hundrede siders sobre og neutrale fremstilling, nærmest et gib i én, når man en sjældnen gang støder på noget, der ligner et værdiladet udsagn, som når der efter Hesselaas behandling af Kaj Munks dramaer pludselig som afslutning står: »af den store dramatiske produktion er det måske kun *Ordet*, som vil vise sig at være af ægte slidstyrke« (s. 353). Vi er således i denne litteraturhistorie langt fra den poststrukturalistiske tendens inden for litteraturhistorieskrivningen, som f.eks. kan registreres hos litterater som Lars Bukdahl og Marianne Stidsen, hvor der satses på at overskride grænser mellem genrer som analyse og kommentar.

En sidste ting, der kan være tilbage at kommentere, er litteraturlisten. Der er her desværre tale om en del af det glimrende værk, der ikke lever op til standarden. For hvor skribenterne i værket er godt opdaterede med hensyn til nyere dansk litteraturforskning, så er litteraturlisten det langtfra, og hvor de fire forfattere bestræber sig på at være saglige og velargunderede, hvad angår de forfattere de behandler, så er de litteraturhenvisninger, som afslutter bindet, præget af tilfældighed og principløshed.

Principper for en litteraturliste kunne således være længde, kvalitet, nyhedsværdi eller hvad som helst gennemskueligt. Men sådan er det desværre ikke i denne litteraturliste. Eller hvad kan logikken være i at nævne små hyldest- og fødselsdagsartikler fra *Ekstra Bladet* og *Politiken* af Thomas Bredsdorff (2000) og Virtus Schade (1969) om Halfdan Rasmussen og Munch-Petersen, men ikke bøger af Niels Egebak (1971) og Poul Houe (1972) om Tom Kristensen og Jens August Schade? Og hvorfor har man i forbindelse med Ole Wivels forfatterskab valgt i litteraturlisten kun at nævne to avisartikler af Marianne Juhl (2001) og Poul Pilgaard Johnsen (2004) fra *Jyllands-Posten* og *Weekendavisen* om diskussionen af Wivels nazistiske engagement under 2. verdenskrig, når man da kunne have henvist til de litteraturvidenskabeligt langt vægtigere bidrag til denne debat af Jørgen Hunosøe (2000) og Lise Præstgaard Andersen (2000).

For en litteraturhistorie, der gerne vil placere sig centralt i den litterære offentlighed, er det beklageligt, at talrige vigtige og aktuelle forskningsmæssige indsatser inden for de forfatterskaber, der behandles, forbigås i tavshed. Det gælder f.eks. Kaj Munk, hvor man undres over, at der i Hesselaas afsnit står, at »der er blevet stille om hans dramatiske forfatterskab« (s. 352), når der for nylig udkom det heller ikke i litteraturlisten nævnte, måske væsentligste bidrag til den litterære Kaj Munk-forskning nogensinde, nemlig Per Lykkes antologi *Ordet på bordet – ni læsninger i Kaj Munks dramatik* (2004). Og det er tilfældet for bl.a. en lang række af mellemkrigstidens avantgardistiske lyrikere. Her nævner man en kronik af Ole Sohn om Gustaf Munch-Petersen fra *Ekstra Bladet* (1969), en ideologikritisk afhandling med titlen *Tamme fugle flyver, vilde flyver. Avantgardelyrik i mellemkrigstiden i Danmark, Sverige og Finland* (1980), en række udenlandske værker om ekspressionisme og surrealisme og nogle specialer fra KU og RUC, men ikke at der f.eks. foreligger en ph.d.-afhandling (2003) om dansk avantgardelyrik samt artikler med nylæsninger af Munch-Petersen (2005), Momberg og Broby-Johansen (2001) og Gelsted (2005) af Claus Falkenstrøm, artikler af Frederik Stjernfelt (2004), Stefan Michael Schröder (2000) og Frederik Krapup (1996) med nytolkninger af Harald Bergstedt, Bønnelycke og Broby-Johansen eller, for nu at være narcissistisk, artikler med nylæsninger af Bønnelycke (1996), Broby-Johansen (1996) og Tom Kristensen (2001) samt et længere afsnit i *Modernistiske outsiders* (1998) om »Dansk avantgardedigting« fra undertegnede. Eller for nu at slutte denne kritik med et idiosynkratisk nummer i særklasse: i litteraturlisten er der i et eneste tilfælde nævnt en artikel fra *Danske digtere i det 20. århundrede*, nemlig en artikel fra 1980-udgaven af værket af Thomas Bredsdorff om Morten Nielsen. Så heraf kan vi udlede, at Bredsdorffs artikel er det væsentligste, der er skrevet om dansk litteratur i såvel 1980- som 2000-udgaven af *Danske digtere i det 20. århundrede* – or what is the point?

At *Dansk litteraturs historie 1920-60* slutter med en litteraturliste, der ikke lever op til den høje standard, hvad angår saglighed, som ellers kendetegner værket, skal dog på ingen måde skygges for, at værket med sine indtrængende analyser og sine øjenåbnende perspektiver er en bedrift, og at det uden tvivl vil komme til at fungere som referenceramme for forståelsen af væsentlige dele af dette århundredes danske litteratur langt ind i fremtiden.

Note

1. David Perkins citeres her i Morten Visbys oversættelse af værkets indledningskapitel i Mads Rosendahl Thomsen og Svend Erik Larsen (red.): *Litteraturhistoriografi*. Århus 2005, s. 63.

Peter Stein Larsen

Jens Kr. Andersen: Litterær komposition. Principper og eksempler. Multivers, København 2005. 221 s., kr. 248. ISBN 87-7917-151-6.

Jens Kr. Andersens nyeste afhandling bærer som ironisk motto en replik af Palæstrio fra Plautus' komedie *Miles Gloriosus*: *bene quaeso inter vos / dicatis mi med absentii tamen*, 'i det mindste beder jeg jer tale pænt om mig, når jeg er væk'. På samme side er der følgende morbide dedikation: HAEC CANTIO CYGNEA / VIDUAE AVCTORIS / DEDICATA, 'DENNE SVANESANG ER TILEGNET FORFATTERENS ENKE'. Jens Kr. Andersens uvenner skal ikke begynde at glæde sig for tidligt; der er bare tale om sort humor. Forfatteren lever heldigvis i bedste velgående, hvad hans nye veloplagte bog *Litterær komposition. Principper og eksempler* tydeligt vidner om. Mottoet og tilegnelsen har dog den alvorlige intention, at de giver afhandlingen et præg af teoretisk-metodisk testamente. Forfatteren har dels trukket nogle af sine gamle krigsheste af stald: Holberg, Bellman, H.E. Schack, dels trådt nye stier. Udvalget af tekster røber Jens Kr. Andersens omfattende belæsthed og gode smag, og man mærker, at tekstprøvernes digtere alle står forfatterens hjerte nær. *Litterær komposition* er trods sin teoretisk-metodiske formalisme en meget personlig bog.

Analyserne er nyskrevne bortset fra hovedparten af Bellmanafsnittet, der næsten samtidig med udgivelsen blev publiceret i *Bellmansstudier 22. Minneskrift över Gunnar Hillbom*, analysen af Holbergs epigram V, 41, der konciperet og skrevet på fransk har været trykt i tidsskriftet *Orbis Litterarum* vol. 53, nr. 3, 1998 og passager af den indledende del af analysen af *Phantasterne*, der er en omarbejdning af dele af efterskriften til forfatterens egen udgave (1986, 1993) af romanen i Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs serie *Danske Klassikere*. Disse forhold gør Jens Kr. Andersen rede for i forordet.

Litterær komposition indeholder efter forordet en hoveddel i form af 16 nummerede kapitler med dispositionen: kort teoretisk indledning efterfulgt af 14 kapitler med selve kompositionsanalyserne i centrum, endelig en sammenfattende konklusion. Efter de 16 kapitler følger et appendiks med optryk af nogle af de analyserede tekster, en bibliografi med a) præcise oplysninger om anvendt

tekstgrundlag for analyserne og b) sekundærlitteratur samt til sidst et navneregister.

De analyserede tekster, der gennemgås i kronologisk rækkefølge, er bevidst valgt, så de frembyder stor diversitet i tid, genre og rum. Kronologisk spænder de over et tidsrum på ca. 2000 år, fra den romerske republik repræsenteret ved Plautus' komedie *Miles Gloriosus*, 'Den storpralende soldat', i den ene ende til 1930'ernes danske kulturradikalisme med Sv. Møller Kristensens »Sangen om Larsen« i den anden. Herimellem er der – og jeg er pinligt bevidst om, at visse af de følgende periodiseringskategorier er inkommensurable – stikprøver fra romersk kejsertid (et epigram af Martial), dansk middelalder og/eller renæssance i form af den lange Marsk Stig-vise og Ranchs *Karrig Niding*, fransk klassicisme (Racines *Andromaque*), dansk barok (Kingos »Sorrige og Glæde«), engelsk klassicisme (Pope: *An Essay on Criticism*), dansk klassicisme (det føromtalte epigram af Holberg og sammes *Niels Klims underjordiske rejse*), svensk klassicisme (udvalgte *Fredmans epistlar* og *Fredmans sånger* af Bellman), tysk klassicisme (Schillers *Die Braut von Messina*), dansk romantik (H.C. Andersens »Lille Claus og store Claus«) og liberalisme (Schacks *Phantasterne*).

Genremæssigt er der også tale om stor spredning. Jens Kr. Andersen gør ganske vist selv opmærksom på, at »en vis, kvantitativ beskeden, privilegering af dramatik og gnomepoesi, der særlig synes at indbyde til kompositionsanalyse, [har] været uundgåelig« (s. 11), men når ikke blot komedie, tragedie, epigram og læredigt, men også salme, folkevise, sang, lyrisk digt, eventyr og roman er på menukortet, kan man ikke med rimelighed beskyldte forfatteren for ensidighed.

Bogen analyserer tekster på dansk, svensk, latin, fransk, engelsk og tysk, så også mht. sprog og nationalitet er der tale om et alsidigt udvalg. Forfatteren blev uddannet i litteraturvidenskab på et tidspunkt, da det var en selvfølge, at fagets studerende kunne læse disse sprog; Jens Kr. Andersen behersker dem alle – også latin – til mere end husbehov. Analysen af *Niels Klim* har Kragelunds udgave som tekstgrundlag og er baseret på den latinske tekst, hvad der er velgørende. Det er et stimulerende træk ved *Litterær komposition*, at moderne litteraturvidenskabelige metoder appliceres med interessante resultater på tekster, der normalt er forbeholdt en ret snæver kreds af klassiske filologer. Jens Kr. Andersen har som en af de sørgeligt få uden for denne kreds de fornødne kundskaber dertil.

Hvert af de 14 tekstanalytiske kapitler falder i tre nummererede afsnit: 1) indledning, 2) analyse og 3) litteraturhistorisk problematisering.

Det første er en kort introduktion, der kan omhandle tekstens placering i forfatterskabet, genrebeskrivelse, periodetræk, tilblivelse eller overlevering. Der er vel først og fremmest tale om en pædagogisk service fra forfatterens side, og det er en klog disposition i en tid, hvor man ikke uden videre kan forudsætte et bare overfladisk kendskab selv til så betydelige digtere som Plautus, Racine, Pope og Schiller. Det pædagogiske formål afholder heldigvis ikke forfatteren fra at diskutere litteraturvidenskabelige problemer på højt niveau, så de henvender sig også til læsere, der er nogenlunde jævnbyrdige med bogens forfatter.

Det andet afsnit er kapitlets hoveddel, selve kompositionsanalysen. Jens Kr. Andersen gør i det teoretiske kapitel, der indleder bogens analyser, klart rede for,

hvad han forstår ved begrebet kompositionsanalyse, med præcise terminologiske beskrivelser og definitioner af nøglebegreber. Da begrebet kompositionsanalyse hos ham virkeligt er *analyse* forstået som opløsning af et forløb i strukturelle elementer og afdækning af principperne for deres placering i en kompositionsstruktur – begrebet er altså ikke helt eller delvis synonymt med referat eller fortolkende parafrase – er det helt på sin plads, at de lidt længere tekster, der behandles, dvs. den lange (108 strofer lange) vise om Marsk Stig, Kingos »Sorrig og Glæde«, de 5 Bellmandigte og »Sangen om Larsen«, er optrykt som appendiks. Da Jens Kr. Andersens analysebegreb er så eksklusivt, er det nødvendigt, at læseren har (gen)læst teksterne, umiddelbart før han kaster sig over analyserne, og så er det rart at have dem lige ved hånden.

Analyserne udpeger strukturelle elementers manifestation i en given tekst, og analysens resultat formuleres som en formalisering, der i sin radikale form kan minde om matematikkens, fysikkens eller den formelle logiks udtryksformer. Mere traditionelt indstillede humanister får erfaringsmæssigt røde knopper og susen for ørerne af alle disse formler, skemaer, variabler og implikationspile, men det må indrømmes, at Jens Kr. Andersen i sin nye bog gør sig umage for, at også læsere, der ikke har den store træning i at læse strukturelle kompositionsanalyser, kan følge med. En af farerne ved et analyseprincip med et så højt abstraktionsniveau er, at analytikeren ikke kan se træerne for bar skov, men den tredelte disposition med indledning i menneskesprog, analyse i overvejende abstrakt metasprog og litteraturhistorisk problematisering igen i menneskesprog finder en god balance mellem afdækning af generelle og specifikke træk ved den enkelte tekst. Hvert af kapitlerne giver lyst til at (gen)læse den tekst, der er under behandling, med den fornyede indsigt, som analysen har givet, og det gælder sandt for dyden ikke alle strukturalistiske produkter.

Ikke få af analyserne er rene øjenåbnere. Det gælder ikke mindst behandlingen af 2. udgaven fra 1745 af *Niels Klim*, hvor Jens Kr. Andersen overbevisende demonstrerer, at der ligger en kunstfærdig symmetrisk komposition bag den brogede række af underholdende begivenheder. Ifølge analysen opererer romanen med tre forskellige kategorier: Fiktionsarrangementer (F), statsbeskrivelser (S) og rejsebeskrivelser (R). Fiktionsarrangementerne er rammen om værket, nemlig de unummerede kapitler, der indeholder romanens fortale og tillæg, som har andre end titelpersonen som fortællere. Statsbeskrivelserne er de overvejende statiske redegørelser for de politiske og kulturelle forhold i Potu, Martinia og Quama. Rejsebeskrivelserne er de mestendels dynamiske beskrivelser af titelpersonens bevægelser i fiktionen rum. Det giver 9 tekstdele med følgende symmetriske fordeling, der kan opstilles i et skema (s. 109): F R S R S R S R F. Eller lidt mindre kortfattet: F (indledning om »udgivelsen«), R (nedfart, kap. 1), S (beskrivelse af staten Potu, kap. 2-8), R (rejse omkring Nazar, kap. 9), S (beskrivelse af abestaten Martinia, kap. 10, symmetriens dystopiske spejlingsakse), R (rejse omkring Eventyrlandene, kap. 11), S (beskrivelse af staten Quama, kap. 12-15), R (opfart, kap. 16), F (tillæg om »udgivelsen«). Jens Kr. Andersen argumenterer for, at det symmetriske kompositionsprincip har været bevidst fra Holbergs side, for symmetrien bliver først fuldstændig med andenedugavens tilføjelse af det indledende afsnit om romanens »udgivelse«.

2. del af kapitlet om *Niels Klim* er et kompositionsanalytisk virtuosnummer gennemført med imponerende stringens og sans for det væsentlige på kun lidt over tre sider. Romanen repræsenterer det ene af de to hovedprincipper for komposition, der fremanalyseres i afhandlingens tekstkorpus: symmetri. Det andet princip kalder Jens Kr. Andersen den additive række, dvs. gentagne sekvenser af analoge narrative størrelser. Eksemplerne er Marsk Stig-visen (gentagne opbud eller hjemkomster signalerer skift i synsvinkelbærerens status), Bellmans parodi på dødedansgenren (*Fredmans Sånger* nr. 21) og H.C. Andersens kunstfærdige potensering af et kompositionsprincip i »Lille Claus og Store Claus«, der kendes fra folkeeventyrene, nemlig gentagelse af sekvenser med tre analoge narrative størrelser på forskellige niveauer af teksten (et enkelt konkret eksempel blandt mange: den tredelte sekvens (1) Store Claus vil dræbe, (2) Lille Claus profiterer, (3) Store Claus taber, gentages tre gange med stigende dramatiske konsekvenser).

Hovedparten af analyserne afdækker symmetriske kompositionsprincipper. Jens Kr. Andersen har et højt udviklet blik for dette skønne, formskabende virkemiddel, men i tilfældet Pope må selv han gribe til vold for at få resultatet til at gå op. Han indrømmer, at genuin symmetri (»matematisk« symmetri) forudsætter en spejlingsakse. En sådan findes ikke i Popes to berømte kupletter (*Essay on Criticism* v. 215-18): »A little learning is a dang'rous thing; / Drink deep, or taste not the Pierian spring: / There shallow draughts intoxicate the brain, / And drinking largely sobers us again«. Skønt analytikeren ikke finder sin spejlingsakse her (undersøg selv mellemregningerne s. 82-84), påstår han alligevel, ganske vist med behørig forbehold, at »det lille digt i det store ses at følge (en form for) symmetrisk kompositionsprincip« (s. 84). Han ser sig nødsaget til at skyde sig ind under *Ordbog over det danske Sprogs* bredere definition af symmetribegrebet (»harmonisk overensstemmelse, rigtigt forhold, ligevægt (..) mellem de enkelte dele af et hele«) for at få pengene til at passe. Det er måske *lidt* snyd, og jeg vil tro, at Peter Brask, Jens Kr. Andersens erklærede teoretisk-metodiske forbillede, her vil løfte øjenbrynene og rømme sig.

Man kunne også være venlig og vende kritikken til Jens Kr. Andersens fordel. Han udnævner i forordet mødet mellem empiri og teori til den humanistiske forsknings *sine qua non*, så medtagelsen af en tekst, der ikke helt passer ind i systemet, vidner i virkeligheden om forfatterens vederhæftighed. Intet havde jo været lettere end at udskifte *An Essay on Criticism* med en anden tekst. Lidt empirisk grus i det teoretiske maskineri diskvalificerer på ingen måde følgende forsigtige formulering i konklusionen: »Det er ikke mindst i forbindelse med symmetriene, at man – trods vort begrænsede textmateriale – kunne få den tanke, om vi her står over for et universelt princip for produktion af litterære tekster (og måske kunst overhovedet?); i hvert tilfælde synes et symmetrisk kompositionsprincip at gøre sig gældende på tværs af kronologiske og genrologiske grænser. Men hvad ved vi?« (s. 180).

Litterær kompositions ophavsmand er meget tilbageholdende med konklusioner af, hvad han med en af flere termer, som han låner fra sprogforskningen, kalder »diakron« art (gåseøjnene er med distancerende betydning og Jens Kr. Andersens egne). Det vil ikke desto mindre være nærliggende for den, der læser af-

handlingen, at spørge, om det er tilfældigt, at netop de to yngste tekster, *Phantasterne* (1857) og »Sangen om Larsen« (1935), i modsætning til alle de andre manifesterer et bevidst systembrud. Jens Kr. Andersen er for forsigtig til overhovedet at stille spørgsmålet, vel i erkendelse af, at tekstkorpusset ikke er stort nok til at besvare det.

I det tredje afsnit finder de foregående analysers resultat et praktisk formål: De bliver indicier i en stillingtagen til åbne litteraturhistoriske spørgsmål.

Analyserne giver argumenter for mere eller mindre kontroversielle anskuelser i nogle tilfælde, mens de styrker hævdundne opfattelser i andre. Til de kontroversielle hører, at kompositionsanalysen støtter Helge Toldbergs idé om, at Anders Sørensen Vedel er forfatter til den lange Marsk Stig-verse. Kapitlet om *Andromaque* bifalder Lucien Goldmanns opfattelse af Racine som tilhænger af jansenismen. I polemik med en hævdund tradition i almindelighed og Aage Henriksen i særdeleshed afvises det, at *Phantasterne* er en idealistisk, syntesedannende dannelsesroman; den er snarere et politisk programskrift. Analysen af *Niels Klim* bekræfter, at tesen fra Jens Kr. Andersens egen disputats om Holberg som politisk engageret, antiaristokratisk tilhænger af oplyst enevælde også holder i genrer, der er forskellige fra komedien.

Friedländer gjorde ret i at afvise Paukstadt og Sullivans tese om, at Martials epigram I, 32 er en imitation af Catul 85 (antologinummeret *Odi et amo* etc.). Billeskov Jansens teori om, at Martials epigram VII, 102 og John Owens epigram V, 10 skulle være kilder til Holbergs epigram V, 41, skydes ned med kompositionsanalytiske dum-dum-kugler – i øvrigt har Martial VII, 102 siden vist sig at være apokryf og findes derfor slet ikke i D.R. Schackleton Bailys Loeb-udgave fra 1993, som er Jens Kr. Andersens primære tekstkilde, så han må citere fra W.C.A. Kers forældede Loeb-udgave. Analysen af Bellmandigtene reviderer den romantiske og vist endnu i visse kredse udbredte opfattelse, at den svenske digter var en guddommeligt inspireret improvisator. Kompositionsanalyserne støtter Erik Bøgh (som Jens Kr. Andersen ellers med en vittig uforsømmethed karakteriserer som dansk Bellmanreceptions Per Degn) i, at den store svenske poet med Jens Kr. Andersens ord snarere end *vates* var *constructor*. Symmetribruddet i sidste strofe af »Sangen om Larsen« indikerer en revolutionær politisk radikalitet – Sv. Møller Kristensen var kommunist – og er dermed en dissonans i den politisk blødere kulturradikale Kjeld Abells *Melodien, der blev væk*. Kompositionen i *Miles Gloriosus* viser, at de ældre Plautusforskere Leo, Fraenkel og Jachmann havde ret i, at komedien bygger på kontaminerede kilder. Analysen af de tematiske strukturmønstre i Ranchs *Karrig Niding* sammenlignet med *Tobiae comædia* viser, at Randershåndskriftets udgiver, Leif Stedstrup, vist gør ret i at tilslutte sig den skepsis, som Overskou, Birket-Smith og Oluf Friis ud fra sproglige kriterier nærrede over for teorien om, at Ranch skulle være forfatter til *Tobiae comædia*. Paul V. Rubow – Jens Kr. Andersens mest værdsatte kollega blandt de døde, som Peter Brask er det blandt de levende – får for en gangs skyld på puklen, fordi han i en anmeldelse af en bog om Pope (optrykt i *Den korte Kunst* udgivet af Lars Peter Rømhild i 1978) søgte at frikende *denne fine Poet* for *Fornufts-Dyrkelsen* »– som om der skulle ligge en modsigelse heri« (s. 87). Eftersom Rubows opfattelse af den engelske klassicist har en vis overensstemmelse med Pope-eksperten

Geoffrey Tillotsons monografi *On the Poetry of Pope* (1938), kan det kontroversielle synspunkt ikke uden videre afvises som den kontrafaktiske Rubow-absurditet, som analysen af *An Essay on Criticism* slår fast, at det er.

Jens Kr. Andersen indrømmer, at Schillers idealisme er en *locus communis* for ikke at sige en kliché i lige så høj grad som Popes fornuftsdyrkelse. Men også her har forskere, der i øvrigt aftvinger Jens Kr. Andersen respekt, anfægtet vaneforestillingen. Carl Roos står for følgende udsagn: »Den almindelige tågede forestilling om Schiller gør ham til 'idealist'« og Benno von Wiese mener, at visse sider af Schillers liv og værk er blevet »verfälscht wie in jener formalistischen Entleerung zum bloßen 'Idealismus'«. Jens Kr. Andersens præcise, ganske korte kompositionsanalyse, der demonstrerer, hvilken nytte litterater kan have af også at beherske et grammatisk beskrivelsesapparat, afdækker en kunstfærdig symmetri i fordelingen af semantiske komponenter, sætningsled og forskellige ordklasser i korets to afsluttende vers i *Die Braut von Messina*. De lyder: *Das Leben ist der Güter höchstes n i c h t, / Der Uebel größtes aber ist die S c h u l d*. Ved den sublime orden, der fremanalyseres i dette verspar, fremstår ordarrangementet i sig selv som betydningsbærende. »Budskabet bliver, at det usikre, upålidelige (...) jordiske livs kaos kan overvindes ved at formuleres, med en kunst, der løfter individet ud af den materielle sfære« (s. 137). Schiller er og bliver altså ærkeidealist, så kan Roos og von Wiese sige, hvad de vil!

I to tilfælde bekræfter kompositionsanalyserne uanfægtede, hævdvundne opfattelser af tekster og forfatterskaber, men betragtningen fra en utraditionel synsvinkel tilføjer nye nuancer. Kapitlet om Kingos »Sorrige og Glæde« har også teoretisk interesse ved at være den eneste tekst, der underkastes en »paradigmatisk« analyse. *Paradigmatisk* analyse er Jens Kr. Andersens term for, at tekststørrelserne manifesteres som klasser (paradigmer), hvis forløbsorden i en formaliseret beskrivelse ikke bliver tilordnet et nummer, der angiver manifestationens plads i kæden, hvad den netop bliver i den paradigmatisk analyses modsætning, den langt almindeligere forekommende *syntagmatiske* analyse. Kingos salme udfolder paradigmet jord modsat himmerige over adskillige niveauer af teksten, hvorved den ikke blot lader sig sidestille med, men også ligefrem viser sig at forkynde en fra den ældre tradition overtaget ortodoksi, som den også kommer til udtryk i Jesper Brochmands *Universae Teologiae Systema* (1633).

At »Lille Claus og store Claus« er afledt af folkeeventyret bl.a. ved den tidligere omtalte tredelingsstruktur, krediteres Georg Christensen og Paul V. Rubow for tidligt at have set. Det nye er den overbevisende redegørelse for, hvor gennemført denne tredelingsstruktur manifesteres på alle niveauer af teksten.

Litterær komposition er en både oplysende og underholdende afhandling skrevet af en af litteraturvidenskabens få tilbageværende rigtig lærde. Kapitlernes både pædagogisk enkle og gennemtænkte opbygning øger bogens tilgængelighed og brugsværdi som håndbog. Analysernes abstraktionsgrad er som sædvanlig hos denne forfatter himmelhøj, men så vidt jeg kan se, slipper de aldrig taget i det empiriske grundlag. At alle resultater af analyserne samtidig finder praktisk anvendelse som midler til at bekræfte eller afkræfte bestemte litteraturhistoriske anskuelser, demonstrerer, at strukturelle kompositionsanalyser kan bruges til andet end at formulere selvfølgeligheder på en indviklet måde.

Bogen indeholder et par håndfulde trykfejl, hvoraf én er ubegribelig, titelbladets (!) »LITTEÆR KOMPOSITION«. Hvis man kunne overtale svanen til at give et ekстранummer, måtte det gerne indeholde et mere vægtigt repertoire fra det 20. århundrede end »Sangen om Larsen« (fx en roman af Franz Kafka, Aldous Huxley eller Thomas Mann).

Henrik Andersson

Svend Skriver: Oprørets æstetik – om Jens Baggesens Labyrinten. Forlaget Spring, Hellerup 2006. 148 s., kr. 198. ISBN 87-90326-76-8.

Oprørets æstetik er en bearbejdet version af Svend Skrivers specialeafhandling fra 2002, og som sådan bærer den præg af at være et akademisk svendestykke der har til formål at demonstrere at kandidaten behersker det akademiske håndværk. Det gør Skriver – ned til mindste fodnotedetalje. Når det er sagt, kan anmelderen koncentrere sig om at anmelde bogen som det den også er, nemlig et værdifuldt bidrag til Baggesen-forskningen. *Oprørets æstetik* er således den første egentlige monografi over rejsebeskrivelsen *Labyrinten* (1792-93), og bogens værdi ligger ikke mindst i de indgående tekstlæsninger som dette format giver plads til. Skriver demonstrerer desuden en filologisk omhu der bør give røde ører til de Baggesen-forskere der har baseret sig på Torben Brostrøms beskårne udgave fra 1965. I et indledende afsnit om »Valg af udgaver« gør Skriver grundigt rede for hvordan de mange udgaver af *Labyrinten* udgør en editionsfilologisk sump hvor førsteudgaven indtil videre er den eneste mulighed for at få fast grund under fødderne. Endelig skal bogen roses for sit europæiske udsyn der placerer Baggesen i en kontekst hvor han tydeligvis føler sig hjemme. Titlen *Oprørets æstetik* refererer til at det især er i kraft af sin form at *Labyrinten* er et indlæg i det sene 1700-tals kunstneriske og politiske debat i Europa.

Man kan skelne mellem tre slags fortolkere af *Labyrinten*: Der er dem som finder en gennemgående linje i værket (f.eks. Klaus P. Mortensen i *Himmelstormerne*). Andre mener at *Labyrinten* burde have en sådan linje, men kritiserer værket for ikke (i tilstrækkelig grad) at have det (f.eks. Brostrøm i efterskriftet til hans udvalg fra 1965). Endelig er der dem som forsøger at beskrive værket ud fra ikke-lineære principper (f.eks. sammenstillingen af højt og lavt som ifølge Jette Lundbo Levy er karakteristisk for *Labyrinten*). Med *Oprørets æstetik* slutter Skriver sig uforbeholdt til den første gruppe. Det er nemlig en af bogens centrale pointer at Baggesen i *Labyrinten* har spundet poetik, politik og erotik sammen til en gennemgående rød tråd. Som jeg skal komme tilbage til senere, er bogens væsentligste akilleshæl at Skriver på denne måde insisterer på at samle værkets mangfoldighed i en forkromet helhedstolkning.

Det er en nærliggende og ofte anvendt strategi at læse en rejsebog som *Labyrinten* inden for rammerne af dannelsesromanens udviklingsskema hvor rejsen ud i verden opfattes som en rejse ind i selvet mod stadig større selvindsigt. Skriver fastholder i og for sig udviklingsskemaet. I hans optik er den rejsende helts projekt dog ikke psykologisk, men derimod fænomenologisk og æstetisk: at ska-

be en kunstnerisk præcis gengivelse af sin omverdenserfaring. I bogens første kapitel forfølger Skriver det poetologiske spor i *Labyrinten* og viser hvordan Baggesen i den programmatisk »Forerindring« formulerer sit kunstneriske projekt som en radikal fordring om »fænomenologisk mimesis«: rejsebeskrivelsen skal gøre det muligt for læseren at opleve tingene fra den selv samme synsvinkel som den rejsende har oplevet dem.

Første udfordring til projektet er den mentale eller åndelige forstoppelse som den indtryksfølsomme orientering mod omverdenen afstedkommer. I »Et Capitel for Professorer« supplerer Baggesen derfor sin poetik med hvad Skriver kalder »en fænomenologisk produktionspoetik«. Poetikken pålægger den rejsende forfatter dagligt at nedskrive sine indtryk og seriøst at arbejde med de indfald som rejseindtrykkene afføder. Med sin prioritering af indfaldets betydning giver Baggesen ifølge Skriver et præcist signalement af *Labyrinten* »fordi værket i en vis forstand udgøres af en lang række kunstnerisk gennemarbejdede indfald« (s. 29). Skriver kommer ikke nærmere ind på hvad »i en vis forstand« dækker over, men mon ikke der er tale om et forbehold for de indfald som trækker i en anden retning end den gennemførte poetologiske vision som Skriver gerne vil læse ud af værket.

I Skrivers fænomenologiske dannelsesroman spiller klassicismen rollen som den faderlige autoritet som den rejsende helt skal frigøre sig fra for at blive sig selv. Det definitive faderopgør finder sted i »Staden paa Vers« hvor Baggesen retter et verbalt angreb på den symmetrisk anlagte by, Mannheim. Skriver viser i sin analyse hvordan Baggesen iscenesætter en repræsentationsteoretisk kappestrid: på skrømt fremskriver han en strengt klassicistisk poetik blot for at konfrontere den med et krav om at kunsten skal være en 1:1-repræsentation af verden. Denne fordring kan den retlinede klassicisme ikke leve op til, og Baggesen kan således lade sin egen »bøjelige, fænomenologiske prosa« løbe af med sejren (s. 36).

At »Staden paa Vers« er en anticlassicistisk tekst, er jo ikke ligefrem noget revolutionerende synspunkt i Baggesen-forskningen. Skriver kan dog fremsætte synspunktet med en særlig vægt fordi han funderer sine iagttagelser på indgående tekstlæsninger. I poetikkapitlet viser han således hvordan Baggesen komponerer og kontrollerer sin tekst ud fra den klassiske retoriks forskrifter samtidig med at han overskrider den klassiske tradition med digressioner, polyfoni og maskespil. Baggesen sprænger så at sige klassicismens symmetri indefra, og teksten udspringes på den måde »mellem et antikt tekstideal og forestillingen om en præmodernistisk, subjektiv prosa« (s. 23).

Man kan dog spørge om ikke Skriver indsnævrer perspektivet i unødigt grad ved udelukkende at læse de poetologiske tekster som et opgør med klassicismen. Når Baggesen kalder den metriske form for et stykke »Legetøj« som »Jorden engang, naar den kommer til Skiæls Alder, vil kaste (...) bort med sine udtraadte Børneskoe«, er der jo ikke blot tale om »en satirisk og latterliggørende udlægning af klassicismen« (s. 38). De udtrådte børnesko er afsat for en historiefilosofisk ekskurs hvor historien udlægges som en opdragelses- eller civiliseringsproces der som sit endemål har »Menneskehedens almindelige Bryllupsfest« hvor tanken og følelsen skal »ægtevies til hinanden« (s. 264 i Brostrøms udg.). Denne historiemetafysik peger ud over det 18. århundredes epokale opgør mellem *les anciens* og *les modernes* og frem mod det 19. århundredes store historiefortællin-

ger, og det er en endnu uløst opgave for Baggesen-forskningen at undersøge hvilken betydning teleologien har for den rejsendes bevægelser i *Labyrinten*.

Kapitlet »Poetologiske forbilleder« tager udgangspunkt i Baggesen-kenderen L.L. Albertsens iagttagelse at det er karakteristisk for Baggesen at han bygger sine tekster op som »en montage af citater fra forgængere« (s. 9). Ifølge Skriver eksisterer der ikke – som poststrukturalistiske sjæle måske kunne fristes til at tro – en modsætning mellem intertekstualiteten og den fænomenologiske bestræbelse. Pointen i den eksemplariske analyse af tekststykket »Madkurven« er således at intertekstualiteten udgør »et nødvendigt poetologisk supplement til den indtryksfølsomme omverdensperception« der gør det muligt for Baggesen løbende at tage stilling til de litterære forbilleders værdi for hans egen fænomenologiske prosa (s. 47). Bemærkelsesværdigt nok undersøger Skriver ikke hvordan denne strategi udfoldes i forhold til *Labyrintens* egentlige prosaforbilleder (først og fremmest Laurence Sterne). I stedet kaster han sig over en analyse af Baggesens »intertekstuelle sparring« med den ikke ligefrem fænomenologisk orienterede tyske digter F.G. Klopstock. Denne analyse er til gengæld intet mindre end fremragende. Med udgangspunkt i Harold Blooms teori om litterær indflydelse viser Skriver hvordan Baggesen »fejlfortolker, overtager og antitetisk 'færdiggør' Klopstocks episke digt *Hermanns Schlacht* (1769)« så Klopstocks germanske krigerideal bliver gjort til forudsætning for Baggesens egne kosmopolitiske og demokratiske idealer (s. 51). Det omfattende citat fra *Hermanns Schlacht*, som Baggesen gengiver i egen oversættelse, og Baggesens antitetiske videregigtning af samme hører til de »svulstige lyriske partier« som Brostrøm har udeladt i sit udvalg fra 1965 (jeg citerer fra efterskriftet til den nyligt genudgivne udgave af Brostrøms udvalg). Skrivers analyse får dermed en særlig værdi fordi den hiver tekststykket »Hermannsbjerg« ud af receptionshistoriens glemmebog og placerer den som en nøgletekst til forståelsen af de idehistoriske forudsætninger for Baggesens politiske idealer.

Et obligatorisk element i dannelsesromanen er forhindringer som helten skal overvinde for at kunne komme videre i sin personlige udvikling. I Skrivers fænomenologiske læsning af *Labyrinten* udgøres disse forhindringer af en genkommende 'ubeskriverlighedstopos' hvor den rejsende fortvivler over skriftens fattige evne til at beskrive verden, og hvor han i sin fortvivlelse drømmer om at kunne erstatte pennen med penslen. I forlængelse heraf analyserer Skriver *Labyrintens* spredte refleksioner over forholdet mellem malerkunsten og litteraturen der viser at Baggesen er på æstetikteoretisk omgangshøjde med de tanker som G.E. Lessing formulerer i *Laokoon oder Über die Grenzen der Malerei und Poesie* (1766). Analysen står i vedkendt gæld til Jette Lundbo Levys artikel »Det talende skrammel« (1997), men i modsætning til Lundbo Levy er Skriver af den opfattelse at Baggesen formår at overvinde de repræsentationsteoretiske forhindringer. Baggesens refleksioner over grænserne mellem litteraturen og maleriets æstetiske register spiller i denne forbindelse en central rolle: »Netop i konfrontationen med litteraturens grænser bliver det muligt for ham at udvide kunststartens råderum« (s. 76). Kapitlet om Münsteren i Strassburg er det narrative højdepunkt ifølge Skriver fordi Baggesen her i praksis udvider litteraturens råderum ved »[a]t sætte det ubeskrivelige i skrift« (ibid.). Argumentationen for det originale

synspunkt lyder i kort form som følger: Ifølge Lessing er maleriets genstand »Körper«, mens litteraturens genstand er »Handlung«. Lessing åbner dog mulighed for en sekundær repræsentation hvor litteraturen antydningvis kan skildre »Körper« gennem »Handlung«. Det er denne sekundære repræsentation som Baggesen benytter sig af da han giver sig handlingsmæssigt i lag med Münsteren ved at bestige tårnet. Skriver kan således konkludere at Baggesen på toppen af Münsteren har overvundet sit repræsentationsteoretiske problem ved at efterleve den fænomenologiske poetiks fordring om »fysisk og psykisk indlevelse« i omverdenen (s. 80).

Men hvilken rolle spiller kvinderne så i denne fænomenologiske dannelsesroman? Jo, kort sagt spiller de rollen som privilegerede fænomenologiske genstande. Skriver leverer i kapitlet »Det erotiske sceneri« en analyse af Baggesens erotiske praksis og konkluderer undervejs at den erotiske fascination udgør fundamentet for Baggesens poetik: »Kan han ikke få øje på en skøn kvinde, lader han i stedet sit fænomenologiske blik afsøge naturen for andre mulige afskygninger af sit idealbillede, der står længere nede i rækken på hans erotiske attraktionshierarki« (s. 89). Synspunktet har så afgjort noget på sig, og man kan finde substantielt tekstligt belæg for det i *Labyrinten*. Til gengæld udgør den erotisk investerede sansning af omverdenen et temmelig labilt fundament for den fænomenologiske helhedstolkning som Skriver søger at etablere.

I sin analyse af episoden om den unge pige som Baggesen tilbeder under navnet Costhime, berører Skriver ganske kort erotismens etiske svagheder. På et tidspunkt bliver Baggesen så optaget af den virkning som Costhimes blik fremkalder i ham selv, at han helt taber pigen af syne. Skriver udlægger oprinnet som en humoristisk selvkritik hvor Baggesen signalerer til læseren at han er bevidst om de etiske svagheder ved sin erotiske praksis. Erotismens etiske svagheder er selvfølgelig Baggesens problem, men det bliver tillige Skrivers problem fordi han læser med og ikke mod teksten. Det gør han f.eks. når han på følgende måde gør Baggesens politiske idealer til en konsekvens af en fænomenologisk sansning af omverdenen der har erotismen som grundstruktur:

Baggesens poetologiske ideal om indtryksfølsomt at indprente sig sine omgivelser har nemlig den følge, at han indlever sig stærkt i sine medmenneskers situation. Hans skærpede sans for den nære erfaringsverden kommer derved til at danne udgangspunkt for hans politiske krav om en retfærdig kosmopolitisme (s. 55).

Den medlæsende tendens gør sig også gældende i Skrivers beskrivelse af værkets komposition. Skriver finder således ikke bare en gennemgående linje i værket, men roser ligefrem Baggesen for at besidde »kompositorisk omhu« (s. 111). Det er et synspunkt der for mig at se kræver at man hugger en hæl og klipper en tå i værkets sammensatte mangfoldighed. Hvis Münsteren i Strassburg er bogens narrative højdepunkt, virker det således lidt besynderligt at Baggesen lader rejsen fortsætte over hele 40 sider til helten på sidste side ruller ind i Basel. Når Skriver bruger førsteudgaven som tekstgrundlag, kan det desuden undre at han ikke opholder sig ved at Baggesen i den afsluttende »Efterretning« stiller læseren en

fortsættelse i udsigt. Måske skal de to bind som det lykkedes Baggesen at færdiggøre, betragtes som et fragment der peger ud mod det ubeskrivelige, dvs. Alperne, som det aldrig lykkedes ham at bringe på bogform.

At kalde Baggesens poetik for fænomenologisk er lidt ligesom at kalde et pendul for venstreorienteret. Det er ikke altid rigtigt, men det er heller ikke decideret forkert – især ikke når poetikken læses i kontrast til (klokke)strenge klassicister som J.J. Winckelmann og Nicolas Boileau. At Skriver bruger ordet »fænomenologisk« små 50 gange på bogens lidt over 100 sider, kan dog ikke ændre ved det faktum at den fænomenologiske tråd i *Labyrinten* ofte er temmelig tynd – ja, til tider er der vel nærmest tale om en snubletråd. Skriver er ikke uden blik for at Baggesen *tumbles when he stumbles*, men det er ikke denne humoristiske side som har hans primære fokus, og det bevirker at han til tider får teksten til at fremstå lige vel entydig. I sin i øvrigt glimrende analyse af »Torveskibet« når Skriver således frem til følgende konklusion:

I fortællingen om sit møde med den franske kvinde har Baggesen altså indlejret en hyldelse af oprøret mod enhver magt, som vil underlægge sig menneskene, sådan at drømmen om at kunne udfolde sig frit erotisk, politisk og æstetisk gestaltes i et formfuldendt erotisk sceneri (s. 97).

Det er en meget præcis formulering af hvordan erotisk og politisk sværmeri i denne scene flyder sammen og bliver til et. Men Skriver standser op lige der hvor Baggesen bliver så forblændet af sit eget billedsprog (Rhinen som kommer fra de frie Alper, gøres til et billede på den frembrusende politiske frihed) at han er på nippet til at hoppe på hovedet i floden:

Jeg havde kunnet styrte mig deri. Dog var det, som om noget trak mig bag i Kiolen og holdt mig tilbage, jeg saae mig om, for at see hvad det var. Det var *Adams*. Hvo der ellers ikke her fristes til at drukne sig, bør – i det mindste ikke gjøre Vers! Han kan være vis paa, at han er fød Prosaist, og har ingen Aare, ingen Sands formeget (s. 222 i Brostrøms udg.).

Med en for ham karakteristisk bevægelse trækker Baggesen tæppet væk under sig selv – men over for denne verdens prosaister insisterer han alligevel på sin frihedsdrøm. Hvornår mister frihedsdrømmen fænomenologisk fodfæste og bliver til fantasteri? Svaret blæser i vinden, mens Baggesen hænger i luften – og læseren, i hvert fald denne læser, morer sig kosteligt!

Oprørets æstetik er således en læsning der i sin helhedstolkning af *Labyrinten* stryger Baggehunden lige vel meget med hårene. I kraft af sin filologiske bevidsthed, sit europæiske udsyn og – ikke mindst – sine mange originale enkeltanalyser vil værket dog blive en uomgængelig diskussionspartner for fremtidige labyrintister med anderledes mod på at sætte lus i skindpelsen.

Martin H. Brunsgaard

Maria Krzysztofiak: Skandinavien und Mitteleuropa. Literarische Wahlverwandtschaften (Beihefte zum Orbis Linguarum, udg. af Edward Bialek og Eugeniusz Tomiczek, 42). Neisse Verlag, Wrocław – Görlitz 2005. 183 s., EUR 16. ISBN 3934038425.

Den polske skandinavist Maria Krzysztofiak kommer vidt omkring i sine essays – fra Holberg til Hultberg kunne undertitlen også have været – med fokus på dansk litteratur. Som hovedtitlen lover, er der tale om bidrag til den sammenlignende litteraturhistorie og -videnskab. Mellem- eller Centraleuropa – der i den aktuelle kontekst er ved at (gen)erobre den vigtige politiske og kulturelle plads, det i tidligere århundreder har haft i den vestlige verden – er et uhyre betydningsfuldt område komparatistisk set. At Maria Krzysztofiak inden for det centraleuropæiske område koncentrerer sig om Polen er naturligt, men hun inddrager både Tyskland og Østrig i sine analyser.

Bindet er anlagt kronologisk og indledes med en sammenligning mellem Holbergs *Jeppe paa Bierget* (1722) og den i skandinavisk litteratur så godt som ukendte polske komedie *Fra Bonde til Konge* (1633) af Piotr Baryka. Naturligvis har Holberg ikke kunnet kende denne tekst, men både han og Baryka bygger deres komedier på det internationale, karnevalistiske motiv »den drømmende bonde«, hvilket en række forskere allerede har været opmærksomme på. Hvad er så nyt hos Krzysztofiak? Det er hendes glimrende sammenfatning af den relevante vesteuropæiske forskning på området, hvortil kommer hendes egen fortrolighed med polsk litterær tradition, der resulterer i en overordentlig perspektivrig modstilling af de to teaterstykker: det polske rummer munter situationskomik, mens Holberg har skabt en »raffinierte Charakterkomödie« (s. 15), der tydeligt artikulerer de sociale forskelle – en konklusion, der nok ikke tager den ofte oversete formulering i Holbergs moraliserende epilog i betragtning: »At ringe Folk i hast at sætte i stor Ære / Ej mindre farligt er, end som at trykke ned / Den, der er bleven stoor ved Dyd og Tapperhed« – en formulering (»i hast«) der dog giver et tydeligt vink om en vis social fleksibilitet hos Holberg!

Et skandinavisk perspektiv findes i det følgende kapitel. »Polenlieder skandinavischer Romantiker«, hvis pointe er, at Polens frihedskamp mod Rusland 1830-31 »zu einer zeitlosen Ikone der Befreiung stilisiert und als solche von den liberal gesinnten Kräften in verschiedenen Ländern Europas als Symbol in der Auseinandersetzung mit der Tyrannei des Regimes benutzt [wurde]« (s. 21), et fænomen, der først og fremmest gælder for den tyske og østrigske litteratur (Chamisso, Uhland, Lenau og Grillparzer), og som efterfølgende i Skandinavien tjente som forbillende især for svenske lyrikere som f.eks. Franz Michael Franzén, Gunnar Wennerberg og Carl Snoilsky. I norsk litteratur drejer det sig i denne forbindelse – naturligvis – om Johan Sebastian Welhaven og Henrik Wergeland og i Danmark om Fr. Paludan-Müller, Carl Bagger og Emil Aarestrup, der meget smigrende, men ukorrekt karakteriseres som »weltweit bekannte Dichter« (s. 24-25). I denne optælling mangler Carsten Hauch, hvis smukke digt »Hvorfor svulmer Weichselfloden« fra romanen *En polsk Familie* (1839) vel nok i Danmark er det kendteste digt overhovedet med polsk motiv og da også længere fremme i artiklen citeres in extenso på dansk (s. 29). Krysztofiak peger på, hvad der hidtil

ikke har været kendt i forskningen, at dette digt, ligesom romanens øvrige lyriske tekster, er delvis frie oversættelser fra bindet *Volkslieder der Polen* (1833) af den polske romantiker Wincenty Pol. Interessant er ligeledes hendes påvisning af, hvordan den tyske oversættelse af Hauchs digt, »Warum fließt die Weichsel trübe«, blev uhyre populær i Tyskland og faktisk som tysk(!) digt blev inkluderet i antologien *Polenlieder* (1917). Flere fremragende digte med polsk motiv af Hauch kunne dog have været nævnt, således »Polen og Danmark« og »Nu«, der begge er skrevet i anledning af Polens senere opstand i 1863.

Det kronologisk komponerede bind fortsætter med en præsentation af Georg Brandes' rejsebog *Indtryk fra Polen* (1888), der bygger på indtryk fra hans rejser i 1885, 1886 og 1887. Krysztofiaks artikel er desto mere velkommen, al den stund Brandes' syn på Europa og vice versa generelt kun er sporadisk behandlet, senest i to bind af *Studii Nordici* (2002-03), mens i hvert fald hans forhold til Øst- og Centraleuropa er stærkt underbelyst. Dette gælder også hans forhold til f.eks. Østrig og Rusland, mens emnet Brandes og Ungarn er behandlet i en glimrende bog af Zsuzsanna Bjørn Andersen: *The Voice from Outside. A Study in the Reception of Georg Brandes in Hungary* (1994). Fint peger Krysztofiak på, hvordan Brandes giver sit stof et dansk perspektiv, idet han f.eks. fremhæver, at ikke blot Polen, men også Danmark i det 19. århundrede to gange er blevet delt (for Danmarks vedkommende 1814 og 1864). Men Brandes søgte ikke blot »die Bestätigung seiner universalen Vorstellung von nationaler Identität« (s. 36), men også åndelig inspiration i en for ham ny verden – ligesom også Amerika var det; Brandes gør selv opmærksom på denne parallel. Her ligger der stof til en udførligere fremstilling.

Det er ikke et polsk emne, der karakteriserer det næste kapitel, »Ein Däne in Paris«, men derimod en læsning af Rainer Maria Rilkes roman *Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge* (1910), hvis titelperson som bekendt er dansker, som en moderne byroman. Krysztofiak ser romanen som et vidnesbyrd om tidens dekadence, hvilket ikke i sig selv indebærer en nyorientering. Langt mere spændende er hendes fortolkning af den som værende i en sådan grad »gehaltlich eigenständig und stilistisch souverän« (s. 48), at den må betragtes som unik i den tyske romangenres historie gennem dens stadige konfrontation mellem fortid og nutid, metropol og provins (nemlig Danmark!), individ og samfund, en konfrontation, der rykker romanen hen i nærheden af et andet mesterværk, Knut Hamsuns *Sult* (1890). Ligesom i denne roman gælder det ikke om at skildre en by, men om at registrere næppe registrerbare stemninger og følelser. Paris er på samme måde som f.eks. København i Tom Kristensens *Hærværk* (1930) blot en kulisse bag hovedpersonens angst for at se virkeligheden og sig selv i øjnene. At inddrage disse to romaner af Hamsun og Kristensen i analysen havde måske rykket Rilkes roman endnu et skridt frem mod modernismen. At Krysztofiak er inde på dette spor, viser hendes omtale af navne som Robert Musil, James Joyce og Hermann Broch – desværre lader hun det blive ved navnene.

På overgangen til modernismen står også den østrigske journalist og kritiker Karl Kraus, hvis legendariske tidsskrift *Die Fackel* (1899-1936) præsenteres i det følgende kapitel. *Die Fackel* indeholdt præsentationer af skandinavisk litteratur, både tekstuddrag og kommentarer, oftest skrevet af ham selv, men undertiden og-

så af andre kritikere og forfattere, som f.eks. Frank Wedekind. Receptionsstudier er naturligvis altid interessante, og artiklen tjener således i første række som et referenceredskab for den, der vil undersøge modtagelsen af nordiske forfattere i Østrig i et bestemt tidsrum, »die Wiener Moderne«, hvor landet kulturelt set hørte til Europas avantgarde. Præsentationen indledes med en for nordiske læsere vel nok noget irrelevant repetition af Brandes' rolle i det såkaldte moderne genembrud. Nok så inspirerende er derimod flere desværre blot antydede emneområder som f.eks. Brandes og hans forhold til Østrig, Adalbert Stifters forhold til Søren Kierkegaard og J.F. Willumsen og Mogens Ballin som illustratorer i en række europæiske tidsskrifter (s. 64), der indbyder til en videre uddybende videnskabelig undersøgelse. At *Die Fackel*, der så sig selv som et radikalt organ, bragte tekster af Strindberg og bidrag om denne samt om Brandes (dog ikke særlig positive!), Ellen Key, Ibsen, Bjørnson og Arne Garborg kan ikke undre, mens det derimod kun er J.P. Jacobsen, der blandt de danske realister fandt nåde for Kraus' blik. Perspektivudvidende er derimod dennes beskæftigelse med Kierkegaard, selvom Kraus udelukkende fokuserer på den polemiske side af filosofien.

Kierkegaard står i centrum af Krysztofiaks undersøgelse af dennes indflydelse på Franz Kafkas aforismer. Hun påviser ganske vist en række interessante, men lidet overbevisende paralleller mellem begges verdensbilleder, men må dog noget upræcist konkludere, at forholdet mellem Kafka og Kierkegaard nok snarest må karakteriseres som »eine besonders subtile Art der vom Schicksal bedingten Wahlverwandschaft« (s. 96).

Mere konkret er den følgende sammenligning af Kafka og Villy Sørensen med udgangspunkt i Kierkegaards begreb »Gjentagelsen«, »die weltanschaulich verfestigte Art der Reproduktion von Existenzmodellen« (s. 103), en gentagelse, der som bekendt hos Kierkegaard viser sig at være umulig og derfor ender i fortvivlelse. Korrekt finder Krysztofiak et nedslag af gentagelsen i den rekonstruerede proces i Kafkas roman *Der Proceß* (udg. 1925) og fortolker Sørensens fortælling »Mordsagen. En Kafka-Idyl« i *Sære fortællinger* (1953) som et ironisk modstykke med udgangspunkt i en fælles mytologisering både af personerne og af de grundlæggende bibelske begreber som skyld, anger, soning og straf. Krysztofiak læser Sørensens fortælling som en bevidst konstrueret fortsættelse af Kafkas tekst, en 30 år yngre dialog, der også føres af den danske forfatter i en anden af de sære fortællinger, »Koncerten«. Resultatet er en yderst skarpsindig og tankevækkende analyse af et forsøg netop på en litterær gentagelse!

Også kapitlet »Der Gefühlspluralismus im technischen Zeitalter« er en komparativ undersøgelse. Krysztofiak fokuserer på Max Frischs roman *Homo Faber* (1957) og Klaus Rifbjergs *Operaelskeren* (1966), der begge er forsøg på at analysere tidens traumatiske menneskes stræben efter at orientere sig eksistentielt i en moderne verden. Det er nu ikke så meget overensstemmelser og forskelle mellem de to tekster, der interesserer Krysztofiak, men snarere muligheden for at efterspore en generel påvirkning fra den svejtsiske forfatter hos Rifbjerg, som denne selv har vedgået i et brev fra 1987 til den polske oversætter af romanen, nemlig Krysztofiak selv. Om Rifbjergs anvendelse af Don Juan-motivet skulle skyldes denne påvirkning er nok tvivlsomt, motivets popularitet i verdenslittera-

turen taget i betragtning, mens derimod operaelskerens profession – Helmer Franck er matematiker – givetvis er direkte inspireret af Frischs skuespil *Don Juan oder die Liebe zur Geometrie* (1953) og næppe, som Krysztofiak påstår (s. 119), blot tilfældig: geometrien er i begge tekster et symbol på hovedpersonens manglende kærlighedsevne, ja følelsesmæssige impotens. Netop inddragelsen af Frischs skuespil giver analysen dybde og perspektiv.

Mere uventet er den næste sammenligning mellem Günther Grass' *Die Blechtrommel* (1959) og endnu en roman af Rifbjerg, den knap så mesterlige *Dobbeltgænger* (1978). Med en noget knudret, typisk germansk udtryksmåde – som de andre essays er fri for – fastslår Krysztofiak, hvad der forener de to tekster, nemlig »die literarische Gestaltung des Unnatürlichen« (s. 126), en tematik som noget kryptisk betegnes som »sittlich attraktiv« (ibid.). Denne udformning følger to vidt forskellige strategier med det noget overraskende, men spændende og ikke urimelige resultat, at Rifbjergs roman ganske enkelt kan læses som en parodi på *Die Blechtrommel*!

Med bindets næstsidste artikel vender Krysztofiak tilbage til den polske litteratur og sammenligner de to Madame Tussaud-romaner af henholdsvis Dorrit Willumsen, *Marie* (1983), og Alicja Kaczynska, *Madame Tussaud* (1997), under synsvinklen: »Literarische Biographie und historische Dekonstruktion« (kapitlets titel) med det resultat, at mens den polske roman udgør et klart forsøg på at skabe en »Objektivillusion« (s. 150), tegner Willumsen et almenlydigt portræt af sin hovedperson, der rækker langt ud over det historiske rum. Og hvad så? fristes man til at spørge med en vis skuffelse. Jo, svarer Krysztofiak, gennem denne forskel konfronteres læseren med to forskellige måder at fortolke kvindens rolle i kunst og samfund på. Svaret forekommer denne anmelder noget tamt, men som i de foregående kapitler kommer Krysztofiak vidt omkring i den europæiske litteratur med henvisninger til beslægtede værker. Det er ganske imponerende, men en vis overfladiskhed lurer om hjørnet. Således betegnes Johannes V. Jensens roman *Kongens Fald* (1900-01) noget uoverlagt som en historisk romanbiografi (s. 139).

Det er også et polsk emne, der afslutter bindet: en analyse af Peer Hultbergs Chopin-roman *Præludier* (1989); en kompleks tekst, der vanskeligt lader sig placere genre-mæssigt. Krysztofiak stiller selv spørgsmålet, om det her overhovedet drejer sig om en kunstnerbiografi og forsøger sig efter en flot analyse af tekstens komplicerede narrative strukturer med følgende definition: romanen er »ein Ringen mit den eigenen Kindheitskomplexen des Autors und des Lesers zugleich« (s. 167) – måske et noget upræcist og derfor utilfredsstillende svar, der dog klogt lader skinne igennem, at Hultbergs tekst nok overhovedet *ikke* lader sig rubricere inden for de traditionelle genrebegreber.

Det er således en tankevækkende bog, som Maria Krysztofiak har skrevet. Den indeholder en række glimrende tekstanalyser, men kan også tjene som et yderst velkomment referenceværk for et tysklæsende publikum, der interesserer sig for skandinavisk og vel nok især dansk litteratur i en europæisk kontekst. Krysztofiaks belæsthed inden for nordisk og især dansk litteratur er forbløffende – således er det sjældent, man i udenlandske præsentationer støder på navne som Carsten Clante og Carl David af Wirsén for blot at nævne et par af de mere ekso-

tiske – og hun er også uhyre velorienteret i den centraleuropæiske litterære tradition. Nævnes bør endvidere et fyldigt og oplysende noteapparat, der samtidig er et vidnesbyrd om Krysztofiaks store fortrolighed med den nyeste kritiske litteratur.

Sven Hakon Rossel

Olav Harsløf (red.): Georg Brandes og Europa. Forelæsninger fra 1. internationale Georg Brandes Konference, Firenze, 7-9 november 2002. Museum Tusulanums Forlag og Det Kongelige Bibliotek (Danish Humanist Texts and Studies, vol. 29), København 2004. 428 s. + DVD-filmen Georg Brandes i Firenze (42 minutter), kr. 300. ISBN 87-7289-926-3.

Hans Hertel (red.): Det stadig moderne gennembrud. Georg Brandes og hans tid, set fra det 21. århundrede. Gyldendal, København 2004. 319 s., kr. 298. ISBN 87-0201-970-1.

Carl Erik Bay: Kulturradikale kapitler fra Georg Brandes til Otto Gelsted. C.A. Reitzels Forlag, København 2003. 257 s., kr. 125. ISBN 87-7876-334-7.

Hvordan kommer Brandes-forskningen videre efter Jørgen Knudsens tæt registrerende og kalejdoskopiske ottebindsværk (1985-2004) om det radikale koryfæ? Tre bøger udgivet lige efter årtusindskiftet giver bud på et svar.

Den af Olav Harsløf redigerede symposiebog *Georg Brandes og Europa. Forelæsninger fra 1. internationale Georg Brandes Konference, Firenze, 7-9 november 2002*, udgivet i 2004, indeholder 33 bidrag, af vekslende længde og endnu mere vekslende kvalitet. Redaktøren introducerer bogens inventar og forhåbningerne til det i en indledning og lader to af konferencens arrangører, nemlig sig selv og Lars Lönnroth, karakterisere dennes forudselige og faktiske forløb i optryk af aviskronikker, Lönnroth endda med karaktergivning til enkeltbidrag.

Den politiserende Brandes-forsknings ældste nulevende repræsentant, Jørgen Knudsen, behandler »Georg Brandes og de intellektuelle i Norden og i Europa« fra det ideologiske stade til venstre, der nu engang er hans. Hans Brandes-historiske oversigt (s. 17-18) har centrum i Georg Brandes' eget skrivebord (hvad der i øvrigt er titlen på en hjemmeside fra Det Kongelige Bibliotek, der andetsteds i bogen præsenteres af Bruno Svindborg). Når Knudsen allerede i sin femte linje karakteriserer nordisk og dansk åndsliv lige før 1871 som »den eksisterende verden af gold konservatisme og moralistisk kristendom«, er læseren tilstrækkeligt forberedt til at kunne bedømme og relativere de følgende evangelisk-glade opsange om Brandes' og hans tilhængeres moderne intellektualisme (»forløsende virkning«, »befriende luft«, »livsglade skønhedsdyrkelse«, »trodsig forkyndelse af tankens frihed«). Knudsen fortsætter og underbygger mytologiseringen i stedet for at undersøge og sammenhængsbestemme den. Når han tillægger falfaldne

brandesianere samme længsel efter kødgryderne som Lukas-evangeliets fortabte søn og umiddelbart derpå paralleliserer til Arthur Koestlers situation, »da han havde svigtet *sin* store sag« (s. 19), gynger grundlaget, skønt Knudsen fornuftigvis garderer sig med et »omtrent«. De ord, han citerer Koestler for, handler nemlig om forskellen på teori (kommunisme = et frisk kildevæld) og praksis (den sovjetrussiske version = en forgiftet flod) og aldeles ikke om duftende kødgryder. Om Koestler som frafalden og forræder lod der sig også bruge andre ord, og Brandes har ikke fortjent at figurere på det ånds niveau, hvor man finder sovjetkommunismen (som et andet af bidragene ved Hans Hertel blandt andet behandler hans forhold til). Knudsen indrømmer dog, at Brandes som »god Europæer« (Nietzsches betegnelse i brev af 2. december 1887) ikke var ren idealist, men også praktisk politiker: »Det skete nogle få gange, at kontante udtalelser om tyske eller franske forhold givet til en nordisk avis blev refereret i det land, de handlede om, til hans store ærgrelse. Hvad der var sagt til ét land, var ikke uden videre bestemt for et andet. Mere europæer var han trods alt ikke« (s. 24). Både i sine otte bind og her oparbejder Knudsen en formel i retning af, at Brandes' liv ved slutningen viste verden en bitter misantrop i stædig kamp mod uovervindelig menneskelig dårskab (jf. s. 29). Det sidste bind (i to dele) af monografien bærer faktisk titlen »Uovervindelig taber«. »Uovervunden« havde været mindre heltedyrkende og mere nøgternt.

Uffe Østergaard skriver om »Georg Brandes og Europa i dag« uden at have et eneste værk af Brandes i sin litteraturliste, fordi alle hans citater af mesteren er fra Knudsen. Han hylder kulturmissionæren, men er skeptisk over for videnskabsmanden – det skylder han Egon Friedell anno 1932 – og han godtager Brandes' egen forestilling om at være en Voltaire i sin samtid (s. 32-33). Østergaards bedste idé er en skitse til en materialistisk analyse af, hvorfor en dansk guldalder kunne opstå netop inden for middelalderbyen Københavns snævre volde (s. 37 ff.). Hans slutdom i det valgte moderne europæiske perspektiv bliver lidt overraskende, at Brandes' overbevisning om nationale mindretals ubegrænsede ret til selvstændighed og selvbestemmelse som princip hører hjemme »på historiens skrotbunke« (s. 45).

Jørgen Stender Clausen, professor i nordisk i Pisa, belærer om »Georg Brandes og Italien« og knytter hans overgang fra dansk Thorvaldsen-dyrker til modernist af en slags sammen med hans nye værdsættelse af Michelangelo under Rom-opholdet 1870-1871. Ordet »moderne« findes for første gang hos Brandes i *Emigrantlitteraturen* (kap. XIV, som dog s. 50 citeres fra den let ændrede tekst i *Samlede Skrifter*, IV, 1900, s. 159-160). Det moderne, mener Stender Clausen, er ikke arven fra det 18. århundredes nyklassicisme, men »at være sig selv«, og da man ikke længere kan det a la Goethe, må man erkende ligesom Ibsens Peer Gynt med metaforen om løget, at der ikke er nogen kerne – »omverdensmønstret er grotesk og jeget splittet« (s. 51). Denne bombe lader Stender Clausen dog ikke springe, skønt den unægtelig ville have skaffet plads om sig. I stedet koncentrerer han sig om at eftervise Brandes' fascination af Michelangelos forvredne kroppe (s. 51-52). Leo Tandrup fortsætter tankegangen i næste bidrag »'Skjønheden ... efterlyses', men hvilken skønhed?« ved at gennemgå Brandes' syn på Michelangelo og renæssancen, som ender i en a- eller antipolitisk l'art pour l'art-

dyrkelse (s. 92). Tandrup bringer 19 illustrationer, de fleste i farver og nogle i pædagogiske uddrag og ditto sammenstillinger – men det skal erindres, at loftsmalerierne i Det Sixtinske Kapel ikke på Brandes' tid fremtrådte i den rensede farvepragt (1970 ff.), billederne her gengiver.

I »Georg Brandes og den katolske kirke« behandler Pil Dahlerup – på baggrund af sin danske litteraturhistories middelalderbind – i et godt samlet og godt præsenteret bidrag Brandes' noget besynderlige had-kærlighedsforhold til katolicismen. Pavekirken skal med Voltaires ord knuses, men immervæk var den sanseligere og dermed mere æstetisk orienteret end den kolde og tørre nordeuropæiske protestantisme. Dette belyses (uden at udtømmes) i en række enkelttilfælde. Sammenstillingen er en nyhed i Brandesforskningen. Tilmed kastes Georg Brandes' humanistisk-æstetiske syn på fiktion også ind i billedet som et hidtil skjult centrum i hans kunstudlære (s. 114 og 131). Det kunne udstrækkes til hele forfatterskabet og have givet anledning til et selvstændigt og helt andet bidrag, hvor det vibrerende forhold hos Brandes mellem sandhed og skønhed analyseredes.

Per Dahl afslører læseværdigt og kyndigt ud fra parternes brevveksling »Den umulige treenighed. Bjørnstjerne Bjørnson, Georg Brandes og Henrik Ibsen« som »en litteraturhistorisk illusion« (s. 138). De store mænd sås sjældent på tomandshånd og mødtes aldrig alle tre på én gang, og der er ingen fotografier af dem sammen. Dahl iscenesætter elegant og prægnant de tre iscenesættere.

De følgende bidrag er enten mere opregnende eller af typen Georg Brandes og NN. Men kønne blomster kan da plukkes, fx Petra Broomans' fremhævelse af, at den mest yndede kulturformidlertype omkring 1900 er en person – ofte en kvinde – med et kald, en mission (s. 168). Peer E. Sørensen deler i »Georg Brandes, Herman Bang, Johannes Jørgensen og Goethe« de moderne midtøver. Brandes er oplysningsutopist og tilhænger af en goethesk symboltænkning og personlighedsdyrkelse, mens Bang, Jacobsen og Jørgensen præges af en tidlig modernismes erfaringshorisont, som indebærer, at jeget er uden kosmos (s. 179-180). Den noget ekvilibristiske redegørelse bestemmer bevægelser mere, end den vurderer og forklarer dem. Janet Garton gør i »Georg Brandes og nordiske kvinneforfattere: Amalie Skram og hendes samtidige« op med Pil Dahlerups for håndfaste kønspolitiske behandling af Brandes i disputatsen fra 1983: Amalie Skram var faktisk mere ægte naturalist end Brandes (s. 208), og Garton afviser at se en og samme holdning hos Brandes over for alle de kvindelige forfattere, han tager sig af (s. 210). Brandes citeres for, at Amalie var skøn som kvinde – her kunne læseren godt have brugt en illustration! – men uskøn i sin kunst (s. 209).

Hans Hertel beretter i redelig featurestil om »Den storpolitiske Georg Brandes: nationalisme, kommunisme og fascisme 1900-1927«, med en sympatiserende vægt på den aldrende Brandes, som den akademiske forskning ikke har gjort så meget af. Som moderne kulturradikal fortsætter Hertel mytificeringen af Brandes, med større behændighed og mindre dybde end Jørgen Knudsen. Lad gå med, at Stalin gives en kvik anakronistisk titel af den store rorgænger (s. 239), men ufrivilligt komisk er titlen til Brandes som »en mandlig frihedsgudinde« (s. 223).

Resten af bogen er en slange, der bliver tyndere og tyndere ud mod halespidseren. Redaktør Harsløf skriver om Brandes og den franske Clarté-institution, lidt

for indforstået uden rigtigt at fortælle læseren, hvad sidstnævnte er for noget. Et citat af et brev fra den over 84-årige Brandes et halvt år før hans død til den franske pacifist Barbusse indrømmer et personligt ideal om en absolut individualisme, uden illusioner om »denne horrible bande, som med en eufemisme kaldes menneskeheden. Vi er endnu for tæt på chimpanserne« (s. 263). I kapitel XI af *Emigrantlitteraturen*, 1872, formulerede den 30-årige Brandes det næsten enslydende: »een Part af Menneskeheden maa betragtes som vilde Dyr, en anden som sande Aber og den aldeles overveiende Majoritet som Dosmere og Ignoranter«. I den retning synes Brandes udviklingsløs, uindhentet af nogen alderdommens modenhed.

Det velmente indlæg fra Zhu Shoutong om Brandes og Kina – oversat fra engelsk af hele seks danskere – præges af kulturelle filtre. Kluttede påstande i uklare formuleringer fører til ukritisk og begejstret accept af vekslende positive domme om Brandes. Det illustrerer et problem, som også kendes fra udenlandsk medvirken i forskning på Kierkegaard, Andersen og Grundtvig: hvor fordybelsen i tekstmaterialet mangler, tager forkyndelsen over og genererer en heltedyrkelse. Også kunsthistorikeren Lara Juel Jakobsen med »Georg Brandes og skagensmiljøet« tager ensidigt Brandes' stade – fx ved at erklære, at han flyttede til Berlin »i harme« over ikke at være blevet professor. Men »harme« fik sædvanligt Brandes til at kvikke op og ikke flygte fra nogen slagmark. Den nøgterne oplysning mangler, at han som nygift ikke i 1877 havde udsigt til levebrød i Danmark og – med rette – mente at have bedre chancer på det store tyske (og endnu større tysk-sprogede) tidsskrifts- og foredragsmarked.

Bogens øvrige korte bidrag er interessantere ved titel end ved udførelse. Kombinationer af navnet Brandes og diverse mere eller mindre moderette katalysatorer (Norbert Elias, Walter Benjamin, Paul Ricoeur) slår altid lidt gnister. De to afsluttende optrykte kronikker er ligesom Bruno Svindborgs introduktion til Det Kongelige Biblioteks webside om Brandes selvpromoverende snarere end akademiske, og den vedlagte DVD-film, som er sammenklip af forelæsningshøjdepunkter garneret med nogle fremvisninger af kunstværker og byer i Italien, Brandes navnlig har elsket, er hverken en dækkende reportage fra 2002-konferencen eller en dybereborende analyse af faktiske inspirationspunkter. Filmens Brandes-stemme (Thomas Overby) læser for resten citatet af brevet til forældrene 2. juli 1871 forkert. Brandes erklærer, at han elsker Firenze, »fast som du var en Kvinde« (jf. Tandrup s. 61). Men udtrykket i Oehlen-schlägers blankvers i *Hakon Jarl*, 1807, har svagtryk på »fast«, som ikke betyder »urokkeligt« eller »trofast«, men derimod »næsten«. Overby umager sig også unødigt med at gengive skriftsprogets flertalsformer af verber i præsens (»ville«), åbenbart uvidende om, at allerede omkring 1800 udtalte selv dannede mennesker ental og flertal ens (som i dag med entalsendelsen). Bogstavret udtale er misforstået historicisme. Filmens højdepunkt er ellers sekunderne med Brandes selv på lærredet (desværre i stumfilm og selvfølgelig sort-hvidt); den eneste eksisterende lydoptagelse af hans stemme (fra 1913) er ikke inkluderet.

Bogens tekniske niveau svinger. Redaktøren burde have fanget stavfejlene »Babusse« (s. 14 og 258), »Berthel« (Thorvaldsen, s. 36), »Lasalle« (s. 76, 133,

156), »Schandorff« (s. 178), »hegenomi« (s. 179), »Wilhelm« (Andersen, s. 186, endda to gange), »æstetiseret« (s. 228) og forhindret, at pagineringen skifter skriftgrad på siderne 276-283. Citatgengivelsen er generelt usikker, selv i ellers kloge bidrag. Nogle citater er korrekt holdt i original ortografi, men navnlig Knudsens otte bind synes at have sat en standard, der går ud på at normalisere alle danske citater fra før 1948 til moderne retskrivning med bolle-å og substantiver med lille begyndelsesbogstav. Det breder sig her som et algeangreb, så ikke alene udenlandske forskere med begrænsede biblioteksmuligheder, men også danske og nordiske forskere bringer citater i Knudsens ukorrekte versioner, fx Uffe Østergaard, der burde vide bedre. Endog hvor Knudsen citerer efter den fortræffelige svenske Brandes-forsker Bertil Nolin, moderniserer han dennes filologisk nøjagtige tekstversion (s. 21 efter Nolin s. 91). Det betyder, at den, der vil genbruge Brandes-citater fra Knudsens værk videnskabeligt, bliver nødt til at se efter i den originale kilde (som Knudsen rigtig nok henviser til). Samme grundvidenskabelige mangel led Kristian Hvidts monografi over Edvard Brandes fra 1987 af (anm. i *Danske Studier* 1988). Hvorfor vil nutidige kulturradikale være Brandes-filologiens bedemænd?

Knudsen-bindenes tilsyneladende dominans som fremtidig kilde har desuden den tvivlsomme følge, at brugeren ikke alene accepterer hans valg af citater, men også indirekte fravalget af det, han ikke citerer. Det vil navnlig for udenlandske forskere uden sikker orientering i den uoversatte del af Brandes' dansksprogede forfatterskab være en fristelse – og dermed en fare for indskrænkning og misvisning.

En anden af Firenze-arrangørerne, Hans Hertel, er på banen med yderligere en samling foredrag, holdt som *Golden Days in Copenhagen*-arrangement i 2002 og suppleret med lidt senere materiale, »alt revideret, udbygget og ajourført« til en bog i 2004. Den gengiver som omslagsbillede Brandes-portrættet fra Bjørn Nørugaards danmarkshistoriske gobelin under den påståelige titel *Det stadig moderne gennembrud. Georg Brandes og hans tid, set fra det 21. århundrede*. Selv om titlen inde i bogen optræder med et spørgsmålstegn, ved læseren, hvad der kan ventes – det vante opgør med guldalderen og dens lange efterglød »i det stivnede, traditionsbundne danske samfund« (Hertels udtryk, s. 93).

Antologien omfatter et forord og 10 bidrag. Tilsammen 131 sider af bogens 319 er forfattet af redaktør Hertel. Det moderne Gjennebrud 1870-1900 fylder mere og mere i intellektuel debat hundrede år senere, »men samtidig er billedet af tiden blevet kendeligt deformeret« (s. 7), og udgivelsens hensigt er at justere dette. Hertel noterer, at termen Det moderne Gjennebrud fra litteraturhistorien lånes til danmarkshistorien og socialhistorien, fordi der virkelig begyndte noget nyt i kraft af en række materielle faktorer: industrialisering, urbanisering, sekularisering, internationalisering af handel, kommunikation, forskning, kultur – i korthed »hele den omvæltning i ideer og mentalitet«, som danner forudsætning for det 20. århundredes Danmark (s. 8). Men samtidig lanceres den velkendte tese, som også findes hos Georg Brandes, at Det moderne Gjennebrud kæmper for oplysningsideerne fra det 18. århundrede og imod disses fjender, Højre-mænd og gejstlighed.

Den første store oversigtsartikel af Hertel, »Nøddigt, men dog gerne – da Danmark blev moderne«, beretter med et væld af fakta og enkelttilfælde om Gjennembruddets selvtilkninger, opregnet i kronologisk orden som rapportering om uafvendelige fremskridt. Hertel medgiver, at den endelige og almindelige sejr blev stærkt forsinket af fremtidsangst og utryghed og modstand mod det moderne, så »Først i 1960'erne blev det alt sammen afløst af nølende almen accept« (s. 43). Det forklarer han med Sven Møller Kristensen (anno 1945-1948) som resultat af et svælg mellem avantgarden (Brandes og hans tilhængere) og hæren (de forfattere, som det brede publikum foretrak at læse). Rollelisten over moderne brandesianske kerneskrivere på s. 23 mangler den trofasteste (og ældste) af danskerne, Sophus Schandorph, som Brandes ellers i sin mønstring *Det moderne Gjennembruds Mænd*, 1883, havde ofret hele 56 sider på. Han er dog med på Hertels s. 75, hvor man så til gengæld må savne Erik Skram. Det rimelige synspunkt, at Det moderne Gjennembrud også var en art ungdomsoprør (endda i flere år- og omgange), gemmer Hertel til sit næste bidrag (s. 70-72). I litteraturhistorien står Gjennembruddet i øvrigt ikke alene. Generationerne tørnede også sammen omkring Henrich Steffens' romantisk-moderne forelæsninger fra november 1802, og forelæseren kunne ikke blive ordinær professor ved Københavns Universitet, fordi han i myndighedernes øjne opflammede ungdommen i farlige retninger. Brandes så og udnyttede parallellen under debatten om *Emigrantlitteraturen* i foråret 1872 i et pseudonymt indlæg.

Hertel fortsætter med »Georg Brandes' kulturrevolution – og kulturkampen omkring Georg Brandes 1871-2004«. Hans beretning har hele to mottoer fra Brandes' egen hånd, så nu er det alvor. Det ene er et brev til maleren Agnes Slott-Møller 16. juli 1897 citeret fra Jørgen Knudsen, men stiltiende tilbageført til original retskrivning. Det andet er taget fra det obskure tidsskrift *Exlex* i 1920 og gælder kritikens selvstændighed over for den skønlitteratur, den tager stilling til og karakteriserer. Det kunne forstås som den 78-årige Brandes' tilbageblik på sit forfatterliv, men indholdet og ordene er formuleret længe før i forbindelse med den 40-årige Brandes' portræt af Sainte-Beuve i bindet om *Den romantiske Skole i Frankrig* fra 1882 (jf. SS VI 1900, s. 295). Hvorfor så snutte en langt senere gentagelse? Læsere af faglitteratur er vant til, at en datering af et citat gælder den oprindelige offentliggørelse.

Skønt uden væsentlig nyhedsværdi og med en – må man antage – bevidst sproglig skævvridning ud fra sympati for Gjennembruddet giver Hertels følgende oversigt et nogenlunde dækkende indtryk af Brandes' egen kulturkamp. Mere tvivlsom bliver sagen, når han kommer til kulturkampen fra Brandes' død til i dag. Hertel indfører fænomenet »den modernistiske fejlslutning«, nemlig at fremskridtstanken skulle kunne overføres til kunstarterne og bevise, at nyere kunst erkender bedre og dybere end fortidens (s. 83). Hertel fastslår, at »holdninger til Brandes er i praksis en lakmusprøve på frisind« (s. 86). Det er unægtelig både en bastant formulering og et bastant kriterium af den slags, Hertel andesteds aldeles ikke tillader sine ideologiske fjender i Dansk Folkeparti at anvende om deres forbilleder. Det overrasker ikke, at PH idéhistorisk udnævnes til »Brandes' direkte efterkommer: rigsvækkeren, den frie ånd der gik imod strømmen og hævdede individets frihed til at være uregérlig og finde sin egen sandhed ved kri-

tisk tænkning (...) PH fastholdt det kompromisløse demokrati og frisind« (s. 86). Ordet »rigsvækkeren« er sært. Og hvem kan siges efter PH at leve op til dette billede? Hertel slutter med en engageret udgangsbnøn om atter at bruge, altså genbruge, Brandes (hvorpå der følger et Voltaire-citat ude af kontekst, s. 95). Det er stiltgreb, som i 1970'ernes hedeste tid blev kaldt besværgelser, og som dengang opfattedes som signal om en dårlig eller rent ud fortvivlet sag.

Det næste indlæg af Sune Berthelsen og Ditte Marie Egebjerg, der også var med i Harsløfs Firenze-konferencebog, bestemmer Brandes som præget af »national åbenhed og international ansvarlighed« (s. 100) og ender med formelen »den nationale kosmopolit i vores kulturhistorie« (s. 120). Det lader sig høre – paradokset, som er en tvivlsom akademisk kategori, men god retorik, bliver endnu engang løsningen på sfinxens gåde.

Herefter forlades Brandes for en stund. I de to næste – og gode – indlæg er Det moderne Gjennembrud i fare for at fordampe. Marianne Stidsen skriver om dets berømteste og første optrædende solist, J.P. Jacobsen, som en »utopisk realist«, barn af Gjennembruddet, men i opposition til det på væsentlige punkter. Hendes analyse af fortællemanen i debutnovellen »Mogens« snarere end af fortællingens indhold kunne danne forbillede også for fremtidig omgang med Brandes' eget *oeuvre*. Stidsen søger at forene Brandes-brødrenes tidstypiske tolkning af og forsvaret for Jacobsen med tolkninger siden 1960'erne af ham som dansk præsymbolist og skønvirkedigter a la de europæiske 1890'ere og som en kortprosaens mester. I virkeligheden, dvs. deres indbyrdes private brevveksling, havde ingen af Brandes-brødrene sans for Jacobsens perlestukne romaner og arabeskede lyrik. Stidsens formel går ud på, at Jacobsen i de store træk faktisk var en moderne Gjennembruddidger, som darwinist og som fritænker, men i sit kunstneriske udtryk undgik såvel at beskrive det nye i en traditionel sprogdragt som at gå til bunds i en opgivende og centrumløst flimrende holdning. »Han konfronterer tværtimod den nye oplevelsesmåde med en forpligtende humanistisk oplysnings- arv« (s. 142), og at analysere denne proces kræver »nye metoder der er mere følsomme over for det mangedimensionale og det specifikt æstetiske ved forfatterskabet« (s. 141) – en efterlysning af bahktinske greb måske? Med et lån af modellen fra Brandes' indledningsforelæsning til *Hovedstrømninger* erklærer Stidsen kombinationen af aktion og reaktion inden for én og samme person, J.P. Jacobsen, for en »troværdig inspirationskilde for en eventuel nutidig gentænkning af den kulturradikale tradition« (sammesteds). Men til præsentationen af Jacobsen som sin tids populariserende Darwin-formidler (s. 128) må bemærkes, at dette er en af Gjennembruddets ældste myter om sig selv. I realiteten kunne danskerne allerede fra og med 1862 læse udførlige populariserende artikler om Darwins teorier, bl.a. i dagbladene *Fædrelandet* og *Folkets Avis*, og Jacobsens oversættelser af Darwin 1871 og 1875 var ikke heldige (Johannes Steenstrup i avisindlæg 1883 og 1889, optr. i hans *Fra Fortid og Nutid. Historiske Skildringer for Alle*, 1892, s. 130-142 med dokumenterende henvisninger s. 282-283). Og at Jacobsen »skar« en noget ynkelig figur (s. 127), er en ubrugelig anglicisme – han var jo ikke billedsnider – på dansk hedder det såmænd bare »gjorde«.

Henk van der Liet skriver om 1870'ernes andet store digternavn, Holger Drachmann, der ligeledes repræsenterer en »overgangstidens dobbeltnatur« (un-

dertitlen på s. 145). Han var som offentlig skikkelse, siger van der Liet, »Don Juan og Byron under nordlig bredde«, Danmarks svar på Bjørnson, Ibsen og Strindberg (s. 147 og 146), altså alt det, den sky, isolerede og syge Jacobsen ikke kunne være. Drachmann var Gjennembruddets store lyriker, men pendlede hele sit liv mellem noget moderne og en idealistisk senromantik, han led af »indre splittelse mellem modernitet og tradition« (s. 148). Mens Drachmann førte sig frem som et renæssancemenneske, en digterkonge i efterfølgelse af Oehlen-schläger, blev han, vurderer van der Liet, reelt den første digter i dansk litteratur, der hyldede journalistik på bekostning af litterær kunst og selv skrev populære viser for de mange i stedet for seriøs lyrik for de få (s. 158-159). Han var også pioner i at dyrke en markedsbevidsthed, holde sin imponerende skikkelse og sit navn i offentlighedens søgelys og konstant være synlig i den nye uakademiske presse (s. 160). Disse tendenser kommer samlet frem i romanen *Forskrevet* -, 1890, som van der Liet på fortræffelig vis indpasser i sit ræsonnement (s. 154-160). Modsat de romantiske kunstnere blev Gjennembruddets mænd (og lidt senere kvinder som Agnes Henningsen), fremhæves det, »den ny tids rollemodeller, der afprøvede nye former for social (og asocial) adfærd og dermed definerede den ny tids moralske grænser«, sammenfaldende med en rivende udvikling i dansk presse (s. 160-161).

Sune Auken sætter sig dristigt for at ombedømme forholdet mellem »Det moderne Gjennembrud og romantikken«. Han fastholder på én gang konflikten og forbindelsen mellem de to dele af det 19. århundrede. Hvor Sven Møller Kristensen i *Den dobbelte Eros*, 1966, bestemte romantikkens kærlighedsbegreb som bygget på en (forkastelig) dualisme, mens Det moderne Gjennembrud normalt tilskrives en monisme, jonglerer Auken nærmest omvendt med disse unægtelige bredtfaavnende betegnelser. Romantikens natursyn demonstrerer monistisk en al-sammenhæng ud fra en teleologisk idealisme (s. 176-177), mens derimod Det moderne Gjennembrud ud fra fysik og biologi antager en mekanisk-materialistisk naturforståelse, hvori ingen 'ånd' manifesterer sig, og som ingen moralitet besidder; naturen kan i konsekvens heraf endog være mennesket uvedkommende (s. 178). Konkrete illustrationer til denne forfriskende og dristige tese hentes i det følgende i dansk romantiks litteraturhistorie.

Live Hovs »Det nye og farlige teater. Ibsen, Bjørnson og Strindberg« begrænses uden argumentation til årene 1875-1890 og bygger pænt på tidligere forskning uden at tilføje noget nyt. Også her sættes spørgsmålstejn ved Gjennembruddet, for på langt sigt er det ikke den så ofte spillede og diskuterede Ibsen, der er det nordiske hovednavn – Strindberg viser ud af dagligstue realismen og socialdebatten og bliver med sin symbolisme- og drømmedramatik i fremadrettet verdenslitteraturhistorisk perspektiv »den store fornyer af den dramatiske genre« (s. 220).

Martin Zerlang portrætterer Herman Bang, som både var moderne og ikke-accepteret af brødrene Brandes og derfor er svær at håndtere. Bidraget »Den nye litterære hurtighedskunst. Herman Bang og bladlitteraturen« skildrer pressens betydning for Det moderne Gjennembrud. Med rette fremhæver Zerlang, at Bang i meget var mere moderne end Brandes (s. 228), for han blev »den, der i højest grad forvandlede journalistikken til en kunstart« (s. 229) og gjorde føljetonen til

»Nuets store Bank« (s. 233). Zerlang fremlæser Det moderne Gjennembruds vante militære metaforer i hans roman *Stuk*, hvor de illustrerer tidens hektiske nervøsitet (væddeløbs- og konkurrencemomentet) (s. 241-242). Bidraget kaster lys over land (eller snarere by) fra en hidtil mindre påagtet vinkel. Mens Bang anså nervøsitet for sin egen tids herskende stemning, hvad der kan hænge sammen med bymiljøet navnlig i København (s. 235), virker det grotesk, at Zerlang kan citere Bang for, at »Sundheden« er et dominerende træk ved »tidligere Perioders Kunstnere« (s. 233-234). Holbergs pletvise forfølgelsesvanvid, Ewalds alkoholisme, Baggens selvplagende hypernervøsitet, Grundtvigs (mindst) fire manio-depressive anfald, Staffeldts tiltagende særhed i de sidste golde embedsår og alle romantikkens eksempler på den besynderlige psykosomatiske sygdom 'nervefeber' dementerer på det bestemteste denne tese. Brandes, der heller ikke selv var fri for martyrtanker og paranoide sammensværgelsesteorier, søgte at fastholde idealet af sin individcentrerede humanisme i udtrykket »Vilje, ledet af Intelligens« (dagbogsnotits nytårsdag 1886, trykt i *Levned*, III, 1908, s. 151, jf. *Det nittende Aarhundrede*, juli 1875, s. 299, hvor Brandes gør en »overlegen Vilje« til Ferdinand Lassalles »Liv«, »Kald« og »dybeste Natur«). Det er en formel, som i hvert fald Herman Bangs offentlige persona ikke levede op til. Til slut en lille ting: mon udtrykket »Piberne« i Bang-citatet på side 227 ikke skulle have været forklaret? Kender unge læsere i dag til, at datidens teaterpublikum inden for angivne legale rammer havde frihed til at udpibe dårlige eller skandaløse skuespil under eller efter opførelsen?

Hans Hertel kommer igen med en længere behandling af et enkelt stort forfatterskab under den kringledede titel »Henrik Pontoppidan og det forlængede gennembrud. Den eksistentielle ironiker mellem radikalitet, radikalisme og nationalisme 1881-1943 – og siden«. En kronologisk ordnet gennemgang af en lang række værker følger, med besynderlig lille vægt på den sidste roman *Mands Himmerig*, 1927 (s. 281). Pontoppidans naturalisme 1880 ff. siges at være lige så aktuel, som realisme i 2004 er det med hensyn til politisk og social debat (s. 256). Enestående er Pontoppidan dog ikke her – både Vilh. Topsøe (*Nutidsbilleder*, 1878), Edvard Brandes (*En Politiker*, 1889) og Alexander Kielland (*Jacob*, 1891) udnyttede det nye parlamentsdemokrati som stof for satire og samtidskritik. En digression sammenligner Pontoppidans signalforvirrede ægteskabsroman *Mimoser*, 1886, med Karen Blixens *Skæbne-Anekdoter*, 1958 (s. 260-262). Pointen er, at to af Blixens stærke unge heltinder frigør sig fra undertrykkende kvindeopdragelse, mens de unge mænd og unge kvinder i *Mimoser* er lige uegnede til at håndtere seksuelle udfordringer, og således (!) kommer Pontoppidans tekst »i fremadvendt dialog« (!) med Blixen. Formlen for Pontoppidan bliver forsøgsvis hos Hertel, at han var »en antipuritansk puritaner« (s. 269). To kors for tanken forurener Pontoppidan dog en kulturradikal tankeverden med, for det første, at han nytårsdag 1929 udtalte, at krig kan være »et Foryngelsens Bad i de stride Strømme«, for det andet, at han i foråret 1933 fandt de nazistiske jødeforfølgelser oprørende, men ikke ville deltage i en protestadresse imod nazisternes forfølgelse af antifascistiske landsmænd, dvs. borgerlige og venstrefløjfolk (s. 283). Hertels noget for apologetiske konklusion bliver, at hverken Pontoppidan eller Brandes var for fastholdere, og specielt Pontoppidan var »en patriotisk, antipaci-

fistisk radikal med en lille anarkist i maven« (s. 283-284). Artiklen løber ud i en byge af navnedryp fra Hertels yndlingslæsning i det 19.-20. århundrede, 29 udenlandske og 10 danske epikere, med overvægt til realisme, rækkende fra Galdós til Kirsten Thorup, hvorefter Pontoppidans lede ved politisk liv siges at gøre hans bøger »indimellem næsten pinagtigt aktuelle« (s. 284-285).

Marianne Stidsen slutter bogen med et aktuelt overblik, »Frihedens janushoved. Den tvetydige modernitet og arven fra det moderne gennembrud idag«. Frihed siges med et citat af Jette Kaarsbøls perioderoman *Den lukkede bog*, 2003, at have en ram og bitter smag i sammenstødet mellem idealer og praksis (s. 292). Stidsen plæderer for en fastholdelse af Gennembruddet i alle dets nuancer og dets dobbelthed og advarer mod såvel kassation som forgudelse – det sker med inddragelse af et par moderne sociologer, tyskeren Ulrich Beck og den polsk-engelske Zygmunt Bauman, hvoraf den sidstnævnte hylder ambivalensen: ingen chance uden fare (s. 298). Schiller sagde såmænd det samme i 1798 i sin »Reiterlied« i dramaet *Wallensteins Lager*: »Und setzet ihr nicht das Leben ein, / Nie wird euch das Leben gewonnen sein«, Ibsen kaldte det 90 år senere i *Fruen fra havet*, 1888, 'frihed under ansvar'. Stidsens udvalgte eksempelmateriale fører fra (lidt overraskende) Jens Baggesens *Labyrinten*, 1792-1793, over J.P. Jacobsen og Amalie Skram frem til Hans Jørgen Nielsens attituderelativisme i 1960'erne og Michael Strunges uro over det grænseløse i 1980'erne. Niels Frank siges at kunne skildre det modsigelsesfyldte i moderniteten og fastholde sensibiliteten over for dobbeltheden, med Stidsens her noget besværede metaforik om hans orienteringsevne i en selvbiografisk bog fra 2004, hvor der ingen lige (episk-kronologisk) linje går fra punkt til punkt: »Tværtimod væver punkterne sig ind i hinanden til et bevægeligt net, hvis tråde tilsammen spinder identitetens foranderlige billede« (s. 305). Efter et – dog kun lille – spark til Dansk Folkepartisterne Langballes og Krarups påståede drøm om »en eller anden illusorisk Nøddebo-idyl« (s. 306) kommer Stidsen med et positivt forskningsprogram til at realisere i det dobbelte eller ambivalente liv, som mennesker lever i nu. Hun foreslår, at litteratur og anden kunst kan give »modeller for, billeder på det moderne liv og dets skrækblandede mulighedsfyrværkeri«, fordi kunst i modsætning til politik og underholdningsindustri ikke skal tjene bestemte magtinteresser (s. 307). Det efterlader dog bl.a. det problem (som ikke drøftes), hvad man, fx på uddannelsesinstitutionerne, skal stille op med litteratur, der ikke er skrevet ud fra civilisationens nuværende vandstand – men det forstås, at Henrik Scharlings fortælling om Nøddebo præstegård, 1862, ikke vil være velset. For det andet må en debat af fællesskab og værdier genrejses, mener Stidsen, men på et nutidigt grundlag uden garanti for nogen sikkerhed, fx ved drøftelse af menneskerettigheder og af globale miljøaftaler og kontrakter, »så rummelige som muligt, at de ikke har som udgangspunkt at gennemtrumfe en bestemt ideologi eller kulturel agenda« (s. 308). Kort sagt en prøve, Det oprindelige moderne Gennembrud næppe ville kunne bestå, hverken før eller efter 1927.

Sit berømte dictum om 'at sætte problemer under debat' udtalte Georg Brandes kun den ene gang 3. november 1871 (og lod det trykke året efter) – han gentog det efter eget udsagn aldrig og hævder siden, at det ikke var ment som et program, men en konstatering (artiklen »C.E. Jensen«, 1898, optr. i *Fugleperspektiv*,

1913, s. 58). Netop set fra oven udgjorde Det moderne Gjennembruds største navne i den modne Brandes' øjne meget lidt af en sammenhængende og enig gruppe (sammesteds s. 57). Det bliver det samlede indtryk af Hertels antologi, at det spørgsmålstegn, ordene »stadig moderne« har fået i hans indledning (s. 7), nok burde være bevaret på omslag og titelblad også. Hvor det omkring 1871 var »moderne« at være ateist, darwinist, et viljestærkt og selvsikkert menneske med begge ben på en positivistisk jord, er det »moderne« i 2004 noget adskilligt mere flosset og enten centrums- eller omverdensløst (hvis ikke begge dele). Hvor engang kunsten skulle være medicin for samfundet og kunstnerne dets læger (Brandes i *Den romantiske Skole i Tydskland*, 1873, s. 282), er det igen moderne, at kunstnerisk indsigt og erkendelser er selvberørende, enten som religionserstatning eller som religionsforlængelse. *Uden Midtpunkt* var titlen på en roman af Schandorph i 1878 om en nationalliberal oprørsakademikertype, der har det hele i munden, men ikke kan handle praktisk. Men denne midtpunktsmangel i forhold til omverdenen, som Det moderne Gjennembrud således hånedes samtiden for, synes diagnosticeret i en del af bidragene – til forøgelse af de akademiske paradokser.

De to foredragsantologier har til dels fælles bidragydere og dermed også fælles stof. Det får læseren til en gang imellem at nikke lidt søvnigt til mangt og meget, der ikke er nyt i forskningen om Gjennembruddet. Det ville være rart med større dristighed i inddragelsen af ubehandlet materiale.

Forskningsbibliotekar ved Det Kongelige Bibliotek Carl Erik Bay samlede året før ovennævnte bøger udkom et udvalg af sine artikler om Brandes, Det moderne Gjennembrud og kulturradikalismen i bogen *Kulturradikale kapitler fra Brandes til Otto Gelsted*, 2003. Dens 9 kapitler, som er nummereret med arabertal i både indholdsfortegnelse og listen over oprindelige trykkesteder (s. 5-6 og 257), men irriterende nok ikke inde i selve bogen, er offentliggjort mellem 1973 og 1993 og afspejler dermed årtier, »hvor den fremherskende tænke- og følemåde som bekendt var anderledes« end i 2003. Det er behandlinger af »mere eller mindre introducerende karakter – med de deraf følgende gentagelser«, optrykt i »stort set« original form (s. 7). De bringes ikke i trykårenes rækkefølge, men er sat sammen emnekronologisk. Af lidt uforståelige grunde hedder det sidste kapitel om Georg Brandes i den marxistiske tradition ikke 10, men Appendiks og er oversat fra førstetrykkets tysk til den noget forkortede version her.

Når nu Bay alligevel rangerer om på sine tekster, kunne han gerne have gjort kapitel 9 (fra 1993) til bogens første. Det hedder »Kulturradikalismen i nordisk perspektiv. Definition og probleminventering« og bringer ikke alene en forskningsbibliografisk kommentar til sekundærlitteraturen om emnet, men også et nyttigt rids over den historiske udvikling fra 1871 til 1933, hvor den konstruktive kulturradikalismes anden fase gik over i den defensive kamp imod de europæiske fascismefænomener. Her meddeles også, hvad der kan gå for at være en overordnet tese for den nye udgivelse som helhed, nemlig at kulturradikalismens opkomst og fornyelser kun får »forståelsesmæssig dybde og gyldighed«, når retningen forbindes med socialismens udvikling i dennes brydninger og udskejelser (s. 224). Første fase 1871 ff. var præget af Brandes og faldt sammen med væksten af et dansk socialistisk parti, anden fase var mellemkrigstiden, som bl.a. så

dannelsen af et kommunistparti i protest imod socialdemokratiets revisionisme, og tredje fase efter 2. verdenskrig gav sig udtryk i brydninger i de nordiske kommunistpartier under den kolde krig, der resulterede i socialistiske folkepartier sidst i 1950'erne. Bay betoner, at kulturradikalismen er en løst samlet gruppe af individer, ikke en bevægelse og slet ikke en organisation, men en tradition for »det liberale forsvar for individets frihed og dets rettigheder« (s. 225), i europa-historisk perspektiv snarere arven fra 1789 og 1848 (samt den danske 1849-grundlov) end 1871-pariserkommunen og 1917-revolutionen i Rusland. Med den norske forsker Leif Longum kan Bay erklære, at den nordiske kulturradikalisme tænker i »*kulturliberale*« kategorier (s. 228). Ordet kulturradikal er oprindelig en svensk betegnelse fra »före 1914«. På dansk noteres første forekomst i 1955 (Elias Bredsdorff i indlæg i *Politiken*). I mellemkrigstidsfasen selv tales (nedsættende) om salonkommunisme eller salonbolsjevisme, i sin egen sprogbrug hed retningen noget med frisind og frisindethed. Bay opsummerer udmærket præcist og nøgternt den anden fase, som han i sine bidrag her i bogen beskæftiger sig mest med:

Som kulturelt fænomen i mellemkrigstiden må kulturradikalismen i nordisk perspektiv ses som et fornyet forsøg på at tilvejebringe en moderne humanistisk livsindstilling. I sin demokratiske tendens kunne radikalismen være parallelt orienteret med arbejderbevægelsen, men uden kommunismens ideologi og klassepræg (s. 231).

I et par instruktive oversigtsartikler skildrer Bay (i 1973) først Georg Brandes i forfatningskampen i 1880'erne, hvor hans klassemæssigt tvetydige placering hverken kunne resultere i et kulturelt program eller i et politisk parti (s. 15), for selvom han var republikaner (s. 30), var han *citoyen* og ikke *bourgeois* (s. 25) og heller ikke demokrat (s. 19). Dernæst følger en drøftelse (fra 1982-1983) af Brandes' spegede forhold til at være født jødisk, hvad der navnlig blev brugt imod ham af Højre-mændene i stormen om *Hovedstrømningerne*. Bay glider over i en demonstration (fra 1979-1980) af Brandes' brevveksling 1909-1919 med den unge og alt for tidligt døde socialistiske teoretiker Herbert Iversen. Iversen overtog hverken Brandes' tanker eller tekster, men beundrede hans holdning som fri intellektuel udtrykt i begreberne »Udholdenhed, Mod, Foragt, Trods« (s. 59) og så den aldrende kritiker som et psykologisk og moralsk eksempel til efterfølgelse (s. 78). Iversens eget filosofihistoriske portræt tegnes i et særskilt kapitel (fra 1975): han fremhævede og understregede klassebevidsthed og søgte at indføre en marxistisk tradition i det danske socialdemokrati (s. 88). Kulturelt forholdt han sig til Otto Gelsted, ekspressionismedebatten og tidsskriftet *Klingen* og forudgreb Poul Henningsens æstetik (s. 106-107).

Bogens midterste del, i alt 70 sider, behandler et svært emne, den danske nykantianisme i kølvandet på Marburg-skolen i Tyskland og dens betydning for en opblussen af Det moderne Gjennembruds ideer og idealer i mellemkrigstiden. Et hovednavn er her filosofiprofessor fra 1926 ff. Jørgen Jørgensen, som først afgrænses fra teologen F.C. Krarup (i et bidrag fra 1978) og dernæst behandles som repræsentant for den kritiske idealisme (i et bidrag fra 1977). Jørgensen fornyede

i 1920'erne Brandes' antiklerikalisme fra 1871 ff. (s. 112) og videreførte med andre nykantianske intellektuelle den brandesianske tradition i dansk åndsliv (s. 142). Trådene samles igen (i et bidrag fra 1979) om kulturradikalismens filosofiske basis, med en del overlapninger og gentagne kernesteder (fx s. 158-171 over for s. 128-130). Bay drøfter, hvorfor kulturradikalismen i Danmark ikke i mellemkrigstiden fik tilført marxisme (s. 148), men i stedet blev et antiborgerligt opgør med førkrigsværdier og -normer på et demokratisk grundlag (s. 153). Han mener, at det bl.a. skyldtes, at Danmark og Norden savnede de store landes revolutionære proletariat, så en minoritet af intellektuelle kom til at stå for det progressive (s. 149), med Gelsted, arkitekten Charles I. Schou og Jørgen Jørgensen i spidsen og efter dem PH. Denne model passer i et vist omfang til den ældre Georg Brandes' ide om en aristokratisk radikalisme ledet af store og viljestærke personligheder. Det kan dog ikke nægtes, at disse tre udførlige afsnit er tung læsning, introduktion på højt og undertiden indforstået niveau.

I et mere letlæst bidrag (fra 1984) skildrer Bay på spændende vis den helt unge Otto Gelsteds vej gennem avis- og tidsskriftsartikler 1912 ff. frem til hans – dog stadig modererede – offentlige bekendelse til kommunisme i 1921 som 32-årig. Gelsted skrev en lille studie over Johannes V. Jensen i 1913 – helt forskellig fra hans senere bog om forfatteren i 1938 – der viste, at han var »en af den moderne litteraturkritiks mest avancerede repræsentanter« (s. 184-185). Gelsted accepterede her Darwins udviklingsteori som en udvikling i retning af fuldkommenhed, forstået som »den størst mulige afpasning efter givne betingelser«. Det tolkede han som »kraftens bestræbelse for at finde former hvori den stadig kan virke på en rigere måde« (s. 186). Gelsted var også en af de første danskere til at få øje på og introducere psykoanalysen (som han illustrerede på tekster af Dostojevski og Knud Hjortø), men hans forhold til den forblev uformidlet, og han søgte hverken at bruge den eller videreudvikle den (s. 192). Bay vurderer, at den unge Gelsted anerkendte politiske fordringer om social lighed, men med det sigte at ophæve klassesamfundet, hvad der reelt betød en stabilisering af det borgerlige samfund (s. 207) – et ægte 1970'er-argument. I sin sidste politiske ungdomsartikel, »Den europæiske Ligevægt«, advokerer Gelsted i august 1921 en paneuropæisk tanke (s. 210). I øvrigt er det beklageligt, at dette bidrag ikke i noter leverer data på de enkelte indlæg af Gelsted, men brutalt nøjes med at henvise til numre i Børge Houmanns Gelsted-bibliografi fra 1977.

Sammenlignet med Harsløfs og Hertels forelæsningsantologier er Bays bog den videnskabeligste, bygger for det meste på og angiver primære kilder (utrykte breve, tryk i datidige publikationer). Bay holder en akademisk stil og nedgør ikke ved partisk sprogføring synspunkter, som han selv og/eller hans kulturradikale skikkelser ikke kan tilslutte sig. Generelt er Bays citatpraksis også bedre, men ikke dadelfri – nogle steder bevarer pietetsfuldt hans førstetryks trykfejl, andre steder kommer nye trykfejl ind i forhold til det korrekte førstetryk (s. 22 har eksempler på begge dele). Russeren Plechanov staves vekslende med -v og -w, endog på samme side (251), ifølge litteraturlisten er -w det rette. Navnlig kapitel 8 om den unge Gelsted slingrer mellem retskrivninger før og efter 1948. En navneregister som Hertels ville have øget brugsværdien af bogen.

En vist nok ganske bevæget skandinavistkonference om Det moderne Gjennembrud i Norden 1870-1905, holdt ved Göteborgs Universitet i 1986, endte i to modsatte formuleringer af Brandes' og hans ismes status quo. »Det moderne gennembrud er ikke længere moderne. Det tilhører uhjælpeligt fortiden (...) [det er] svært at tilslutte sig gennembrudsmændenes naive fremskridtstro og fornufsttro. Deres kulsviertro, at alting bliver bedre, bare man styrter autoritetstro og idealisme i gruset, har set sine bedste dage. [Brandes' og hans venners litterære program,] med enkel realisme og samfundsdebat som første slagord, viser sig lige så håbløst forældet som meget i deres kvindesyn« (Thure Stenström, Uppsala). »I nordisk sammenhæng er Georg Brandes det bedste og største eksempel på en moderne intellektuel. Han er det gennem sine tvetydigheder og selvmodsigende holdninger. Men han er det også i kraft af sin internationalisme og sin kamp mod fordomme. På trods af den respekt, han nød, var han alligevel hele sit liv omstridt og forhadet. Det skal en intellektuel være« (Helge Rønning, Oslo). Begge professorer ytrer sig i avisindlæg, genciteret på dansk i *Berlingske Tiden*-de henholdsvis 24. august og 7. september 1986.

I september 1968 udtalte den århusianske litteraturprofessor Johan Fjord Jensen i tv, at studenteroprørerne af Brandes kunne lære at bruge litteraturen agitatorisk, fordi ikke at agitere er at agitere for det bestående (jf. Hans Hertel og Sven Møller Kristensen (red.): *The Activist Critic*, 1980, s. 6). Denne tidstypiske politiske syllogisme førte Fjord Jensen til at misrekommandere den nykritik, han selv havde skrevet en indføring til i *Berlingske Leksikonbibliotek* seks år tidligere. Altså ned med akademiseringen, op med de politiske handlinger.

I de politisk benede 1970'ere regnedes kulturradikalismen for en småborgerlig ideologi, og i løbet af 1980'erne kom religionen tilbage i åndslivet (ligesom hundrede år før). En af de sidste (?) stadig kulturradikale må være Klaus Rifbjerg, der i en enquete i *Politiken* den 13. januar 1992 udtalte, at kulturradikalisme for ham betød »søgen efter fornuft og kvalitet. Det er en drøm om frihed og frisind. Det er et oprør mod den evige småborgerlighed og mod militarismen. Og det er en tro på, at kulturen kan være frigørende«, dens fane bør igen hæves: »Der er atter brug for en kamp mod falske autoriteter. Lad os kræve kvalitet i kunst, underholdning, politik og håndværk – til en begyndelse. Det er den kulturradikale udfordring lige nu«.

Nu næsten fyrré år efter 1968 kunne parolen for Brandes-videnskab passende være den modsatte af Fjord Jensens. Nuvirkende Brandes-forskere kan deles i to grupper, de overskuende registratorer (liv og værk-folkene, med mindst vægt på værkerne) og de politiserende beundrere af det store menneske Brandes som moderne dansk kulturs kilde. De første skylder publikum megen tak for nyttige oplysninger og ukendte eller oversete detaljer. De sidste fortsætter bevidst eller ubevidst den politiske kamp for og imod Georg Brandes' tanker og holdninger. Det videnskabeligt problematiske ved den anden gruppe kan demonstreres på Harsløfs og Hertels velmente antologier.

Harsløf indfører i sin bog om Firenze-konferencen et begreb om »tohundrede procents brandesianere« (s. 412, om Niels Finsen og Knud Rasmussen). Det må vist være det samme, som Hertel i sin antologi kalder »et billede af en personlighed i – om jeg så må sige – fuld overstørrelse« (s. 59, om Georg Brandes). Meget

af Hertels diktion i begge bøger farves af den ikke klart definerede politiske platform, han af utvivlsomt ærligt hjerte planter sig på. Direkte angreb på Dansk Folkeparti og dets to præstefætre indgår i hans harme over modstandernes ringe kvalitet – et ældgammel polemisk kneb (*Det stadig moderne gennembrud*, s. 11-12, 14, 45-46, 55, 66, 90, 94, 275-277, 278, sekunderet af Stidsen s. 306). Opfindsomt bliver Langballe og Krarup til »Dansk Folkepartis ypperstepræster« (s. 12). Hertel forarges med et udråbstegn over deres retorik om folketingsvalget 20. november 2001 som en befrielse på linje med 4. maj 1945 (s. 94). Men samme type partisk og selvfed retorik gav jo navn til selve Det moderne Gennembrud og viser sig også i Brandes' mytificeringer af sig selv, fx positivt i hans gentagne dyrkelse af dragedræberen St. Georg og negativt i hans beske hilsener til danskerne i anledning af sin 70-års dag i 1912, »Historien om Sorteper og Skidtmads« og »Fastelavn« (i *Fugleperspektiv*, 1913).

Hertels formuleringsspraksis nedstammer dog mere fra den over hundredårige kamp mellem tilhængere og modstandere af Brandes end fra denne selv. Vilh. Andersen hævdede med rette i sin store *Illustreret dansk Litteraturhistorie*, IV, 1925, i karakteristikken af den da endnu levende og produktive Georg Brandes, at hans seks bind *Hovedstrømninger* (1872-1890) kunne suppleres af en fremstilling til, »hvori Cifrene er de samme, men Fortegnene forandrede« (s. 171). I agitatorisk kulturpolitisk sammenhæng er ensidighed lige så stor en styrke, som den er en svaghed i videnskabeligt funderet forskning. Værdifri humanistisk forskning gives næppe ud over et rent kvantitativt niveau, men idealet kan hellere søges i belysning fra mange kanter end i valg af en projektør og fravalg af alle andre. At forstå er frugtbarere end at påstå.

Brandes' og hans bevægelses modstandere får hos Hertel en sproglig medfart af journalistisk tydelighed: »Mange kapitalister yndede at lege mæcener for videnskab og kunst« (s. 25). Hvorfor »lege«? Bryggerne Jacobsen *père et fils* var da ægte mæcener, Tietgen og Hirschsprung i perioden ligeledes. Gennembrudsmændene ville demontere »fossile forestillinger der hæmmede udsyn og udvikling« (s. 42) – er »fossil« samtidens udtryk eller Hertels egen vurdering (i en 1968-glose)? Den norske steinerianer Alf Larsen hænges ud for sine »idiosynkrasier og cirkelslutninger« (s. 55). Nationale kræfter forsynes med distancerende anførselstegn om tillægsordet (s. 67). Grundtvigianerne mere end Grundtvig selv var blandt Brandes' hovedmodstandere, men Hertel er vred på »Grundtvigs fladpandede udfald« imod det 18. århundredes franske oplysningskultur og tilføjer: »Grundtvig spiller i det hele taget en hovedrolle i den danske provinsialismes historie« og led af »xenofobi« (s. 68). Unægtelig kortlagde Grundtvig helt andre hovedstrømninger end Brandes, men havde meget videre horisonter i tid og rum, skrev fx hele seks tykke bind verdenshistorie (i alt 3.559 tryksider) og desuden en kirkehistorie (398 tryksider), alt overvejende bygget på studier af de bedste kilder. Er det provinsialisme? De, der stod Brandes imod, etiketteres hånligt i udtryk som »en resolut nationalliberal kamarilla«, »en kødrand af konservative redaktører«, »de nationalliberales vagthund« (s. 69), »håndfaste metoder« og »skræmte forvanskning« (af de moderne ideer; s. 71). End ikke avisklicheer som »Bermuda-trekant« (s. 20) og »andedam« (s. 21, 22 og 40) spares man for. Rekorden sættes dog af en sammensnedkret metafor om den gamle Brandes: »Lyn-

ildsmanden blev en vrissen mimose« (s. 80). Ordet 'lynildsmand' er fra 1817 Grundtvigs betegnelse for passionshistoriens påskeengel, som han sammenligner sin fætter Henrich Steffens med i mindeditet over denne fra foråret 1845, mimosen er foruden et botanisk faktum et Pontoppidan-begreb om alt for spidsborgerlige ægteskaber. Forvandlingen fra engel til blomst er et forbavsende trick, og en blomst, der vrisser, er endnu uanskueligere. Brandes ville i hvert fald have vrisset ad et så uklassisk billede.

Det moderne Gjennembruds mænd omtales af Hertel i anderledes seriøse betegnelser. Edvard Brandes nævnes for sin »tit hårdhændede og jesuitistiske gruppepolitik« (s. 76), men ikke for ubarmhjertig klikedannelse i juntastil. Hertel overtager og viderefører det så yndede militære billedsprog hos alle disse kulturpacifister: »hjelpetropper«, »falanks«, »progressive akademikere«, »brohoveder«, »fronten« (s. 70), »loyale tropper i gennembrudsbrigaden« (s. 76).

Kritikeren Brandes brød nu og da ud i begejstret hyldelse til sit emne – gerne i lettere arkaiserende og nogle gange også religiøst påvirket stil. Det kunne tangere grænsen til parodi og krænke god smag (fx i parafrasen af den kristne trosbekendelse til fordel for Shakespeare i 1896, jf. SS IX, 1901, s. 269). Men der fulgte eller forudgik som regel hos ham konkret og kontant bevismateriale, så læseren ikke overvældes, men blot indser og svinger med. Brandes' nutidige fan gisper uden at klarlægge hvorfor. Da Brandes i sin ungdomsdagbog sammenligner sig selv med profeterne Moses og Jonas, anerkender Hertel det med bedaget skoledrengjargon: »Den fik aldrig for lidt med ham!« (s. 70). Brandes' forsvarspamflet, næppe tilfældigt udgivet 18. april 1872 (årsdagen for stormen på Dybbøl i 1864), som skulle redde professoratet hjem, får prædikat af den »fejende flotte apologi *Forklaring og Forsvar*« og præges med slutstemplet »Sådan! Det er retorik for fuldt udtræk« (s. 71), og her mærkes ingen ironi. De bragte citater fra pjecen imponerer imidlertid hverken stilistisk eller argumentarisk. Brandes' indrømmelser af fejl og fejlgreb sker under et røgslør af polemiske småangreb, og siden har først Hakon Stangerup i *Kulturkampen*, I, 1946, så Henning Fenger i sin disputats *Georg Brandes' læreår* fra 1955 afsløret flotheder uden dækning både i *Emigrantlitteraturen* og i *Forklaring og Forsvar*. Viggo Hørups politiske erindringsskitse af perioden 1870-1884 (efterladt ved hans død i 1902) roses af Hertel for sin »slagkraftige, anskuelige stil« (s. 72), skønt den udpræget journalistisk forenklende redegørelse er temmelig fabelagtig (i dette ords oprindelige betydning) og bliver et fantasteri fra Hørups side, der kan paralleliseres med de fantasterier fra den romantiske guldalder, han vil gøre det af med. Skellet mellem højre og venstre fastholdes på en firkantet måde, også hvor Hertel er kommet til 2004 og betragter mellemkrigstiden i bakspejl. Historien om venstrefløjens forhold til Brandes og den kulturradikale tradition kalder han mild i mælet for »ikke ganske opbyggelig« (s. 87), mens til gengæld en del af højrefløjens Brandesfjender »gik planken ud«, så deres anti-brandesianisme blev »en glidebane« til hel- eller halvfasisme og kulturel kolaboration (s. 89).

Også Henrik Pontoppidan vækker beundring. Hans noveller og fortællinger i tre bind fra 1950 læstes af gymnasiasten Hertel »i en rus ud i ét« og blev ved optrykket i 2002-2003 »en åbenbaring at genlæse« (s. 250) – bemærk det reli-

gjøse ordvalg. Videre betegnes bindene ved »deres magiske realisme, forrygende sprog- og fortællekraft« (s. 251). I »Sandinge Menighed« hugger fortælleren til i en personifikation, hvor en kat i et ellers uddødt bybillede uventet standser og kaster op – »Genialt indfald!«, jubler Hertel (s. 252) uden at forklare sig. De to fortællinger *Ung Elskov*, 1885, og *Vildt*, 1890, danner med deres tidstypiske persongalleri en direkte linje til 2004 og er desuden »så virtuost skrevet at man hopper i stolen« (s. 256). Denne rekommandørstil er på plads på flappen til en bog eller i en forlagsannonce, men her? Brandes skelnede i et berømt afsnit om J.P. Jacobsen i *Det moderne Gjennembruds Mænd*, 1883, mellem en dårlig fortæller, der roser og dadler, og en god fortæller, der viser og lader læseren selv dømme (jf. SS III, 1900, s. 15-16). Den forskel gælder også i forskning, hvor Hertel godt kunne tage ved lære af en »en tør, 'upolitisk' specialist som Brandes' rival Julius Paludan« (Hertels vurdering af Alf Larsens formentlige og da forkerte præference frem for Brandes, s. 55). I øvrigt har ingen ringere end Paul V. Rubow, en af Hertels lærere, modsagt Det moderne Gjennembruds foragt for Paludan: hans universitetsøvelser var »klare og upartiske«, ikke, som Gjennembruddet mente, bornerte og høj Kirkelige (*Herman Bang og flere kritiske Studier*, 1958, s. 55). Paludan havde som bekendt den ulykke at være både lærd og cand. theol.

* * *

Brandes-forskningens vej videre frem må – som også Hertel mener (s. 92) – gå over konkrete og sobre studier af Brandes' omfattende skriftproduktion, simpelt hen læsning af teksterne med inddragelse af andet overleveret materiale i Brandes-arkivet (og udenfor). Alene Brandes' sprog og stil fortjente en udførlig moderne monografi – det var trods alt gennem sproget, han virkede på de mange. Hertels påstand om, at Brandes skriver »uden dikkedarer« (s. 92), er et fejlskud. Hans skrivemåde var højst personlig, hverken tidstypisk eller foregribende moderne, og den dannede ikke skole. Dikkedar-mangel er snarere et træk ved kulturradikal sagprosa i 1920'erne (Kirk, PH).

I perioden selv var Claudius Wilkens den første til at give et tilstræbt afklaret og objektivt portræt af »Georg Brandes som literær Kritiker« (i tidsskriftet *Tilskueren*, oktober-november 1888, s. 740-769 og 887-907); Brandes var på baggrund af det stridens tegn, han var vant til at udgøre, overrasket over Wilkens' påfaldende gode vilje, men fandt ham »i sig selv altfor amusisk« til at kunne lære noget af hans karakteristik (brev til Schandorph 23. december s.å., jf. *Georg og Edv. Brandes Brevveksling med nordiske Forfattere og Videnskabsmænd*, III, 1940, s. 239). En egentlig akademisk Brandes-forskning fremkom fra og med 1916 med arbejder af Paul V. Rubow i dennes på én gang nonchalante og træfsikre diktation og førtes siden videre i bidsk maner af Hakon Stangerup og Henning Fenger, venligere af Sven Møller Kristensen og igen uvenligere af den her med urette oversete Erik M. Christensen.

Jørgen Knudsens otte bind har på baggrund af deres talrige nye eller hidtil oversete enkeltheder kunnet inspirere til endnu en runde i den ideologiske kamp om skikkelsen Brandes, hvad der er blevet forstærket af angreb på hans virke og

betydning fra de to præstefætre i Dansk Folkeparti. Genpolitiseringen er imidlertid et tilbageskridt for Brandes-forskningen. Den kan bedre fornys ved forskere, der evner at forholde sig køligt og skeptisk til den store mand og gå uden om opførelser over, »hvem der vandt« og »hvem der tabte« (fx brugt af Peer E. Sørensen i *Georg Brandes og Europa*, s. 186-187). Litteraturforskning er nu engang ikke en sportskamp eller krig, hvis resultat kan fastslås utvetydigt, og forræderen er i en anden optik den elev, der er blevet klogere og har fundet sig selv. Brandes havde det med at falde for sin egen kompositoriske snilde i en stræben efter det kulturpolitisk mest virkningsfulde. En konsekvent litterær analyse ville fremkalde kontrast- og nuancerige billeder, som kunne beskrives i omhyggeligt valgte og nøjagtigt dækkende ord. Der er nok at tage fat på, og en muligt brugelig nøgle leveres af Pil Dahlerup med hendes blik for fiktionsbegrebet hos Brandes (sammesteds, s. 114 og 131).

En anden mulighed ville det være at lade Georg Brandes blive i den samtidshistorie, han prægede som offentlig figur og som menneske, altså gøre ham relativ i stedet for absolut og universel. Hans type, den aristokratiske og dog pædagogisk-folkelige forelæser, formidler og katalysator passer nemlig perfekt i tiden mellem liberalismens sejr i junigrundloven 1849 og fremkomsten af de nye massemedier radio (i Danmark fra 1925) og talefilm (kommercielt i USA fra 6. oktober 1927). Den skrivende og talende ordvirtuos, halvt en asketisk eneboer, halvt en korstogende missionær, har sin rette plads lige præcist her, men hverken før eller efter ham har der været noget lignende. J.L. Heibergs æstetisk-poetologiske overherredømme omkring Brandes' fødsel gik ikke ud på at ændre samfundsmoraliteten, endsiges hele livsopfattelsen, og efter 1927 kunne ingen nok så alsidig kritiker repræsentere et på én gang fagligt og humanistisk engagement ud fra en omfattende lidenskab for kunstneriske udtryk. Brandes' arverige blev hakkekød. Efter Drachmanns død og statelige bisættelse i 1908 var det heller ikke længere muligt for nogen dansk digter at fordre opmærksomhed og beundring og blive anset for nationalskjald, som det var i Ewalds og Oehlenschlägers dage. Den form for åndsmagt på godt og ondt trives dårligt i det individualistisk orienterede samfund, der just er et øjnepaldende resultat af Det moderne Gjennembrud. I den post har bevægelsen således sejret ad helvede til på bekostning af social fællesskabsfølelse og national identitet. Ligesom Grundtvig, men anderledes begrundet og udført, foretrak Brandes *liberté* frem for *égalité*. I *Emigrantlitteraturen* erklærede Brandes i 1871-1872, at det daværende samfund under friheds maske bar tyranniets træk (jf. *Det stadig moderne gjennembrud*, s. 106). Med broder Edvards ind- og sammenpiskeri kom det også til at gælde Det moderne Gjennembrud (jf. Hertel sammesteds s. 76).

En egentlig Brandes-filologi har det ikke godt. Sven Møller Kristensens *Georg Brandes Udvalgte skrifter* (1984-1987) måtte klædes nøgen af Brandesbibliografen Per Dahl (i *Bogens Verden* 1985 og 1988): »de 9 bind som udgave betragtet er noget af det ringeste, der er set« (1988, s. 30). En virkelig kritisk udgave bør grundlægges, med variantmarkering og solide kommentarer; de sidste kan have forbillende i Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs endnu uafrundede udgivelse af vigtige dele af Brandes' brevveksling. Det ville i det mindste på længere sigt skabe et anstændigt grundlag for vurderinger af Brandes' betyd-

ning, som i øjeblikket er genstand for tovtrækninger fra begge sider i aktuel politik.

Ligesom Grundtvig og Kierkegaard er for gode til at blive overladt til teologerne alene, er Brandes for god til udelukkende at blive forvaltet og tolket af de kulturradikale. På baggrund af selv de trofastes vidnesbyrd om splittelser og skrøbeligheder ved Det moderne Gjennembrud burde man måske snarere kalde perioden Den moderne overgang. Og så betegne tiden omkring 1900 med Johs. V. Jensen og hans samtidige som det definitive gennembrud af modernitet (med behørigt fradrag, bevares, af idealistisk-religiøse realister som Jakob Knudsen og Harald Kidde, der døde 1917 og 1918). Brandes' etiket »Det moderne Gjennembrud« var og er virksomhedsfuld agitation, men allerede hans bog fra 1883 med denne betegnelse i titlen indbød til gæstebud i et hus i splid med sig selv. De programmatisk ord »stadig moderne« er derved tvæggede, både trøst og trussel.

Flemming Lundgreen-Nielsen

Poul Behrendt: Dobbeltkontrakten. En æstetisk nydannelse. Gyldendal, København 2006. 400 s., kr. 299. ISBN 87-02-03407-7.

Det latinske ord for forfatter, *autor*, betyder – som den franske litteraturforsker Gérard Genette har påpeget – ikke alene ophavsmand, men også garant eller, på dansk, hjemmelsmand. Dén betydning af ordet møder man fx i en dialog hos Holberg: »af hvem har du hørt saadant? – Jeg siiger jo af Haagen. – Det er jo en troeværdig Autor« (*Uden Hoved og Hale*). En forfatter skriver altså ikke alene bøger, han står også moralsk og juridisk inde for indholdet og dets referentielle status – af fup eller fakta. Med *Dobbeltkontrakten* gennemlyser Poul Behrendt denne side af forfatterbegrebet. Han sætter sig for at undersøge de spegede tilfælde i den nyeste litteratur, hvor forfatteren både indgår en virkelighedskontrakt lydende på, at alt, hvad der står i bogen, faktisk har fundet sted, og en fiktionskontrakt, der siger, at det hele er digt. Det er der kommet en mageløs videnskabelig monografi ud af, som ud over en for genren sjældent spændende læseoplevelse også tilbyder store perspektiver for litteraturforskningen.

Endnu ikke navngivet var dobbeltkontrakten allerede under Behrendts lup i *Djævlpagten* (1995), som sensationelt påviste, at Thorkild Hansens ungdomsdagbøger fra Paris var et sent manddomsværk, forklædt af forfatteren som led i en tvetunget æstetisk strategi: Det var meningen, at læserne skulle tage fejl og – siden hen, når en kritiker gik kritisk til værks! – konfronteres med fejltagelsen. Også i den ny bog sætter Behrendt sig for at opsnuse værkernes 'hemmelige note, der forklarer alt'. Forfatteren må et par steder troskyldigt citere Kierkegaard for det effektfulde og æggende udtryk, som han lige så vel kunne have formuleret selv.

Formålet er at afdække dobbeltkontrakten som et »nutidigt, synkront felt« i det kulturelle landskab. Det sker med udgangspunkt i prosaværker af Jan Stage,

Suzanne Brøgger, men først og fremmest Peter Høeg og Claus Beck-Nielsen. Med det historiske fokus rykket frem i tid må den ovenfor skitserede minimaldefinition af dobbeltkontrakten skærpes og tilpasses nye forfatterstrategier og et moderne og mere flimrende mediebillede, som forfatterne fungerer i og ved. Dels har dobbeltkontrakten nu en mere åbenlys karakter, dels er tidsforskynningen mellem de to kontraktindgåelser mindsket. Begge dele ses af Behrendts hovedeksempel: I interviews omkring udgivelsen af *De måske egnede* (1993) gav Peter Høeg indtryk af, at bogen var selvbiografisk og han selv altså identisk med den forældreløse dreng, hvis møde med en nådeløs københavnsk privatskole og dens forstander skildres i den. Få måneder efter rev forfatteren sensationelt denne virkelighedskontrakt i stykker, idet han under et forfatterinterview på bogmessen i Forum afslørede, at han slet ikke var forældreløs, og udpegede sine forældre blandt publikum! *Dobbeltkontrakten* er rig på spændingsmættede gengivelser af den slags frapperende situationer fra bøgernes efterliv i kulturjournalisternes – førte og forførte – hænder. Det hænger sammen med det tekstbegreb, Behrendt opererer med: Med Gérard Genette udvides teksten til også at inkludere parateksterne omkring den, på den ene side materielt tilknyttede tekstuelle fænomener som forfatternavn, omslagstekst, titelblad, forord, illustrationer etc. (peritekster), på den anden side mere eksternt tilknyttede tekstformer som forfatterinterviews og 'prætekstlig genese' som manuskripter, dagbøger og breve (epitekster). Som et 'transaktions- og forhandlingssted' imellem læseren og forfatteren er parateksten central for Behrendts anliggende (p. 28); det er ofte her, at man finder de fiktions- og virkelighedsmarkører, som indstifter dobbeltkontrakten.

Behrendt nærmer sig dobbeltkontrakten ad to veje, en teoretisk og en analytisk, som han krydsklipper essayistisk mellem (nogle gange lidt uformidlet). Det teoretiske hovedsynspunkt indebærer et opgør med det, man med stort T benævner *Theory* og udtaler med amerikansk accent. Kort sagt plæderer forfatteren for, at der findes noget uden for teksten. Den autonome tekstlæsning – hvad enten den er nykritisk eller dekonstruktiv – læser hen over tekstens »uafviselige referenter« (p. 336) og dermed også over de dobbeltkontraktlige aspekter, som disse indslag af virkelighed kan aktualisere, fx den fatale krydsild mellem kroatisk og bosnisk serbisk militær, som en dansk FN-bataljon ved Una-floden i Bosnien blev fanget i natten mellem den 18. og 19. september 1995. Den kan man læse om i Jan Stages *De andres krig* (1997), men også i historiebøgerne. I dagbladet *Politiken* anmeldtes bogen, symptomatisk, hele to gange af hhv. en litterat, der anerkendte den som en abstrakt »krigsroman«, og en udenrigskorrespondent, der var forarget over den som politisk nøgleroman. *Dobbeltkontraktens* forfatter fanger anmelderne på hver deres forkerede ben og viser, at bogen er begge dele. Det sker her som i de øvrige analyser gennem en sensibel værkimmanent fiktionslæsning, der naturligt kombineres med overraskende og overbevisende kontekstualiseringer til den virkelighed, som forfatterne også trækker på, i tilfældet Jan Stage gælder det fx afgørende dokumenter fra Hærens Operative Kommandos arkiv. Behrendt læser både avisens første og anden sektion, med begge ben på jorden.

Eksemplet med de to komplementære læsninger af Stage-bogen bliver ikke fremdraget for at give Stanley Fish og den såkaldte reader-response-teori med-

hold i, at der ingen fælles tekst er, kun individuelle fortolkere, tværtimod. Behrendt underminerer relativismen og solipsismen i dette tekstbegreb over et par veloplagte kapitler. Det afgørende er læsernes afvigende fortolkningsfællesskaber, som trækker teksten i retning af vidt forskellige kontekster: »Det er ikke teksten, der bestemmer hvordan den skal læses. Det er kontekstualiseringen af den« (p. 156). Hermed rejser bogen en principiel diskussion om litteraturformidling og -kritik. I mødet med en tvetydig dobbeltkontraktlig passus vil 'Otto Normalleser' – som tyskerne siger – være tilbøjelig til at indgå en virkelighedskontrakt med bogen, mens professionelle læsere vælger fiktionskontrakten. Også selv om de måtte vide bedre, hvad Behrendt problematiserer med Erik Skyum-Nielsens nedsabling af Høeg og *De måske egnede* som eksempel.

Selv om dobbeltkontrakten har konsekvenser for læsningen, er den i første række en forfatterstrategi, der indebærer et bevidst orkestreret bedrag af læseren. Som led i bogens overordnede anliggende må Behrendt derfor geninstallere forfatterkategorien, som Teorien havde bortvist fra litteraturvidenskaben – sikkert til overraskelse for mange, der ikke har lært at læse på universitetet! I lyset af dobbeltkontraktens 'invasion' i litteraturen bliver bogens forfatterbegreb imidlertid ustabil, idet dobbeltkontrakten altid omfatter »et spil hen over skellet mellem empirisk og implicit forfatter« (p. 27). Dette illustreres fx i udredningen af bogperformeren Claus Beck-Nielsens snurrige (selv)biografiske projekt, hvor den kødelige forfatter trænger ind i fiktionen og får mærker af den.

Bogens højdepunkt er den store analyse af Peter Høegs *De måske egnede*, som hviler på et omfattende detektivarbejde i romanens virkelighedsbaggrund og dens brogede receptionshistorie – alt sammen så levende formidlet, at bogen i disse kapitler bliver lidt af en *page turner*. Analysens hovedgreb er overbevisende: I sit avancerede spil med virkelighed og digt har Høeg indarbejdet førstegangslæseren som »en kalkuleret del af værktilegnelsen« (p. 188), således at meget af det, der ved første øjenkast sluges som rå københavnsk institutionsvirkelighed anno 1971, blotlægges som fri fantasi og omvendt. Behrendt viser, at Høeg med *De måske egnede* har villet mere end at skildre sin egen private historie, idet bogen desuden rummer en ambitiøs kritisk undersøgelse af vores forhold til tid, autoriteter og – læsning.

Poul Behrendt har med *Dobbeltkontrakten. En æstetisk nydannelse* utvivlsomt møntet et originalt og operativt nøglebegreb til forståelsen af en hovedstrøm i litteraturen fra det seneste tiår. En enkelt ting, som man kan savne i forbindelse med bogens diskussion og omkalfatring af det moderne forfatterbegreb, er en uddybende litteratursociologisk refleksion over mediernes rolle i kontraktforhandlingerne. Det synes jo at være de behandlede forfatters (skrømtvise) parløb med kulturjournalistikken, der adskiller deres litterære strategier fra tidligere tiders, jf. Kierkegaards beklagelse over den ny avisoffentlighed og det journalistiske tyranni (p. 292). Hermed er et andet savn berørt, som det dog ligger uden for denne velskrevne og vel tænkte bogs rammer at stille: nemlig, at der ikke bliver taget bestik af de mange litteraturhistoriske implikationer – fra Holberg og frem – som dobbeltkontrakten fører med sig, både som produktions- og receptionsform. De antydes en passant eller dukker associativt op i bevidstheden under læsningen og

understreger altså, at en historisk udforskning af feltet trænger sig på. Med sit pionerarbejde har Behrendt beredt en vej.

Jens Bjerring-Hansen

Fra Redaktionen

Danske Studier udkommer normalt med ét bind om året. Abonnement på tidsskriftet kan tegnes i enhver boghandel for kr. 210,- årligt inkl. moms. Man kan dog erhverve det billigere ved at indmelde sig som medlem i Universitets-Jubilæets danske Samfund, hvis sekretær er dr.phil. Marita Akhøj Nielsen, Gammeldansk Ordbog, Christians Brygge 1, 1219 København K. Årskontingentet er kr. 200,-, hvortil lægges forsendelsesgebyr (porto + ekspedition). *To our members abroad:* You are kindly requested to pay your membership fee for 2005, DKK 265,- (inclusive of postage and packing) either to the Giro account of UJDS, SWIFT-BIC: DABADKKK, IBAN: DK93 3000 0005 0277 64, or by cheque in DKK. Please note that UJDS can bear no unintentional reduction of your annual contribution caused by charges. If you pay by a Giro transfer, either a foreign Eurogiro or a Swift transfer, you are kindly requested to pay the service charge of DKK 30,- that is a total of DKK 295,-.

For årskontingentet får medlemmerne tilsendt en del af de i årets løb udsendte bøger, herunder altid *Danske Studier*, medens andre tilbydes dem til en favorabel subscriptionspris. Medlemmerne kan derudover købe tidligere udsendte – ikke udsolgte - publikationer til reducerede priser. Medlemsleveringen for 2006 består af *Ømålsordbogen* bind 8 (nr. 565) og *Danske Studier* 2006 (nr. 566).

Bidrag til tidsskriftet bedes sendt til lektor Henrik Blicher, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Njalsgade 120, 2300 København S eller til ledende redaktør Merete K. Jørgensen, Gammeldansk Ordbog, Christians Brygge 1, 1219 København K. Redaktionen foretrækker at modtage bidrag elektronisk, og disse kan sendes til ss@dsl.dk. Bøger etc. til redaktionen bedes sendt til Merete K. Jørgensen.

Tilsendte publikationer

Anders Thyrring *Andersen*, Erik M. Christensen, Per Dahl og Aage Jørgensen (udg.): Johannes V. Jensen: Samlede Digte, bd. 1-2. København 2006. – Anders Thyrring *Andersen*, Per Dahl og Aage Jørgensen (red.): Jorden og Lyset. Katalog til Statsbibliotekets udstilling om Johannes V. Jensen. Århus 2006 (hertil dobbelt-cd'en og booklet'en Johannes V. Jensen i ord og toner). – Bruno *Berni*: Dal frammento del racconto al mosaico romanzo. La narrativa di Peer Hultberg < Studi Germanici, n.s., XLII,1. 2004. – Bruno *Berni*: Holberg, Ulisse e la parodia < Studi Germanici, n.s., XLII,2. 2004. – Simon Uffe *Borchmann*: Funktionel tekstteori og fiktivt fortællende tekster med reflektiv funktion. [Gylling] 2005. – Flemming *Conrad*: For læg og lærd. Studier i dansk litteraturhistorieskrivning 1862 – ca. 1920. København 2006. – Niels *Dalgaard*: Litteratur på dansk om science fiction. En selektiv bibliografi. Science Fiction Cirklen. Odense 2006. – Hans Lauge *Hansen*: Litterær erfaring og dialogisme. København 2005. – Pia *Jarvad*: Bevingede ORD, 7. udg. København 2006. – Aage *Jørgensen*: Johannes V. Jensen og Gudmund Hentze < Nordica, bd. 21. 2004. – Aage *Jørgensen*: Heroes in Hans Christian Andersen's Writings < Harold Bloom (red.): Hans Christian Andersen. Philadelphia 2005. – Aage *Jørgensen*: The Nobel Prizes. Århus 2005. – Aage *Jørgensen*: Johannes V. Jensen's Nobel Prize – the Story of a Homecoming. Århus 2005. – Aage *Jørgensen*: Johannes V. Jensen og Jeppe Aakjær – af et venskabs historie < Skivebogen, bd. 96. 2005. – Aage *Jørgensen* og Henk van der Liet (red.): H.C. Andersen – Modernitet & Modernisme. Essays i anledning af Annelies van Hees' afsked fra Amsterdams Universitet. Amsterdam 2006. – Aage *Jørgensen*: Grundtvig-litteratur 2001-2005: En bibliografi < Grundtvig-Studier 2006. – Erik *Knudsen* & Anne-Marie Mai (red.): Virkeligt – om Erik Knudsens digtning (Nye historier om dansk litteratur, bd. 3). København og Odense 2006. – Jesper Vaczy *Kragh*: Kampen om livsanskuelse. Odense 2005. – *Ordbog* over det danske Sprog, Supplement, 5. bd., MAABE-ØVRIGHEDS-. København 2005. – Sigmund *Oehrl*: Zur Deutung anthropomorpher und theriomorpher Bilddarstellungen auf den spätvikingerzeitlichen Runensteinen Schwedens (WSS bd. 16). Wien 2006 – Ib *Poulsen*: Radiomontagen og dens rødder. En studie i den danske radiomontage med vægt på dens radiofoniske genreforudsætninger. København 2006. – Sven Hakon *Rossel* (red.): Der Norden im Ausland – das Ausland im Norden. Formung und Transformation von Konzepten und Bildern des

Anderen vom Mittelalter bis Heute (WSS bd. 15). Wien 2006. – Kasper *Støvring*: Det etiske kunstværk. Villy Sørensens poetik og litterære kritik (Nye historier om dansk litteratur, bd. 4). København og Odense 2006.

Tidsskrifter

Etudes Germaniques, 60e année 4, 2005, 61e année 1-2, 2006. – Maal og Minne 2006:1. – Nordica. Tidsskrift for nordisk teksthistorie og æstetik, 22, 2005. – Nordisk Tidskrift, årg. 81, 2005:4; register 1995-2004; årg. 82, 2006:1-2. – Norsk Folkemuseums By og Bygd XXXIX. Kunnskaps-samtaler. 2004. – Språk & Stil. Tidsskrift för svensk språkforskning, ny följd 15, 2005. – Svenska landsmål och svenskt folkliv, 2005. – Tijd-Schrift voor Skandinavistiek, jaargang 26, nummer 2, 2005; jaargang 27, nummer 1, 2006. – Zeitschrift für Volkskunde, 102. Jahrgang 2006/I-II.